

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXII / 2014
ČÍSLO 2

ŘÍDÍ MILAN MYŠKA

SLEZSKÉ ZEMSKÉ MUZEUM

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Milan Myška

Výkonný redaktor: Petr Kozák

REDAKČNÍ RADA

Mečislav Borák, Martin Čapský, Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík, Irena Korbelářová, Jana Machačová, Adrian Portmann (von Arburg), Tomáš Staněk, Marek Starý, Aleš Zářický, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

ADRESA REDAKCE

Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku

Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika

e-mail: slsb@szm.cz

web: <http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html>

Toto číslo vyšlo 25. 11. 2014

Vychází 2x ročně

Evidenční číslo MK: E 1240

ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:

KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD

E-mail: postmaster@kubon-sagner.de

MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC

Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz

Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Kleinwächter, ČSA 2233, 738 01, Frýdek-Místek (<http://www.tiskarnaklein.cz>)

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2014

OBSAH / CONTENTS

STUDIE / ARTICLES

- Janusz SPYRA: *U podstaw historiografii księstwa cieszyńskiego w XVI wieku: Zachariasz Starck (ok. 1535/40 – przed 1612 r.)*** 165–177
 Beginnings of Historiography of the Duchy of Cieszyn in the 16th century:
 Zachariáš Starck (around 1535/40 – before 1612)
- Zdeněk R. NEŠPOR: *Slezsko v dějinách českého a moravského protestantismu 17.–18. století*** 179–191
 Silesia in the History of Bohemian and Moravian Protestantism in the 17th
 and 18th Centuries
- Veronika ČAPSKÁ – Michaela TVARŮŽKOVÁ: *Zajištění rodové kontinuity a dvě svatební kázání nad sestrami z Neffzern přednesená v Hradci nad Moravicí roku 1737*** 193–218
 Securing Family Continuity and Two Nuptial Sermons for the sisters of
 Neffzern delivered in Hradec nad Moravicí (Grätz) in 1737
- Ondřej KOLÁŘ: *Spolek pro poctu padlých za Těšínsko*** 219–230
 Association for the Honour of the Fallen for Teschen Region
- Lubomír HLAVIENKA: *Jaro a léto 1939 jako zdroj tradice a poslání pro slovenské ozbrojené síly*** 231–250
 Spring and Summer 1939 as a Source of Tradition and Mission for the Slovak
 Armed Forces

MATERIÁLY / MATERIALS

- Tomáš VELIČKA: *Nejstarší kopiář města Svidnice*** 251–274
 The Oldest Cartulary of Świdnica

DISKUSE / DISCUSSION

- Branislav DORKO: *Několik poznámek k recenzi knihy Jan Zajíc*** 275–276
- Recenze / Reviews** 277–287

Tomasz Kamusella, Szlonzocy (Ślązacy) i ich język. Pomiedzy Niemcami, Polską a szlonskim (śląskim) nacjonalizmem. Szlōnzoki (Ślōzoki) jejich godka. Pojstrzōd Niymcōma, Polskōm a szlonskim (ślōnskim) nacjonalizmusym; Tomasz Kamusella, Schlonszko. Horní Slezsko. Oberschlesien. Górny Śląsk. Esej o regionie i mieszkāncach. Schlonszko – Upper Silesia. Horní Slezsko. Oberschlesien. Górny Śląsk. An Essay on the Region and Its Inhabitans (*Dan Gawrecki*) 277

František Kolář a kol., Opavské hradby (*Vladislav Razím*) 278

Městské právo ve střední Evropě. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference Práva městská Království českého, red. Karel Malý a Jiří Šouša (*Nad'a Štachová*) 280

Marzena Bogus, Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na pocitku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe (*Petr Kadlec*) 282

Umweltgeschichte(n). Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsozialismus, Hrsg. von Horst Förster – Julia Herzberg – Martin Zückert (*Petr Popelka*) **285**

Zprávy o literatuře / Brief Notices

288–307

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. Tomus VI. Fontes archivi publici Litomericensis, ed. Božena Kopičková (*Pavel Hruboš*) **288**; Piotr Węcowski, Początki Polski w pamięci historycznej późnego średniowiecza (*Božena Czwojdrak*) **289**; Ritual Images, and Daily life. The Medieval Perspective, red. Gerhard Jaritz (*Václav Žůrek*) **290**; Martin Čapský, Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska (*Petr Kozák*) **292**; Trhová registra města Opavy (1640–1647). Regestář – příspěvek ke studiu kulturních dějin a privátních a veřejných strategií měšťanské společnosti, edd. Mikuláš Heinrich – Irena Korbelařová (*Marketa Kouřilová*) **292**; Terra, Ducatus, Marchionatus, Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen, Hrsg. von Lenka Bobková und Jana Fantysová-Matějková (*Petr Kozák*) **293**; Moravští nekatolíci a Těšinsko v předtolerančním období. Edice vybraných dokumentů, ed. Jan Al Saheb (*Jan Štěpán*) **294**; Pavel Šopák a kol., Znamení vertikál. Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku (*Jakub Zouhar*) **295**; Jiří Šil, Vincenc Prasek. Seznamte se! (*Lumír Dokoupil*) **297**; Petr Kadlec, Střední školy a jejich studenti. K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století (*Andrea Pokludová*) **298**; Company Towns of the Baťa Concern. History – Cases – Architecture, red. Ondřej Ševeček – Martin Jemelka (*Ivan Bergmann*) **299**; Zapomenutí hrdinové. Němečtí odpůrci nacismu v českých zemích, red. Tomáš Okurka (*Zdeněk Kravar*) **300**; Tomáš Nitra, Ostravská letiště se zaměřením na stavební vývoj (*Zdeněk Kravar*) **301**; Jan Al Saheb – Radim Jež – Martin Krůl – David Pindur – Pavla Pindurová, Mosty u Jablunkova včera a dnes (*David Papajik*) **302**; Das deutsche Kulturerbe in Schlesien. Wege und Perspektiven der Forschung, Hrsg. von Anna Maňko-Matysiak – Eef Overgaauw – Tobias Weger (*Zdeněk Kravar*) **303**; Region, Staat, Europa. Regionale Identitäten unter den Bedingungen von Diktatur und Demokratie in Mittel- und Osteuropa, Hrsg. von Burkhard Olschowsky, Robert Traba, Matthias Weber, Andrea Huterer (*Lubomír Nenička*) **304**; Eva Drašarová a kol., Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka (*Zdeněk Kravar*) **305**

Kronika / Chronicle

308–317

Rok zázraků v obcích a v regionech (*Aleš Binar*) **308**; Svatováclavské setkání v Jeseníku po třinácté (*Jarmila Peňázová*) **309**; Proměny způsobu života a modernizační procesy v mikroregionu Hlučínsko (*Zdeněk Kravar*) **311**; Seminář z dějin železniční dopravy (*Ondřej Štarman*) **312**; Historik na provincii v novověku (*Michaela Závodná*) **314**; Kolokvium Kroniky jako historický pramen. K sedmistému výročí úmrtí Oty Durynského (*Jan Pezda*) **315**

Bibliografická příloha / Bibliography

318–319

Autoři / Authors

320

U PODSTAW HISTORIOGRAFII KSIĘSTWA CIESZYŃSKIEGO W XVI WIEKU: ZACHARIASZ STARCK (OK. 1535/40 – PRZED 1612 R.)*

Janusz Spyra

Janusz Spyra: Beginnings of Historiography of the Duchy of Cieszyn in the 16th century: Zachary Starck (around 1535/40 – before 1612)

The article is concerned with the work of a Saxon lawyer Zachary Starck, which is a collection of document regesta formerly stored in the castle archive in Cieszyn. Starck's work was known by Silesian historians and archivists in the 19th century; however, it disappeared during the Second World War. Recently a copy of his work has been discovered again. The work was written at the beginning of 1580. It became the foundation of the future development of Cieszyn historiography.

Key Words: Cieszyn Silesia, Duchy of Cieszyn, regional history, court historiography, archive inventories

Pierwszą cieszyńską kronikę opracował i wydał drukiem Eleazar Tilisch, uczonej jurysta i sekretarz księcia cieszyńskiego Adama Waclawa, na którego dworze przebywał zapewne w latach 1582–88. Kronika ukazała się w 1588 r. we Freyburgu w saskiej Miśni pt. „*Kurtze Vorzeichnuss, Bericht und Auszug von dem Stamling und Ankunfft der Hertzoge zu Teschen und Groß-Glogaw*”.¹ Wysła zapewne w niewielkim nakładzie, sądząc po ilości zachowanych egzemplarzy. Szerzej stała się znana dzięki reedycji w zbiorze Sommersberga, choć wydawca przedrukował ją z wieloma błędami, a nawet niedopuszczalnymi ingerencjami w treść dzieła.²

Dzieło Tilischa było znane także tym uczonym, którzy w XIX wieku tworzyli podstawy nowoczesnych badań nad przeszłością Śląska Cieszyńskiego, a więc opartych na krytycznej analizie źródeł, ustalonych metodach postępowania i osobistej bezstronności badacza. Zaliczyć do nich można Leopolda Jana Szersznika, Albina Heinricha, Mathiasa Kasperlika, a przede wszystkim Gottlieba Biermanna (1824–1901). Ten ostatni, od 1856 r. profesor ewangelickiego gimnazjum w Cieszynie, jako jedyny z cieszyńskich historyków utrzymywał żywsze kontakty z Wrocławiem, dawną stolicą całego Śląska oraz wrocławskimi archiwistami i badaczami tej klasy jak Colmar Grünhagen czy Wilhelm Wattenbach.³ Zapewne dzięki nim stwierdził, że w bibliotece

* Niniejszy tekst powstał w ramach grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2011/01/B/HS3/02910 pt. *Historiografia a kształtowanie się tożsamości regionalnej w czasach nowożytnych na przykładzie Śląska Cieszyńskiego w XVI–XIX wieku*.

¹ Kronika została opublikowana wraz z innym dziełem tegoż autora pt. *Ein Lobspruch des Deutschen Fürsten und Adelstands ... von Eleasaro Tilisch, anjetzo Für. Gna. zu Teschen Secretario*, Freybergk in Meissen bey Georg Hoffmann 1588. Korzystam z egzemplarza ze zbiorów Książnicy Cieszyńskiej, sygn. 3 P IV 13.

² *Scriptores Rerum Silesiacarum*, B. I, ed. Fridrich Wilhelm SOMMERSBERG, Leipzig 1729, s. 723–746. O najstarszych cieszyńskich kronikarzach pisała krótko i z błędami Barbara POŁOCZKOWA, *Najdawniejsze kroniki cieszyńskie*, Pamiętnik Cieszyński 7, 1993, s. 99–111. Por. też Radim Jež w Pavel ŠOPÁK a kol., *Paměť Slezska*, Opava 2011, s. 67.

³ Krzysztof SZELONG, *Wrocławsko-cieszyńska przyjaźń w sprawach historii*, „Kalendarz Cieszyński 2003”, Cieszyn 2002, s. 71–76.

Sądu Apelacyjnego [Appellationsgericht] we Wrocławiu, w tomie opatrzonym sygn. IV 469 znajduje się rękopis o niemal tak samo brzmiącym tytule, jak kronika Tilischa. Jego autorem był Zachariasz Starck, a rękopis powstał w 1580 r. Otrzymał też od Wattenbacha jego kolacjonowany odpis. Informację o nieznanym dotąd poprzedniku Tilischa opublikował w artykule z 1862 r. w którym dzielił się wynikami swoich poszukiwań w archiwach wrocławskich.⁴ Wykorzystał też niektóre zawarte w rękopisie Starcka fakty w artykule poświęconym genealogii książąt oświęcimskich, w pracy o dziejach księstwa oświęcimskiego i zatorskiego oraz o klasztorze w Orłowej.⁵ Nie omieszczał też wspomnieć rękopisu Zachariasza Starcka na kartach swojej historii księstwa cieszyńskiego (zob. niżej). Zapewne dzięki Biermannowi wiedział o istnieniu rękopisu Starcka Mathias Kasperlik. W każdym razie w swojej pracy o historii Frydku i państwa frydeckiego (a w rzeczywistości dziejach księstwa cieszyńskiego przed reformacją), dwukrotnie go wspomina.⁶ Korzystali z dziełka Starcka uczeni wrocławscy, np. Louis Neustadt,⁷ Hermann Grotefend⁸ oraz Colmar Grünhagen i Konrad Wutke, sporadycznie wprowadzając czerpane stąd informacje do „*Regesten zur schlesischen Geschichte*“.⁹ Informacje zawarte w rękopisie Starcka przydawały się również innym osobom. Na początku 1881 r. do C. Grünhagena zwrócił się z prośbą o ewentualne informacje o swoich przodkach Felix von Wilmowsky, wtedy jeszcze student prawa, później referendarz rządowy, który właśnie rozpoczynał amatorskie badania nad dziejami swojej rodziny, wywodzącej się ze Śląska Cieszyńskiego. Odpowiedź otrzymał natychmiast (po trzech dniach), co wskazuje, że wrocławskim archiwistom dziełko Starcka było dobrze znane. Chodziło o wyciąg na temat nadania przodkom interesanta, Skoczowski z Kojkowic, wsi Wilamowice, od której wzięli później nazwisko.¹⁰

Być może zainteresowanie Biermanna pracą Starcka spowodowało, że rękopis został przeniesiony do Archiwum Prowincjonalnego we Wrocławiu, gdzie wpisano go pod sygn. E 110 do zespołu Rep. 135. Stało się to jeszcze w XIX wieku.¹¹ Do zbiorów archiwalnych, jak się wydaje, nie bardzo pasował, w każdym razie przed II wojną światową, albo w trakcie jej trwania, został przekazany do Działu Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej „na Piasku“, przez co niejako zniknął z pola widzenia. W efekcie

⁴ Gottlieb BIERMANN, *Das königliche Provinzial-Archiv in Breslau*, Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft (dalej Notizen-Blatt) 1862, nr 12, s. 95–96. W tymże tomie oraz w kolejnym woluminie (sygn. IV 470) znajdowało się wiele innych historycznych dokumentów dot. księstwa cieszyńskiego z XVI i XVII wieku, z których Biermann opublikował regesty ośmiu z l. 1584–1678.

⁵ Gottlieb BIERMANN, *Beiträge zur Genealogie der Herzoge von Auschwitz*, Notizen-Blatt 1862, nr 6, s. 45, p. 3; *Das ehemalige Benediktinerstift Orłai im Teschnischen*, in: Programm des k.k. evangelischen Gymnasiums in Teschen am Schlusse des Schuljahres 1862, [Teschen 1862], s. 16, przyp. 43–45; *Zur Geschichte der Herzogthümer Zator und Auschwitz*, Wien 1863, s. 3, przyp. 1.

⁶ Notizen-Blatt 1873, nr 2, s. 15; 1873, nr 6, s. 42–43 (określa go mianem *Dr Starck Urkundeverzeichnis aus 1579*).

⁷ Louis NEUSTADT, *Beiträge zur Genealogie schlesischer Fürsten*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Altertum Schlesiens 22, 1888, s. 213, 224 (za sygn. Arch. Prov. E. 110).

⁸ Hermann GROTEFEND, *Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740*, Breslau 1889, s. 50–51.

⁹ *Regesten zur schlesischen Geschichte 1316–1326*, edd. Colmar GRÜNHAGEN, Karl WUTKE, Codex Diplomaticus Silesiae Bd. 18, Breslau 1898, s. 171, nr 4088.

¹⁰ Erich NEUSS, *Gechichte des Geschlechtes von Wilmowsky*, Halle (Saale) 1938, s. 5, 76.

¹¹ *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 38, Leipzig 1894, s. 301–302. Wcześniej J. G. THOMAS, *Handbuch der Literaturgeschichte Schlesiens*, Hirschberg 1824, s. 542.

cieszyńscy historycy uznali, że rękopis zaginął w czasie wojnie wraz z wieloma innymi zabytkami, ale też nikt go specjalnie nie poszukiwał. Jedynie od czasu do czasu przypominano, że przed drukowaną kroniką księstwa cieszyńskiego istniało dziełko Zachariasza Starcka.¹² W rzeczywistości rękopis został włączony do tzw. Zbiorów Zabezpieczonych, a więc niezinventaryzowanych, i dopiero w 1994 r. w ramach porządkowania zbiorów został z powrotem przekazany do Działu Rękopisów. Tu w kwietniu 2012 r. na nowo „odkrył” go niżej podpisany. W tym samym dniu (!) w Archiwum książąt Liechtensteinów w Wiedniu inny egzemplarz rękopisu Z. Starcka przypadkowo odkrył dr Waław Gójniczek. W ten sposób obecnie dysponujemy dwoma egzemplarzami rękopisu, przy czym wrocławski, z którego korzystał Biermann, jest obecnie częściowo zdekompletowany.

Dzięki tym odkryciom można nie tylko rękopis poddać szczegółowej analizie, ale też na nowo nakreślić początki kształtowania się nowoczesnej historiografii księstwa cieszyńskiego, co dotąd ograniczało się do dzieła i osoby Eleazara Tilischa. Rozpocząć trzeba od biografii autora, którego nazwisko pierwszy raz pojawiło się w „*Allgemeine Deutsche Biographie*” w biogramie Tilischa, którego autorem był G. Roethe. Od tego czasu powtarzane jest w kolejnych leksykonach, choć sprowadza się do informacji, iż Zachariasz Starck w 1580 r. zestawił historię książąt cieszyńskich, którą wykorzystał później E. Tilisch.¹³ Roethe wszystko co wie o Starcku, zaczerpnął od Biermanna, ten zaś nie wyszedł poza to, co można wywnioskować z samego tekstu zapisków Starcka. Najszerzej zrobił to w drugim wydaniu swojej „Historii księstwa cieszyńskiego” z 1894 r. Stwierdził więc, że Zachariasz Starck został wysłany przez elektora Saksonii do Cieszyna po śmierci Waława III Adama, i że był na jego pogrzebie. Miał reprezentować i bronić interesów księżnej wdowy Sydonii Katarzyny i dlatego przejrzał dokładnie archiwum zamkowe, robiąc wyciągi i zestawiając je w porządku chronologicznym. Regesty, zdaniem Biermanna, są skromne i wiele w nich błędów, ponieważ jednak tak wiele oryginalnych aktów zaginęło, nasza wiedza o wielu książęcych dokumentach opiera się jedynie na tej pracy. Swoją krótką charakterystykę Biermann kończy stwierdzeniem, że regesty Starcka zostały prawie dosłownie („*fast wortlich*”) wykorzystane przez Tilischa.¹⁴

Dzisiaj można o Zachariaszu Starcku powiedzieć więcej, co jest o tyle istotne, że w dużym stopniu wiedza ta rzutuje na ocenę jego dziełka. Urodził się ok. 1535/40 roku w Senftenberg¹⁵ w Dolnych Łużycach, gdzie zresztą to nazwisko powtarza się bardzo często, zapewne w rodzinie urzędniczej. Był osobą bardzo dobrze wykształconą, uczęszczał bowiem do znanej książęcej i krajowej szkoły w Pforta w Saksonii-Anhalt, założonej w 1543 r. przez księcia, później elektora Moritza Wettina (1521–

¹² Np. B. POŁOCZKOWA, *Najdawniejsze kroniki cieszyńskie*, s. 101.

¹³ Np. Klaus-Peter MÖLLER, *Oberschlesischen Autoren 1450–1620*, in: *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*, Hrsg. von G. Kosellek, Bielefeld, 2000, s. 540. Dodał jeszcze, że był z Cieszyna, co jest ewidentnym błędem.

¹⁴ Gottlieb BIERMANN, *Geschichte des Herzogthums Teschen*, Teschen 1894, s.192. Nic więcej nie dodali późniejsi autorzy jak Franciszek POPIOLEK, *Dzieje Śląska Austriackiego z ilustracjami*, Cieszyn 1913, s. 332; B. POŁOCZKOWA, *Najdawniejsze kroniki cieszyńskie*, s. 101–102; Idzi PANIC, *Dzieje Śląska Cieszyńskiego*, t. 3, Cieszyn 2011, s. 301 czyni z niego nauczyciela dzieci księcia Waława III Adama.

¹⁵ Obecnie na południu kraju Brandenburgia; po serbsku Zły Komorow.

1553), która istnieje do dzisiaj. Zapisał się do niej 1 maja 1550 r.,¹⁶ i spędził w niej co najmniej kilka lat. Następnie, jako „Zacharias Starck Senfftenbergensis Lusatius“ immatrykulował się w grudniu 1563 r. na Uniwersytecie w Wittenberdze.¹⁷ W 1567 r. był już magistrem, i jak to często bywało podjął się funkcji opiekuna miejscowego panicza w czasie rozpoczętej przez tego ostatniego zwyczajowej podróży edukacyjnej (tzw. „Grand-Tour“). Wiemy o tym z poświęconego Starckowi panegiryku, którego autorem był pochodzący z Drezna Johannes Vogel, również uczeń szkoły w Pforta (od 1553 r.).¹⁸ Utwór nosił tytuł „*Carmina doctissimo multisqve virtutum nominibus excellenti viro, Domino M. Zachariae Starckio Senfftenbergensi, Generosum et Nobilem, Dominum Iohannem Hoyerum à Schonburg, Dominum in Glaucha et Wallenburg, etc. Argentoratum studiorum cauſa adducturo, Ab Amicis scripta*”, a ukazał się drukiem w Wittenberdze w sierpniu 1567 r. Jest to pieśń pożegnalna z okazji odprowadzania przez Starcka na studia do Strassburga Johanna Hoyera (1553–1576), najstarszego syna Georga I. von Schönburg-Wallenburg (1529–1585), pana Glauchau i Remse oraz Graslitz (ob. Kraslice) w Czechach.¹⁹ Jest faktem, że od 1568 r. Johann Hoyer von Schönburg-Wallenburg studiował na Uniwersytecie w Strassburgu, potwierdza to również publikacja Theodora Schöna poświęcona historii rodziny Schönburgów. Jednak na temat interesującego nas Zachariasza Starcka niczego w tym opasłym tomie nie znajdujemy.²⁰

Po krótkim okresie mentorowania w stosunku do możnego wychowanka Starck wrócił do Wittenbergi, gdzie postępował w karierze naukowej. Z 1571 r. zachował się jego wpis do pamiętnika Wolfganga Krena z Krems, który od 1568 r. studiował najpierw w Wiedniu, a później w Wittenberdze, a zmarł w 1600 r. jako kupiec suknem w rodzinnym mieście. W jego sztambuchu zachowały się dwa łacińskie dystychy autorstwa Zachariasza Starcka datowane w Wittenberdze 29 IX 1571 r.²¹ Najpóźniej w 1572 r. został doktorem prawa uniwersytetu w Wittenberdze, bowiem w tymże roku z tytułem „Dr. jur.“ opracował i opublikował razem z profesorem tejże akademii Michaellem Teuberem mowę na cześć cesarza pt. „*Oratio de arcadio et honorio imperatoribus*”.²²

¹⁶ Carl Friedrich Heinrich BITTCHER, *Pförtner Album. Verzeichniss sammtlicher Lehrer und Schüler der königl. preuß. Landesschule Pforta vom Jahre 1543 bis 1843. Ein Denkschrift*, Leipzig 1843, s. 16. Por. Hans HEUMANN, *Schulpforta. Tradition und Wandel einer Eliteschule*, Erfurt 1994.

¹⁷ *Album Academiae Vitebergensis ab A. Ch. MDII asque ad A. MDCII*, Vol. 2, edd. Carolus Eduardus FOERSTEMANN et alii, t. 2, Halle 1894, s. 61b.

¹⁸ C. F. H. BITTCHER, *Pförtner Album*, s. 20. Później był pastorem w Czechach, zm. w 1599 r.

¹⁹ Dostępny na http://archive.thulb.uni-jena.de/ufb/receive/ufb_cbu_00003355?jumpback=true&maximized=true&page=/Druck-8-01004-01_001.tif&derivate=ufb_derivate_00002327. [data dostępu: 8.11.2014]

²⁰ Theodor SCHÖN, *Geschichte des Fürstlichen und Gräflichen Gesamthauses Schönburg, Urkundenbuch*, Bd. VIII, 1566–1581, Stuttgart/Waldenburg 1908, s. 211. Por. Ernst ECKARDT, *Chronik von Glauchau*, Glauchau 1882, s. 218, 244, 327, 330.

²¹ Zachowały się w bibliotece miejskiej w Norymberdze, Cent. V App. 74. (Werner Wilhelm SCHNABEL, *Die Handschriften der Stadtbibliothek Nürnberg. Die Stammbücher des 16. und 17. Jahrhundert (Kat. Nr. 1–129)*, Wiesbaden 1995, s. 29). Wcześniejszy wpis Z. Starcka z 1570 r. można znaleźć w dostępnej online bazie Repertorium alborvm amicorvm (<http://www.raa.phil.uni-erlangen.de/bibliotheken.shtml>). [data dostępu: 8.11.2014]

²² *Oratio de arcadio et honorio Imperatoribus. recitata a clarissimo ivris vtrivsqve doctore et professore in Academia Vitebergensi, Micaelo Tevbero, cum Doctor in vtro[que] iure publicè crearetur doctrina et*

Można więc powiedzieć, że Zachariasz Starck był z wykształcenia i zawodu prawnikiem, czy też, jak wtedy częściej mówiono „jurystą”, ale jednocześnie starał się być humanistą, tak jak to pojęcie rozumiano w jego czasach. Zaś w XVI stuleciu, po okresie renesansu i reformacji, we wszystkich niemal krajach „humanizm” stał się dominującym modelem kultury, zwłaszcza kiedy w całej Europie przyjął się wypracowany w gimnazjum w Strassburgu przez Johannes Sturma (1507–1589) model edukacji, oparty na znajomości łaciny i tekstów autorów starożytnych. Wraz z nim we wszystkich krajach pojawiła się plejada mniejszych lub większych humanistów, łączących wiedzę i umiejętności zawodowe z ogładą, dzięki której można było pozyskać przychylność możnych.²³ Humanistyczny erudyta swoją wiedzę czerpał z książek i rękopisów, i w miarę możliwości starał się je gromadzić. Także Starck posiadał bibliotekę, być może znaczną, skoro sprawił sobie dla niej własny ekslibris, cytowany przez literaturę fachową. Pierwszy opisał go dr Walter von Bötticher z Budziszyna przed ponad stu laty w fachowym organie niemieckich bibliologów. Na ekslibrisie zamieszczono litery „Q. S. E. V.”, wizerunek lwa z przełamaną kolumną, datę „1582” oraz nazwisko „Zach. Starck, D.”.²⁴ Lew nie jest przypadkowy, jako że jest symbolem siły [niem. Starcke]. Poza tym książki z ekslibrisem Starcka stwierdzono w zbiorach Krajowej Biblioteki w Weimarze (druk Gabriela Catianusa, *De eo, quod interest Syntagma*, Lugduni 1542)²⁵ oraz w bibliotece Thüringer Oberlandesgericht w Jenie, w tym przypadku w dziele Bartolusa de Saxoferrato, *Super prima et secunda parte codicis* (Lyon 1521).²⁶

Wracając do W. von Böttichera, odnalazł on ekslibris Starcka na rękopisie z końca XVI wieku zawierającym teksty na temat historii reformacji, który znajdował się w Bibliotece Miejskiej w Budziszynie (Rathsbibliothek, Bautzner Stadtbibliothek). Rękopis już wcześniej opisał Julius Bernhard, jako liczący 462 kart foliał, który ostatnio był w posiadaniu „gewissen Zacharias Stark”, czego dowodził ekslibris na wewnętrznej stronie oprawy. Bernhard o osobie Starcka niczego nie znalazł, choć chciał ustalić, co łączyło go z osobą, której rękopis dotyczy, manowicie dr. Melchiorem von Osse, wpływowym radcą księcia saskiego Heinricha, a potem elektora Moritza Wettina.²⁷ Rękopis Melchiora von Osse poświadcza związki Starcka z dworem książąt

virtute ornatifimus vir M. Zacharias Starck Senftenbergensis. Die XXI. Octobris anno M.D.LXXII. De censibus Wittenberg 1572, fol. 24.

²³ Józef BUDZYŃSKI, *Paideia humanistyczna, czyli wychowanie do kultury. Studium z dziejów klasycznej edukacji w gimnazjach XVI–XVII wieku (na przykładzie Śląska)*, Częstochowa 2003.

²⁴ F. W., *Das Bücherzeichen der Dr. Zacharias Starck*, Ex libris. Zeitschrift für Bücherzeichen- Bibliothekenkunde und Gelehrten-geschichte 3, Görlitz 1893, s. 50–51. Autorem ekslibrisu jest zapewne Bartholomäus Reiter (Ilse O'DELL, *Exlibris von Jost Amann und ihre Abwandlungen*, Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte, 54, 1997, Heft 3, s. 301–302).

²⁵ Otto WALDE, *Bücher- und bibliotheksgeschichtliche Forschungen in ausländischen Bibliotheken*, Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 17, 1930, s. 135. Skrót na ekslibrisie zapewne oznacza „*Quod sis, esse velis*” (por. Friedrich-Karl STECHOW, *Lexikon der Stammbuchsprüche. Stechow's Stammbuchsprüche-Schlüssel*, Neustadt/Aisch 1996, s. 199).

²⁶ Felicitas MARWINSKI, *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*, Bd. 20, Olms – Weidmann 1999, s. 222.

²⁷ Julius BERNHARD, *Bericht über eine der Bautzner Stadtbibliothek gehorige Handschrift aus der Zeit der Reformation. Nebst einem Anhang über die diplomatische Thatigkeit des kurfürstlichen Rathes Dr.*

saskich, co nas nie dziwi, skoro na ich zlecenie na przełomie 1579 i 1580 r. przebywał krótko w Cieszynie. Powiązania te nie miały jednak charakteru oficjalnego, w każdym razie Starck nie pełnił na dworze żadnego stałego urzędu,²⁸ a po krótkim pobycie w Cieszynie wrócił do Niemiec. Dalsze jego losy nie są jasne. W cytowanym już spisie uczniów szkoły książęcej w Pforta zapisano, że zmarł jako doktor praw w Dreźnie,²⁹ co podobno miało miejsce przed 1612 r.³⁰ Jednak o dreźniejskim okresie życia Zachariasza Starcka niczego nie udało się ustalić.³¹ Jakaś osoba o takim imieniu i nazwisku była w posiadaniu Hammergut Cratza w Hellendorf an der Bahra.³² Dr Zacharias Starck działał też w tymże czasie w Pirna, innym mieście Saksonii niedaleko Drezna, ale jako lekarz, a nie prawnik,³³ więc to zapewne inna osoba.

Zachariasz Starck był więc dobrze wykształconym jurystą, obeznanym z humanistycznymi ideałami oraz manierami swego czasu, dla którego władanie piórem było czymś oczywistym. Nie wiemy dokładnie, co przywiodło go do Cieszyna, ale domysł Biermanna, że został przysłany przez dwór saski w celu pilnowania interesów księżnej Sydonii Katarzyny jest bardzo prawdopodobny, chociaż, jak wspomniano, oficjalnych funkcji na saskim dworze Starck raczej nie pełnił. Czasy, kiedy w latach 1567–1594 Sydonia Katarzyna, córka księcia sasko-lauenburskiego Fryderyka I. zajmowała księżęcy tron na zamku w Cieszynie, najpierw u boku swego małżonka księcia Waclawa Adama, a później jako regentka małoletniego syna Adama Waclawa, stanowiły apogeum wpływów Saksonii w księstwie cieszyńskim. Można powiedzieć że nad Olzą „roilo się“ od saskich prawników, a Wettinowie przez swoich wykształconych agentów starali się wpływać na sytuację w Cieszynie oraz wspierać Sydonię Katarzynę. Już przy uzgadnianiu jej związku małżeńskiego z Waclawem Adamem udział prawników był znaczący, m.in. zaangażowany był w to dr Abraham Bock. Podobnie było, kiedy w 1572 r. książę cieszyński sporządził swój testament, który w Dreźnie potwierdzili jego teść Franciszek Sasko-Lauenburski i elektor August saski. Sprawę kolejnego zamążpójścia Sydonii Katarzyny za węgierskiego magnata Emeryka Forgatscha finali-

Melchior v. Osse während der Zeit des Interims. Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Alterthumskunde, Hrsg. von H. Ermisch, Dresden 1882, s. 177–200. Sam rękopis zawiera różne akta z 40. i 50. lat XVI w.

²⁸ Nie wymienia go w każdym razie w żadnej oficjalnej funkcji Eduard VEHSE, *Geschichte der deutschen Höfe seit der Reformation*, Theil 5: Sachsen, Hamburg 1854.

²⁹ C. F. H. BITTCHER, *Pförtner Album*, s. 16. Podobnie Justin BERTUCH, *Chronicon Portense. Duobus Libris distinctum, Quorum Prior Continet veteris Portae Fundationem, Translationem, Abbates, Indulgentias, Fratemitates, Renovationem, itidem & Repurgationem: Posterior Novae Portae post repurgatam Doctrinam, Statum & formam cum Praeceptoribus, Oeconomis & Discipulis*, Lipsk 1739, s. 184.

³⁰ Jak podaje, bez źródła <http://thesaurus.cerl.org/cgi-bin/record.pl?rid=cnp01113015> [data dostępu: 8.11.2014]. C. F. H. BITTCHER, *Pförtner Album*, s. 76 pisze, że do szkoły w Pforta uczęszczał też Carl Starck z Drezna, potem adwokat w Budziszynie, może syn Zachariasza? Z kolei E. VEHSE, *Geschichte der deutschen Höfe*, s. 149 podaje, że w 1623 r. Viktor Starke został mianowany mechanikiem oraz nadzorcą „Kunstammer” księcia elektora Jana Jerzego I.

³¹ Wg informacji dr. Eckharta Leiseringa z Sächsisches Staatsarchiv w Dreźnie z 21 VIII 2012 r. brak w zbiorach archiwum materiałów nt. Zachariasza Starcka. Jego nazwisko nie występuje też w specjalnym inwentarzu *Gelehrte, Schriftsteller, Dichter*, w którym znajdują się liczne wpisy dot. uczonych z XVI i XVII wieku.

³² Kronika Hellendorf wspomina takiego w 1575, 1581/83 i 1586/1601 <http://www.peterswald.org/geschichte/Hellendorf%20Ortschronik%20bis%201945.pdf> [data dostępu: 8.11.2014].

³³ Reinhold HOFMANN, *Beiträge zur Verfassungsgeschichte der Stadt Pirna*, Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Alterthumskunde 9, Dresden 1888, s. 217; Alfred MEICHE, *Historisch-topographische Beschreibung Amtshauptmannschaft Pirna*, Dresden 1927, s. 61.

zował prawnik dr Christoph Eckhard, radca dworu elektora Augusta, a już jako regentka księżna mianowała starostą z zadaniem administrowania księstwem Joachima Mordeisena z Miśni (syna dr. praw Ulricha, kanclerza saskiego elektora Augusta II). Wspomniany Abraham Bock pośredniczył w porozumieniu księżnej ze zbuntowanymi stanami szlacheckimi w 1590 r.³⁴ Sydonia Katarzyna przywiodła też z sobą z Saksonii własny dwór i fraucymer.

Obecność Starcka w Cieszynie nie może więc dziwić, a przybył tu na polecenie kurfirsta saskiego po śmierci księcia Waclawa Adama, małżonka księżnej, a więc w 1579 roku. Wiemy o tym ze zdania zamykającego jego dziełko, z którego wynika, że był na pogrzebie Waclawa Adama „z powodu” księcia saskiego Augusta. Zapewne nie była to misja czysto grzecznościowa, skoro pozostał jakiś czas i spędził go w dużej mierze w książęcym archiwum. Co poza tym robił w Cieszynie na razie jest tylko przypuszczeniem: być może miał pomóc wdowie ks. Sydonii Katarzynie, może był jej sekretarzem, do czego przydało się prawnicze wykształcenie. Być może obecność Starcka i poszukiwania w archiwach miały dostarczyć księżnej argumentów prawnych w sporze ze stanami szlacheckimi. Jednak aby znaleźć akty prawne, które miałyby zabezpieczyć prawa księżnej, nie musiał studiować dokumentów aż do głębokiego średniowiecza. Nie wiemy też jak długo Starck przebywał nad Olzą. Na pewno nie dłużej niż do 1582 r.,³⁵ ale bardziej prawdopodobne, że było to tylko kilka miesięcy, bo podpisał rękopis jeszcze w Cieszynie w marcu 1580 r.

W każdym razie miał dostęp do książęcych dokumentów, a efektem jego pracy stał się interesujący nas rękopis poświęcony cieszyńskim Piastom. Jak już była mowa mamy do dyspozycji aż dwa egzemplarze, oba z epoki, choć bez gwarancji, że któryś został zapisany bezpośrednio przez autora; ustalenie relacji pomiędzy nimi wymaga dokładniejszych badań. Lepiej zachowany jest egzemplarz wiedeński, którego dzieje wydają się jasne. Przechowywany być musiał na cieszyńskim dworze wraz z innymi dokumentami książęcymi, skąd został zabrany bezpośrednio po śmierci księżnej Elżbiety Lukrecji w maju 1653 r. przez jej syna, księcia Ferdynanda Jana Liechtensteina, kiedy bezskutecznie starał się przejąć władzę po śmierci matki. Wraz z innymi papierami rodzinnymi trafił do Archiwum książąt Liechtensteinów w Wiedniu.³⁶ Drugą część archiwum książęcego na polecenie Urzędu Zwierzchniego we Wrocławiu wkrótce później wywiózł z Cieszyna syndyk miejski z Kłodzka Johann Ferdinand

³⁴ Erich ŠEFCÍK, *Walka o cieszyńską ordynację ziemską z 1573 r.*, Pamiętnik Cieszyński 6, 1993, s. 54. Szerzej tenże, *Zemské zřízení Těšínského knížectví z konce 16. století*, Studie o Těšínsku, 17, Český Těšín 2001, s. 256–324; Radim JEŽ, *Prameny ke sporům o těšínské zemské zřízení z poslední třetiny 16. století*, Práce a studie Muzea Beskyd – Společenské vědy 20, 2008, s. 268–304; tenże, *Uherská šlechta a slezští Piastovci na počátku raného novověku (rodové aliance ve viru politiky a osobní prestiže)*, In: Šľachta na Kysuciach a jej susedia / Šlechta na Kysucích a její susedé, red. D. Pindur, M. Turóci, Čadca – Český Těšín – Žilina 2012, s. 113–144.

³⁵ Jak twierdzi Waclaw GOJNICZEK, *Urzędy książęce i ziemskie w ustroju księstwa cieszyńskiego*, Katowice 2014, s. 82–83 ok. 1581/82 pracę dla księżnej Sydonii Katarzyny jako książęcy sekretarz rozpoczął E. Tilisch. Wykazuje też, że w tym czasie nie istniało książęce archiwum jako wydzielone pomieszczenie.

³⁶ Liechtenstein. The Princely Collections Vaduz-Vienna, Hausarchiv, Herrschaften, karton H 824. Znajduje się w kartonie zawierającym wywody genealogiczne i wypiski historyczne dotyczące książąt cieszyńskich z pocz. XVII w. Podstawowe informacje nt. tego archiwum Evelin OBERHAMMER, *Das Hausarchiv der regierenden Fürsten von Liechtenstein*, Scriptorium. Zeitschrift des Verbandes österreichischer Archivare 24, 1981, s. 164–184.

Wizner, co z kolei miało być elementem działań zmierzających do przejęcia władzy w księstwie przez suzerena, króla czeskiego Ferdynanda III Habsburga. Wizner otrzymał następnie zadanie spisania tych archiwaliów, ale w inwentarzu z 1654 r. egzemplarz dziełka Starcka nie jest wymieniony.³⁷ Niczego to nie rozstrzyga, gdyż przedmiotem dość ogólnego spisu było kilkanaście skrzyń dokumentacji. Nie wiadomo jak trafił do biblioteki Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu, obecnie znajduje się w Bibliotece Uniwersyteckiej „Na Piasku”.³⁸ Egzemplarz wiedeński wydaje się obszerniejszy, zapisany jest na 36 stronach, podczas gdy wrocławski tylko na 16, a właściwie na 14. Wynika to jednak z innego charakteru pisma i rozłożenia tekstu: tekst zachowany w Wiedniu sprawia wrażenie pisanego przez bardziej sprawnego kancelistę. Zasadniczo zawartość obu egzemplarzy jest ta sama, wrocławski jest u dołu uszkodzony i brakuje końcówki (kończy się na 1545 r.).

Dziełko Zachariasza Starcka nie jest ani nazbyt obszerne, ani zbyt skomplikowane jeśli chodzi o strukturę. To zrozumiałe, bo mamy do czynienia z materiałem do wykończenia, roboczą pracą przygotowaną na potrzeby dworu książąt cieszyńskich, mocodawców autora. Mówi o tym sam tytuł pt. *Kurtz Verzeichnus von dem Stamlingk und Herkommen der Hertzoge zu Teschen und Großen Glogau, so viel man dessen aus alten Privilegien, Confirmationen und andern, briefflichen Uhrkunden, finden mögen kurtlich zusammen gezogen, durch Zacharias Starcken der Rechten Doctoren. Anno 1580 Dominica Laetare in Teschen*, a więc 13 marca. Zestawienie pisane jest po niemiecku i w zdecydowanej większości składa się z wypisów, czy regestów ponad stu (dokładnie 105) dokumentów, które Starck miał w ręce, szperając w zamkowym archiwum. Poszczególne grupy regestów przedzielają informacje na temat historii rodu książąt cieszyńskich, zaczerpnięte z innych źródeł. Najstarsza zapiska dotyczy roku 1255, a mówi o tym, że księżna opolska Eufemia, wdowa po księciu cieszyńskim (w rzeczywistości opolsko-raciborskim) Władysławie, ufundowała [erbaut] przed Cieszynem klasztor dominikanów, dotąd jeszcze nekropolię książąt cieszyńskich. Kolejne trzy notki odnoszą się już do czasów księcia cieszyńskiego Kazimierza I i jego rządy należy uznać za początek „narracji historycznej” u Starcka. Autor nic nie wie o rzeczywistym fundatorze cieszyńskiej linii Piastów, księciu Mieszku I, bo żaden dokument z cieszyńskiego archiwum nie zachował się na jego temat. Jak już wspomniano zasadniczo jego wypiski są regestami dokumentów, ale autor stara się im nadać pewien porządek, rzecz jasna według lat panowania władców cieszyńskich. Jego komentarze odautorskie nie są ani kompletne, czasami błędne, a poza podaniem koligacji rodzinnych najczęściej dotyczą udziału cieszyńskich dynastów na uroczystościach na krakowskim dworze (chrzty, wesela).

W każdym razie po najstarszej wzmiance o założeniu klasztoru dominikanów w Cieszynie w 1255 r. następują wydzielone przez autora, poprzez zdania odautorskie, następujące okresy panowania poszczególnych książąt cieszyńskich:

³⁷ Spis Wiznera z 1654 r. znajduje się w Książnicy Cieszyńskiej w Cieszynie, Spis rękopisów Książnicy Cieszyńskiej, sygn. RS AKC. 923 IV. Por. Waclaw GOJNICZEK, *Archiwum książąt cieszyńskich w świetle inwentarza z 1654 roku*, In: *Fontes historiae*. 50. rocznica utworzenia Zakładu Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego (w druku).

³⁸ Dział Rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, akc. 1994/26. Dawną przynależność potwierdzają noty na karcie tytułowej, u góry sygn. *IV 469*, oraz dopisek z dołu *Zur Appgerichts Bibliothek gehörig*.

(1) Czasy księcia Kazimierza (Kazimierz I, rządził od ok. 1314/15 do 1358), trzy rejestry (nr 2–4) z lat 1321, 1327, 1328, m. in. o złożeniu, wraz z innymi ksiądzetami Górnego Śląska, hołdu w Opawie Janowi Luksemburskiemu w 1327 r. Jak następnie pisze Starck książę Kazimierz zostawił dwóch synów: Przemysława i Ziemowita. O tym drugim niczego nie znalazł, poza tym, że jeszcze w 1385 r. miasto Głogów musiało mu składać hołd.

(2) Natomiast książę Przemysław (Przemysław I Noszak, 1358–1410), panował już w 1358 r., o czym Starck wiedział z zachowanych aktów konfirmacji przez cesarza Karola IV jego umowy z Konradem księciem oleśnickim z 14 I 1358 r. oraz z Konradem księciem oświęcimskim z 8 I 1359 r. Z czasów panowania Przemysława pochodzi zdecydowanie więcej zarejestrowanych dokumentów (5–22), przy czym niektóre dotyczą nabytków terytorialnych cieszyńskiego władcy, reszta to informacje o darowiznach albo sprzedaży, albo konfirmacje aktów prawnych dotyczących poszczególnych wsi przez księcia na rzecz swoich szlacheckich lenników, albo zatwierdzenie przywilejów (miasta Cieszyna w 1364 r.) lub zawieranych umów. Wyjątkowo potraktowany został akt hołdu Głogowa ksiądzetom cieszyńskim w 1385 r., bo Starck przepisał go niemal w całości. Ostatni regest dotyczy dokumentu wystawionego wspólnie przez ojca i jego dwóch synów Przemysława i Bolesława w 1400 r. Ponieważ jednak Starck znalazł dokumenty z 1407 r. gdzie książę Przemysław nadal występował wraz z synem Bolkiem, zastrzegł, że ten pierwszy żył jeszcze do 1407 r.³⁹ Wnioskuje z tego, że synowie księcia (Przemysław i Bolesław) w 1400 r. objęli wraz z ojcem władzę, najpierw wspólnie, a później się podzielili spadkiem, Przemysław dostał połowę księstwa głogowskiego, a Bolesław księstwo cieszyńskie.

3. Kolejny więc okres wydzielony przez Starcka to okres panowania księcia Bolesława (Bolesław I, 1410–1431). Podobnie jak poprzednio mamy tu albo dokumenty dotyczące posiadanych dóbr oraz regulujące stosunki prawne ksiądzet cieszyńskich do królów Czech, albo potwierdzenia nadań, przywilejów lub aktów kupna dóbr przez szlachtę albo miasto Cieszyn (23–40). Rejestry dokumentów uzupełniają wzmianki o udziale ks. Bolesława u boku króla Polski w wojnie z Krzyżakami w 1414 r., o jego zaślubinach w 1422 r. z Zofią, o której nic poza imieniem nie wiedział⁴⁰ oraz o jego obecności w 1424 r. na ślubie króla polskiego Władysława Jagiełły z drugą żoną Zofią (Holszańską).

4. Od 1434 r. jak zaznacza następnie Zachariasz Starck, panuje księżna wdowa Zofia z czterema synami: Waclawem, Władysławem, Przemysławem oraz Bolesławem.⁴¹ Tego okresu dotyczy ponad 20 dokumentów (41–61). Zasadniczo znajdujemy tu rejestry podobnych aktów prawnych jak poprzednio, więcej jednak z nich dotyczy wzajemnych rozliczeń pomiędzy braćmi. Wyróżnia się przepisany niemal w całości tekst

³⁹ W rzeczywistości Przemysław I Noszak zmarł 23 sierpnia 1410 r. (Idzi PANIC, *Książę cieszyński Przemysław Noszak (ok. 1332/1336–1410). Biografia polityczna*, Cieszyn 1996). Starck oczywiście nie wiedział, że najstarszy syn Noszaka, także Przemysław, zginął zamordowany na początku 1406 r. Najpełniejszym opracowaniem o genealogii śląskich Piastów, także cieszyńskich, wciąż pozostaje Kazimierz JASIŃSKI, *Rodowody Piastów śląskich*, Kraków 2007 (2 wyd.).

⁴⁰ Chodzi o Eufemię, córkę Ziemowita IV, księcia mazowieckiego, siostrzenicę Władysława Jagiełły. W cieszyńskich źródłach regularnie zwana Zofią albo Ofką. Ślub odbył się w 1412 r. a nie w 1422 r., czyli Starck popełnił błąd w dacie.

⁴¹ Po śmierci współrządziła wraz ze swoimi synami księstwem cieszyńskim, dopiero po jej śmierci w 1447 r. nastąpił formalny podział księstwa pomiędzy czterech braci.

podziału księstwa cieszyńskiego pomiędzy czterech braci w 1442 r., oraz podział wiana po matce pomiędzy Przemysławem i Bolesławem z 1447 r. Między te dokumenty znajdujemy wplecioną informację, że w 1446 książę Władysław (który rządził „cieszyńską” połową Głogowa) wojował przeciwko miastu Wrocław, oraz że na koronacji wielkiego księcia Litwy Kazimierza na króla Polski obecni byli książęta Władysław i Bolesław. Córkę króla Polski i Anny Mazowieckiej – Jadwigę w 1465 r. otrzymał do chrztu książę cieszyński Przemysław II., co jest ostatnią informacją z tego okresu.

5. Następnym okresem w dziejach książęcej dynastii cieszyńskich Piastów zaczyna się, zdaniem Zachariasza Starcka w 1474 r., kiedy książę Kazimierz, syn księcia Bolesława obejmuje rządy, które trwały aż do 1528 r. Jego czasów dotyczy najwięcej regestrów zanotowanych przez Starcka, ponad czterdzieści (63–104). Uzasadnione jest to zarówno długością panowania, znaczeniem, jaki ten cieszyński Piastowicz osiągnął w polityce czeskiej i śląskiej, ale też prostym faktem, że chodzi o okres późniejszy, kiedy dokumenty miały większą szansę przetrwać w książęcym archiwum. Część z nich dotyczyła działalności Kazimierza II jako starosty generalnego Śląska, wiele stosunku lennego do Władysława Jagiellończyka, króla Czech i Węgier; nadań na rzecz szlachty czy miast znajdujemy wśród tych regestrów stosunkowo niewiele. Sporo natomiast informacji rodzinnych, m.in. z 1480 r. o śmierci Małgorzaty z Cilli, żony księcia Władysława głogowskiego oraz z 1512 r. o udziale księcia Kazimierza na weselu króla Polski Zygmunta [Starego] z Barbarą, córką Stefana z Tenczyna.⁴²

W dalszej kolejności Starck sporządził wypisy na temat kwestii dziedziczenia władzy w księstwie cieszyńskim po Kazimierzu II, od ślubu jego syna Waclawa II z Anną Brandenburską, zapisał też datę jego śmierci, narodzin pogrobowca, późniejszego księcia Waclawa Adama oraz wzmianki o umowach Kazimierza II z morawskim magnatem Janem z Pernsteinu o przyszłym związku wnuka z córką Pernsteina – Marią. Tę część kończy uwaga Starcka, iż w 1528 r. książę Kazimierz zmarł, a po nim rządy przejął Pernstein jako regent, wyznaczony do tego w testamencie władcy. Reszta zapisków Starcka ogranicza się do regestu dokumentu z 1545 r., w którym młody książę odstąpił Frydek z okolicami swojemu teściowi Janowi z Pernsteinu za 12 tys. zł., oraz zgodził się na przejście księstwa przez Pernsteinów, gdyby zmarł bez męskiego potomstwa. Całość zamykają ogólne uwagi na temat biografii księcia Waclawa Adama, „*denen man sonst nur hertzogk Wenzeln zue Teschen genend*”, który miał z pierwszego małżeństwa syna Fryderyka Kazimierza, oraz dwie córki Annę i Zofię, ale obie zmarły młodo. W 1567 r. książę ożenił się ponownie z Sydonią Katarzyną, córką księcia Saksonii, Engers i Westfalii, z którego to małżeństwa przyszły na świat dzieci: Chrystian August, Sydonia Maria, Sybilla Maria, Adam Waclaw oraz Jan Albrecht, w większości zmarłe w dzieciństwie. Ostatnia informacja dotyczy śmierci księcia Waclawa III Adama w dniu 30 X 1579 r., a całość kończy zdanie: „*Wahr ich wegen des Churfursten zue Sachsen, Augusti, auffm Begrebniss*“.

Informacja ta precyzuje możliwą datę pobytu Starcka na cieszyńskim dworze, bowiem pogrzeb zmarłego władcy według Radima Jeża odbył się dopiero 1 I 1580 r.⁴³

⁴² I tu rozbieżność, bo egzemplarz wiedeński podaje, że Ks Kazimierz był obecny na ślubie w Krakowie w 800 koni, a wrocławski, że w 500 koni.

⁴³ Radim JEŽ, *Slavnosti na dvorech těšinských knížat knížat renesančního věku*, Těšinsko 52, 2009, č. 4, s. 8.

Zakładać należy, że Starck przyjechał raczej przed pogrzebem, a nie zaraz po śmierci Wacława Adama, a więc pod koniec grudnia, co tłumaczyłoby pomyłkę w zapisanej przez Starcka dacie śmierci księcia (4 listopada, a nie 30 października 1579 r.). Trudno się jednak dziwić osobie przybyłej z zeznątrz, która musiała polegać na informacjach przekazanych jej przez inne osoby, bez możliwości ich weryfikacji np. na podstawie innych, opublikowanych ksiązek. Widać to także w treści dziełka⁴⁴ Zachariasza Starcka, dla którego głównym źródłem były dokumenty zgromadzone w książęcym archiwum. Praktycznie więc w jego czasach zachowały się i zostały przez niego spisane dokumenty dotyczące rządów księcia Przemysława I Noszaka (17 poz.), księcia Bolesława I (18) księżnej Ofki i jej synów (22), a zdecydowanie najwięcej Kazimierza II (42 poz.).

Jednak trzeba podkreślić, że praca Starcka nie jest jedynie spisem dokumentów, zestawieniem regestów, bowiem autor w miarę możliwości próbował nadać regestom porządek, choć nie dysponował właściwie żadnymi dodatkowymi informacjami. Kolejność cieszyńskich władców, oraz wzajemne koligacje ustalał więc na podstawie treści dokumentów, które spisywał. Wyjątkiem jest oczywiście zakończenie dziełka, bo informacje na temat księcia Wacława III Adama i jego rodziny zapewne czerpał od członków kancelarii oraz dworu cieszyńskiego, a może i saskiego. Jedynie kilka zanotowanych przez Starcka wzmianek sprawia wrażenie, że pochodzą z innego pisanego lub drukowanego źródła, a najczęściej dotyczą udziału cieszyńskich dynastów na uroczystościach na dworze królów Polski (chrzty, wesela). Prawdziwość tych informacji potwierdzają zapisy w Kronikach Jana Długosza,⁴⁵ ale Starck na pewno z jego oryginalnego dzieła nie korzystał, bo znalazłby w nim o wiele więcej dokładnych faktów, które mógłby zastosować w genealogii cieszyńskich Piastów.⁴⁶ Zapewne znał je z jakiegoś ogólnie dostępnego drukowanego kompedium dziejów Polski lub Śląska, być może „*Gentis Silesiae annales*” Joachima Cureusa z 1571 r.⁴⁷

Zwraca uwagę, że Zachariasz Starck niemal całkowicie pominął czasy mu współczesne, a mianowicie okres po śmierci księcia Kazimierza II w 1528 r., kiedy władcą cieszyńskim był książę Wacław Adam (faktycznie od 40. lat XVI wieku), ograniczając się jedynie do informacji biograficznych dotyczących członków rodziny książęcej. Może z braku czasu nie zdążył się zapoznać z dokumentami z tego czasu, raczej nie wynikało to z przekonania autora, że jest okres, o którym nie warto pisać. Humanisci nie bali się podejmować najnowszej tematyki widząc w tym okazji do wysławiania

⁴⁴ Analiza powyższa sugeruje, że kwerenda przeprowadzona przez Starcka tylko w części miała służyć zabezpieczeniu praw Sydonii Katarzyny. Spisał wiele dokumentów, kilka streścił dość obszernie, ale nie widać, by miało to związek z osobą wdowy po Wacławie Adamie albo jej rodziną.

⁴⁵ Mianowicie z 1414, 1424, 1465 r. Ostatnia z takich not (o ślubie w 1512 r. króla Polski Zygmunta z Barbarą córką Stefana Zapolyi) wykracza poza zakres kroniki Długosza.

⁴⁶ Np. dokładne daty i opisy śmierci kolejnych cieszyńskich władców: Przemysława I w 1410 r., Bolesława I w 1426 r. (nb. u Długosza występuje błędna data), Bolesława II w 1452 r., czy jego braci Wacława w 1474 r., i Przemysława II w 1477 r. U Długosza znajdujemy też informacje o ich małżonkach, nie mówiąc o zamordowaniu syna Przemysława I, także Przemysława, przez Marcina Chrzana i o okrutnej kaźni mordercy w Cieszynie.

⁴⁷ Wzmianki, które nie dotyczą bezpośrednio księstwa cieszyńskiego oraz kontaktów z dworem krakowskim są tylko dwie: o walce w 1446 r. księcia Władysława z Głogowa przeciw miastu Wrocław, którzy ścięli Leonharta Hassenheimera oraz o śmierci w 1480 r. wdowy po nim Małgorzaty z Cilli.

prawdziwych albo rzekomych zalet swoich mecenasów. Praca Starcka jest tylko pierwszą próbą skreślenia dziejów cieszyńskiej dynastii Piastów, nawet w oczach autora niedokończoną, co nie powinno dziwić: na przejrzenie archiwum i poczynienie stosownych notatek miał najwyżej dwa miesiące.

Co zresztą tłumaczy pomyłki, jakie czasem popełniał przy rejestrowaniu dokumentów, na co zwracał uwagę już Biermann. Dotyczy to np. znajomości historii panujących rodzin w Polsce (pomylił koronowanego w 1434 r. Kazimierza Jagiellończyka z ostatnim z Piastów Kazimierzem Wielkim; ślub Jagielly z Zofią Hoszańską, na którym był obecny książę cieszyński Bolesław, miał miejsce w 1512 r., a nie w 1522 r. jak zapisał Starck). We wszystkim tym był rzecz jasna zależny od ówczesnej literatury. Natomiast genealogia władców cieszyńskich jest zasadniczo poprawna, choć Starck nie zna założyciela tej linii Piastów, Mieszka I.⁴⁸ Trzeba to podkreślić, iż nakreślił ją dokładniej niż jego następcy: Eleazar Tilisch, a za nim Jakub Schickfus. Nie to stanowi jednak o wartości dzieła Zachariasza Starcka, ale spisane rejestry dokumentów. Jak już była mowa spisał ich ponad setkę, i dzięki temu znamy zawartość archiwum książęcego w końcu XVI wieku, choć tego, czy Starck spisał wszystkie dokumenty, jakie znajdowały się wtedy na cieszyńskim zamku, zapewne nigdy się już nie dowiemy. Większość informacji zapisanych przez Starcka jest znana badaczom, albo się bowiem zachowała się do naszych czasów w różnej postaci (oryginały, odpisy), albo treść, mniej lub bardziej dokładnie, znamy z innych źródeł, między innymi z kroniki Tilischa, który większość jak była mowa „prawie dosłownie” przepisał.⁴⁹ Jednak o ok. czterdziestu faktach prawnych dowiadujemy się jedynie dzięki Starckowi.⁵⁰ Co prawda są to tylko rejestry, i nie wszystkie są całkiem wiarygodne,⁵¹ ale nawet taka skromna informacja stanowi bardzo cenne uzupełnienie naszej wiedzy źródłowej o przeszłości Śląska Cieszyńskiego, zwłaszcza dla okresu sprzed XV stuleciem, dla którego zachowało się niewiele oryginalnych dokumentów.

⁴⁸ W 1407 r. pomylił Przemysława Noszaka, z jego synem o tymże imieniu, pisząc o książętach cieszyńskich Przemysławie i Bolesławie jako braciach; w rzeczywistości chodziło o ojca, bo Przemysław młodszy zginął na pocz. 1406 r., czego Starck nie wiedział.

⁴⁹ Stosunek zestawienia rejestrowanych przez Zachariasza Starcka i kroniki Tilischa wymaga dokładniejszego omówienia, co autor odkłada do najbliższej okazji. Por. Janusz SPYRA, *Od Tilischa do Kaufmanna i Gajdzicy. Świadomość historyczna na Śląsku Cieszyńskim w epoce przednowoczesnej*, In: *Kronikarz a historyk. Wątki i słabości regionalnej historiografii. Materiały z konferencji naukowej Cieszyn 19–21 września 2007 r.*, red. J. Spyra, Cieszyn 2007, s. 130–170 (e-book: <http://www.kc-cieszyn.pl/bt/jpg/e-book.pdf>).

⁵⁰ Uzasadnia to wydanie tekstu Zachariasza Starcka w krytycznej edycji, którą przygotowują Waław Gojniczek oraz niżej podpisany w ramach serii „*Bibliotheca Tessinensis*”.

⁵¹ Np. dyskusyjna jest podana przez Starcka 1255 r. jako data budowy czy ufundowania klasztoru dominikanów w Cieszynie. Ale nie jest nieprawdopodobna, aktualne szacunki lokują jego powstanie na okres ok. 1260–65.

Počátky dějepiscství Těšínského knížectví v 16. století: Zachariáš Starck (kol. 1535/40 – před 1612)
(Summary)

Analyzované dílo Zachariáše Starcka objevil počátkem 60. let 19. století v knihovně Odvolacího soudu ve Vratislavi Gottlieb Biermann. Bylo tudíž jeho zásluhou, že se s prací mohli seznámit někteří těšínské historikové a vratislavští archiváři. Rukopis nicméně zanikl v průběhu druhé světové války. Starckovo dílo bylo znovuobjeveno teprve nedávno spolu s druhým exemplářem, jenž je dnes uložen v Archivu knížat Lichtenštejnů ve Vídni. Autor spisu se narodil někdy kolem roku 1535/40 v dolnolužickém Senftenbergu, navštěvoval školu v Pfortě a následně studoval na univerzitě ve Wittenbergu, kde nejspíše roku 1572 získal titul doktora práv. V prosinci 1579 byl Starck vyslán saským dvorem do Těšína s úkolem být nápomocen Sidonii Kateřině, vdově po zesnulém těšínském knížeti Václavovi III. Adamovi. Počátkem roku 1580 sestavil Starck soupis listin těšínského zámekého archivu, poté se však vrátil zpět do německých oblastí říše. Zesnul v Drážďanech někdy před rokem 1612. Jím pořádaný soupis obsahuje přes sto listin a privilegií, z nichž zhruba 40 % lze označit za písemnosti dnes zcela neznámé. Starckovo dílo se stalo zdrojem informací pro Eleazara Tilische, autora nejstarší kroniky těšínských knížat, která se ukázala tiskem v roce 1588.

SLEZSKO V DĚJINÁCH ČESKÉHO A MORAVSKÉHO PROTESTANTISMU 17.–18. STOLETÍ*

Zdeněk R. Nešpor

Zdeněk R. Nešpor: Silesia in the History of Bohemian and Moravian Protestantism in the 17th and 18th Centuries

Silesia was, apart from Hungary, the only part of the Hapsburg Empire in which Lutheran Protestantism was at least partially legally allowed in the Counter-Reformation era of the 17th and 18th centuries. The article examines whether and how Silesian Protestantism influenced both secret non-Catholics in Bohemia and Moravia and mutual religious ties between the regions using the results of recent archive research and evidence provided by existing literature. The author concludes that Silesia had for a long period of time only a limited impact on Bohemian and Moravian Protestantism with the sole exception of Teschen in the 18th century (and later). This was partly the result of the non-existence of the Pietistic movement in most Silesian Protestant congregations, while Pietism became an important element of the religiosity of secret non-Catholics in Bohemia and Moravia. However, their version of Pietism was not fully comparable with official church Pietism in the German lands; moreover, the impact of Teschen, which was prevalingly Pietistic only in the 1720s, cannot be limited solely to the expression of Pietism.

Key Words: Silesia – 17th and 18th centuries, Protestantism, Lutheranism, Counter-Reformation, Pietism

Ačkoli se Slezsko nemůže chlubit prvenstvím v reformačních dějinách českých korun-
ních zemí, v 16. století se podstatná část jeho obyvatel přiklonila k augsburskému
(luterskému) vyznání a v následujících dvou stoletích bylo – s výjimkou Uher a speci-
fického postavení Ašska – jedinou zemí středoevropského habsburského soustátí, v níž
nebyla možná úplná rekatolizace a protestantismus se v omezené míře udržel jako
povolené vyznání.¹ Vestfálský mír zajišťoval svobodu vyznání v Münsterbersku, Oleš-
nicku, Lehnicku, Břežsku a v městě Vratislavi,² a i když docházelo k porušování těch-
to ustanovení a císařské redukční komise v první polovině padesátých let 17. století
protestantům odebraly 650 kostelů a škol a projevovaly se i další formy protirefor-
mačního tlaku, v některých oblastech se luterství udrželo. Především v Dolním Slez-
sku, kde fungovalo více než dvě stě luterských kostelů, nebyla rekatolizace zdaleka
úspěšná, luterství se však udrželo i v některých oblastech Horního Slezska, i když
třeba jen v podobě soukromého *exercicia*. Svědčí o tom jak vznik asi dvou desítek
evangelických farností v pruském záboru Horního Slezska,³ tak ještě dřívější prosazení
veřejného evangelického kultu na Těšinsku.⁴ Slezští protestanti využili podpory švéd-

* Článek vznikl v rámci projektu *Men and Books*, podpořeného Evropskou komisí (č. 2012-0920/001-001); autor za tuto podporu děkuje / This article was written as part of project *Men and Books*, supported by the European Commission (No. 2012-0920/001-001); the funding is gratefully acknowledged.

¹ Pro přesnost uvedme, že evangelictví bylo ještě před vydáním josefinského tolerančního patentu povoleno také v nově zabrané Haliči (1772) a Bukovině (1775), soukromé *exercicium* pak také v Terstu (1778).

² *Der Westphalische Friede. Diplomatie – politische Zäsur – kulturellen Umfeld – Rezeptiongeschichte*, ed. Heinz DUCHHARDT, München 1998, s. 741–756; srov. Dan GAWRECKI a kol., *Dějiny českého Slezska 1740–2000 I*, Opava 2003, s. 40–42.

³ Henryk CZEMBOR, *Ewangelicki Kościół Unijny na polskim Górnym Śląsku*, Katowice 1993, s. 12.

⁴ Základní literaturu k dějinám těšinského protestantismu představují díla Gottlieb BIERMNANN, *Geschichte des Protestantismus in Österreichisch-Schlesien*, Prag 1897; Maximilian HARTMANN, *Die evan-*

ského krále Karla XII., který donutil Josefa I. k přijetí tzv. altranstädtské konvence (1707), o dva roky později doplněné prováděcím exekučním recesem.⁵ Altranstädtská konvence (a švédská vojenská posádka v Hlohově, která dbala na její dodržování) zaručovala náboženskou svobodu luteránům v těch knížectvích, kde ji umožnil vestfálský mír, vracela jim 121 zabavených kostelů a výslovně umožňovala stavbu šesti nových „kostelů milosti“; až na jedinou výjimku (Těšín) ovšem v oblastech Dolního Slezska.⁶

Zatímco v Dolním Slezsku došlo k výrazné, třebaže zdaleka nikoli úplné restituci poměrů bezprostředně po skončení třicetileté války, které ve prospěch tamních luteránů definitivně obrátil pruský zábor většiny Slezska na počátku čtyřicátých let 18. století, v Horním Slezsku zůstalo evangelictví nadále omezeno – i když méně než v Čechách a na Moravě, respektive v Alpských zemích habsburské monarchie – a svoboda vyznání byla plně zaručena jen pro šlechtu.⁷ Přesto tato kontinuita vedla k tomu, že Těšínsko bylo po vyhlášení josefínského náboženské tolerance (1781) nejvíce evangelickou oblastí pozdějšího Předlitavska, sídlem řady celocírkevních evangelických institucí,⁸ stejně jako faktickým vzorem pro uplatňování restriktivních opatření vůči povoleným evangelíkům.⁹ Toto postavení přitom zůstalo zachováno až do konce rakousko-

gelische Kirche Schlesiens in geschichtlichen Entwicklung bis auf die Gegenwart, Braslau 1928; Jiří JUST – Zdeněk R. NEŠPOR – Ondřej MATĚJKA a kol., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, Praha 2009; Karol MICHEJDA, *Dzieje Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*, Cieszyn 1909; Herbert PATZELT, *Geschichte der evangelischen Kirche in Österreichisch-Schlesien*, Dülmen 1989; Oskar WAGNER, *Mutterkirche vieler Länder. Geschichte der Evangelischen Kirche im Herzogtum Teschen 1545–1918/20*, Wien – Köln – Graz 1978.

⁵ Ernst CARLSON, *Der Vertrag zwischen Karl XII. von Schweden und Kaiser Joseph I. zu Altranstädt 1707*, Stockholm 1907; Norbert CONRADS, *Die Durchführung der Altranstädter Konvention in Schlesien 1707–1709*, Köln – Wien 1971; Kurt ENGELBERT, *Die Konvention von Altranstädt 1707*, Archiv für Schlesische Kirchengeschichte 16, 1958, s. 243–264; *1707–2007 Altranstädter Konvention. Ein Meilenstein religiöser Toleranz in Europa*, ed. J. R. WOLF, Halle 2008. Srov. také Jörg DEVENTER, *Gegenreformation in Schlesien. Die habsburgische Rekatholisierungspolitik in Glogau und Schweidnitz 1526–1707*, Köln – Weimar – Wien 2003.

⁶ V komparativní perspektivě srov. Blanka ALTOVÁ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Architektura omezení. Středoevropské protestantské kostely v éře protireformace v komparativní perspektivě*, Lidé města 15, 2013, s. 87–132 a 469–509; Reiner SÖRRIES, *Von Kaisers Gnaden. Protestantische Kirchenbauten im Habsburger Reich*, Köln – Weimar – Wien 2008. Z další literatury se sluší připomenout Günther GRUNDMANN, *Die Bethäuser und Bethauskirchen des Kreises Hirschberg. Breslau Heimatbuch des Kreises Landeshut in Schlesien*, Landeshut 1929; TÝŽ, *Der evangelische Kirchenbau in Schlesien*, Frankfurt am Main 1970; Piotr OSZCZANOWSKI, *Kościół ewangelicki na Dolnym Śląsku*, Wrocław 2012.

⁷ Daniel SPRATEK, *Právní poměry evangelické církve na Těšínsku v letech 1709–1781 a jejich vliv na uspořádání toleranční církve v Rakousku*, Revue církevního práva 1/2002 – 21, s. 17–50 a 2/2002 – 22, s. 93–126; srov. také Irena KORBELÁŘOVÁ – Milan ŠMERDA – Rudolf ŽÁČEK, *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství (Na příkladu Těšínska)*, Opava 2002, s. 231–267.

⁸ Jednalo se o augsburskou konsistoř, byť byla záhy přenesena do Vídně, evangelické gymnázium v Těšíně a později v Bilsku a učitelský ústav v Bilsku, mimo něž z podobných institucí existoval jen reformovaný učitelský ústav v Čáslavi a evangelická teologická akademie/fakulta ve Vídni (nečítaje v to ovšem instituce uherské). Pro přehled srov. Zdeněk R. NEŠPOR, *Encyklopedie moderních evangelických (a starokatolických) kostelů Čech, Moravy a českého Slezska*, Praha 2009. Význam uvedených institucí dokumentují také např. Bedřich MOLNÁR, *Těšínské vzpomínky*, Nový život 3, 1919, příloha Besedy, s. 33–37, 41–44 a 49–53; Rudolf ŘÍČAN, *Evangelická církev na Těšínsku*, Křesťanská revue 26, 1959, s. 139–144; TÝŽ, *Těšínské evangelické gymnázium*, Křesťanská revue 30, 1963, s. 219–221.

⁹ Podrobný rozbor provedl D. SPRATEK, *Právní poměry*, zejm. s. 102–110.

uherské monarchie. Jestliže v Čechách a na Moravě, o dalších předlitavských zemích nemluvě, dosahovala koncentrace evangelíků (všech povolených vyznání) podle posledního rakouského censu (1910) jen 2,69 procenta obyvatelstva, v českém/rakouském Slezsku to bylo 13,58 procent a v politickém okrese Těšín plných 41,68 procent.¹⁰

Tato výjimečnost by jistě plným právem vyvolávala pozornost moderní historiografie – kdyby nedošlo k řadě politických a konec konců i náboženských zvrátů v průběhu 20. století, které (evangelické) Slezsko v dějinách „nástupnických“ států nešťastně zcela marginalizovaly. Bádání v oblasti reformačních dějin Slezska zůstalo namnoze omezeno na místní církevní historiky, respektive po druhé světové válce odsunuté Němce a jejich potomky, kteří se primárně zabývali vývojem tamních církevních institucí, nikoli širším kontextem jejich působení, natož (kupříkladu) vztahem k (převážně) slovanským evangelíkům v jiných oblastech habsburské říše. Podobně tomu ostatně bylo i v případě dějin katolických církevních institucí.¹¹ Tato situace se zdá měnit teprve v poslední době,¹² přičemž je příznačné, že teprve nyní dochází třeba i ke zpracování souborných dějin Slezské církve evangelické a. v., a i to (prozatím) jen pro nejstarší období. V tomto přehledovém příspěvku se pokusíme na základě dosud publikovaných zdrojů i archivního výzkumu zhodnotit význam (evangelického) Slezska pro české a moravské (tajné) nekatolíky v 17. a 18. století, v období mezi Bílou horou a josefínskou náboženskou tolerancí.¹³ Je ovšem zřejmé, že stav bádání mnohdy neumožňuje víc než formulaci předběžných závěrů, jejichž náležitost bude muset být prověřena dalšími výzkumy.¹⁴

Slezsko jako emigrační prostor

Jako (relativně) nábožensky svobodná země se Slezsko mohlo stát cílem emigrantů z Čech a Moravy, které tradičně dělíme na převážně šlechtickou a měšťanskou emigraci 17. století a poddanskou emigraci 18. století.¹⁵ Vnitropolitické a snad i další důvody (vzdálenost, sociální důvody) vedly nicméně k tomu, že alespoň v 17. století tato možnost zůstala prakticky nevyužita. Ve Slezsku nevzniklo žádné výrazné exu-

¹⁰ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, I. Heft*, Oesterreichische Statistik, Neue Folge, I. Band, 1. Heft, Wien 1912, s. 58–79.

¹¹ Srov. *Korunní země v dějinách českého státu I–IV*, edd. Lenka BOBKOVÁ a Jana KONVIČNÁ, Praha 2003–09.

¹² Kromě již citované zásadní studie Daniela Spratka uveďme alespoň *Čistý plamen lásky. Výbor z písní pobělohorských exulantů ze Slezska*, edd. Jan MALURA – Pavel KOSEK, Brno 2004; Editka ŠTĚRIKOVÁ, *Pozvání do Slezska. Vznik prvních českých emigrantských kolonií v 18. století v pruském Slezsku*, Praha 2001; *Stát, církev a národ v československé části Těšínského Slezska (1945–1953)*, ed. Józef SZYMECZEK, Český Těšín 2004, a nejnověji Jan AL SAHEB, *Moravští nekatolíci a Těšínsko v předtolerančním období*, Český Těšín 2013.

¹³ K dějinám českého tajného nekatolictví protireformačního období existuje neobyčejně rozsáhlá literatura, z poslední doby lze upozornit zejm. na Zdeněk R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby. Česká lidová zbožnost 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2006; *Čeští nekatolíci v 18. století. Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí*, ed. TÝŽ, Ústí nad Labem 2007; *Po vzoru Berojských. Život a víra českých a moravských evangelíků v předtoleranční a toleranční době*, ed. Ondřej MACEK, Praha 2008.

¹⁴ Řadu nových zjištění přinesla kupříkladu i nedávno publikovaná, výše citovaná práce Jana Al Saheba, ačkoli těšínsko-valašské vztahy dlouhodobě patří mezi nejobtíkanější části sledované tematiky.

¹⁵ Srov. např. Boris UHER, *Český exil v XVIII. století*, *Studia Comeniana et historica* 22, 1992, č. 46–47, s. 288–295.

lantské centrum, jaká známe především ze Saska a Horních Uher (Slovenska),¹⁶ a usazovali se zde nanejvýš jednotlivci, kteří byli s to podřídit se augsburskému vyznání, zatímco členové Jednoty bratrské museli migrovat dále do Polska. Naopak slezští evangelíci v důsledku rekatolizačních tlaků i dalších náboženských důvodů sami někdy odcházeli do Saska (Adam Plintovic) nebo na Slovensko (Kašpar Motěšický), a to i ve dvacátých a třicátých letech 18. století kvůli svému pietismu.¹⁷ Provedení archivní výzkum v relativně dobře zachovaných církevních knihách svídnického kostela milosti, povoleného v roce 1652 a nacházejícího se ještě relativně blízko českých hranic, tuto skutečnost potvrzuje: mezi členy evangelické farnosti nenacházíme osoby narozené v Čechách a na Moravě, natož pak českých jmen, ačkoli národnost sama nebyla v daném případě relevantní (z českých zemí z náboženských důvodů emigrovali Češi i Němci).

Situaci razantně změnil teprve pruský zábor většiny Slezska na počátku čtyřicátých let 18. století.¹⁸ Stará emigrační centra ze 17. století v Sasku a Uhrách již totiž prakticky neexistovala a nová, vytvořená v Lužici (Herrnhut a okolí), přestala být s to absorbovat příliv emigrantů z českých zemí, jejichž přítomnost navíc vyvolávala komplikace ve vztazích drážďanského a vídeňského dvora.¹⁹ V období pruské okupace severovýchodních Čech došlo dokonce na aktivní podporu migračního pohybu, který zasáhl například prakticky všechny dosud žijící odsouzené účastníky tzv. opočenské rebelie,²⁰ usazené v okolí Münsterberku, a Pruské Slezsko i nadále zůstalo výrazným migračním cílem, nebo alespoň „přestupní stanicí“ před dalším putováním do Braniborska.²¹ Vedle dalších, menších či neúspěšných osad tak vznikly české vesnice Husinec (1749), Velký (1749) a Malý Fridrichův Tábor (1752), Fridrichův Hradec (1752), Poděbrady (1764), Ludwigsdorf (1773) a Sacken (1778). Jednalo se přitom o nově, pro české a moravské exulanty založené obce, protože ti se z náboženských důvodů s nikým jiným nesnesli – výjimkou nebyl „otevřený boj, ve kterém nechyběly ani ‚krvavé hlavy‘“.²² Přes relativní početnost (v řádu tisíců osob) proto čeští exulanti 18. století

¹⁶ Georg LOESCHE, *Die Bömischen Exulanten in Sachsen. Ein Beitrag zur Geschichte des dreißigjährigen Krieges und der Gegenreformation auf archivalischer Grundlage*, Wien – Leipzig 1923; Eduard WINTER, *Die tschechische und slowakische Emigration in Deutschland im 17. und 18. Jahrhundert. Beiträge zur Geschichte der hussitischen Tradition*, Berlin 1955; *Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku*, ed. Michela HRUBÁ, Ústí nad Labem 2001.

¹⁷ Srov. Felix von MOEBCHLER, *Alte Herrnhuter Familien. Die mährischen, böhmischen und österreichisch-schlesischen Exulanten*, Herrnhut 1922.

¹⁸ Zpracování této problematiky se chopila Edita Štěříková, která na ni upozornila již v 60. letech – Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Česká emigrace do pruského Slezska v 18. století*, Slezský sborník 66, 1968, s. 60–71; soubojně TÁŽ, *Pozvání do Slezska*.

¹⁹ Kromě již uvedené literatury je klasickým zpracováním Gustav A. SKALSKÝ, *Z dějin české emigrace XVIII. století I.*, Chotěboř 1911; nejnověji Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Exulantská útočiště v Lužici a Sasku*, Praha 2004.

²⁰ Josef VOLF, *Soupis nekatolíků panství Opočenského r. 1742. (Příspěvky k bouři opočenské r. 1732)*, Věstník Královské české společnosti nauk 1908 (vyd. 1909), s. 1–72; František TISCHER, *O náboženském hnutí na Opočensku r. 1732*, in: *Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k 60. narozeninám Josefa Pekaře II.*, Praha 1930, s. 184–201; Ivo KOŘÁN, „Opočenská rebelie“ roku 1732, in: *Práce Muzea v Hradci Králové XIII, serie B*, Hradec Králové 1970, s. 93–135.

²¹ František A. SLAVÍK, *Česká církev v Berlíně*, Osvěta 6, 1876, s. 321–339; Josef VOLF, *Z dějin Nové Vsi, české osady u Postupimě*, Český lid 23, 1914, s. 183–189 a 305–315; Edita ŠTĚŘÍKOVÁ, *Běh života českých emigrantů v Berlíně v 18. století*, Praha 1999.

²² E. ŠTĚŘÍKOVÁ, *Česká emigrace do pruského Slezska*, s. 68.

v pruském Slezsku nezanechali větší stopu, uzavřeli se do sebe a teprve za dlouhou dobu, často v souvislosti s generačními výměnami splynuli s místní evangelickou církví. Větší vliv neměli ani na své souverce v Čechách a na Moravě, patrně kvůli velké vzdálenosti a ekonomickým těžkostem, s nimiž se sami potýkali.²³

Přestože tedy Slezsko nebo alespoň jeho podstatné části zůstaly v období rekatolizace Čech a Moravy oblastmi, v nichž bylo možné praktikovat evangelické náboženství, jako migrační prostor hrály dlouho zcela marginální úlohu a ani později nelze jejich význam přeceňovat. Pro náboženské emigranty v 18. století Pruské Slezsko představovalo útočiště, případně cestu dál do Braniborska, aniž sami nebo jejich potomci projeví větší snahu o zpětné působení v Čechách a na Moravě. Podle Jana Al Saheba v posledních desetiletích před vydáním tolerančního patentu sice vzrostla i náboženská emigrace z Moravy do Těšínska, ačkoli i to bylo součástí habsburské monarchie, ani tato exulantská skupina se však zřejmě v této věci příliš nelišila od předchůzců.²⁴ O to významnější byl naproti tomu vliv ve Slezsku (ale i jinde) tištěné náboženské literatury a dalších forem prezentace tamních náboženských představ.

Slezsko jako zdroj náboženských představ

České a moravské tajné nekatolictví 18. století bylo především „náboženstvím knih“, protože víra ztenčujícího se počtu tajných nekatolíků se udržovala a posilovala (ale také měnila) prostřednictvím zakázané náboženské literatury.²⁵ Právě proto byla nová vlna státní a církevní rekatolizační politiky v období vlády Karla VI. orientována především proti dovozu a distribuci evangelických děl z ciziny, na jejich zabavování či opravování a současně na pozitivní katolickou knižní politiku, která měla zajistit změnu lidových náboženských představ.²⁶ Ačkoli většina těchto děl vznikla v tradičních (Sasko, Uhry) nebo nových (Braniborsko) etablovaných enklávách českých exulantů či jejich podporovatelů (Halle), stranou nezůstaly ani evangelické tiskárny ve Slezsku. Sběrka starých tisků Evangelické teologické fakulty UK v Praze, která je nejrozsáhlejším souborem literatury užívané českými tajnými nekatolíky v 17. a 18. století,²⁷ proto obsahuje také knihy tištěné v Břehu a Vratislavi, byť v nevelkém počtu ve srovnání s dříve uvedenými oblastmi původu.

Slezsko, respektive ta jeho část, v níž se střetávala česká, polská a německá komunikace, tedy Těšínsko, bylo nadto zásadním zdrojem písemně fixovaných nábožen-

²³ Naproti tomu ti z nich, kteří dále migrovali do Braniborska, se od poloviny století výrazně zapojili jak do tvorby a šíření (v českých zemích zakázané) evangelické literatury, tak do přímé misijní činnosti; kromě dalších důvodů přitom hrála roli i přímá podpora pruských královských institucí.

²⁴ J. AL SAHEB, *Moravští nekatolíci a Těšínsko*, s. 38–41.

²⁵ Marie-Elizabeth DUCREUXOVÁ, *Čtení a vztah ke knihám u podezřelých z kacířství v Čechách 18. století*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 32, 1992, s. 51–80; TÁŽ, *Knihy a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století*, *Literární archiv PNP* 1994, č. 27, s. 61–87; Martin SVATOŠ, *Kontrola četby a distribuce náboženských knih při lidových misích a misijní knížky v 18. století*, in: *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*, ed. I. Čornejová, Praha 2004, s. 363–384.

²⁶ Svérázným případem je i vydání „falešné exilové knihy“, viz Z. R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu*, s. 119.

²⁷ Srov. Jan HORSKÝ – Zdeněk R. NEŠPOR, *Typologie české víry raného novověku. Metody a možnosti studia lidové religiozity v 18. století*, *Český časopis historický* 103, 2005, s. 41–86.

ských věr a praktik, třebaže k jejich knižnímu vydání docházelo jinde.²⁸ V této souvislosti lze vzpomenout především díla emigrantů ze Slezska Jiřího Třanovského, Kašpara Motěšického, Adama Plintovice, Jiřího Sarganka a Jana Liberdy, která se dočkala obrovského ohlasu. Přitom je zajímavé, že zatímco první dva autoři působili hlavně na své souvěrce ve Slezsku a v Uhrách, tedy na sice omezené, avšak stále legální luterány, a Sargankova tvorba včetně obsáhlého tzv. *Lipského kancionálu* zpočátku směřovala k exulantům v německých zemích, kancionál Jana Liberdy *Harfa nová na hoře Sion znějící* (1732) a jeho katechismus *A χάι Ω – Klíč Davidův k otevření pokladů království Božího* (1727 a zejm. zkrácená verze *Pravidlo nejsvětější víry apoštolské* z roku 1731) měly neobyčejný ohlas také mezi českými a moravskými tajnými nekatolíky. Někteří z nich byli přímo nazýváni „harfenisty“ a jeden vyslýchaný účastník opočenské rebelie o *Harfě nové* dokonce prohlásil: „líbí se mi tak, že bych pro ni umřel“.²⁹ Petr Šorm přitom zdůraznil, že „rychlost, s jakou ... získala na oblibě, překvapuje dodnes a počet zjištěných titulů nakonec zdaleka převyšuje jiné tisky ať starší, či mladší, domácí i zahraniční provenience. Harfa nová se během několika dní mezi nekatolíky stala nejběžnější knihou. Nechala za sebou i základní texty tajných nekatolíků – Písmo a jeho části.“³⁰ Tuto oblibenost dokládá rovněž Sbírká starých tisků Evangelické teologické fakulty UK.

Důvodem obrovského zájmu o Liberdovu tvorbu byl její pietistický charakter,³¹ zcela nový jak pro náboženské exulanty, tak pro jejich souvěrce v Čechách a na Moravě, ale o to přitažlivější svojí mysticky a současně angažovaně laděnou osobní zbožností, důrazem na aktivní křesťanský život a přímou zkušenost působení Ducha svatého. Jak uvádí Jan Malura, „nejlepší písně *Harfy nové* nejsou jen prostředkem náboženské komunikace, výrazem poněkud excentrického kultu; můžeme je číst jako spontánní a zároveň metaforické vyjádření touhy po jednotě s milovanou bytostí [= Kristem], po stavu mystického sjednocení“,³² k tomu je třeba připočíst praktickou životní aktivitu v křesťanském duchu a silný důraz na (probuzené) laiky jakožto nositele „pravé“ zbožnosti. Liberda se přitom s pietismem seznámil již v rodném Těšíně, kde v nově založeném evangelickém sboru (1709) ve dvacátých letech 18. století nakrátko dokon-

²⁸ Kromě autorství evangelických děl je třeba zmínit, že Těšín zároveň sloužil jako „překladiště“ zakázané literatury, která zde byla shromažďována a odtud dále distribuována na Moravu a do Čech; k tomu srov. J. MALURA – P. KOSEK, *Čistý plamen lásky*, s. 40; J. AL SAHEB, *Moravští nekatolíci a Těšínsko*, s. 37.

²⁹ J. VOLF, *Soupis nekatolíků panství Opočenského*, s. 10. Mohutný ohlas dokumentuje i skutečnost, že podstatná část Liberdovy *Harfy nové* byla pak věleňena do tzv. *Lipského kancionálu* (1737) a Elsnerova *Berlínského kancionálu* (1753), z nichž bohatě čerpaly toleranční české kancionály.

³⁰ Petr ŠORM, *Četba a literatura v životě opočenských nekatolíků na přelomu první a druhé třetiny 18. století*, Český lid 94, 2007, s. 257–282, zde s. 269.

³¹ K pietismu obecně viz *Geschichte des Pietismus I–II*, ed. Martin BRECHT, Göttingen 1993–95; Ulrike GLEIXNER, *Pietismus und Bürgertum. Eine historische Anthropologie der Frömmigkeit*, Göttingen 2005; Herbert PATZELT, *Der Pietismus im Teschener Schlesien 1709–1730*, Göttingen 1969; Johannes WALLMANN, *Der Pietismus*, Göttingen 2005. Pietistická charakteristika Jana Liberdy platí rovněž pro – v českém prostředí přinejmenším do tolerance méně ozvučné – dílo Jiřího Sarganka; k tomu srov. Jan MALURA, *Mezi exaltovanou vírou a přírodovědnou racionalitou*, A2 2007, č. 17, s. 7; TÝŽ, *Jiří Sarganek – pietistický pedagog a spisovatel z Těšínska*, in: Śląska Republika Uczonych – Schlesische Gelehrtenrepublik II, Wrocław 2006, s. 137–156.

³² J. MALURA – P. KOSEK, *Čistý plamen lásky*, s. 62.

ce dominoval,³³ a hlouběji jej poznal v samém centru pietistické zbožnosti, při studiích v Halle. Vzájemné kontakty byly přitom až do vyhnání pietistických kazatelů v květnu 1730 tak silné, že Těšín byl zván „druhým Halle“³⁴ a pietismus se odtud šířil také do Uher.³⁵ Tam i ve Slezsku byl ovšem likvidován po zásahu církevních představitelů, kteří jej nepovažovali za dostatečně pravověrný, zatímco v Čechách a na Moravě nic takového pochopitelně nehrozilo a pietismu oddaní exulanti se zase uchýlovali tam, kde našli spřízněné nebo alespoň v těchto sporech neangažované vrchnosti. Na význam pietismu – který se mezi české a moravské tajné nekatolíky šířil také jinými cestami, přímo z Halle a z lužických exulantských komunit³⁶ – pro formování jejich náboženských představ přitom už před více než stoletím upozornil Antonín Rezek.³⁷

Třebaže Slezsko bylo svrchovaně významným zdrojem náboženských představ českých a moravských tajných nekatolíků, v žádném případě nešlo o „celé Slezsko“ a standardní luterskou zbožnost, která tam byla v 17. a 18. století praktikována. Zásadní význam měl jenom geograficky a jazykově snadno přístupný Těšín, zatímco jiné slezské luterské komunity na české země prakticky neměly vliv, a to přes existenci jistých vzájemných kontaktů. Příkladem budiž opět Svídnice, kde se v (částečně) dochovaném evangelickém farním archivu nepodařilo najít nejmenší stopy zájmu o české a moravské tajné nekatolíky, nebo naopak jejich zájmu o tamní evangelickou zbožnost. K obojímu jistě přispěla absence pietistické orientace a konsekventní (misijní) angažovanosti.³⁸

Přímé kontakty se Slezskem

Vzájemné kontakty mezi Slezskem na jedné straně a Čechami a Moravou na straně druhé mohly mít dvojitý charakter. V případě slezských knížectví bezprostředně sousedících s dalšími zeměmi Koruny české mohlo docházet k častějším přeshraničním kontaktům prakticky všech poddaných, přinejmenším do pruského záboru většiny Slezska pokud jde o tuto jeho část; k tomu se dostaneme níže. Vedle toho však existovaly profesionální, pracovní a obchodní kontakty na mnohem větší vzdálenost, vyhrazené ovšem jenom úzké skupině relevantních osob.

Výzkum evangelické sakrální architektury v habsburském soustátí tak například ukazuje, že na stavbách a výzdobě slezských kostelů milostí participovali umělci a řemeslníci z Čech, respektive část svého profesního života trávící v Čechách, a to jak v druhé polovině 17. století, tak ve století 18.³⁹ Například kazatelnu v Javoru zhotovil řezbář Matthaues Knothe, který se vyučil v Praze u Jana Jiřího Bendla a Bendlovu

³³ G. BIERNMANN, *Geschichte des Protestantismus in Österreichisch-Schlesien*, s. 100–107; K. MICHEJDA, *Dzieje Kościoła ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim*, s. 144–160.

³⁴ O. WAGNER, *Mutterkirche vieler Länder*, s. 70.

³⁵ Ján ĎUROVIČ, *Slovenský pietizmus*, *Historia Slovaca* 3–4, 1945–46, s. 165–201.

³⁶ Srov. např. Zdeněk R. NEŠPOR, *Bible českých exulantů a tajných nekatolíků v 18. století*, *Religio* 13, 2005, s. 231–258.

³⁷ Antonín REZEK, *Dějiny prstonárodního hnutí náboženského v Čechách od vydání tolerančního patentu až na naše časy I*, Praha 1887, s. 54–55, 68, 79.

³⁸ Pietismus se ve Slezsku (dočasně) uplatnil jen na Těšínsku, Olešnicku a Břežsku; D. SPRATEK, *Právní poměry v evangelické církvi na Těšínsku*, s. 42.

³⁹ B. ALTOVÁ – Z. R. NEŠPOR, *Architektura omezení*, s. 87–132, 469–509.

sochu z vrcholu štítu kostela sv. Salvátora v pražském Klementinu použil rovněž jako vzor pro vlastní sochu Spasitele, umístěnou na vrcholu této kazatelny. Knothe byl ovšem římský katolík, od roku 1670 dokonce klášterní servitor a kolátor v Lehnici, což mu vůbec nebránilo pracovat na zakázkách mimo klášter, včetně protestantských zadavatelů. Obdobná situace panovala i v případě římskokatolických sakrálních staveb a umění vůbec, samozřejmě ještě mnohem častěji.⁴⁰ Markéta Seligová zase při výzkumu poddanské mobility na severočeském panství Horní Police objevila, že tamní mladíci, kteří odcházeli studovat, si jako místo studií téměř systematicky vybírali dost vzdálenou slezskou Lehnici.⁴¹ Důvody neznáme, avšak náboženské zájmy mezi nimi podle této autorky nebyly, hornopoličtí poddaní se sice v Lehnici setkali s veřejným luterstvím, studovali však na římskokatolické škole a ani později nikdy neprojevili známky skrytého nekatolictví. V těchto případech tedy sice docházelo k (poměrně hojným) vzájemným stykům překračujícím i velké geografické vzdálenosti, jejich intence však nebyla náboženská a zájem o evangelickou religiozitu v nich nehrál žádnou roli. Ostatně kdyby tomu bylo jinak, velmi pravděpodobně by proti tomu zakročily vrchnostenské a státní úřady v Čechách a na Moravě.

Jiná situace naproti tomu panovala na moravsko-slezském pomezí, především na Těšínsku. Výše už bylo řečeno, že Těšín sloužil jako „překladiště“ evangelické literatury, která byla dále pašována na Moravu a do Čech,⁴² a ačkoli se těšínská evangelická literatura rozdíla od některých českých exulantů v Lužici a Braniborsku až do šedesátých let 18. století nevydávali na tajné misie do rekatolizovaných zemí (výjimkou byl jen „dobrodruh“ Jan Liberda), své souvěrce odtamtud přicházející rozhodně podporovali.⁴³ I když je z pochopitelných důvodů známa jen menšina takových výprav, „pouti“ moravských nebo i českých tajných nekatolíků do Těšína, kde se účastnili evangelických bohoslužeb, setkali se se svými souvěrci a nakoupili si doma zakázanou literaturu, byly po celé 18. století časté.⁴⁴ V sedmdesátých letech přitom nabyly takové intenzity, že se jimi opakovaně zabývaly zemské úřady i vídeňský dvůr snažící se z tohoto důvodu o zpřísnění kontroly pohybu moravských poddaných, avšak bezúspěšně – konec těmto snahám učinilo teprve povolení luterství (a kalvinismu) v Čechách a na Moravě. Tehdy se také ukázalo, že Těšínský kostel milosti byl (přínejmenším z doslechu) široce znám jako zdroj evangelického náboženství, takže rodící se sbor v jihočeské Moravě právě do Těšína vyslal dva sousedy, aby tam získali duchovního. Došlo však ke konfliktu, protože „jakmile uhlídali v těšínském kostele statue a obrazy a tamní ceremonie, hned se ulekli a odpadla jim všechna chuť o kazatele téhož vyznání žádati“, zatím-

⁴⁰ *Śląsk i Czechy. Wspólne drogi sztuki*, edd. Mateusz KAPUSTKA – Andrzej KOZIEL – Piotr OSZCZANOWSKI, Wrocław 2007; Mateusz KAPUSTKA – Vít VLNAS a kol., *Slezsko – perla v České koruně. Historie, kultura, umění*, Praha 2007.

⁴¹ Markéta SELIGOVÁ, *Kontakty hornopolicích poddaných s luteránstvím. Příspěvek ke studiu nekatolictví v severních Čechách v 1. polovině 18. století*, Lidé města 7, 2005, s. 63–92, zde s. 79–80.

⁴² Obdobně fungovala také Žitava a Prešpurk, viz Sixtus BOLOM, *Tomáš Juren. Toleranční doba na Vysočině a hudba srdce*, b. m., s. 55–57, 59–61.

⁴³ J. AL SAHEB, *Moravští nekatolíci a Těšínsko*, s. 33–50.

⁴⁴ František BEDNÁŘ, *Zápas moravských evangelíků o náboženskou svobodu v letech 1777–81. Prameny k dějinám Tolerančního patentu*, Praha 1931, s. 115–127, 437–438; O. WAGNER, *Mutterkirche vieler Länder*, s. 83; J. JUST – Z. R. NEŠPOR – O. MATĚJKA a kol., *Luteráni v českých zemích v proměnách staletí*, s. 151.

co „tamní duchovní kalvítských jim nadávající, nechtěli více s nima nic mítí“.⁴⁵ Moravečtější evangelíci se proto nakonec rozhodli pro reformované vyznání, podobně jako většina ostatních českých a moravských tolerančních evangelických sborů,⁴⁶ zatímco v oblastech s trvalejšími a hlubšími styky s těšínským (a slovenským) luterstvím toto vyznání pochopitelně převážilo.

Těšínsko, které až do vyhlášení náboženské tolerance zůstalo jediným územím pozdějšího Předlitavska s evangelickými bohoslužbami (s již uvedenými výjimkami Ašska, nově anektovaných oblastí Haliče a Bukoviny a práva na soukromý kult v Terstu), bylo přitom místem přeshraničních náboženských kontaktů také „druhým směrem“. Po pruské okupaci Slezska totiž evangelíci z příhraničních obcí přestali chodit do vzdáleného těšínského kostela a navštěvovali bohoslužby na nepřátelském území. Hrabě Sulkovský proto (marně) žádal o povolení stavby dalšího luterského chrámu v Bílsku, uvedené praxi se však nepodařilo plně zamezit.⁴⁷ Na významu ztratila až v tolerančním období, kdy směly být postaveny nové evangelické chrámy nejen v Bílsku, ale i v řadě dalších těšínských lokalit.

Neexistují přitom doklady, které by svědčily o podobných kontaktech v případě českých a moravských tajných nekatolíků a jakéhokoli jiného slezského evangelického sboru vyjma Těšína. Důvodem zřejmě byla jazyková a geografická vzdálenost většiny ostatních míst, alespoň pasivní zájem Těšíňanů o situaci v Čechách a na Moravě, podmíněný i příbuzenskými vazbami a od sedmdesátých let 18. století se měnící dokonce v aktivní misijní působení, a snad i dědictví „zlaté éry“ těšínského pietismu⁴⁸ a vzpomínky na jeho zásadní vliv na udržení a charakter českého tajného nekatolictví v 18. století. Této otázce se z jiného úhlu pohledu budeme věnovat v následujícím oddíle.

Slezské zdroje zbožnosti českých a moravských tajných nekatolíků

Vzhledem k neexistenci pramenů je obtížné odpovědět, zda a nakolik evangelické Slezsko přímo ovlivňovalo zbožnost českých a moravských tajných nekatolíků v protireformačním období. Pokud tomu tak bylo, což je vzhledem k výše uvedeným skutečnostem jistě alespoň zčásti zřejmé, je samozřejmě obtížné rozhodnout, které vlivy pocházely výlučně ze Slezska a které z dalších evangelických zemí, třeba i slezským prostřednictvím. Tyto obtíže se pokusíme ilustrovat na příkladu luterského pietismu, o jehož spřízněnosti s náboženskými představami českých a moravských tajných nekatolíků (a pozdějších tzv. náboženských blouznivců) nepochyboval už Antonín Rezek.⁴⁹ Rezek tak soudil kvůli společnému důrazu na znovuzrození jako niterně prožitý indi-

⁴⁵ Ferdinand HREJSA, *Jan Szalatnay a jeho paměti z doby toleranční*, Praha 1931, s. 51.

⁴⁶ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby*, s. 387–395.

⁴⁷ A. REZEK, *Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách*, s. 126–127; D. SPRATEK, *Právní poměry v evangelické církvi na Těšínsku*, s. 99.

⁴⁸ Pietismus se v těšínském sboru udržel i po vyhnání jeho hlavních představitelů v roce 1730, trvaly přitom i styky s Halle; Daniel SPRATEK, *Těšíňští evangelíci ve Franckeho školách v Halle*, Přítel – Przejaciel 58, 2005, č. 11, s. 13–14.

⁴⁹ A. REZEK, *Dějiny prostonárodního hnutí náboženského v Čechách*, s. 54–55; k náboženskému sektářství toleranční doby nejnověji Zdeněk R. NEŠPOR, *Víra bez církve? Východočeské toleranční sektářství v 18. a 19. století*, Ústí nad Labem 2004. Za četné myšlenkové podněty k této kapitole autor vděčí kolegovi a příteli doc. Janu Horskému.

viduální osobnostní přerod člověka, důrazu na vnitřní i vnější křesťanský život a celkovému upozadění dogmatické stránky náboženství. K tomu lze připočíst společný důraz na individuální laickou četbu Písma a další náboženské literatury, s tím ovšem, že zatímco v případě německého pietismu šlo obvykle o vzdělané a dobře situované měšťany, jak ukázala Ulrike Gleixner v případě Würtemberska, v Čechách a na Moravě se v naprosté většině jednalo o formálně nevzdělané poddané z venkova.⁵⁰ Jednalo se však jen o analogie, nebo shody ve věrouce opravňují k postulaci nějakého přímého vlivu?

Šlo-li by o pouhé analogie mezi luterským (slezským) pietismem a náboženskými představami českých tajných nekatolíků, mohly mít svůj původ v Bibli a další náboženské literatuře,⁵¹ případně i v určitých starších shodných prvcích protestantské náboženské kultury česko-moravsko-slezského prostředí sklonku 16. a počátku 17. století. V souvislosti s pietismem a jeho obdobami jde především o sklon některých autorů či skupin k spiritualismu, mystice a někdy i k proroctvím (revelacím). Jako jeden z inspirátorů pietismu bývá v těchto souvislostech uváděn J. A. Komenský, okruh takovýchto myslitelů byl však širší, i když vždy šlo o minoritu.⁵² Nad rámec pouhých analogií spadá skutečnost, že u českých a moravských tajných nekatolíků lze pramenně doložit vlastnictví pietistické literatury⁵³ i úzké styky s pietistickými emisary z Lužice a Braniborska, případně i „vzpomínky“ na těšínský pietismus. Věřoučné shody würtemberského, hallského, herrnhutského a snad i slezského luterského pietismu s českým nekatolictvím by se však neměly přeceňovat. V obojím případě jistě šlo o náboženskou minoritu, která si byla vědomá svého postavení „jediných pravých“ křesťanů, zásadně je však lišilo sociální postavení těchto věřících.

To, jak mohlo postavení v ilegality a selské prostředí ovlivnit zacházení s některými významnými kategoriemi lutersko-pietistické teologie, ukazuje příklad kategorie znovuzrození. V pojetí Philippa Jakoba Spenera nebylo znovuzrození (z víry) pouhým možným následným krokem po odpuštění hříchů, jako v luterské ortodoxii, nýbrž šlo o vnitřní přeměnu člověka, dosažení mystické jednoty lidské duše s Kristem. August Hermann Francke považoval znovuzrození u těch, kdo je prožili, za v jejich životním čase a prostoru zřetelně identifikovatelný přerod. Nejen v rámci lidové zbožnosti, ale i v úvahách intelektuálů mělo (pietistické) znovuzrození dokonce až astrologicko-náboženský význam, jak ukazují kupříkladu debaty o Arndtově textu z počátku 17. století.⁵⁴ V prostředí tajných nekatolíků jsou ohlasy pietistické nauky o znovuzrození explicitně přítomné především v tzv. Opočenském memorialu z roku 1732, který vzni-

⁵⁰ Jan HORSKÝ, „I proto, že sem nekopal roli srdce svého.“ Příspěvek k problematice sebetematizace u českých tajných nekatolíků v 18. století, *Dějiny – teorie – kritika* 3, 2006, s. 49–71; srov. také Z. R. NEŠPOR, *Čeští nekatolíci v 18. století*, s. 125–164.

⁵¹ V této souvislosti se hovoří například o spisu Johanna Arndta *Paradiesgärtlein aller christlichen Tugende* (1612), který byl přítomný i v českém překladu (*Zahrádka rajska*); *ibid.*, s. 382–402.

⁵² Vladimír URBÁNEK, *Eschatologie, vědění a politika. Příspěvek k dějinám myšlení pobělohorského exilu*, České Budějovice 2009, s. 144.

⁵³ Markéta KRÍŽOVÁ, *Herrnhut – Ochránov a tradice staré jednoty bratrské*, Husitský Tábor 2002, č. 13, s. 19–183.

⁵⁴ Matti REPO, *Sapiens dominabitur astris. Die theologische Astrologie Johann Arndts in seinen Vier Bücher von Wahren Christentum*, in: *Scientiae et artes. Die Vermittlung alten und neuen Wissens in Literatur, Kunst und Musik I*, ed. B. Mahlmann-Bauer, Wiesbaden 2004, s. 352–363, zde s. 262.

kl pod zahraničním vlivem Jana Liberdy. Jeho pátý článek říká: „Von der Buss glauben und bekennen wier gleichfals, dass ohne der Wiedergeburt und Leben Christi zu Seligkeit Niemand gelanden könne.“⁵⁵ Kategorie znovuzrození však byla v laickém selském prostředí interpretačně pozměňována. Někteří tajní nekatolíci jejím prostřednictvím tematizovali svůj odchod do exilu nebo odstup od římskokatolické víry,⁵⁶ ačkoli církevní luterský pietismus se takovýmto politickým konsekvencím rozhodně bránil.⁵⁷ Pozdější náboženská sektáři zase své znovuzrození, často doprovázené specifickou náboženskou praxí, zdůrazňovali natolik, že do výslechových protokolů odmítali uvést svůj věk, zato však uváděli počet let, která uplynula od jejich znovuzrození.⁵⁸ Pro většinu evangeliků, kteří po vydání tolerančního patentu volili mezi augsburskou a helvetskou konfesí, naproti tomu jejich znovuzrození nehrálo roli – svoji konfesionalitu vyvozovali z jiných, „přízemnějších“ charakteristik, a důraz na znovuzrození se neobjevil ani v jejich pramenně doložitelných náboženských představách.

Ani v případě luterského pietismu, jehož věroučná specifika se mohla projevit v náboženském myšlení českých a moravských tajných nekatolíků, nejsme s to určit přesný původ konkrétních náboženských představ, a dokonce je třeba zvažovat, zda vůbec šlo o přímé pietistické vlivy nebo jen analogie. I když připustíme vysokou pravděpodobnost prvního typu výkladu, neznamená to, že by motivy pietistické zbožnosti byly v lidovém venkovském prostředí interpretovány a prožívány stejným způsobem, už kvůli absenci autoritativních a současně církevně pravověrných vykladačů (ne nutně jen duchovních). Ztráta zájmu většiny českých a moravských (tajných) nekatolíků o ústřední pietistickou kategorii znovuzrození z Ducha svatého, ačkoli nadále četli pietisticky orientovanou literaturu a zpívali pietismem ovlivněné písně, nadto ukazuje nepřemyslenost, partikularitu a konkrétnost lidových náboženských představ, na niž v jiné souvislosti upozornil již František Kutnar.⁵⁹ Hledat v této situaci konkrétní slezské nebo jakékoli jiné zdroje náboženských představ tajných nekatolíků v Čechách a na Moravě je zcela iluzorní.

Závěrem

Slezsko bylo jedinou zemí Koruny české, respektive celého pozdějšího Předlitavska, v níž se plně neuplatnila habsburská protireformační politika a evangelictví augsburského vyznání má proto přes všechna omezení kontinuitu od reformačních dob do současnosti. Vzhledem k tomu, že Slezsko současně bylo součástí habsburského soustátí nebo alespoň, po rozdělení v důsledku pruské okupace většiny země ve čtyřicátých letech 18. století, „blízkým zahraničím“, mohli bychom předpokládat jeho zásad-

⁵⁵ Josef V. ŠIMÁK, *Několik dokladů k bouři opočenské r. 1732*, Věstník České akademie 26, 1917, s. 58–77, zde s. 69. Česká verze známá z dodatku Klugarova katechismu zní: „Těž o Pokání věříme a vyznáváme, že bez nového Rodu a Života Kristového žádný k Spasení přijítí nemůže“; Wáclaw W. J. KLUGAR, *Catechismus, Seu Doctrina Romano-Catholica...*, Praha 1746, s. 791.

⁵⁶ J. HORSKÝ, „I proto, že sem nekopal roli srdce svého“, s. 65–70.

⁵⁷ Ernst TROELTSCH, *The Social Teaching of the Christian Churches I–II*, Louisville 1992, s. 785–790.

⁵⁸ František KUTNAR, *Sociálně-myšlenková tvářnost obrozenského lidu. Trojí pohled na český obrozenský lid jako příspěvek k jeho duchovním dějinám*, Praha 1948, s. 153–206, zejm. s. 163–164; dále srov. Z. R. NEŠPOR, *Víra bez církve?*

⁵⁹ F. KUTNAR, *Sociálně-myšlenková tvářnost*, s. 160–162.

ní vliv na tajné nekatolíky a později tolerované evangelíky v Čechách a na Moravě. V této přehledové studii byly přitom zkoumány různé podoby případného vlivu a vzájemných styků, počínaje možností nábožensky motivovaných emigrací do Slezska, přes původ a distribuci evangelické literatury a dalších forem náboženského vědomí, až po obousměrné osobní kontakty.

Provedené výzkumy a svědectví existující sekundární literatury tezi o významném vlivu Slezska na české a moravské předtoleranční tajné nekatolíky nepodporují. Jistou výjimku přitom představovala evangelická komunita na Těšínsku, rozhojněná asi i exulanty z Moravy, která samotnou svojí existencí sloužila jako pasivní podporovatel tajných nekatolíků a nedlouho před vyhlášením náboženské tolerance zřejmě i aktivní činitel v (českých a) moravských náboženských dějinách. Byla to však výjimka potvrzující pravidlo, protože žádný jiný slezský evangelický sbor takto nepůsobil a ani v případě Těšina nejsme s to určit, co bylo „genuině těšínské“ a co pocházelo z obecně protestantských (luterských) náboženských zvyklostí a zdrojů. Signifikantní je také to, jak málo evangelických duchovních bylo do Čech a na Moravu v rané toleranční době z Těšínska povoláno,⁶⁰ ačkoli byli s výjimkou slovenských luteránů přinejmenším jazykově, ne-li už konfesionálně českým a moravským evangelíkům nejbližší; v tomto případě ovšem významně spolupůsobila skutečnost, že zároveň došlo ke zřízení dost velkého počtu nových slezských evangelických sborů a škol, takže duchovních nebyl dostatek ani v rakouském Slezsku a neměli potřebu vstupovat do horších podmínek, než měli ve své rodné zemi.

Jakkoli je výzkum česko-moravsko-slezských vztahů v pobělohorském období problematický a fakticky neukončitelný, primárně kvůli neexistenci dostatečného množství pramenů, nedá se zřejmě předpokládat, že by vliv slezských evangelíků, včetně těšínských, v 17. a 18. století převážil význam exulantských středisek v Lužici, Braniborsku a Horních Uhrách. (Těšínské) Slezsko nabylo většího významu pro česko-moravské, respektive předlitavské evangelictví teprve v nedlouho předtoleranční době kvůli vyčerpání nebo přesunu těchto starších středisek, a především v samotné době toleranční (po roce 1781) a vlastně v celém „dlouhém“ 19. století. Tehdy se Těšínsko stalo zásadním ideovým a organizačním zdrojem, a to i v případě vůči evangelíkům uplatňovaných represivních opatření státní správy.

⁶⁰ Z. R. NEŠPOR, *Náboženství na prahu nové doby*, s. 247.

Silesia in the History of Bohemian and Moravian Protestantism in the 17th and 18th Centuries
(Summary)

The article gives an overview of mutual contacts and influences between Silesian Lutheran Protestants and secret non-Catholics in Bohemia and Moravia in the period of forced Counter-Reformation and illegality of Protestant religion between the White Mountain period and the time of Joseph II's religious tolerance. The theme is divided into four (typological) areas: Silesia as an emigrational area, source of religious literature, area of direct contacts and finally the source of faith/religiousness contents. Even though, throughout the studied period, Silesia was a neighbouring country with Protestantism permitted to a limited extent (the extent changed with region and time), it did not become a significant refuge for religious emigrants from Bohemia and Moravia at first. Although, it eventually happened – in the area of Prussian annexation in the 40's of the 18th century and later – the influence of Silesian emigrant communities on co-religionists in Bohemia and Moravia was not substantial. Silesia was more relevant as a source or at least a 'transfer area' of non-Catholic religious literature, in particular of the (originally) Teschen authors and literature of Pietistic provenience. There were also direct personal contacts among the individual countries, cross-border as well as longer distance. Particularly in the first case the religious issues came in useful as the secret non-Catholics from Moravia and Bohemia arranged (forbidden) 'pilgrimages' to Teschen. However, the significance of the Teschen region, enhanced by the construction of the Church of Mercy in the intention of Altranstädter Convention, increased in the last pre-tolerance years and remained constitutive for Bohemian and Moravian Protestantism for the whole 19th century (and not only because of the reasons that were important in the 18th century). The influence could be at least partially explained by the Teschen Pietism, which was influential even after the crucial representatives of Pietism were banished at the turn of the 20's and 30's of the 18th century. However, the issue of sources of religious ideas of Bohemian and Moravian pre-tolerance secret non-Catholics is more complex. In most cases, it is impossible to determine their origin, whether they were directly inspired by (Teschen) Pietism, or just analogical. Thus the reason is a particular picture of illegal folk non-Catholic religiosity as well as the fact, that many theological and spiritual issues – including the fundamental Pietistic category of born-again experience – were interpretatively modified.

ZAJIŠTĚNÍ RODOVÉ KONTINUITY A DVĚ SVATEBNÍ KÁZÁNÍ NAD SESTRAMI Z NEFFZERN PŘEDNESENÁ V HRADCI NAD MORAVICÍ ROKU 1737*

Veronika Čapská – Michaela Tvarůžková

Veronika Čapská – Michaela Tvarůžková: Securing Family Continuity and Two Nuptial Sermons for the sisters of Neffzern delivered in Hradec nad Moravicí (Grätz) in 1737

The study analyzes two rare nuptial sermons published on the occasions of the weddings of two sisters, Anna Maria Magdalena of Neffzern with Johann Joseph Thomagnini and Maria Eufrosina Elisabeth of Neffzern with Rudolph Anton von Oberg in 1737. Until recently only one example of a nuptial sermon published in the Bohemian lands after 1620 has been known and paid scholarly attention. The article examines why the genre of a nuptial sermon, which was relatively marginal in Catholic areas, was employed for family representation in the case of Neffzern sisters. At first both sermons are characterized and contextualized. Subsequently they are analyzed from literary and cultural-historical perspectives.

Key Words: early modern Central Europe, Silesia, wedding sermons, nobility, family continuity

Úvod

V roce 1737 byla v opavské tiskárně Jana Václava Schindlera vytištěna dvě v mnoha ohledech výjimečná kázání, jež měla připomínat sňatky dvou sester z rodu svobodných pánů z Neffzern – Anny Marie Magdaleny s Janem Josefem Tomagninim a Marie Eufroziny Alžběty s Rudolfem Antonínem z Obergu.¹ Vydání svatebního kázání přitom bylo v českých zemích v pobělohorském období velmi vzácným jevem. Jak ukázal Miloš Sládek, je známo několik takových příležitostných kázání z předbělohorského období, zatímco „o pobělohorských svatebních kázáních toho mnoho říci nemůžeme“.² Před dvaceti lety tak Sládek přistoupil k vydání edice jediného dosud známé-

* Studie vznikla díky projektu *Historizace střední Evropy* (OP VK 2.3, číslo projektu CZ.1.07/2.3.00/20.0031), jehož držitelem je Ústav historických věd Slezské Univerzity v Opavě, a grantu Slezské Univerzity SGS/19/2013 *Kázání jako prostředek sociální reprezentace. Příspěvek k verbální kultuře středověku a raného novověku*.

¹ Carolus Josephus FRIDRICH, *In Dreyen von Zweyen Alles Glück Oder Glückliches Prognosticon Zwischen dem hoch-Wohlgebohrnen Herrn/ Herrn Joann Joseph Freyhern von Thomagnini Und der Hoch-Wohlgebohrnen Fräuleyn Anna Maria Freyin von Neffzern Als Sie Ihren Hohen Vermählungs-Tag in Grätz zu sonderbahren Vergnügen Dero Hohen Eltern gehalten haben. Vorgetragen und gewünscht Von Carolo Josepho Fridrich, der Zeit Pfarrern in Briess auff der Herrschafft Grätz. Cum Litentia Ordinarij, Troppau 1737, nepag. Vědecká knihovna v Olomouci, sign. II 630.245/ přívazek 45; Carolus Josephus FRIDRICH, *Der Vergnügliche Eintritt In das Grätzer Gottes-Hauss Bey dem Hochzeitlichen Ehren-Fest Dess Hoch-Edel/Geborenen Ritters und Herrn Rudolphi Antonij Von Oberg dess Bresslauischen Fürstenthumbs Hoch verordneten Landes-Bestellten und Deputati ad Conventus Publicos Silesiae, Erb-Herrn dess freyen Königl. Burglehn Malckwitz, und Ritterl. Gutthes Arnolds Mühle. Und der Hoch-Wohlgebohrnen Fräuleyn Mariae Evrosinae Freyin von Neffzern, Als Selbte Zu Höchsten Vergnügen Beyderseythigen Hohen Anverwandten den 4. September jetz laufenden Jahrs Dero Vermählungs-Tag gehalten haben, In einer Ehren-Rede Erkläret Von Carolo Josepho Fridrich, der Zeit Pfarrern in Briess auff der Herrschafft Grätz. Cum Litentia Ordinarij, Troppau 1737, nepag. Vědecká knihovna v Olomouci, sign. II 630.245/ přívazek 48.**

² Miloš SLÁDEK, *Poznámka k problematice svatebních kázání v 17. století*, Literární archiv 27, 1994, s. 218.

ho svatebního kázání z pobělohorské doby, jež se dochovalo v češtině, a zpřístupnil anonymní promluvu *Pharos mundi minoris* přednesenou při sňatku Pavla Briccia a Kateřiny Reginy z Lichtenberku roku 1696. Zároveň předeslal, že s ohledem na nízkou míru prozkoumání neměckojazyčné bohemikální homiletiky lze předpokládat nálezy dalších kázání tohoto typu.³ Promluvy o svatbách sester z Neffzern jsou zatím jedinými známými raně novověkými katolickými svatebními kázáními v německém jazyce pocházejícími z českých zemí. Není zcela překvapivé, že promluvy zazněly a byly vytištěny ve Slezsku, kde se i po roce 1620 udržela tradice protestantské svatební homiletiky, která si vyžaduje systematický výzkum do budoucna.⁴ Komparace svatebních kázání z katolického a protestantského prostředí středovýchodní Evropy by mohla představovat možný směr rozšíření záběru dalšího bádání.

Ve své studii bychom chtěly upřít pozornost na katolickou homiletiku připomínající vstup do manželství či na duchovní dráhu (řeholní či kněžskou). Naším záměrem je reagovat na sílící trend souběžného zkoumání fenoménu manželství a duchovního stavu⁵ a přispět tak k překonání určité dvojkoľejnosti starších výzkumů.

Předkládaná stať bude detailně kontextualizovat a analyzovat kázání ke svatbám sester z Neffzern pod zornou perspektivou nejnovějších výzkumů. Cílem je nabídnout odpovědi na řadu vyvstávajících otázek.⁶ Předně se budeme tázat, proč v konkrétní situaci sňatků obou šlechtičen došlo k využití v katolickém prostředí jinak okrajového žánru svatebních kázání. Pokusíme se také o komparaci obou hradeckých kázání s homiletickou produkcí tematizující manželství nebo vstup na duchovní dráhu a bude nás zajímat, co srovnání vypovídá o dobovém vnímání manželství a duchovního stavu. Studie by tak měla poskytnout interpretační rámec, jež v budoucnu usnadní další badatelskou práci s oběma hradeckými kázáními a v obecnější rovině otevře v českých zemích úzkoprofilový žánr svatebních kázání širší komparaci.

³ M. SLÁDEK, *Poznámka k problematice*, s. 217. Edice in extenso je na s. 223–227.

⁴ Z časového hlediska hraniční jsou kázání ze samého počátku 20. let 17. století. Srov. Lucas WENCELIUS, *Dulce Amarum. Das ist Christliche Trägung ... Herrn Hansen Sunegk von Jeschenitz Freyherrn auff Budehth und Bilitz ... mit dem Fräwlein Sidonia Elisabeth, geborner Freyin ... von Promnitz gehalten auff dem Schloß zur Bilitz ... den 9. November Anno 1620 zusamt der Braut-Predigt die auff den andern Tag hernach geschehen ... Und dann auch Die Christliche Deduction und Leichpredigten die uber dem ... Tödlichen Abgang der ... Frawen Sidoniae Elisabeth Sunegkin, auff dem Schloß und in der Pfarkirchen zur Bilitz dieses lauffenden 1621 Jahres den 29. Ianuarii und den 26. Aprilis in grosser Versammlung gehalten worden seyn*, Schweidnitz 1621. Srov. též Wolfgang SILBER, *Encomion Musices. Lob der Edlen Kunst der Musices. Zu Hochzeitlichen Ehren Des ... Herrn Johannis Scheffleris ... Und seiner hertzlieben Braut .. Ursulae, des ... Herrn Balthasar Schwaben ... Tochter. ... Gehalten Zu Greiffenberg in Schlesien ... wahr der 4. Maii, Leipzig 1622; Zachris TEXTOR, *Das Geistliche Braut-Bette: Zu Ehren auffgesetzt Der ... Jungfer Barbern Johann von Stentzchen Des ... Herren Wentzel Rudolphs von Stentzches ... Eltesten Jungfer Tochter als Er Sie ... Dem ... Herren Christian von Kalckreit auff Dolzig etc. Fürstl. Sächs. KriegsCommissario ... Beylegte Zu Prittag im Jahr 1664...*, Steinau an der Oder 1664. Kazatel Zachariáš Textor byl exulantským predikantem působícím na slezsko-lužicko-braniborském trojmezí. Ke kontextu Textorova kázání srov. Oswald FRÜHBUTZ, *Geschichte der Parochie Prittag*, Grünberg 1841, s. 100–106.*

⁵ Srov. Silvia EVANGELISTI, *Wives, Widows, and Brides of Christ. Marriage and the Convent in the Historiography of Early Modern Italy*, *The Historical Journal* 43, 2000, 1, s. 233–247.

⁶ Studie tak dále rozvíjí diplomovou práci, jež nedávno vznikla pod vedením Veroniky Čapské. Srov. Michaela TVARŮŽKOVÁ, *Dvě svatební kázání nad sestrami z Neffzern pronesená v Hradci nad Moravicí v roce 1737* (magisterská diplomová práce obhájená na Ústavu historických věd Filozoficko-přirodovědecké fakulty Slezské Univerzity), Opava 2013. Diplomová práce zprostředkovává také plnou edici obou kázání.

V následujícím textu budou obě kázání nejprve charakterizována, po té budou texty analyzovány z literárně-vědného hlediska a v dalším kroku z kulturně-historické perspektivy. V závěru budou shrnuty odpovědi na hlavní formulované otázky a nastíněny další možné směry bádání do budoucna.

Charakteristika a kontextualizace obou kázání

Svatba Anny Marie Magdaleny z Neffzern a Jana Josefa Tomagniniho proběhla 18. srpna roku 1737, o čemž je zmínka také ve vlastním textu kázání.⁷ Svatební veselí její sestry Marie Eufroziny z Neffzern a Rudolfa Antonína z Obergu se konalo o pouhých sedmáct dní později, dne 4. září, a datum je tentokrát uvedeno již na titulním listě tisku. Uzavření sňatků v obou dnech i jejich konání v hradeckém farním kostele sv. Petra a Pavla potvrzují vedle tisků kázání také záznamy v církevní matrice Hradce nad Moravicí.⁸

Finančně nepochybně náročné uspořádání dvou oddělených svateb v těsném sledu, umocněné navíc vydáním samostatných kázání pro obě události, dává tušit, že rod z Neffzern, konkrétně otec obou nevěst Wolfgang Konrád baron z Neffzern (1680–1755), měl zvláštní zájem na připoutání pozornosti k nadcházející generační výměně. Rodiče obou sester, Wolfgang Konrád baron z Neffzern a Eva Alžběta (1677–1757) rozená ze Streitu, totiž postrádali mužského dědice. Vychovali čtyři dcery a narodil se jim zřejmě jediný syn Karel Konrád, který se však nedožil dospělosti.⁹

Časová blízkost obou sňatků jasně naznačuje, že záměrně nebyla zvolena možnost spojené svatby, jež byla známou praxí, zejména při vdávání dcer, a to i ve vyšší šlechtické společnosti.¹⁰ Lze se setkat také se sdruženými kázáními, i když s ohledem na nízké rozšíření tištěných svatebních promluv v katolickém prostředí jde spíše o sdružená kázání k příležitostem vstupu sourozenců na duchovní dráhu a do manželství či pouze ke vstupu do kláštera. Pozoruhodným příkladem kázání ke kněžské primici a současně konaným dvěma svatbám sourozenců primicianta je promluva přednesená ve vídeňském kostele sv. Petra roku 1757.¹¹ Nemuselo přitom platit, že spojená slavnost ztratila na lesku, jak dokládá kázání pro sestry Francisku a Marii Annu, hraběnky Cavriani, které přijaly hábit u vídeňských uršulinek v roce 1754 za účasti císařského

⁷ „Über dieses ist heunt der achtzehende Tag deß Monaths August“. C. J. FRIDRICH, *In Dreyen von Zweyen*, nepag.

⁸ Zemský archiv v Opavě (dále ZA Opava), Sběrka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 616, sign. Hr I 2.

⁹ Srov. Adolf TUREK, *Dějiny zámku Hradce*, Ostrava 1971, s. 23; Ladislav SONNEK, *Nástin dějin města Hradce nad Moravicí a sloučených obcí*, Hradec nad Moravicí 1995, s. 13.

¹⁰ Srov. např. spojené zasnuby a následná svatba obou dcer Jana Matyáše Gallase a Doroty Anny Marie rozené z Lodronu, Terezie Annuciáty a Marie Viktorie v červnu roku 1657. V uvedeném případě byl otec již po smrti. Martin KRUMMHOLZ, *Gallasové. Barokní kavalíři a mecenáši (1630–1757)*, (disertační práce obhájená na Ústavu pro Dějiny umění Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze), Praha 2013, s. 37.

¹¹ Příklad kázání ke kněžské primici a současným dvěma svatbám sourozenců primicianta, jež proběhly v kostele sv. Petra ve Vídni roku 1757, představuje Anton WOLFFSEGGGER, *Dreyfacher Ehrentag, Das ist: Eine dreyfache Hochzeit. Da In dem ... Gotteshaus bey St. Peter in Wien ... Der Pater Henricus Pader ... Sein Erstes Heiliges Messopffer gelesen ... und nach dessen Vollendung eine zweyfache Copulation... vorgenommen hat*, Wien [1757].

páru Františka Štěpána Lotrinského a Marie Terezie.¹² Přesto však oddělené slavení potenciálně blízkých slavností rodinných příslušníků nabízelo větší možnosti reprezentace a zviditelnění v očích urozené společnosti.

Dochovaná hradecká kázání zastupují zejména jednu rovinu obou barokních slavností – rovinu literárně-řečnickou. Zároveň však určitou měrou odkazují také k dalším složkám obou festivít, jež lze předpokládat.¹³ Jelikož barokní slavnosti měly komplexní, mnohvrstevnatý charakter a propojovaly dimenzi divadelní, vizuální, hudební a literární, je na místě povšimnout si dalších indicií k výpravě obou festivít. Především se díky dochovaným kázáním dozvídáme, že církevní část obřadů se konala v hradeckém farním kostele sv. Petra a Pavla a nikoli např. v zámecké kapli. Pro slavnostní příležitosti bývaly sakrální prostory vyzdobeny dekoracemi s heraldickými a jinými motivy. Odkaz na efemérní výpravu kostelního interiéru je možné postřehnout v kázání ke svatbě mladší z obou sester Marie Eufroziny a Rudolfa Antonína z Obergu, v němž se vyskytuje zmínka o erbovní výzdobě chrámu. Kazatel se obrací k posluchačům se slovy „*Nyní to všichni vidíme, že pán z Obergu má ve svém erbu tři lvy*“.¹⁴ Lze se tedy domnívat, že erb či erby byly vystaveny na dobře viditelném místě, snad zavěšeny na stěnách.

Ačkoli kázání neodkazují k hudební stránce slavností, můžeme vzhledem k doložené zálibě rodu z Neffzern v hudbě a existenci zámecké kapely předpokládat, že církevní i světská část festivít byla doprovázena hudební produkcí.¹⁵ V neposlední řadě umožňují texty promluv i kontext uspořádaných svateb utvořit si představu o zamýšleném vyznění obou slavností.

K příležitostem rodinných festivít si šlechta vybírala a zvala jako kazatele dobré řečníky. Nezřídka se tak jedná o kněze s pozoruhodnou kazatelskou kariérou.¹⁶ Zajímavou kazatelskou osobností, již dosud prakticky nebyla věnována odborná pozornost, byl také autor obou svatebních kázání nad sestrami z Neffzern, Karel Josef Fridrich (1704–1771). V době konání svateb byl třiatřicetiletý Fridrich farářem v Březové na hradeckém panství.¹⁷ Ještě než se stal březovským farářem, zastával od roku 1730

¹² K tomuto a dalším sdruženým kázáním nad řeholicemi srov. Veronika ČAPSKÁ, *Framing a Young Nun's Initiation. Early Modern Convent Entry Sermons in the Habsburg Lands. Vestiges of a Lost Oral Culture*, Austrian History Yearbook 45, 2014, s. 33–60.

¹³ K problematice slavností srov. *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, edd. Václav BŮŽEK a Pavel KRÁL, Opera Historica 8, České Budějovice 2000.

¹⁴ „*Nun ich und sie sehen es alle/ daß der Herr von Oberg in seinem Wappen führe drey Löwen...*“

¹⁵ Členové kapely jsou uváděni v hradecké matrice. Kapela určitě existovala v druhé polovině 18. století za syna Anny Marie z Neffzern a Jana Josefa Tomagniniho, Karla Wolfganga, ale někteří hudební teoretikové kladou její počátek již do roku 1735, což by svědčilo pro její možnou přítomnost na svatbách sester z Neffzern. Srov. L. SONNEK, *Nástin dějin města Hradce nad Moravicí*, s. 13. O vztahu rodu z Neffzern k hudebnímu umění mimoto svědčí rovněž zřízení divadla po stavební úpravě zámku v polovině 18. století, v němž bylo hráno několik oper. Blíže L. SONNEK, *Nástin dějin města Hradce nad Moravicí*, s. 13.

¹⁶ Např. Žerotínové takto opakovaně zvali k různým příležitostem Ondřeje Antonína Richtera, jenž se postupně etabloval jako renomovaný kazatel. Veronika ČAPSKÁ, *Confinia Moraviae. Kazatel Ondřej Antonín Richter (†1750) mezi Moravou a Slezskem*, Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 1, 2008, s. 339, 343, 346.

¹⁷ Kronika hradecké farnosti udává, že pocházel z Olomouce (natione Olomucensis). Srov. *Farní kronika farnosti Hradec nad Moravicí*, ed. Artur SOMMER, [s.l.] 2002, s. 50. V tištěném katalogu kněží olomoucké diecéze je označen jako „*Moravus, Triboviensis*“ ordinovaný roku 1727. Srov. *Catalogus Petrino-Sarcan-drinus ... Almae Dioecesis Olomucensis...*, [Olomucii] 1746, s. 22. Místo narození potvrzuje moravskotřebovská matrika, která uvádí, že Karel Josef Valentin Friedrich (sic) byl pokřtěn v Třebové dne 11. února

místo kaplana v Hradci, kde bylo zřejmě jeho úkolem kompenzovat řečnickou nezpůsobilost faráře Martina Augustina Tesaře, o níž se dochovala zmínka v kronice hradecké farnosti: „*Zdá se, že byl muž z míry dobrý, liberální a velmi pohostinný, avšak pro kázání ne velmi vhodný. Jako farář stěží něco řekl, já jsem ho nikdy neslyšel hovořit, ač jsem se narodil za jeho farářování, dříve než jsem se stal sám farářem. Z hradeckých farářů byl první, kdo začal mít kooperátora, protože snad nebyl schopen, aby mohl o nedělich a svátcích konat celebriovanou mši. Roku 1750 v říjnu po své primici snad sloužil naposled v kostele, sloužil však doma ve své domácí kapli, dokud mu v tom nemoc nezabránila.*“¹⁸ Naproti tomu Karlu Fridrichovi vyšlo již v době jeho kaplanování v Hradci tiskem kázání proslovené k primici Františka Jana Nepomuka Cibise v hradeckém farním kostele sv. Petra a Pavla.¹⁹ Publikování promluvy obecně potvrzovalo pověst řečníka a mohlo pomoci v další kariéře.²⁰ Následné svěření úlohy svatebního kazatele Karlu Fridrichovi se zřejmě stalo výrazným mezníkem v jeho profesním růstu, neboť v následujících letech stoupala jeho pomyslná hvězda strmě vzhůru. Patrně nejpozději po roce 1740 již působil v Brně, kde mu v té době vyšlo tiskem kázání.²¹ V roce 1743 je v další vydané promluvě označen jako brněnský farář a děkan.²² O čtyři léta později vyšla jeho oslavná řeč přednesená na třídních slavnostech stého výročí vysobožení města Brna od švédského obležení.²³ Známo je také jeho kázání vydané roku 1760 ve Vídni k příležitosti oslav svátku moravských patronů Cyrila a Metoděje.²⁴ Úřad brněnského faráře a děkana zastával až do své smrti v roce 1771.²⁵ Lze tedy říci, že Fridrich na sebe poprvé výrazně upozornil ve službách Neffzernů, což zřejmě výrazně přispělo k jeho kariéernímu přesunu z provinčního hradeckého panství do dynamicky se rozvíjejícího města Brna.

roku 1704 jako syn Petra Hilaria Fridricha, měšťana v Moravské Třebové, a jeho ženy Marie Alžběty. Srov. Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sbirka matrik Východočeského kraje (1587–1949), inv. č. 6115, sign. M 11-1664, s. 280. Za ochotnou pomoc při pátrání po základních životních údajích Karla Josefa Fridricha bychom rády poděkovaly archiváři olomoucké pobočky ZA v Opavě Mgr. Štěpánu Kohoutovi.

¹⁸ A. SOMMER, *Farní kronika*, s. 51. Jde o český překlad. Původní latinské znění srov. tamtéž, s. 50.

¹⁹ Carolus Josephus FRIDRICH, *Der In einem Priester durch Beyhülff der Adlers-Flügel vorgestellte, Starcke Löwe Oder Primitz-Predigt. Als der ... Herr Franciscus Joannes Nepomucenus Cibis ... Sein Erstes Heiliges Mess-Opfer In der Grätzer Pfarr-kirchen der H. Aposteln Petri und Pauli ... aufopferte vorgetragen*, Troppau 1734.

²⁰ Joris van EIJNATTEN, *Reaching audiences. Sermons and oratory in Europe*, In: Preaching, Sermon and Cultural Change in the Long Eighteenth Century, red. J. van Eijnatten, Leiden – Boston 2009, s. 131.

²¹ Carolus Josephus FRIDRICH, *Fortitudinis & Constantiae Imperatoris & regis terfavsti ter quoqve Avgvsti Corona regia. Das ist: Wahre Gerechtigkeits-Cron Der Stärcke und Bestandigkeit Des ... Herrrens Caroli VI. Römischen Kayzers ...*, Brünn 1740.

²² Carolus Josephus FRIDRICH, *Ewiges Danck-Fest: Oder Danckbares Bemüth Der allzeit treu und Jungfräulichen Stadt Brünn. Als diese bey der Jahrgedächtnus das erste Gelübd... abgestattet hat...*, Brünn 1743.

²³ Carolus Josephus FRIDRICH, *Herrlicher und andächtiger Denck- und Dancktag der allzeit Treuen ... Stadt Brünn; Als selbte Mariae der Himmelskönigin ... Das schuldige Danckopffer ... abgezinsset*, Brünn 1747.

²⁴ Carolus Josephus FRIDRICH, *Die zwey Heilige Mährische Aposteln Cyrillus und Methodius. Unter dem Bild eines Fruchtbaren Abendregens; Da Eine Hochlöbliche Mährische Landesgenossenschaft ihren gewöhnlichen Festtag den 20. April 1760 ... in der Kaiserl. Königl. Haupt- und Residenzstadt Wien ... prächtigst gefeyret hat*, Wien 1760.

²⁵ Podle tištěného katalogu kněžstva z roku 1772 zemřel Karel Josef Fridrich dne 22. srpna roku 1771. Srov. *Catalogus Petrino-Sarcandrinus ... Almae Dioecesis Olomucensis*, Olomucii 1772, s. [99].

Hradecká svatební kázání a dobová homiletická produkce

Zaostřeme nyní pozornost na literární rovinu svatebních kázání. Pokusme se o jejich vztažení k soudobé homiletické produkci a o „pečlivé čtení“ obsahu a interpretaci významů obou textů. Styl Fridrichových svatebních kázání je možno označit jako konceptuální. Základem konceptu býval překvapivý nápad nebo důmyslně vystavěná myšlenka. Cílem byla originalita projevu a udržení pozornosti posluchačů.²⁶ I když příznivci konceptuálního postupu nepomíjeli homiletickou argumentaci, klíčová byla umělecká a zábavná stránka.²⁷ Vybranému promyšlenému konceptu bývala podřízena celá struktura promluvy. Častým znakem se stával mnohvrstevnatý jazyk a vytříbený smysl pro napětí, gradaci a pointu.²⁸ Koncept vznikl ze španělské lyriky konce 16. století a šířil se nejprve přes Itálii a poté říšské prostředí do českých zemí, kam se dostal v 80. letech 17. století.²⁹ Zatímco v českém jazykovém prostředí začaly být konceptuální postupy častěji používány až přibližně od 90. let 17. století (vrcholem v experimentování s nimi byla 20.–30. léta 18. století),³⁰ v německy mluvících českých oblastech těžících z jazykově bezprostředního kontaktu s říšským prostředím, začal nástup konceptu dříve.³¹ Za první bohemikální promluvu v konceptuálním stylu bývá považována řeč jezuita Kryštofa Todtfellera *Schwarz und schön* z roku 1668 sepsaná ke slavnosti vstupu Marie Josefy Černínové do řádu ursulinek.³²

Kazatelé při přípravě svých promluv obvykle pracovali s již vydanými soubory kázání, ale také s dalšími díly, např. sbírkami citátů autorit apod. Podívejme se tedy, jaká kázání s tematikou svatby, respektive manželství, mohli mít k dispozici. Dosud bylo přihlíženo především k českojazyčné produkci spadající svým vznikem do první čtvrtiny 18. století.³³ Jedná se o promluvy, jež se explicitně nevztahují ke konkrétním svatebním obřadům, i když při nich původně mohly zaznít. V roce 1709 bylo v rámci postily *Berla královská Jezu Krista* vydáno kázání Daniela Nitsche (1651–1709) *Dva at' jsou jedno skrze lásku*.³⁴ V roce 1721 vyšla dvě kázání Bohumíra Hynka Bílovského (1659–1725) v postile *Doctrina christiana*.³⁵ Čtvrtým příkladem je text Damascena Marka (1664–1725) *Zlá jest v manželstvu novina, když nemají v domě vína z postily Trojí chléb nebeský pro lačný lid český* vydané až po autorově smrti, patrně roku 1728.³⁶

²⁶ *Malý svět jest člověk aneb výbor z české barokní prózy*, ed. Miloš SLÁDEK, Jinočany 1995, s. 28.

²⁷ Tamtéž, s. 27.

²⁸ Milan KOPECKÝ, *K barokní homiletice*, In: O barokní kultuře, red. M. Kopecký, Brno 1968, s. 65.

²⁹ Jitka REJHONOVÁ, *Srovnání topoi v kázáních se svatební tematikou* (magisterská diplomová práce obhájená na Ústavu české literatury a knihovnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity), Brno 2007, s. 25.

³⁰ *Svět je podvodný verbíř aneb výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*, ed. Miloš SLÁDEK, Praha 2005, s. 372.

³¹ Tamtéž, s. 31.

³² Tamtéž.

³³ Srov. M. SLÁDEK, *Poznámka k problematice*; Jitka REJHONOVÁ, *Ke čtyřem barokním kázáním se svatební tematikou*, *Bohemica Litteraria* 12, 2009, 1–2, s. 33–53.

³⁴ Edičně zpřístupněno v eticky problematice práci Libora PAVERA, *Daniel Nitsch. Dva at' jsou jedno skrze lásku*, Opava 1999.

³⁵ *Bohumír Hynek Bílovský, Víno ze svatby v Káni a potřebnost roucha svadebního: Tři starší česká kázání*, ed. Josef VAŠICA, Stará říše 1932.

³⁶ Srov. edice M. SLÁDEK, *Malý svět jest člověk*, s. 36–44. Pravděpodobnost proslovení kázání Damascena Marka při konkrétním obřadu naznačila ve výše uvedené studii (vycházející z magisterské diplomové práce)

Pozornosti by neměly unikat německojazyčné vzorové promluvy pro svatební obřady. Podstatně starší než výše uvedená kázání tematizující manželství je např. v českých knihovnách hojně dochovaná sbírka adhortací Balthasara Zieglera, jež byly určeny k přednesení a poučení při sezdávání manželů. Jeho *Kurtze Ermahnungen* vyšly v roce 1698 současně v Praze i Norimberku a dobře demonstřují provázanost homiletické praxe ve středoevropském prostředí.³⁷ Hlubší prozkoumání německé svatební homiletiky, jež byla dostupná v českých zemích, však stále představuje desideratum do budoucna.

Výše zmíněné texty ovšem mohly posloužit spíše pro kázání určená venkovskému a městskému auditoriu. Nevyhýbají se tematizaci problémů, úskalí a genderově konotovaných nepřístojností (opilství, hašteřivost) v manželském životě. Je v nich tedy výrazná moralizující složka. V kázáních určených šlechtickým posluchačům však nebylo zvykem naznačovat, že podobné mravní poklesky se mohou týkat také urozených adresátů a mravokárný přístup byl patrně pocíťován jako nevhodný.

Kázání nad Annou Marií Magdalénou z Neffzern a Janem Josefem Tomagninim

Promluva ke svatbě Anny Marie Magdalény z Neffzern a Jana Josefa Tomagniniho je uvedena názvem „*Od dvou ke třem*“ s podtitulem „*Hodně štěstí aneb předpověď štěstí vysoce urozenému panu Janu Josefovi, svobodnému pánu z Thomagnini a vysoce urozené slečně Anně Marii, svobodné paní z Neffzern (...)*“. Řeč je tedy koncipována jako předpověď budoucnosti novomanželského páru a kazatel se v duchu zvoleného konceptu stylizuje do role věštce. Karel Josef Fridrich se snaží prostřednictvím své „předpovědi“ přesvědčit posluchače o budoucím štěstí oddávaného páru snoubenců. Přesvědčování probíhá v souladu s konceptuálními kazatelskými postupy pomocí několika vybraných skutečností. Součástí předpovědi se stává pojednání o manželské svornosti, k níž oba urození snoubenci mají směřovat.

V první, úvodní části kázání (nazývané exordium) měl řečník uvážlivě připravit posluchače k vnímání svého projevu a v jejím závěru oznámit téma promluvy (tzv. propositio).³⁸ První část nabývá v barokním období nejrůznějších podob.³⁹ Fridrichovo kázání je uvedeno perikopou z evangelia sv. Lukáše „*Dva lidé vstoupili do chrámu*“ (Lk, 18, 10). I když je tento úvod biblickým citátem obvyklý, nebýval vždy nutně pravidlem, jak ukazuje jediné známé pobělohorské jazykově české kázání určené konkrétním osobám (Pavlu Briccioví a Kateřině Regině z Lichtenberku) z roku 1696 uvedené příslovím.⁴⁰ Fridrich začíná své kázání polemikami o tom, zda je číslo dvě šťastné či nikoliv. Číslo dvě dává do souvislosti s počtem snoubenců a zmíněným biblickým citátem. Používá postup tzv. důkazového biblického konceptu spočívající ve zpro-

Jitka Rejhonová. U kázání Damascena Marka považuje přednesení při konkrétním obřadu za pravděpodobnější než u zmíněných kázání Nitsche a Bilovského. Srov. J. REJHONOVÁ, *Ke čtyřem barokním kázáním*, s. 45–46.

³⁷ Balthasar ZIEGLER, *Kurtze Ermahnungen So denen Neuen Eheleuthen Bey der Copulation können gegeben werden...*, Prag 1698. TÝŽ, *Kurtze Ermahnungen So denen Neuen Eheleuthen Bey der Copulation können gegeben werden...*, Nürnberg 1698.

³⁸ M. KOPECKÝ, *K české barokní homiletice*, s. 67.

³⁹ M. SLÁDEK, *Svět je podvodný verbíř*, s. 17.

⁴⁰ M. SLÁDEK, *Poznámka k problematice*, s. 224. Prísloví zní: „*experto crede Ruperto*“ (zkušenému věř).

blematizování (zauzlení) nějakého výroku nebo myšlenky, na něž má ovšem kazatel připravené důvtipně vymyšlené vysvětlení. Zmíněný přístup je pro konceptuální kazatelství typický.

Zproblematizování v tomto případě spočívá ve výběru kontrastních tvrzení založených na Bibli svědčících pro příznivost a nepříznivost čísla dvě. Na závěr tohoto výčtu má kazatel připraveno vysvětlení objasňující, že „*toto číslo musí dostat hodnotu štěstí či neštěstí od nás lidí*“⁴¹, což se stane výchozí myšlenkou pro obsah stati, zejména pro rozvíjení tématu svornosti mezi manželi. Poté se kazatel přes zmínku o dvou lidech v jeruzalémském chrámu z Lukášova evangelia dostává k aktuálním dvěma lidem – nastávajícím manželům v chrámu sv. Petra a Pavla v Hradci a k oznámení tématu.

Hlavní část kázání se měla podle raně novověkých rétorických předpisů skládat z výkladu (narratio), důkazu (confirmatio) a vyvracení námitek (refutatio).⁴² V ústřední stati Fridrichova kázání se tyto části objevují, některé dokonce opakovaně. První část hlavní stati kázání zabývající se tématem jednoty v manželství je strukturována na část výkladovou, důkazovou i vyvracení námitek a poté (po vyvracení námitek údajných snižovatelů hodnoty manželského stavu) autor kázání přechází k dalšímu textu, kde jsou zmíněné části stati rovněž použity. V souladu s názvem „*Od dvou ke třem*“ rozvíjí kazatel v předpovědi štěstí budoucím novomanželům číselnou symboliku. Ústřední stať kázání zahrnuje několik tematických částí. Klíčovým motivem první je v úvodu zmiňované číslo dvě, resp. jeho „sjednocení“ (představované sjednocením životů dvou lidí při sňatku), poté následuje část pojednávající zejména o nevěstě a jejím rodu, na niž navazuje třetí tematická část vycházející z motivu čísla tři. V poslední části hlavní stati je zařazeno přesvědčování o budoucím štěstí snoubenců na základě biblických asociací se jménem Anny Marie Magdalény a slovních hříček (přesmyček neboli anagramů).

Závěr (peroratio) jako poslední část kázání obvykle obsahoval shrnutí nejdůležitějších myšlenek promluvy spolu s prosbou nebo modlitbou.⁴³ I Karel Josef Fridrich v závěru resumuje své argumenty o nadcházejícím štěstí budoucích manželů. Vrací se také k úvodní evangelijní perikopě a své navazující myšlence o nezbytnosti jednotné vůle dvou lidí jako předpokladu štěstí. Pokračuje v oslavě rodu z Neffzern, když přirovnává jeho členy přející novomanželům štěstí k biblickým postavám. Závěr má myšlenkově sjednotit posluchače, např. ke společné modlitbě,⁴⁴ v případě Fridrichovy promluvy je použito veršované kazatelovo přání štěstí snoubencům. Opakování určitých myšlenek z hlavní stati v závěru zdůrazňuje jejich důležitost a ukazuje jednotlivé prvky kázání, jimiž jsou tedy přání štěstí, výzva k setrvání v jednotě vůlí a oslava rodů snoubenců, zejména rodu z Neffzern.

Závěry bývají v promluvách 18. století velice krátké (extrémně krátké ukončení promluvy Jana Nepomuka Václava Steydl z Greifenwehru tvoří jen dvě věty)⁴⁵ a ani

⁴¹ „*Verlanget man aber von mir solche Entscheidung/ so falle ich weder einer noch der andern Seythen bey/ ich halte die zweyte Zahl weder vor eine Glücks- noch vor eine Unglücks-Zahl/ sondern sage: Daß diese Zahl den Glücks- oder Unglücks-Werth von uns Menschen empfangen müsse;*“

⁴² M. SLÁDEK, *Svět je podvodný verbíř*, s. 17.

⁴³ Tamtéž.

⁴⁴ Tamtéž, s. 373.

⁴⁵ Tamtéž, s. 450.

závěr Fridrichova kázání příliš dlouhý není. Součástí závěru je rovněž chronogram, jenž patří k úpravám, které získávají smysl až při přípravě promluvy pro tisk.

Kázání nad Marií Eufrozinou z Neffzern a Rudolfem Antonínem z Obergu

K příležitosti svatebního obřadu sňatku Marie Eufroziny z Neffzern a Rudolfa Antonína z Obergu bylo předneseno Karlem Josefem Fridrichem slavnostní kázání, pro něž si jako ústřední motto autor vybral verš z První knihy Královské (První knihy Samuelovy) „*Je tvůj příchod pokojný?*“ *A on odvětil: „Je pokojný.“* Citát se vztahuje k rozhovoru starozákonního proroka Samuela se staršími města Betléma. Motto (nebo jeho část) uváděné ještě několikrát během promluvy včetně závěru je spojujícím článkem textu. Kromě něj promluvu sjednocuje stejně jako v předchozím kázání snaha o předpověď zdařilého manželství.

Východiskem pro příznivou předpověď manželství je běžná skutečnost: příchod snoubenců do chrámu. Podobně v předchozím kázání se základem prorokování zdařilého manželství stal prostý fakt, že snoubenci jsou dva lidé (směřující k jednotě vůlí).

Biblický text, z něhož čerpá úvodní perikopa, dále pokračuje Samuelovým sdělením „*Přišel jsem obětovat Hospodinu,*“ které sice už není součástí motto kázání, avšak je autorem promluvy zmiňováno a je na něj navazováno v hlavní stati. Právě oběť je důležitým tématem celého kázání. Vedle „*spokojeného (radostného) příchodu*“ snoubenců do „*hradeckého Božího domu*“⁴⁶ porovnáváného s „*pokojným příchodem Samuela*“ do Betléma a zbožnosti ženicha a nevěsty je jedním z hlavních „*důkazů*“ skrze něž kazatel dospívá k předpovědi manželské spokojenosti stávajícím snoubencům. Přepověď příznivé budoucnosti manželství je sdíleným rysem obou hradeckých svatebních kázání. Dále je shodným znakem výběru perikop obou promluv příchod či vstup („*dvou lidí do chrámu*“ či proroka do města) vybraný snad pro možnost srovnání se vstupem snoubenců do nové životní etapy, k jehož příležitosti byla kázání pronesena.

Úvodní část kázání je nejprve věnována výkladu okolností, za nichž byl pronesen biblický citát. Od *exordia* kázání ke sňatku Anny Marie Magdaleny z Neffzern a Jana Josefa Tomagniniho se tato část promluvy liší nevyužitím řečnického postupu umožňujícího snadné upoutání pozornosti publika, jakým byl zmíněný důkazový biblický koncept. Ten je použit pouze v krátké pasáži vložené v úvodu týkající se „*šťěstí* či *nešťěstí* města Betléma“.

Text v úvodu promluvy Karla Josefa Fridricha se na jednom místě v úvodu blíží tzv. evokativním postupům, při nichž kazatel podle Miloše Sládka „u svých posluchačů vyvolával představu, že nejsou v chrámu, ale před kostelem, na divadelním představení nebo třeba při výlovu rybníka, konstruoval příběhy či dlouhé řetězce obrazů, do nichž vtahoval mysl svých posluchačů.“⁴⁷ Ve svatebním kázání ke sňatku Marie Eufroziny z Neffzern a Rudolfa Antonína z Obergu řečník sice dlouhé řetězce obrazů či konstrukce příběhů nevytváří, ale srovnává Betlém, jenž byl dějištěm starozákonního příběhu vážení se k ústřední perikopě, s „*Božím domem*“ (hradeckým kostelem) kde se svatebčané právě nacházejí. Fridrich v posluchačích vyvolává představu jakoby

⁴⁶ „*Der Vergnügliche Eintritt In das Grätzer Gottes-Hauß*“

⁴⁷ M. SLÁDEK, *Svět je podvodný verbíř*, s. 37.

se nacházeli v Betlémě a řečnický je vyzývá k položení otázky z úvodní perikopy, kterou by měli směřovat podobně jako betlémští starší nyní oni ke snoubencům. Podobný postup evokující v posluchačích představu jako by byli na původním místě pronesení biblického citátu (jeruzalémský chrám) je použit i v předcházejícím svatebním kázání a je tedy dalším společným znakem obou kázání.

Následně hledání odpovědi na otázku „*Zda si člověk od vstupu tohoto urozeného páru může slibovat nějakou radost či spokojenost*“⁴⁸ při němž je použit zmíněný důkazový biblický koncept, ukončí autor kladnou odpovědí, protože snoubenci „*přišli v povinnosti Samuelově*“.⁴⁹ Tím Fridrich oznámí hlavní téma promluvy, jímž je oběť a její význam pro šťastné manželství.

Hlavní stať (oddělená od úvodu ozdobnou iniciálou stejně jako v předchozím kázání) vychází z tématu naznačeného v závěru úvodu. Jak bylo zmíněno výše, cílem kazatele je, podobně jako v kázání ke sňatku Anny Marie z Neffzern a Jana Josefa Tomagniniho, předpovědět manželskému páru spokojené manželství (drobným rozdílem je, že u prvního kázání bylo snahou kazatele předpovědět štěstí [*Glück*], zatímco u druhého je používán pojem spokojenost či potěšení [*Vergnügen*]).⁵⁰ Hlavním předmětem kazatelových úvah je tedy oběť mající vést k představenému cíli. Své tvrzení, že „*všechna radost a potěšení pochází z oběti*“⁵¹ nejprve podpoří dvěma biblickými exemplary a biblickým výrokiem. Dále poučí přítomné o změně chápání oběti ve Starém a Novém zákoně, což shrnuje s pomocí autority sv. Řehoře do tvrzení, že „*poslušnost vůli boží potlačení své vlastní vůle bývá Bohu ne pouze milou, ale daleko milejší obětí než oběť zvířat*“.⁵² uskutečňovaná v době Starého zákona. Nakonec je představeno udělení svátosti manželství jako Bohu nejmilejší oběť, protože „*jsou při ní přítomna nevinná srdce*“.⁵³ Téma „*nevinných srdcí*“ snoubenců slibujících si vzájemnou věrnost odkazuje opět (mimo jiné) k topos „*dva jsou jedno*“ nerozvinutém však tolik jako v prvním kázání.

Následuje část určená vyvracení námitek proti předchozí úvaze, že „*všechno potěšení a všechna radost pochází z oběti*“, kterou je svátost manželství udělená snoubenci s „*nevinným srdcem*“. V této části Karel Josef Fridrich zmiňuje stinné stránky či trápení, které v manželství mohou nastat. Možnému trápení v manželství věnuje řečník více pozornosti než v prvním kázání.

Autor kázání se s námitkami vypořádává stejně jako v prvním kázání, tedy poukázáním na zbožnost oddávaného páru. Tvrzení, že „*s Bohem a zbožností započatý manželský stav přináší spokojenost*“⁵⁴ je podpořeno biblickým exemplarem ožřejmujícím, že

⁴⁸ „*Ob man sich durch den Eintritt/ dieses hohen Paars einige Freud/ oder einiges Vergnügen versprechen könne?“*

⁴⁹ „*...sie kommen in der Verrichtung Samuelis.*“

⁵⁰ „*...meine Rede ist auff nichts anders gerichtet/ als damit ich hierauf ihnen ihr künfftiges Vergnügen vorsagen könne.*“

⁵¹ „*Daß alle Freud/ alles Vergnügen durch das Opffer uns Menschen zugeschicket werde.*“

⁵² „*...den Willen GOTTes mit Unterdrückung seines eigenen Willens gehor sammen/ seye GOtt nicht nur ein angenehmes/ sondern weit angenehmeres Opffer als das Opffer des Viechs.*“

⁵³ „*Wann aber der Höchstbe bey den Opffer/ wo unschuldige Hertzen gegenwärtig seyn/ sein gröstes Vergnügen hat/ so hat es schon seine Richtigkeit/ daß ich ihnen daraus allen Seegen/ alle Freud/ alles Vergnügen vorsagen/ und versprechen könne.*“

⁵⁴ „*wer in dem Ehestand Freud und Vergnügen finden will/ dieser müsse denselben anfangen mit Gott und der Andacht.*“

„kdo slaví Pánovy slavnosti, ten je oddaný zbožnosti“.⁵⁵ Zbožnost páru má být znát mimo jiné již z jeho vstupu do chrámu, čímž se kazatel vrací k počátečnímu mottu („*Je /tvůj/ příchod pokojný...“* – „*Pacificusne est ingressus*“).

Vyvrácením námitek však ústřední stať nekončí, ale stejně jako u prvního svatebního kázání se autor následně snaží předpovědět manželům příznivou budoucnost. Nápady (koncepty) vycházejí částečně ze stejných prvků jako u prvního kázání (datum sňatku včetně významu dne v rámci svátků církevního roku, erb ženicha, jméno nevěsty, příjmení ženicha spolu s místem narození nevěsty). Rozsáhlejší pasáž je věnována konceptu „přítomnost anděla = spokojenost v manželství“ daným do souvislosti s datem sňatku. Připisování skrytého významu, jenž má být pomocí důvtipu rozluštěn, podobným prvkům jako jsou výše uvedené, je obvyklé nejen ve svatebních, ale i v pohřebních promluvách nebo v kázáních ke vstupům do kláštera. Příkladem zdůvodňování data úmrtí majícího být podle skrytého významu dobrým znamením může být pohřební kázání neznámého autora nad Anežkou Šlapalovou z roku 1687⁵⁶ nebo pohřební promluva jezuita Jana Mageta nad Cecilíí Klaudiví z Lichtenštejna-Castelcornu z roku 1667.⁵⁷ Svatební kázání *Pharos mundi minoris* z roku 1696 datu svatby význam nepříznává a příliš se na rozdíl od Fridrichových promluv nezmiňuje ani o ctnostech konkrétních snoubenců. Zvláštní význam naopak dává anonymní autor kázání podobě jmen snoubenců (např. Lichtenberk je v jeho podání světlou horou, „na níž oheň lásky ustavičně hoří“), podobně jako Fridrich. Hlubší význam dávaný jménu manželů se vyskytuje také např. v kázání k padesátému výročí svatby ledečského měšťana Hlíny z roku 1698.⁵⁸ Naopak v dalších dvou známých pobělohorských kázáních k padesátiletému jubileu manželského smlouby manželů Kittelových z roku 1777 (českém a německém) se kazatel nejenže o objasnění skrytého významu jmen manželů nepokoušejí, ale jmenovitě uvádějí pouze jednoho z manželů.⁵⁹

Vraťme se však ke kázání Karla Josefa Fridricha. Závěr je i v tomto kázání krátký a na rozdíl od úvodu a stati není viditelně odlišen od dalšího textu. Součástí závěru je stručné shrnutí promluvy, chronogram a veršované přání. Karel Josef Fridrich shrnuje předchozí „důkazy“ větou, že dostatek okolností svědčí pro budoucí spokojené manželství páru předurčené již vstupem snoubenců do chrámu. Zmínkou o vstupu do chrámu se kazatel vrací znovu na počátek k zahajujícímu biblickému citátu. Kázání je uzavřeno veršovaným přáním oslavného charakteru podobně jako předchozí promluva

⁵⁵ „*es ist bekandt/ daß/ wer die Feste des HERrens haltet/ dieser ergeben seye der Andacht;*“

⁵⁶ *Vitř jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, ed. Miloš SLÁDEK, [Jinočany] 2000, s. 183.

⁵⁷ Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in mortem. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008, s. 195.

⁵⁸ M. SLÁDEK, *Poznámka k problematice*, s. 219 a s. 221.

⁵⁹ Skrytý význam samotného výročí svazku však český kazatel Josef Gautsch do své promluvy zahrnuje. Německé kázání děkana Mauritia Maxe zase zdůrazňuje číselnou symboliku související s jubileem. Edice obou kázání viz Milan SVOBODA a kol., *Corona senum filii filiorum. Kázání k 50. výročí svatby manželů Kittelových (1777)*, Liberec 2009. Pozornost se v obou námětově příbuzných promluvách koncentruje ve větší míře na příkladný život jubilanta Jana Josefa Antonína Eleazara Kittela z Krásné než jeho manželky Anny Marie, přičemž je mj. připomínáno církevní donátorství a starobylost jeho rodu, přestože nepatřil ke šlechtě ani bohatým měšťanům. Jinak jsou manželé uváděni vždy společně jako rodiče a slavnostní řeči se soustředí na vyzdvížení jejich zbožného života.

nebo zmíněné české kázání neznámého autora z roku 1697. V přání je vyjádřena naděje na dlouhý život manželů a pokračování jejich rodu.

Také pro druhé svatební kázání Karla Josefa Fridricha je stejně jako pro první typické celkem časté zmiňování jmen budoucích novomanželů (v případě ženicha jsou v textu promluvy rovněž uvedeny jím zastávané úřady). Zatímco v prvním kázání jsou zvláště zmíněni rodiče nevěsty, druhá promluva je nevyzdvihuje a autor oslovuje vybrané části publika mimo snoubence pouze „urozené příbuzenstvo“.

Komparace s kázáními se svatební tematikou

Dosud známá bohemikální katolická kázání se svatební tematikou tvoří poměrně malou a dobře prozkoumanou skupinu textů, jíž se věnoval Miloš Sládek a posléze zejména Jitka Rejhonová, která rozlišila hlavní topoi neboli společná místa (loci communes), jež se v nich vyskytují.⁶⁰ Jak již bylo předesláno, hradecká svatební kázání byla určena výše postaveným adresátům a srovnání nám tedy poskytne určitou korekci při rozšíření záběru sociálního spektra. V souboru celkem čtyř kázání tří autorů (Daniela Nitsche, Bohumíra Hynka Bilovského a Damascena Marka) a anonymního kázání *Pharos mundi minoris*, jež tematizovaly svatbu, respektive manželství, identifikovala Jitka Rejhonová jako hlavní locus communis topos vína vycházející především z novozákonního příběhu o prvním Kristově zázraku na svatbě v Káně Galilejské – proměně vody ve víno (Jan 2, 1–11). U čtyř kázání výše uvedených autorů představuje širší koncipovaný topos vína interpretovaného ve smyslu manželské lásky výchozí topos. V anonymním kázání ke sňatku Pavla Briccia a Kateřiny z Lichtenberku se motiv vína objevuje okrajově – je zmíněno víno obveselení nezbytné k dobrému bydlu manželů.⁶¹

Zajímavé je zjištění, že svatební kázání Karla Josefa Fridricha nepotvrzují závěry práce Jitky Rejhonové o významnosti topos vína ve svatebních kázáních a promluvách s tematikou svatby a manželství. Topos se objevilo ve všech pěti promluvách analyzovaných autorkou. Topos vína ve smyslu manželské lásky bylo inspirováno jednak evangelijním příběhem o svatbě v Káně Galilejské jednak se vztahovalo k významnému dílu milostné lyriky, k biblické Písni písní.⁶² Přestože Karel Josef Fridrich ve své promluvě motiv z Písně písní využil (pasáž z Písně písní zahrnující slova „*fulcite me floribus*“ použitou Fridrichem zahrnul do své promluvy se svatební tematikou také Damascen Marek),⁶³ topos vína ve smyslu manželské lásky nebo motiv vína vůbec se v obou Fridrichových promluvách neobjevuje.

Jako další, již spíše dílčí topoi rozlišila Rejhonová topos „dva jsou jedno“ a topos „poctivost/nepoctivost v manželství“ vztahující se nejčastěji k zachování „čistoty těla“ či k motivům „zlé ženy“ a „zlého muže“. Topos „dva jsou jedno“ rozvíjel zejména Daniel Nitsch v kázání *Dva at' jsou jedno skrze lásku*, našli bychom jej např. také v ano-

⁶⁰ M. SLÁDEK, *Poznámka k problematice svatebních kázání*; J. REJHONOVÁ, *Ke čtyřem barokním kázáním se svatební tematikou*.

⁶¹ Srov. edici v rámci studie M. SLÁDEK, *Poznámka k problematice svatebních kázání*, s. 226.

⁶² J. REJHONOVÁ, *Srovnání topoi*, s. 65.

⁶³ M. SLÁDEK, *Malý svět jest člověk*, s. 39.

nymním kázání *Pharos mundi minoris*. Topos „poctivost/nepoctivost v manželství“ více využili Bilovský a Marek.⁶⁴

V obou Fridrichových kázáních se ze zmíněného repertoáru obvyklé topiky uplatnilo především topos „dva jsou jedno“. Výrazněji bylo využito v prvním kázání, v němž byl kladen důraz na „jednotu vůlí“. V souladu s tímto topos, projevujícím se už v názvu promluvy, Daniel Nitsch podobně jako Karel Josef Fridrich zdůrazňuje tvrzení, že manželé by měli stát vždy při sobě, což dokládá několika biblickými citáty. Nitsch se tématu věnuje vcelku obsáhle a rozebírá různé aspekty topos.⁶⁵ Pojednává o tématu obecně, konkrétní příklady z běžného života neuvádí.⁶⁶ Stejně tak i Karel Josef Fridrich se zabývá různými sdruženími a jednotami ve světě i jednotou v manželství z obecného hlediska. Svá tvrzení dokládá citáty z Bible a odvoláním se na autoritu sv. Augustina.

Druhé Fridrichovo kázání se dotýká tématu „*nevinných srdcí*“ snoubenců slibujících si vzájemnou věrnost, čímž opět odkazuje k topos „dva jsou jedno“ nerozvinutém však tolik jako v první promluvě.

Při srovnání s ostatními kázáními se svatební tematikou zjistíme, že Fridrich ve své promluvě kromě topos „dva jsou jedno“ nepoužívá žádná další topoi obvyklá alespoň v jazykově českých svatebních kázáních. Mezi ně patří topos vína ve významu manželské lásky, topos „poctivosti/nepoctivosti v manželství“ k němuž se u některých kazatelů váže téma manželské věrnosti, „zachování čistoty“ nebo topos „zlé ženy“ a „zlého muže“.⁶⁷ Tato topoi se ve Fridrichově kázání pravděpodobně nevyskytují i z důvodu jejich časté souvislosti (kromě prvního jmenovaného) s mravokárnými tendencemi kázání. Ty ve Fridrichově kázání vzhledem k jeho oslavnému a celkově pozitivnímu naladění nemají místo. Topoi u německého kazatele nenajdeme ani v podobě nadsázky jako u anonymního autora litoměřického kázání. Snahou Karla Josefa Fridricha bylo poukázat na údajný fakt, že požadované ctnosti, které usilovali svým nabádáním v posluchačích vypěstovat jiní kazatelé, oddávání snoubenci již mají.

Komparace s kázáními ke vstupu na duchovní dráhu

Další korpus textů, k němuž přistupujeme a jenž je pro komparaci k dispozici, je mnohem rozsáhlejší, ale také méně prozkoumaný. Zahrnuje zejména kázání ke vstupu do kláštera a primiční kázání (eventuálně také promluvy k jubileím obou typů událostí, jež však byla poměrně vzácná). I když je známa oblíbená motivika těchto textů, repertoár využívané topiky dosud nebyl detailněji rozpracován. Klášter byl často představován jako vězení, uplatňovala se však také jiná figurativní ztvárnění. Jezuita František Mersch např. charakterizoval vstup na duchovní dráhu jako únik z rozbouřeného moře světa.⁶⁸

⁶⁴ J. REJHONOVÁ, *Ke čtyřem barokním kázáním*, s. 50.

⁶⁵ Tamtéž, s. 38–39.

⁶⁶ Tamtéž, s. 39.

⁶⁷ J. REJHONOVÁ, *Srovnání topoi v kázáních se svatební tematikou*, s. 65–67.

⁶⁸ Srov. Veronika ČAPSKÁ, *Misionářky mikrokosmu – Řeholní ideál v kázáních při příležitosti vstupu žen do olomouckých klášterů*. In: Olomoucké baroko. Proměny ambic jednoho města, edd. Martin Elbel–Ondřej Jakubec, Olomouc 2010, s. 201.

Podobně jezuita Josef Piczonn pojal klášter, respektive řeholní komunitu, jako duchovní archu v moři světa (Weltmeer).⁶⁹

Také v jednom z mála dochovaných českojazyčných svatebních kázání – v promluvě anonymního autora ke svatbě Pavla Briccia – je manželství chápáno jako maják v bouřlivém moři. Motiv byl použit především jako aluze na jméno nevěsty Kateřiny Reginy z Lichtenberku.⁷⁰

Zdá se, že silněji než ve svatební homiletice v přísném slova smyslu se právě v textech ke vstupu na duchovní dráhu uplatňují motivy lásky a milování vycházející ze starozákonních textů, zejména z Písne Písni. Právě přenesené chápání milostného pouta, tedy v duchovním, nikoli fyzickém smyslu, zřejmě činilo erotickou imaginaci přijatelnější. Oblíbené vytváření paralel řeholního stavu s manželstvím dovoľovalo konkretizovat neviditelnou vazbu s duchovním snoubencem (vzácněji, u duchovních, se snoubenkou – nejčastěji Pannou Marií), ale umožňovalo také kázání odlehčit humorem. Např. kázání minority Gabriela Poltzera ke vstupu tří uchazeček do noviciátu olomouckého konventu klarisek naráží na model manželství, když se podivuje nad tím, že tři ženy se chtějí společně zasnoubit s jediným ženichem: „*Je známo, že všechny křesťanské soudy dovoľují a umoňují jedné nevěstě pouze jediného ženicha a také ženichovi pouze jedinou nevěstu a nikdy není dovoľeno, aby se hned tři zasnoubily s jedním jediným a aby se všechny tři společně zaslíbily témuž. ... Tak je to správné a je to velmi chvályhodná věc. Nyní se ale všechny tři společně a každá zvlášť chtějí zaslíbit jedinému ženichovi. Všechny tři chtějí mít společně jediného muže.*“⁷¹

Manželský stav obvykle sloužil jako referenční rámec pro přiblížení a vysvětlení některých aspektů stavu duchovního, spíše než naopak. Zároveň kázání ke vstupu do duchovního stavu přinášela perspektivu upřenou hlouběji do budoucnosti, neboť spojovala svatební rétoriku s funerálními elementy, a měla poměrně silnou ambici nahlédnout za práh pozemského života. Vstup do kláštera byl v homiletických textech chápán jako smrt světu. Kázání ke vstupu do řádu tak bylo zároveň kázáním pohřbením, ať již explicitně či implicitně.

Příkladem kázání, na němž jsou velmi dobře patrné všechny výše zmíněné aspekty, je promluva Jana Steinera ke skládání slibů Anny Veroniky Matyášové z Glauchova u pražských alžbětinek roku 1736. Událost je představována jako sňatek šlechtičny s nebeským ženichem, jenž organizuje Bůh otec pro svého syna. Posluchači jsou oslovoováni jako pozvaní hosté, kteří mají vyslechnout svatební řeč k příležitosti vzniku manželského pouta (Eheband). Z biblických textů kázání nejvíce využívá Písne Písni a také její známý výklad od Bernarda z Clairvaux. V závěru kázání se vynořují odkazy

⁶⁹ Josephus PICZONN, *Glorreicher Taubenschwung auss dem gefährlichen Weltmeer in die Geistliche Archen der hochlöblichen Gesellschaft S. Ursulae, von einer wohl-gebohrnen Fräule Anna Maria Josepha Freyin Rohoweczin Przychowskyn von Przychowicz trostreich angestellet ...*, Prag 1726.

⁷⁰ Srov. edice ve studii M. SLÁDEK, *Poznámka k problematice*, s. 223–227.

⁷¹ „*Es ist bekannt: alle christliche Gesetze und Gericht erlauben und gestatten einer Braut auch nur einen Bräutigamb wie auch entgegen einem Bräutigamb nur eine Braut gestattet wird und wird niemahlen erlaubet dass ihrer 3 zugleich sich einem einzigen verloben und sich alle 3 dem nemblichen zusamm versprechen können. ... Dieses hat seine Richtigkeit und ist ein löbliche ausgemachte Sach. Nun aber alle diese 3 zusammen und ein jede in besonders wollen anheunt sich einem Bräutigamb versprechen, alle 3 wollen einen einzigen Mann zusammen haben.*“. Komentovanou ukázkou z kázání srov. V. ČAPSKÁ, *Misionářky mikrokosmu*, s. 203.

na smrt a umírání a svatební motivika se propojuje s funerální. Kazatel cituje verš z Písně Šalamounovi „*Láska je silná jako smrt*“ (Pís 8, 6) a v závěrečném přání vinšuje nevěstě, aby se její hodina smrti stala svatbou s nebeským ženichem.⁷²

V propojování svatební a funerální retoriky v rámci jednoho žánru promluv ke vstupu do kláštera je možné spatřovat jeden z důvodů, proč pohřební kázání nad řeholicemi či řeholníky až na výjimky téměř nevznikala.⁷³ Lze se s nimi však setkat v případech nositelek a mnohem častěji nositelů vysokých církevních úřadů vyžadujících odpovídající reprezentaci.⁷⁴ Svou roli patrně sehrála také okolnost, že členové církevních řádů měli prostřednictvím svých institucí zajištěnou intenzivní a dlouhodobou posmrtnou komemoraci.

Na první pohled překvapivou disproporcí mezi vysokým množstvím dochovaných kázání ke vstupům do klášterů a minimem vydaných svatebních kázání, lze určitou měrou vysvětlit právě poukazem na propojení funerální a zasnubní roviny v promluvách k iniciaci do řeholního života. Jelikož však byla svatební kázání mnohem více rozšířena v protestantských, zejména luteránských oblastech,⁷⁵ nabízí se také formulovat tezi, že katolické prostředí hodnotilo Bohu zasvěcený život výše než stav manželský, k čemuž se ještě vrátíme níže.⁷⁶

Mediálně-komunikační rovina dvou svatebních kázání a sociální síť Neffzernů

Tištěné texty obou kázání nezprostředkovávají oslavované svatební události v jejich komplexnosti. Stejně jako jiná média zaostřují na vybrané aspekty slavností a nabízejí jejich preferované čtení.⁷⁷ Příležitostná kázání nebyla chápána jen jako typ náboženské povznášející literatury, ale také ve smyslu aktualit.⁷⁸ Joris van Eijnatten označuje zdařilá kázání jako raně novověký *info-tainment*.⁷⁹ Pokusme se tedy na základě obou svatebních textů i kontextu (re)konstruovat zamýšlené sdělení obou tisků.

Lze předpokládat, že na celkové poselství a vyznění obou kázání měli určující vliv objednavatelé tisků. Jeví se jako pravděpodobné, že investory byli rodiče obou nevěst

⁷² Srov. Johann STEINER, *Glückseligste Hochzeit mit dem himmlischen Gespons der waylland Wohledelgebohrnen Fräule Anna Veronica Mathiaßin des ritterlichen Geschlechts von Glauchowa...*, Prag [1736], nepag.

⁷³ Srov. V. ČAPSKÁ, *Framing a Young Nun's Initiation*, s. 58.

⁷⁴ K ojedinělým příkladům funerálních kázání nad řeholicemi srov. V. ČAPSKÁ, *Framing a Young Nun's Initiation*, s. 58. K pohřebním kázáním nad biskupy detailně Radmila PAVLÍČKOVÁ, *Triumphus in morte. Pohřební kázání nad biskupy v raném novověku*, České Budějovice 2008.

⁷⁵ Erik MARGRAF, *Die Hochzeitspredigt der Frühen Neuzeit: mit einer Bibliographie der selbstständig erschienenen Hochzeitspredigtdrucke der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel, der Staats- und Stadtbibliothek Augsburg und der Universitätsbibliothek Augsburg*, München 2007, s. 155.

⁷⁶ Srov. též E. MARGRAF, *Die Hochzeitspredigt*, s. 313. Autor upozorňuje na texty katolických kazatelů Františka Agricoli (*Biblischer Ehespiegel in sieben katholischen Brautpredigten*, Köln 1599) a Matyáše Tymbia (*Spiegel der Eheleute*, Münster 1625), jež obsahují zmínky o přednosti celibátu před manželstvím.

⁷⁷ Zajímavá je z hlediska mediální reprezentace událostí sociologická teorie tzv. rámcování (framing). V českém prostředí srov. kupř. František KALVAS – Martin KREIDL – Martina ŠTÍPKOVÁ – Jan VÁNĚ, *Rámcování a nastolování agendy. Dva paralelní procesy v interakci*, Sociologický časopis 48, 2012, 1, s. 3–37. Pro její využití na příkladu raně novověkých homiletických textů srov. V. ČAPSKÁ, *Framing a Young Nun's Initiation*.

⁷⁸ E. MARGRAF, *Die Hochzeitspredigt*, s. 262.

⁷⁹ J. v. EIJNATTEN, *Reaching audiences*, s. 129.

Wolfgang Konrád z Neffzern a Eva Alžběta rozená ze Streitů, nebo Wolfgang Konrád jako osoba přednostně zodpovědná za zajištění svateb svých dcer.

V kázání ke sňatku Anny Marie Magdalény s Janem Josefem Tomagninim se pozornost kazatele zaměřuje v podstatně větší míře na nevěstu. Během kázání jsou dvakrát zmíněni i rodiče nevěsty a je upozorňováno na údajné ctnosti rodu Neffzernů. Údaje o ženichovi se v textu kázání převážně objevují jako protipóly sdělení o nevěstě. Je ovšem uvedeno panství Jana Josefa Tomagniniho na Horní a Dolní Lomnici v Dolním Slezsku a motiv z jeho erbů. Pasáže popisující ctnosti nevěsty a rozvíjející biblické asociace s jejím jménem (v podobě odkazu na svatou Maří Magdalénu) však nemají svůj protějšek v textu o ženichovi. Zvláště signifikantní pak je, že do závěrečného chronogramu je zabudováno pouze jméno nevěsty:

FeLIX faVsta, & fortVnata est fVtVra CopVLa,
ANNAE MARIAE Baronessae De Neffzern.

Na podobné tendence související s vlivem (pravděpodobných) objednavatelů na podobu textu kázání upozornila Radmila Pavličková na příkladu pohřební řeči nad Marií Maxmiliánou Aurelií Lažanskou, rozenou ze Šternberka (1641–1665).⁸⁰ Přestože zmíněná šlechtična náležela k rodu Šternberků i Lažanských, upřednostňuje se také zde rod pravděpodobných objednavatelů, tedy Šternberků a upozaďuje rod manžela a vůbec skutečnost manželského stavu Marie Maxmiliány.⁸¹

Rovněž v kázání ke sňatku Anny Marie Magdalény z Neffzern a Jana Josefa Tomagniniho hraje důležitou roli oslava nevěsty a jejího rodu. Jsou vyzdvihovány ctnosti nevěsty shrnuté kazatelem ve verších podle antického autora hovořícího o šťastném ženichovi, který si vybere nevěstu „zbožnou, moudrou, krásnou, mravnou a bohatou“ („*Sit Pia, sit Prudens pulchra, pudica, potens.*“)⁸². Fridrich neuvádí jméno antického autora, ale mohl čerpat např. ze sbírky výroků antických literátů *Fragmenta poetarum* od Josefa Ernesta Barisienu, kde je jako zdroj citátu uvedena hra *Formio* od Publia Terentia Aferu.⁸³ Všemi uvedenými ctnostnými vlastnostmi zaručujícími manželské štěstí má být obdařena i nevěsta Anna Marie Magdaléna z Neffzern a spolu s ní i její rod, protože „člověk může podle svědectví evangelia strom poznat po ovoci...“ a „...urozený Neffzernský rodový strom odvozuje svůj původ a vzrůst z kořene ctnostných vlastností.“⁸⁴

Ze ctností Anny Marie je v kázání výrazněji představena katolická zbožnost (úcta k Panně Marii)⁸⁵ a příkladný vztah k Bohu „s nímž se oni [oba snoubenci] v každé jejich

⁸⁰ Radmila PAVLIČKOVÁ, *Jasná zlatá hvězda Šternbersko-Lažanská. Žena, muž a dítě v pohřebním kázání nad Marií Maxmiliánou Aurelií Lažanskou*, *Historica Olomucensia* 24, 2009, s. 43–66 a 47–49.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² „*Sie sey andächtig/ klug/ schön/ züchtig/ Reich an Geld/ Wann du ein solche hast/ ists mit dir wohl bestellt.*“

⁸³ „...und wann man nach Evangelischer Zeignuß die Frucht auß denen Bäumen erkennen mag/ so darff man an der Gnädigen Fräule Braut in denen hergezeigten Tugenden einen desto geringern Zweifel setzen/ weilen der Hoch-Nefftzerische Stammen-Baum/ still/ damit es niemand höre/ was alle wissen/ von der Wurtzel tugendhafter Eigenschafften seinen Ursprung und Wachßthumb hergenommen.“

⁸⁴ Josephus Ernestus BARISIEN, *Fragmenta poetarum veterum recentiorumque, ponderosioribus metris, cum laudi, cum vituperio inservituris*, sv. I., Pragae 1747, s. 289.

⁸⁵ „...dann nachdeme Sie beederseyts mit recht kindlicher Andacht Mariam verehrt/ und sich selbte als eine Schutz-Patronin außserlesen haben/ ...“

činnosti a povinnosti vždycky poradí, v němž spočívá všechna jejich víra a naděje“⁸⁶ a v návaznosti na hlavní topos také schopnost mít „jednotnou vůli“ se svým manželem. Předpokládané ctnosti nevěsty se příliš neliší od tradičních souborů ctností „dobré manželky“, které můžeme nalézt jak v raně novověkých kázáních se svatební tematikou tak i v pohřebních kázáních nad vdanými ženami (pohřební kázání však kladou na zbožnost větší důraz). Podle studie Radmily Pavlíčkové v pohřebních kázáních nad vdanými ženami převažují ctnosti jako je oddanost, poslušnost, podřízenost, svornost a věrnost manželovi či schopnost pečlivého vedení domácnosti (či pomoc se správou panství).⁸⁷

Podobnost upřednostňovaných ctností manželky-šlechtičny můžeme srovnat s pohřebním kázáním nad hraběnkou Marií Maxmiliánou Aurelií Lažanskou z roku 1665, jehož ústředním tématem je prezentace ctností šlechtičny. Jako žádoucí jsou uváděny zbožnost, skromnost, pokora, poslušnost, čistota, úcta k svatým a starost o bližní.⁸⁸ Je třeba dodat, že se kázání příliš nesoustředí na roli hraběnky jako manželky. Když srovnáme uvedené ctnosti s Fridrichovým kázáním, zjistíme, že ze zmíněných očekávání od „dobré manželky“ se v něm nehovoří o pomoci se správou panství či domácnosti. Rovněž se zde nevyskytuje chvála nebo nabádání ke starosti o bližní avšak starost o bližní ve smyslu chvály almužnictví souvisí s představou očištěnce a patří k tradičním prvkům kázání pohřebního,⁸⁹ nikoliv svatebního. Kromě akcentu na „jednotu vůle“ souvisejícím s topos „dva jsou jedno“, jenž byl neodmyslitelnou součástí svatebních kázání, se v promluvě Jana Josefa Fridricha také nehovoří přímo o podřízenosti, poslušnosti vůči manželovi nebo mlčenlivosti manželky. Tyto vlastnosti jsou zahrnuty vždy do pojmu „jednota vůle“ mezi manželi obecně. Jediným místem, kde kazatel výslovně zmiňuje přizpůsobivost manželky, je část výkladu kazatelem vytvořených anagramů, kde se o Anně Marii vyjadřuje, že bude pro Jana Josefa „*árii, vždy dobře laděnou písní, která bude souznít s Vaší vůlí*“.⁹⁰ Ostatní zmíněné typické charakteristiky jako jsou schopnost útěchy, svornost atd. však najdeme i v kázání nad Annou Marií.

Z kázání neurčených pro pohřební slavnost týkajících se tématu zmiňme ještě Damascena Marka varujícího ve své promluvě mládence při výběru nevěsty před nesprávným chováním, kterého se dopouští ten, který hledí „*jak by ne ctnostnou, mravnou a pobožnou, ale bohatou, která by se dukáty stkvěla a vzácné přátele měla, dostati mohl*“.⁹¹ V této souvislosti jasněji vyplyne snaha hradeckého kazatele prezentovat výjimečnost nevěsty. Karel Josef Fridrich považoval za hodné upozornění, že nevěsta (a v případě většiny jejích ctností i celý rod z Neffzern) má nejen ctnosti běžně požadované v raném novověku od „dobré manželky“, ale také že je zároveň bohatá a krásná. To lze vykládat jako snahu o prezentaci výjimečnosti nevěsty (a jejího rodu) – pro-

⁸⁶ „...es geschicht in Gegenwarth deß Drey-einigen Gottes/ den Sie in allem ihren thun/ und Verrichtungen/ jederzeit berathschlaget/ auff ihn all ihr Trauen und Hoffen gesetzt“

⁸⁷ R. PAVLÍČKOVÁ, *Jasná zlatá hvězda Šternbersko-Lažanská*, s. 56.

⁸⁸ Tamtéž, s. 51.

⁸⁹ Tamtéž, s. 55.

⁹⁰ „Sie wird ihnen seyn eine Aria, ein allzeit ein wohlgestimmtes Gesang/ welche ihren Willen mit dem ihrigen übereins stimmen wird“

⁹¹ M. SLÁDEK, *Malý svět jest člověk*, s. 42.

tože „*takové ctnostné vlastnosti se potkají u jedné osoby málokdy nebo velmi zřídka*“.⁹² Cílem kázání nad Annou Marií Magdalénou a jejím manželem tedy bylo vyzdvihnout ctnosti rodu z Neffzern (a teprve v druhém plánu i ženicha z rodu Tomagnini). Nevěsta ve chvalořeči hraje roli nositelky rodových ctností.

Pokud se podíváme na druhé svatební kázání Karla Josefa Fridricha, zjistíme, že je nevěstě Marii Eufrozíně z Neffzern věnována patřičná pozornost, není však nijak upřednostňována oproti svému nastávajícímu manželovi jako se to dělo u Anny Marie z Neffzern v předcházejícím tisku. Snahu o vyrovnaný přístup týkající se prostoru věnovaného snoubencům naznačuje kromě textu řeči i závěrečný chronogram oslavující oba snoubence, zatímco v prvním kázání pouze starší z obou sester:

VIVant pro**IN** fe**LIC**iter nestor**IS** annos
EVROSINA nata Baronessa **DE** Nefftzern, ET
RVDOLPHVS ANTONIVS **DE** Oberg.

Během promluvy není chválen rod z Neffzern na úkor rodu z Obergu nebo naopak. Kazatel se omezuje na obecné oslovení příbuzných obou snoubenců, případně na zmínku o svornosti těchto příbuzných. Nelze tedy zcela vyloučit, že by investorem tisku nemohla být rodina ženicha. Bylo by však překvapivé, kdyby objednavatelé kázání nad dvěma rodnými sestrami nebyli identičtí. Tím spíše, že texty pochází z pera duchovního působícího na hradeckém panství. V úvahu tedy připadá zejména otec nevěst Wolfgang Konrád z Neffzern.

Kázání pro Marii Eufrozínu a Rudolfa Antonína z Obergu se od prvního liší vyváženější pozorností věnovanou oběma snoubencům (související patrně také s příslušností ženicha k významnějšímu rodu) a do určité míry i charakteristikou nevěsty. Marii Eufrozíně jsou v promluvě rovněž připisovány vlastnosti spadající do tradičního katalogu ctností dobré manželky zmíněného v souvislosti s předchozím kázáním. V porovnání s představením Anny Marie je však ta část ctností, která mohla být spjata s oběma členy novomanželského páru, přičítána manželskému páru společně, ne pouze nebo zvlášť Marii Eufrozíně.

Jednou ze ctností připisovaných oběma snoubencům je zbožnost („...*mohu z vlastní zkušenosti říci: když se vám [snoubencům] přihodily nehody nebo obtíže, tak jste vždycky našli východisko skrze důvěru k Bohu...*“).⁹³ K dalším tradičním ctnostem spojovaným s manželstvím patřila svornost, věrnost a citová oddanost manželů. Zejména citovou oddanost a věrnost manželů zastupuje v kázání ke sňatku Marie Eufroziny z Neffzern a Rudolfa Antonína z Obergu tematický okruh, který může být nazván jako „*jednota srdcí*“.⁹⁴ Další tradiční ctností byla předmanželská čistota související v kon-

⁹² „...*solche tugendhafte Eigenschafften alle in einer Persohn wenig oder gar selten anzutreffen*“

⁹³ „...*so kan ich doch gleichwohlen von ihnen auß eigener Erfahrnus sagen: wann eine Vorfallenheit oder Beschwärnuß ihnen zugestossen/ daß sie jederzeit den Außgång derselbten durch das Vertrauen zu Gott...*“

⁹⁴ Obecný význam srdce jako symbolu lásky pochází z dob středověké mystiky, zejména její německé větve, pod jejímž vlivem bylo za specifický projev uctívání Ježíše Krista považováno zobrazování jeho srdce. Od této doby se ustálil obecný význam srdce jako symbolu lásky, ať už duchovní, nebo nenáboženské. Irena HUDCOVÁ, *Symbolika v písních kancionálu Slaviček rájský*, (magisterská diplomová práce, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity), Brno 2008, s. 54.

textu tématu „*dvou srdcí slibujících si věrnost*“ s pojmem „*nevinnost*“. Odkaz na tři výše zmíněné ctnosti se objevuje ještě na jednom místě – v souvislosti s příběhem o Tobiášovi a Sáře, kteří v otázce předmanželské zdrženlivosti plní (i v jiných kázáních) úlohu vzorových postav. Kromě Tobiáše a Sáry je v promluvě věnována určitá pozornost ještě jiné dvojici postav, a to Abrahamovi a Sáře. Na rozdíl od předešlé promluvy je ve druhém kázání zmiňován účel manželství týkající se založení rodiny. Přímo je téma zmiňováno v závěrečném veršovaném blahopřání, kde jsou snoubenci přirovnáni právě k Sáře a Abrahamovi.

Vedle uvedených ctností či úloh připisovaných oběma budoucím novomanželům společně se v promluvě k příležitosti sňatku Marie Eufroziny z Neffzern a Rudolfa Antonína z Obergu vyskytují také ctnosti a vlastnosti týkající se konkrétně Marie Eufroziny. Tyto ctnosti a vlastnosti se liší od charakteristiky její sestry v předchozí slavnostní promluvě.

Vlastnostmi představujícími Marii Eufrozinu jsou jemnost, stydlivost a potřeba ochránce („*Je nám přece známo, že v tomto urozeném páru je jemná slečna, která z vrozené stydlivosti nebude tak otevřeně odpovídat.*“)⁹⁵. Ochráncem se má stát samozřejmě její nastávající manžel Rudolf Antonín z Obergu přirovnávaný díky asociaci s jeho příjmením k hoře či horám („*Hory jsou Regnorum clypei & ante murale, štíty a přední hradby království, tak Vám [Marii Eufrozině] bude Váš Oberg také takovým štítem a takovou přední hradbou...*“).⁹⁶ Na jiném místě je motiv ochránce použit ještě v souvislosti se Ivy v erbu ženi-cha majícími symbolizovat bdělost nad spokojeností manželky.

Stydlivost Marie Eufroziny je prezentována jako ctnost, díky níž nevěsta „*přirozeně*“ splňuje požadavky na ní kladené (mlčení v církvi). Tento postup se podobá předešlému svatebnímu kázání, kde kazatel nejspíš nepovažuje za nutné se zmínit o poslušnosti manželky vůči manželovi (obvykle uváděné v raně novověkých svatebních kázáních) proto, že budoucí manželé už jsou jedné vůle.

Marie Eufrozina je v závěru hlavní stati přirovnána ke květině – růži. Růže měla v baroku důležitý symbolický význam a posluchači nebo čtenáři si tento význam mohli vybavit, ale cílem kazatele nebylo se v závěru ústřední stati zabývat symbolikou květiny.⁹⁷ Motiv růže autor rozvíjí na základě podobnosti slova „*růže*“ a zkráceného jména Eufrozina. Marie Eufrozina je přirovnána k růži chybějící Rudolfovi Antonínovi ke spokojenosti, přestože tento vlastní na svém panství „*proslulou zahradu*“.⁹⁸ Motiv růže se ještě na jiných místech kázání objevuje při zmínce o místě narození nevěsty („*Rosenberg*“)⁹⁹ a ve jméně sv. Rozálie.

V promluvě je více než v předchozí rozlišována „*mužská a ženská strana*“ snoubeneckého páru. „*Ženská strana*“ je na rozdíl od mužské představena jako jemná až křeh-

⁹⁵ „*es ist uns ja allen bekandt/ daß unter diesen Hohen Paar ein zartes Fräuleyn seye/ Dero angebohrne Schamhaftigkeit nicht so öffentlich antworten wird.*“

⁹⁶ „*seynd die Berge Regnorum clypei & ante murale, Schilder und Vormauern der Königreich/ so wird ihnen ihr Oberg ein solches Schild und eine solche Vormauer seyn.*“

⁹⁷ Růže byla v baroku považována za královnu květeny a byla symbolem lásky a utpení. Růže byly také znakem ušlechtilosti a byly spjaty s Kristem a Pannou Marií. Srov. I. HUDCOVÁ, *Symbolika v písních*, s. 39.

⁹⁸ „*...davon giebt Zeugnuß/ der auf ihrem Guth Malckwitz ausgeführte weit berühmte Garten; allein es schein/ als wann ihnen noch eine Blumen zu ihren höchsten Vergnügen abgangen wäre/ und zwar eine Rose!*“

⁹⁹ Pravděpodobně dnešní Sulzbach-Rosenberg v Bavorsku.

ká. Kázání ke sňatku Marie Eufroziny z Neffzern a Rudolfa Antonína z Obergu také obsahuje zajímavou narážku na muže jako hlavu rodiny. Je možné ji vyčíst nepřímo z dvojsmyslného chápání slova „*Haubt*“, které je sice prvotně použito ve smyslu vrch či hora, ale může být chápáno i jako hlava (ženy či rodiny). V originále text zní: „*Dann seynd die Berge/ wie oben gesagt/ Provinciarum coronae Crone der Landschafften/ so wird ihr Oberg Dero Haubt mit langen Vergnügen becrönen*“. Slova „*Oberg Dero Haubt*“ jsou navíc zvýrazněna stejným způsobem jako je tomu pouze u oslovení snoubenců a názvu panství ženicha. Je tedy patrné, že kazatel nechce skutečnost sdělit přímočaře, ale zároveň se jí přikládá určitý význam.

Přestože byla poslušnost vůči manželovi chápána v mnoha raně novověkých promluvách týkajících se žen-manželek jako ctnost, ve dvou svatebních kázáních ke sňatkům sester z Neffzern nebyla příliš akcentována, což patrně souviselo s jejich sociálním postavením a se vznikem kázání pod patronací Neffzernů.

Pro lepší pochopení zamýšleného poselství obou kázání je nezbytné podívat se detailněji na okolnosti uzavření konkrétních sňatků, jichž jsme se dosud dotkli pouze letmo. Uzavření manželství bylo v raně novověké urozené společnosti důležitým prostředkem zlepšení či udržení stávajícího sociálního postavení daného jedince i jeho příbuzných. Ve šlechtickém prostředí bylo spříznění s určitým rodem prostřednictvím sňatku dokladem příslušnosti k určité společenské vrstvě, demonstrací sociálních ambicí a také nástrojem k vytváření pevných a poměrně snadno aktivovatelných sociálních pout.¹⁰⁰

Při uzavírání sňatku v raně novověké šlechtické společnosti převažovaly praktické pohnutky související se čtyřmi hlavními funkcemi aristokratického sňatku: reprodukční, majetkovou, symbolickou a socializační.¹⁰¹ Lze očekávat, že sňatky Anny Marie Magdaleny a Marie Eufroziny Alžběty z Neffzern byly plánovány a sjednávány s přihlédnutím ke zmíněným funkcím. Nejprve se zaměříme na sňatek nejstarší dcery Wolfganga Konráda, Anny Marie Magdalény s Janem Josefem Tomagninim. Jedno z očekávání vkládaných do svazku pravděpodobně souviselo se skutečností, že daná rodová větev Neffzernů neměla mužského potomka a dědice. Prioritou tedy patrně bylo zajištění pokračování stávající rodové linie Neffzernů založené Wolfgangem Konrádem, jenž své dlouhodobé úsilí napínal k povznesení rodu a demonstroval je jak koupí zámku Hradec nad Moravicí a přilehlého panství (1733), tak získáním povýšení do českého stavu svobodných pánů (1734).¹⁰²

Ze sourozenců Wolfganga Konráda známe ještě Jana Jakuba Neffzerna (nar. 1674), který vytvořil samostatnou rodovou linii. Jan Jakub Neffzern měl syna Jakuba Benedikta (1705 – asi 1783),¹⁰³ snad jednoho ze svědků Anny Marie Magdaleny (v matrice

¹⁰⁰ Srov. kupř. Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 615.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 605. Detailněji s. 605–619.

¹⁰² Jednalo se o starý panský stav. August von DOERR, *Der Adel der böhmischen Kronländer. Ein Verzeichniss derjenigen Wappenbriefe und Adelsdiplome welche in den böhmischen Saalbüchern des Adelsarchives im k.k. ministerium des innern im Wien eingetragen sind*, Prag 1900, s. 221; Petr MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*, Praha 2010, (II. díl), s. 11.

¹⁰³ Syn Jana Jakuba z Neffzern, Jakub Benedikt (1705–1783) působil jako bankovní administrátor na Moravě, později v letech 1752–1783 vlastnil statky Humpolec a Herálec, které zdědil jeho syn Konrád Tomáš – viz P. MAŠEK, *Šlechtické rody*, s. 11.

zaznamenaný jako *Benedictus Baro à Neffzern*) žijícího podle matričního zápisu v době svatby na Hradci.¹⁰⁴ Je pravděpodobné, že Wolfgang Konrád už v době plánování sňatků svých dcer upřednostňoval odkázat majetek své rodové linii, což později uskutečnil.

Naděje vkládané do svazku nejstarší dcery se do roka od svatby naplnily a již 10. srpna roku 1738 byl pokřtěn syn Anny Marie Magdaleny a Jana Josefa Tomagniniho, Wolfgang Karel Vavřinec Jan Křtitel.¹⁰⁵ Signifikantní je, že oba prarodiče, Wolfgang Konrád a Eva Alžběta z Neffzern, figurují při křtu jako kmotři, z čehož můžeme usuzovat na jejich eminentní zájem mít vliv na hmotné zaopatření, výchovu a rozhodování o osudu jejich vnuka.¹⁰⁶ Plán zajištění rodové kontinuity, jenž se náznakově projevil již v dochovaném svatebním kázání a na jehož pokračování ukazují také okolnosti křtu Wolfganga Karla, se potvrdil roku 1754, když Wolfgang Konrád z Neffzern adoptoval svého vnuka a následujícího roku mu odkázal panství Hradec nad Moravicí.¹⁰⁷

Rodinný záměr s nejstarší dcerou a vnukem vyplyne jasněji také, pokud se podíváme na záznam v hradecké matrice o křtu potomka druhorozené dcery Wolfganga Konráda a Evy Alžběty z Neffzern. Dne 3. prosince 1741 byl pokřtěn syn Marie Eufroziny a Rudolfa Antonína z Obergu František Josef Karel Antonín.¹⁰⁸ Kmotrou zmíněného Františka byla sice Eva Alžběta z Neffzern, ale funkce hlavního kmotra připadla blíže neurčenému šlechtici z rodu Šternberků s údajným místem pobytu ve Vratislavi.¹⁰⁹

Ještě doplníme, že u křtu dítěte pravděpodobně nejmladší ze sester z Neffzern, Marie Františky, a Jana Seyfferta, se Wolfgang a Alžběta v roli kmotřů vůbec neangažovali. Dcera Mariana Alžběta Františka byla pokřtěná 12. dubna 1750 a její rodiče upřednostnili prokázání křesťanské pokory, když si vybrali za kmotry své dcery osoby pocházející z hradeckého špitálu (Řehoře Hluchého a Evu Leikertovou).¹¹⁰

Při sjednávání sňatku Anny Marie z Neffzern zřejmě nebyl prioritou zisk symbolického titulárního kapitálu, ale spíše potenciální souhlas ženicha s konkrétními plány rodičů na zajištění rodové kontinuity. Rodu Jana Josefa Tomagniniho náležel od 1. prosince roku 1660¹¹¹ rytířský titul, který získal předek Jana Josefa, Matyáš Tomagnini, patrně za své zásluhy v armádě. Jan Josef Tomagnini byl však povýšen na svobodného pána až v roce sňatku s Annou Marií z Neffzern, 14. srpna roku 1737, tedy pouhé

¹⁰⁴ ZA Opava, Sběrka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 616, sign. Hr I 2, f. 45.

¹⁰⁵ ZA Opava, Sběrka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 615, sign. Hr I 1, f. 165.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Dokumenty týkající se adopce z let 1753–1754 se zachovaly v Zemském archivu v Opavě. Srov. ZA Opava, Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského v Opavě 1507–1784, inv. č. 1898, sign. 89.

¹⁰⁸ ZA Opava, Sběrka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 615, sign. Hr I 1, f. 171. Nebyl to pravděpodobně jediný syn těchto manželů. Leopold Svoboda uvádí ještě syna Rudolfa (ale nezmiňuje se o Františkovi), dále známe dcery Antonii a Alžbětu (celé jméno Alžběty, jež měla být po Rudolfovi druhým dítětem Marie Eufroziny, bylo podle Leopolda Svobody Marie Alžběta Johana Eufrozina Rozálie a druhá dcera se jmenovala Antonie Rozálie). Srov. ZA Opava, Svoboda Leopold, inv. č. 5; K poručenské správě majetku Antonie a Alžběty z Obergu, nezletilých dcer zemřelé Marie Eufroziny z Obergu: ZA Opava, Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského v Opavě 1507–1784, inv. č. 2036, sign. 314.

¹⁰⁹ ZA Opava, Sběrka matrik Severomoravského kraje, inv. č. 615, sign. Hr I 1, f. 171.

¹¹⁰ Tamtéž, f. 185.

¹¹¹ A. v. DOERR, *Der Adel*, s. 144; Anton SCHIMON, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Ein alphabetisch geordnetes Verzeichniss*, Böhm. Leipa 1859, s. 171; P. MAŠEK, *Šlechtické rody*, s. 359.

čtyři dny před tímto sňatkem.¹¹² Titul byl ve Vídni udělen zřejmě právě v souvislosti s nadcházející svatbou. Jak bylo zmíněno, rod z Neffzern držel český titul svobodných pánů od roku 1734. Rozdílná byla i doba příslušnosti obou rodů ke šlechtickému stavu. Zatímco rod z Neffzern byl do říšského šlechtického stavu povýšen roku 1614, Matyáš Tomagnini byl nobilitován až uvedeného roku 1660. Tomagniniové tedy měli ve svém rodokmenu méně generací považovaných šlechtickou společností za urozené. Bylo přitom nepsaným pravidlem zachovávat požadavek rovnodoposti a dávat přednost sňatkům mezi sociálně rovnocennými partnery. V raně novověkém českém prostředí bývaly svatby českých pánů s nevěstami rytířského původu velkoryse tolerovány, podle zásady zemského práva, že muž ženu „šlechtí“, ale ne naopak.¹¹³ Přestože Jan Josef Tomagnini získal sociálně rovnocenný titul (když odhlédneme od toho, že rod z Neffzern byl na rozdíl od rodu Tomagnini držitelem „starého“ stavu svobodných pánů) ještě před svatbou, kvůli krátkému trvání jeho příslušnosti k novému stavu nebyl tento sňatek z titulárního hlediska stejně prestižní jako např. sňatek Marie Eufroziny nebo druhý sňatek další ze sester, Karolíny Alžběty.

Můžeme předpokládat, že nižší sociální postavení manžela Anny Marie bylo zřejmě kompenzováno jinými výhodami sňatku. Mohlo se jednat např. o předběžný souhlas s případnou adopcí budoucího syna Jana Josefa Tomagniniho rodem z Neffzern, kvůli níž syn Wolfgang Karel později odložil predikát svého otce. Mimoto stojí za pozornost brzký prodej sídla a panství Jana Josefa Tomagniniho. V dolnoslezské Dolní Lomnici (dnešní Łomnica) se nacházel dodnes stojící barokní zámek, jenž patřil rodině z Tomagnini, v době sňatku asi už jen Janu Josefovi. Roku 1738, rok po svatbě Jana Josefa Tomagniniho s Annou Marií z Neffzern, bylo celé jeho panství v Dolní Lomnici včetně zámeckého sídla prodáno bohatému a váženému jelenohorskému kupci Christianu Mentzelovi.¹¹⁴ Po prodeji Lomnického sídla (nebo už i před prodejem) mohli žít manželé z Tomagnini se svým synem, jak bylo zmíněno, na Hradci, čímž by mimo jiné získali větší možnost zapojení do společenského a kulturního života v blízké Opavě, kterou Dolní Lomnici blízská Jelení Hora v takové míře neposkytovala.¹¹⁵

Oproti sňatku Anny Marie Magdaleny s Janem Josefem Tomagninim přinesl sňatek s Rudolfem Antonínem z Obergu Marii Eufrozině a v jisté míře také její širší rodině jak určitý symbolický kapitál daný titulem Rudolfa Antonína, tak pravděpodobně

¹¹² A. v. DOERR, *Der Adel*, s. 225; P. MAŠEK, *Šlechtické rody*, s. 359.

¹¹³ Srov. P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 610. Pravidlo rovnodoposti se však v některých oblastech, zejména mezi chudší šlechtou rytířského stavu, poměrně často nedodržovalo, jak prokázal výzkum matrik několika těšínských farností za léta 1640–1780, provedený Jiřím Stiborem, ve kterých bylo nalezeno 129 nerovných sňatků, z nichž převažují sňatky šlechticem s ženichy neurozeného původu. Shromážděné údaje naznačují, že nerovné sňatky šlechty na Těšínsku ve výše uvedeném období, jejichž frekvence časem rostla, představují takřka 40 % všech šlechtických sňatků. Viz Jiří STIBOR, *Nerovné sňatky na Těšínsku*, In: Slezsko v dějinách českého státu: sborník příspěvků z vědecké konference, pořádané pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla v příležitosti 50. výročí Slezského ústavu SZM v Opavě, red. M. Borák, Šenov u Ostravy 1998, s. 220–236. Těž Irena KORBELÁŘOVÁ – Milan ŠMERDA – Rudolf ŽÁČEK, *Slezská společnost v období pozdního baroka a nástupu osvícenství (na příkladu Těšínska)*, Opava 2002, s. 200–201.

¹¹⁴ <http://www.personalschriften.de/leichenpredigten/artikelserien/artikelansicht/details/christian-mentzel-1667-1748.html>; http://www.zamki.karr.pl/pr_zamekb03a.html [obojí cit. 1. 6. 2014].

¹¹⁵ Slezská vyšší šlechta se účastnila společenského života především za svého pobytu u vídeňského dvora, případně v hlavním městě Slezska Vratislavi. I. KORBELÁŘOVÁ – M. ŠMERDA – R. ŽÁČEK, *Slezská společnost v období pozdního baroka*, s. 216.

i cenné sociální kontakty. Titul českého stavu svobodných pánů držel rod z Obergu od 2. února roku 1651,¹¹⁶ tedy již po několik generací (na rozdíl od větve Neffzernů k níž patřil Wolfgang Konrád, která titul získala až roku 1734), i když nobilitován ve (starém) rytířském stavu byl rod z Obergu až 18. února roku 1638.¹¹⁷

Rudolf Antonín z Obergu mohl přispět k posílení sociálních vazeb Neffzernů v prostředí slezské šlechty, neboť zastával úřady ve slezské zemské správě, na něž nezapomněl upozornit ani Karel Josef Fridrich v kázání. Oberg byl zemským úředníkem vratislavského knížectví a poslancem slezského konventu (*conventus publicus*) a pravděpodobně také úředníkem vrchního úřadu (*Oberamt*) ve Vratislavi fungujícího od roku 1629 či 1630 a vzniklého přeměnou z úřadu slezského zemského hejtmana.¹¹⁸ Druhým místem působnosti Rudolfa Antonína Oberga byl „*Conventus Publicos Silesiae*“. Pod označení *conventus publicus* spadaly v pobělohorské době sněmy jednotlivých slezských knížectví.¹¹⁹ V případě Rudolfa Oberga by se jednalo nejspíše o sněm vratislavského knížectví.

Rod Obergů pojila s rodem Neffzernů podobná rodinná tradice, protože jejich předkové shodně vykonávali funkce v městské samosprávě, konkrétně zastávali úřady městských radních a starostů. Mezi předky Neffzernů bylo několik osob působících ve funkci starosty města Sulzbachu, a podobně alespoň jeden z předků Rudolfa Antonína Oberga, Baltazar Jindřich, zastával úřad starosty Nisy v letech 1627–1629.¹²⁰ Snad tento Baltazar Jindřich byl v roce 1651 hejtmanem vratislavského knížectví.¹²¹ V úřadech zemské správy se uplatnil i Rudolf Antonín Oberg. Oběma rodům byla tedy blízká kariéra ve správních oblastech a díky příbuzenství mohly v této oblasti získat či posílit potřebné sociální kontakty.

Co se týče majetku ženicha Marie Eufroziny, ve svatebním kázání je uvedeno, že Rudolf Antonín byl dědičným pánem pouze dvou vesnic, a to léna Malkowitz (dnešní Małkowice) a statku Arnolds Mühle (dnes Jarnołtów) nacházejících se blízko Vratislavi. I když úřednická kariéra byla často zdrojem uplatnění méně majetné šlechty, zdá se, že Rudolf z Obergu a jeho rod dbali na určitou reprezentaci, která by případnou menší zámožnost mohla vyvážit. Jako způsob reprezentace je možné vnímat např. „*široce proslulou*“ zahradu patřící k sídlu Rudolfa Antonína z Obergu v Małkowicích, jež je vyzdvížena ve svatebním kázání. O snaze představit se jako součást společenství vážených rodů může vypovídat výběr svědka šatku Rudolfa Antonína, jímž byl blíže neurčený hrabě z Hodic.¹²² Manželství Marie Eufroziny tak bylo zřejmě pro ni a rod z Neffzernů výhodné z hlediska získaných vazeb na vážené rody a mimoto i kontaktů

¹¹⁶ A. v. DOERR, *Der Adel*, s. 132; P. MAŠEK, *Šlechtické rody*, s. 32.

¹¹⁷ A. v. DOERR, *Der Adel*, s. 120; P. MAŠEK, *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 32.

¹¹⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 128.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 132.

¹²⁰ P. MAŠEK, *Šlechtické rody*, s. 32.

¹²¹ P. MAŠEK, *Šlechtické rody*, s. 32; A. v. DOERR, *Der Adel*, s. 132; Adalbert KRÁL z Dobré Vody, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Genealogisch-heraldisches Repertorium sämtlicher Standeserhebungen, Prädicale, Beförderungen, Incolats-Erleitungen, Wappen und Wappenverbesserungen des gesamten Adels der Böhmisches Krone mit Quellen und Wappen-Nachweisen*, Prag 1904, s. 177. Dostupné na: <http://www.historie.hranet.cz/heraldika/pdf/kral1904.pdf> [cit. 1. 6. 2014].

¹²² K rodu Oberg, srov. P. MAŠEK, *Šlechtické rody*, s. 32.

ve slezských správních institucích, celkem příznivý byl sňatek i po stránce titulárního kapitálu.

Svatební slavnost konající se obvykle u nevěstina otce bývala věcí reprezentace, prestižní a čestnou záležitostí, proto se často posouvala k horní hranici možností vydání.¹²³ Snad bylo úmyslem Wolfganga Konráda a okruhu jeho rodiny manifestovat prostřednictvím dvou nákladných a zřejmě dlouho plánovaných slavností postavení svého rodu a zdůraznit okázalý způsob života. Díky slavení každé svatby zvláště mohla mimo jiné více vyniknout skutečnost, že každá ze sester z Neffzern se stala součástí jiné rodiny. Anna Marie byla po svatbě kromě rodiny Tomagnini, jak naznačují pozdější události, více vázána také ke své původní rodině, kdežto Marie Eufrozina se stala součástí rodiny z Obergu. Své slovo mohly mít i rodiny manželů, takže svatby se snad mohly konat odděleně částečně i z jejich iniciativy. Zatímco my musíme na sociální postavení, majetkové zázemí a reprezentační úmysly historických aktérů usuzovat z fragmentárních pramenů, příslušníkům šlechtické společnosti z okolí Hradce nad Moravicí byl kontext znám a právě na jeho pozadí četli či poslouchali obě kázání.

Závěr

Dva okruhy otázek formulované v úvodu studie se odvíjí od nízkého až mizivého zastoupení žánru svatebních kázání v pobělohorské homiletické produkci a jeho v podstatě okrajového statusu. Nabízelo se tázat, jaká motivace stála v pozadí vzniku hned dvou tištěných kázání ke sňatkům sester z Neffzern v Hradci nad Moravicí roku 1737.

Absence většího množství příležitostných svatebních kázání pro rozsáhlejší analýzu zároveň vybízela k využití tzv. svatebních kázání druhého typu, tedy promluvy ke vstupu do duchovního stavu, jež stály dlouho stranou zájmu, k širší komparaci.

Tiskem vydávaná kázání můžeme považovat za projevy tzv. reprezentativní zbožnosti. V případě rodu Neffzernů nabízelo oddělené slavení svateb i samostatné vydání obou svatebních kázání větší možnosti reprezentace a tištěná média byla využita k posílení rodové kontinuity v situaci, kdy se po fázi sociálního vzestupu zhmotněného ziskem panství Hradec nad Moravicí, ocitla rodová linie bez přímého mužského dědice. Cílem obou kázání bylo přitáhnout pozornost ke generační obměně a ke specifickému řešení zajištění rodové kontinuity.

V katolickém prostředí však požadavkům na zbožnou reprezentaci mnohem lépe vyhovovaly tištěné promluvy ke vstupům na duchovní dráhu, kněžskou a především řeholní. Ostatně v kázání pro Annu Marii Magdalénu a Jana Josefa Tomagniniho je kazatelem připomínáno, že stav manželský stojí až za stavem kněžským („Je po kněžském stavu nejposvátnějším stavem, neboť byl Kristem vyzdvižen jako svátost“).¹²⁴ Především však stále zřejmější naprosté zastínění svatebních kázání žánrem promluvy oslavujících vstup na duchovní dráhu poskytuje cenný doklad o nepoměrně vyšším hodnocení celibátu než manželství ve zbožné praxi hluboko do osmnáctého století.

¹²³ Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury. Kultura každodenního života od 16. do 18. století*, Praha 1995, sv. 1 (II), s. 201.

¹²⁴ „*Er ist nach dem Priester-Stand der allerheiligste Stand/ weil er von Christo zu Sacrament erhoben worden.*“

Do budoucna se nabízí široká paleta směrů pro další bádání, ať už jde o pokračování v komparaci katolických svatebních kázání s jinými literárními žánry – neomezenými na homiletiku, zmínit lze např. epithalamia, neboť řada svatebních kázání byla uzavírána oslavnými básněmi. Jako slibné se zvláště pro oblast Slezska jeví potenciální srovnání s protestantskou literární produkcí. Předkládaná studie může představovat také odrazový můstek pro další studium rodu Neffzernů, jenž dosud stál zcela ve stínu jiných majitelů Hradce nad Moravicí – předchozích držitelů Pruskovských z Pruskova a zejména pozdějších vlastníků, Lichnovských z Voštic. V neposlední řadě poskytuje stávající studie také východisko pro detailnější analýzu kazatelského díla a kariéry Karla Josefa Fridricha jako badatelsky dobře uchopitelného a dosud prakticky neznámého zástupce nižšího duchovenstva.

Securing Family Continuity and Two Nuptial Sermons for the sisters of Neffzern delivered in Hradec nad Moravicí (Grätz) in 1737

(Summary)

The article explores two German nuptial sermons which were published in Opava (Troppau) in 1737 in order to commemorate the weddings of two sisters, Anna Maria Magdalena of Neffzern with Johann Joseph Thomagnini and Maria Eufrosina Elisabeth of Neffzern with Rudolph Anton von Oberg. From the post-White Mountain period (after 1620) only one nuptial sermon had previously been known. It was published in 1696 on the occasion of the matrimony of Pavel Briccius and Kateřina Regina of Lichtenburg. This study closely examines both later German sermons in the context of the contemporary homiletic production (including not only nuptial sermons but also wedding jubilee sermons and the so called nuptial sermons of another type – convent entry and *primitiae* sermons). The authors ask why a relatively marginal genre of nuptial sermons was utilized specifically in this case and explore the Neffzern family background and social strategies. Subsequently they argue that the sermons served the public representation of the generational change and attracted attention to securing family continuity in the situation of an absence of a direct male heir.

SPOLEK PRO POCTU PADLÝCH ZA TĚŠÍNSKO

Ondřej Kolář

Ondřej Kolář: Association for the Honour of the Fallen for Teschen Region

The study describes the circumstances of the establishment and activities of the association, which in the inter-war period preserved the memory of the Czech victims of the Czechoslovak-Polish conflict in the Teschen region. The association built a memorial at Orlová cemetery, published a memorial publication and made an attempt to shoot a film about the history of the Teschen conflict. From the end of the 1920's, the association gradually stopped its activities because of insufficient funds and loss of social interest in the subject of their activities.

Key Words: Teschen region, Orlová, Teschen conflict, Czechoslovak-Polish relations, historical memory

Každá historická událost může být badatelsky zkoumána ve dvou základních rovinách. Nejčastější je zaměření na samotný průběh dané události včetně jejích příčin a následků. Předmětem výzkumu se však stále častěji stává též „druhý život“ historických fenoménů v kolektivní paměti, historiografii, uměleckém zpracování či propagandě.¹ Tento úhel pohledu je v české historiografii posledních let stále častěji uplatňován ve vztahu k vojenským dějinám 20. století, zejména k období první světové války.² K projevům tohoto trendu patří též vznik sdružení pečujících o vojenské hroby z let 1914–1918.³

Období bezprostředně následující, tedy éra etablování nástupnických států, je ve zmíněném ohledu probádána již méně. To se týká také československo-polského sporu o území Těšínska, jehož samotný průběh je vcelku podrobně historiograficky zmapován,⁴ nicméně jeho reflexe v meziválečném veřejném mínění, tisku a literatuře se zatím nestala předmětem soustavného výzkumu.

Účelem předkládaného článku je částečně přispět k poznání zmíněné problematiky. Předmětem bádání je sdružení, které si v období první Československé republiky vytlo za cíl udržovat památku na československé oběti těšínského konfliktu a podporovat osoby tímto konfliktem postižené. Jednalo se o regionální organizaci působící

¹ Srov. např. Andrea POKLUDOVÁ – Pavel KLADIWA, *Pomníky rozdělující a spojující*, *Historica. Revue pro historii a příbuzné vědy* 2, 2011, s. 23–40. Zde odkazy na další metodologickou literaturu.

² Srov. např. Jan GALANDAUER, *Bitva u Zborova 2.7. 1917: česká legenda*, Praha 2002; Jan MICHL, *Legionáři a Československo*, Praha 2009. V obecnější rovině též Marie KOLDINSKÁ – Ivan ŠEDIVÝ, *Válka a armáda v českých dějinách. Sociohistorické črty*, Praha 2008.

³ Na mezinárodní úrovni se ve středoevropském prostředí jedná zejména o *Visegrad Working Group for Military Cemeteries*, kde je česká strana zastoupena především představiteli sdružení *Signum belli 1914*.

⁴ Z poměrně rozsáhlé literatury věnované událostem na Těšínsku v prvních meziválečných letech představuje dosud nejucelenější zpracování Jaroslav VALENTA, *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*, Ostrava 1961, dále viz např. Dan GAWRECKI, *Studie o Těšínsku 15. Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*, Český Těšín 1999; *Polacy na Zaolziu 1920–2000. Zbiór referatów z konferencji naukowej, która odbyła się 13.–14. 10. 2000 w Czeskim Cieszymie*, ed. Józef SZYMECZEK, Český Těšín 2002. Z novější polské produkce viz např. Marek KAMIŃSKI, *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Warszawa 2001. Z přehledových publikací viz např. Roman KASZPER – Bohdan MALYSZ, *Poláci na Těšínsku*, Český Těšín 2009.

v oblasti, jež byla pohnutými událostmi let 1918–1920 silně dotčena, takže rozbor její činnosti umožňuje nahlédnout do smýšlení a nálad českého obyvatelstva na Těšínsku a do procesu formování a proměn historické paměti regionu.

Zkoumaný spolek vznikl již v raném stádiu územního sporu, v lednu 1919. Hlavním impulsem se staly bojové operace tzv. sedmidenní války, při nichž československé vojsko zatlačilo polské jednotky z Těšínska ke Skočovu (Skoczow). (Poté však byly akce na zásah dohodových mocností zastaveny a československá strana musela část dobytého území vyklidit.) V této době začali čeští obyvatelé z Orlové a okolí, zejména z řad příslušníků Sokola, organizovat materiální a finanční pomoc raněným vojákům a rodinám pozůstalých.⁵ Z rané činnosti je dále doloženo pořádání různých přednášek.⁶ Na orlovské zastupitelstvo se v té době také obraceli příbuzní vojáků s prosbami o informace.⁷ Z původně volného sdružení listopadu téhož roku vznikl „*Fond pro pozůstalé a pro zbudování pomníku padlým za Těšínsko se sídlem v Orlové*“.⁸

V té době však spolek stále ještě fungoval na neformální bázi, neměl stanovy. V čele stál ředitel orlovského reálného gymnázia Jan Jařabáč, z dalších představitelů dvanáctičlenného předsednictva se výrazně angažovala zejména jednatelka Marie Horáková, obecní kancelistka. Mezi dalšími členy nacházíme například gymnaziálního profesora Průšu či francouzského legionáře Šourka.⁹ Dá se tedy říci, že vedení spolku se rekrutovalo především z řad středostavovské vlastenecké (či nacionalistické) inteligence. Vesměš šlo o obyvatele Orlové, případně blízkých Lazů nebo Dombrové (v roce 1924 přejmenované na Doubravu).¹⁰

První dochovaný zápis ze schůze pochází z 18. května 1920, tedy z doby, kdy otázka Těšínska ještě nebyla dořešena, naopak tehdy kulminovaly nepokoje a násilnosti v oblasti. V tomto kontextu je třeba vnímat záměr předsednictva uspořádat výstavu pohlednic v Moravské Ostravě a následně během letních prázdnin provést přednáškově turné po Čechách o poměrech na Těšínsku.¹¹ V počátcích své činnosti tedy sdružení zamýšlelo vyvíjet i propagační činnost ve prospěch „české věci“ na Těšínsku. Po rozdělení sporného území v létě 1920 však tato iniciativa pozbyla svůj původní význam.

Turné, uskutečněné řídicím učitelem Františkem Eliášem, přesto pokračovalo až do 13. září 1920. Eliáš v jeho průběhu navštívil 80 lokalit a z řady míst se mu podařilo získat finanční příspěvky. Dalším zdrojem příjmů se v počátečním období spolku stal tzv. „*květinový den*“, realizovaný 3. července 1920, na svátek Božího těla. Akce patrně

⁵ O konkrétních charitativních aktivitách z této doby chybí zprávy. Až z léta 1920 jsou doloženy případy podpory raněných vojáků a četníků v orlovské nemocnici. Viz Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Karviná, Spolek pro počtu padlým za Těšínsko (dále jen Spolek), kart. 1, inv. č. 1.

⁶ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 15. Např. 14. února 1919 v Orlové přednášel poručík 21. pluku Nýderle o činech francouzských legií. O pět dní později hovořil na totéž téma v Dombrové.

⁷ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 16. Dochoval se dopis jistého Vtípila z počátku února 1919. Pisatel žádal o zaslání seznamu padlých legionářů, aby se ujistil, zda mezi nimi není jeho syn Josef.

⁸ Veronika MATROSOVÁ, *Pomník padlým za Těšínsko v Orlové*, Karvinský deník, 6. 8. 2005, s. 6. V pramenech se název někdy objevuje i ve formě „*pro zbudování pomníků*“. Je tedy možné, že se původně uvažovalo o výstavbě několika pomníků na místech jednotlivých incidentů. Nelze však vyloučit, že jde pouze o tiskovou chybu.

⁹ Pravděpodobně František Šourek z Dombrové, narozen 1897.

¹⁰ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 1.

¹¹ Tamtéž

probíhala v poněkud napjaté atmosféře, jelikož dva dny před jejím provedením byli v Šumbarku při útoku polské bojůvky zastřeleni tři českoslovenští četníci.¹² Sbírka se zjevně osvědčila, jelikož již 26. září 1920 se výbor rozhodl konat tyto akce opakovaně.

Finanční situace spolku však v té době patrně nebyla nejlepší. Ačkoliv sdružení vyplácelo podpory (např. 7. září 1920 věnovalo 1 000 korun rodině padlého legionáře Františka Poloprudského), bylo samo nuceno žádat o příspěvky na svou činnost. Například po výše zmíněné Eliášově cestě vedení fondu prosilo Ministerstvo vnitra o uhrazení cestovních nákladů.¹³

Nejpozději v září 1920 začali představitelé fondu sondovat možnost exhumace československých obětí konfliktu, pohřbených v oblasti, která diplomatickým rozhodnutím připadla Polsku. Ostatky padlých měly být převezeny do Orlové, kde byla již během konfliktu pohřbena většina jeho českých obětí.¹⁴ Realizaci záměru předcházela první jednání s moravskoostravským policejním ředitelstvím a fryštátskou berní správou o oficiálním zřízení „*fondu pro pozůstalé po padlých legionářích a vojinech na Těšínsku*“ koncem roku 1921.¹⁵ Na této stylizaci poněkud překvapuje jednoznačné zaměření na armádu, oběti z řad četnictva a civilního obyvatelstva byly poněkud opomenuty. Jak dále uvidíme, šlo spíše o formální opomenutí, jelikož spolek byl ve styku i s pozůstalými po nevojenských obětech. Primárně však byl zájem věnován právě armádě, jak dokládá neúčast představitelů četnictva na většině konaných akcí (viz dále).

Poté, co sdružení přestalo plnit svou propagandistickou funkci, začalo kromě charitativně podpůrných aktivit vyvíjet též činnost směřující k pietnímu uchování památky padlých. Stejným krokem se mělo stát právě soustředění ostatků obětí na orlovském hřbitově. Pokladník spolku Albín Chamrád na podzim 1921 vedl prostednictvím těšínské sokolské župy řadu jednání s centrálními úřady v Praze, které následně zajistily souhlas polské strany s převozem ostatků z Cieszyna.¹⁶ Zde bylo podle evidence pořízené vedením fondu pohřbeno dvacet Čechoslováků, k nimž ještě přibyla dvě těla z jiných hřbitovů.¹⁷

Nyní zbývalo dořešit praktické otázky převozu těl a jejich následného pietního uložení v Orlové. V březnu 1922 se spolku podařilo zajistit zapůjčení valníků od Kame-

¹² Ivana BARTEČKOVÁ, *Přepadení četnické stanice v Šumbarku roku 1920*, In: Almanach příspěvků VI. konference policejních historiků, ed. R. Galaš, Praha 2011. (vydáno pouze elektronicky). Vzrušenou atmosféru po šumbarských událostech dokládá též Ferdinand PELC, *O Těšínsko: vzpomínky a úvahy*, Slezská Ostrava 1928.

¹³ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 1.

¹⁴ Tamtéž. Již v únoru 1919 bylo v Orlové pohřbeno osm vojáků, kteří zahynuli během sedmidenní války, později přibýly další oběti. Mimo padlé příslušníky ozbrojených složek se jednalo též o civilní oběti. Nejvíce byl ve své době medializován případ dětmarovického učitele Jana Majvalda (též uváděn jako Maivald), zavražděného v prosinci 1919. Přestože se většinově české Dětmarovice nacházely v oblasti ovládané Poláky, na Majvaldův pohřeb do Orlové dorazilo několik stovek tamních obyvatel a akce se stala protipolskou manifestací. (SOKA Karviná, Archiv města Orlová, Kronika města Orlová 1914–1920, bez inv. č., s. 166–167.) Majvald byl polskými úřady pronásledován již dříve, během roku 1919 byl nejméně dvakrát uvězněn. (*Pronásledování Čechů Poláky za demarkační čarou*, Lidové noviny, 20. 9. 1919, s. 1.)

¹⁵ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 3 a 19. Tento název se pak poněkud zmatečně používal souběžně s původním pojmenováním sdružení.

¹⁶ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 1.

¹⁷ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 6. Stručně viz též V. MATROSOVÁ, *Pomník*.

nouhelných závodů Orlová-Lazy, jež měly posloužit k transportu.¹⁸ Samotná akce byla naplánována na 26. březen. Mimo zástupců armády, četnictva, legionářských sdružení a Sokola se zúčastnili též delegace horníků a železničářů, stejně jako představitelé Dělnických tělovýchovných jednot či skautů. Muži a ženy měli jít v pohřebním průvodu odděleně.¹⁹

Akce se stala předmětem určité politické rozepře. Komunistická strana vyzvala své přívržence k bojkotu ceremonie, „*poněvadž je prý to politická manifestace nacionalismu*“. Polský tisk zase celý počín hodnotil jako „*komedii, jež prý má slezský lid přesvědčiti, že rozhodnutí o Těšínsku je definitivní*“. Navzdory těmto negativním reakcím i nepřízni počasí se však pietní akt těšil velkému zájmu veřejnosti. Za armádu byl přítomen generál Jan Diviš, legionáře reprezentoval poslanec Josef David, z dalších významných osobností se zúčastnil spisovatel František Sokol-Tůma.²⁰

O pár měsíců později, v červenci 1922, byly na orlovské pohřebišťe uloženy ostatky legionáře Jana Čapka, který před první světovou válkou patřil k významným místním sokolským činovníkům. Tím počet zde pohřbených stoupl na 56 osob. Pohřbu předcházela pietní akce v Praze hrazená Ministerstvem národní obrany. Následný převoz těla vlakem do Dombrové zajišťovala těšínská sokolská župa, která na sebe vzala i náklady za samotný pohřeb. K transportu z Dombrové do Orlové spolek zajistil lafetu. Pohřeb se konal bez církevních obřadů.²¹

Po úspěšné realizaci této akce se činnost spolku vrátila k určité rutině. Členové vedli korespondenci s pozůstalými po padlých, které se snažili hmotně podporovat, pokoušeli se udržovat povědomí o obětech pomocí novinových článků a v neposlední řadě doplňovali evidenci a dokumentaci k událostem let 1918–1920 na Těšínsku.²² Díky této okolnosti je archivní fond spolku cenným pramenem, kde lze najít podrobné údaje o řadě účastníků a zejména obětí konfliktu. Finanční situace sdružení byla patrně stále značně komplikovaná. V prosinci 1921 fond žádal o prominutí dávky z majetku,²³ v listopadu 1922 výbor zase sděloval jednomu z žadatelů o podporu, že Moravsko-slezská banka v Orlové, kde měl spolek uloženy peníze, „*je v úpadku a prozatím nemůže vypláceti*“.²⁴

Mimo finančních darů se organizace snažila pozůstalé podporovat i jinak, například pomocí při shánění zaměstnání. Zdá se, že se někteří pokoušeli tyto výhody po-

¹⁸ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 8.

¹⁹ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 9.

²⁰ *Pohřeb těšínských hrdinů v Orlové*. Lidové noviny, 27. 3. 1922, s. 2. Zvažováno bylo též pozvání vlády, velitele československých jednotek v době sedmidenní války Josefa Šnejdárka a francouzského generála Maurice Pellého. Zda byli všichni uvedeni nakonec pozvání, však z pramenů nevyplývá. (SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 1.)

²¹ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 1.

²² Při sběru podkladů spolek příležitostně komunikoval i s polskými úřady. Například v létě 1928 se vedení snažilo prostřednictvím československého konzulátu v Katovicích získat od polské strany informaci, kde přesně jsou pohřbeni padlí vojáci František Němeček, Jaroslav Holub, František Kašpárek a Josef Makovec. (SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 37.)

²³ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 19.

²⁴ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 17. Podle pozdější zprávy z roku 1927 měl spolek v uvedené bance uloženo zhruba 113 640 korun, z čehož 20 000 bylo určeno na podpory pozůstalých po obětech bojů na Těšínsku. O tyto úspory sdružení v důsledku úpadku banky přišlo. (SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 35.)

někud lehkovážně využívat. V prosinci 1928 muselo vedení spolku důrazně připomenout vdově po jednom z padlých legionářů, že část peněz, které obdržela, je určena i pro jejího syna. I ten se později zachoval ne právě zodpovědně, když během vojenské služby u jezdeckého pluku 3 opustil poddůstojnický kurz, do něhož byl přijat na základě přímluvy členů spolku. Koncem roku 1931 však žádal o další podporu.²⁵

Z dalších aktivit stojí za zmínku (bohužel jen poměrně útržkovitě dokumentovaná) podpora snah o zajištění státního odškodnění osob poškozených v důsledku těšínského konfliktu.²⁶ Doloženo je i provozování expozice k dějinám těšínského konfliktu, okolnosti jejího vzniku a fungování však prameny bohužel blíže nepopisují.²⁷

Každodenní fungování spolku je zdokumentováno jen útržkovitě. Schůze se odbyvaly na radnici nebo v budově sokolovny, nejpozději od poloviny 20. let též v domě baňských úředníků a dozorců. Úřadování se patrně neobešlo bez určitých organizačních zmatků, jak dokládá dopis člena výboru Jakuba Macha předsedovi Jařabáčovi z dubna 1924, v němž Mach oznamoval svou rezignaci s odůvodněním, že je o termínech schůzí vždy informován až v den jejich konání, takže se často nemůže zasedání výboru účastnit.²⁸

Teprve roku 1924 se sdružení po určitých průtazích dočkalo schválení stanov. Od té doby organizace vystupovala pod názvem „*Spolek pro poctu padlých za Těšínsko, sídlem v Orlově*“. Předsedou byl zvolen V. Šabacký, později nahrazený Janem Markem, jednatelkou zůstala Marie Horáková a pokladníkem Albín Chamrád.²⁹ Na valné hromadě spojené s volbou nového výboru 15. dubna 1924 bylo na návrh Aloise Holeše rozhodnuto sepsat historii těšínského konfliktu. Za tímto účelem se měl spolek obrátit s prosbou o konzultaci na profesora Adamuse³⁰ a „*ministerstvo*“, patrně ministerstvo školství.³¹ O dalším vývoji této iniciativy se zmíníme níže.

Dalším z dlouhodobých cílů spolku bylo vybudování důstojného pomníku na orlovském pohřebišti. Na jeho výstavbu se konala sbírka již u příležitosti pohřbu Jana Čapka a ve shromažďování prostředků se pokračovalo také v dalších letech, mimo jiné i formou již zmíněných květinových dnů. K zajištění alespoň prozatímní péče o pohřebiště byl v létě 1922 najat zahradník Josef Pilát. Ten pobíral roční plat 2 500 korun, ovšem s tím, že „*ceny v příštích 2 letech budou přiměřeně se všeobecným poklesem cen zredukovány*“.³²

²⁵ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 51.

²⁶ Agenda k odškodnění obětí válečných a plebiscitních událostí na Těšínsku je uložena v Národním archivu (dále jen NA), Ministerstvo vnitra – stará registratura (dále jen MV), kart. 1299.

²⁷ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3, inv. č. 140.

²⁸ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 2. Stavitel Jakub Mach žil v Petřvaldě, takže cestování do Orlové pro něj patrně bylo časově náročné.

²⁹ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 22. Chamrád byl vlastníkem textilního obchodu a lze jej řadit k ekonomickým elitám Orlové. (Jan STEINER, *Orlová městem – předpoklady a výsledky rozvoje po roce 1922*, Těšínsko 45, 2002, s. 19–22.)

³⁰ Alois Adamus (1878–1964) byl významným historikem Ostravska a Těšínska, zasloužil se mimo jiné o vznik ostravského muzea a archivu. V době těšínského konfliktu působil v tiskovém oddělení plebiscitní komise. Roku 1935 opustil Ostravsko a zbytek života strávil v Turnově. Blíže viz Karel JIŘÍK, *Zemřel archivář a historik Alois Adamus*, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, Ostrava 1966, s. 304–306.

³¹ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 22.

³² SOKA Karviná, Spolek, kart. 1.

Při přípravách postavení pomníku spolek spolupracoval se zástupci místní samosprávy a vlastenecky orientovaných korporací. Za orlovskou radnici byli do koordináčního výboru delegováni Jan Jařabáč, v té době starosta Orlové,³³ a Alois Holeš. Místní Osvětový sbor zastupovali František Eliáš a Jan Zahradník. Reprezentanti Československé obce legionářské bohužel nejsou jmenovitě známi.³⁴ Jak vidno, byli ze zastoupení i představitelé někdejšího předsednictva původního fondu, v jejichž osobách došlo k personálnímu propojení spolku s dalšími lokálními institucemi a organizacemi. Lze předpokládat i obdobné vazby s těšínskou sokolskou župou.

Koncem roku 1924 začalo jednání spolku s vedením města, na jehož základě se podařilo získat subvenci 10 000 korun na zbudování pomníku pod podmínkou, že realizace projektu proběhne nejpozději do konce roku 1926. Během podzimu 1924 došlo k pořízení územní dokumentace a 3. října byla v odborném časopise Kámen vyhlášena veřejná soutěž na návrh pomníku. Ústřední téma znělo: „*Boj u utrpění českého lidu, legionářů a vojáků na Těšínsku při obsazování a plebiscitu*“. Cena zakázky neměla přesáhnout 100 000 korun a termín dodání návrhů byl stanoven na 28. únor 1925.³⁵

Z 39 došlých návrhů byly vybrány tři nejlepší. V odborné porotě zasedl člen spolku Ferdinand Malina, občanským povoláním sochař a kameník, dále Jan Lauda z pražského Sdružení výtvarných umělců Mánes, hodonínský sochař Julius Pelikán a pražský architekt ing. Karel Polívka. Jelikož byla soutěž pojata jako anonymní, musela porota vyřadit dva návrhy, které autoři podepsali.³⁶ Ze soutěže vzešel vítězně návrh s názvem „*Zelený vykřičník nad Orlovou*“, který vypracovali architekti Jaroslav Stránský a Josef Šlégl³⁷ a sochař Václav Žalud³⁸ z Prahy.³⁹

Základem pro financování pomníku se měla stát subvence ve výši 50 000 korun získaná od Ministerstva národní obrany prostřednictvím Památníku odboje. Spolek původně žádal zprostředkování subvence velitelství pěšího pluku 34 „*Střelce Jana Čapka*“,⁴⁰ velitel útvaru však žadatele odkázal na centrální pražské úřady.⁴¹ Menší obnosy se podařilo získat od různých institucí a organizací. Před započítáním stavebních prací bylo nutno dokončit jednání se správou hřbitova. To se neobešlo bez komplikace, jelikož v prostoru plánované výstavby pomníku byla bez vědomí spolku, spravují-

³³ Jan Jařabáč (1887–1962) zastával úřad starosty od roku 1924 až do obsazení Těšínska Polskem roku 1938.

³⁴ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 24.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ SOKA Karviná, Spolek, kart. 2, inv. č. 59.

³⁷ Oba se podíleli např. na výstavbě Zátkovy vily v Českých Budějovicích, z nerealizovaných projektů zasluhuje pozornost především návrh Národního památníku na Vítkově. Šlégl byl dále autorem dnes již neexistujícího Výstavního pavilonu hlavního města Prahy.

³⁸ Rodák z Blovic na Plzeňsku Václav Žalud (1894–1977) je mimo jiné autorem sochy J. A. Komenského v Amsterdamu, busty Vladislava Vančury pro pražské Smetanovo divadlo či sochy maršála Koněva pro Národní památník na Vítkově.

³⁹ V. MATROSOVÁ, *Pomník*. Žalud pak roku 1929 zhotovil na žádost orlovského zastupitelstva zmenšený model sousoší do vestibulu radnice. Toto dílo se stalo předmětem menšího sporu, jelikož umělec požadoval 4 000 korun, zatímco zadavatelé zakázky byly ochotni zaplatit nanejvýš 3 000. (SOKA Karviná, Spolek, kart. 2, inv. č. 81.)

⁴⁰ Blíže k historii útvaru viz *Almanach pěšího pluku 34 „Střelce Jana Čapka“*, vydaný k oslavám desítiletého výročí založení pluku, Hranice 1928.

⁴¹ SOKA Karviná, Spolek, kart. 1, inv. č. 25.

ciho pietní areál, pohřbena dvě těla. V srpnu 1927 muselo vedení spolku žádat Okresní správu politickou ve Fryštátě o zajištění exhumace a přemístění zmíněných ostatků.⁴²

Průběh stavby je v dochovaných písemnostech spolku dokumentován poměrně bohatě. S ohledem na rozsah článku zde zmíníme alespoň několik dílčích problémů, s nimiž se museli realizátoři projektu potýkat. V září 1927 vyšlo najevo, že mimo požadovaného světla zeleného kamene je na stavbu dodáván i kámen namodralé barvy a že některé kusy jsou v důsledku převozu poškozeny.⁴³ O dovozu kamene ze Skály u Hořic se jednalo též s Ministerstvem železnic.⁴⁴ Práce pod dohledem autorů projektu provedli stavitel Čeněk Volný (bývalý legionář) a již zmíněný sochař Ferdinand Malina. Celkově stavba vyšla na 220 000 korun, tedy více než dvojnásobek částky, plánované při vypsání soutěže.⁴⁵ Proplácení dohodnutých odměn architektům Stránskému a Šléglovi bylo navíc spojeno s odklady a průtahy.⁴⁶

Navzdory určitým komplikacím se podařilo záměr dovést do zdárného konce. Ve dnech 28.–30. září 1928 proběhla série pietních akcí, zakončená slavnostním odhalením pomníku. Patronát nad velkolepě pojatou ceremonií, spojenou s oslavami 10. výročí existence republiky, převzal někdejší velitel československých jednotek na Těšínsku generál Josef Šnejdárek.⁴⁷

V této souvislosti stojí za pozornost, že spolek nepozval zemského četnického velitele ro Slezsko z časů těšínského konfliktu Karla Vyčítala, v té době generálního velitele četnictva.⁴⁸ Zmíněná okolnost koresponduje s celkovým dobovým společenským trendem, kdy se armáda těšila v porovnání s ostatními ozbrojenými složkami výrazně větší popularitě i většímu povědomí veřejnosti. Přesto se na oběti z řad četnictva nezapomnělo, jak dokládá dochovaná korespondence spolku s matkou Ludvíka Krupy, jednoho z četníků zabytých v Šumbarku, stejně jako zdokumentovaná snaha o získání kontaktu na příbuzné četníka Františka Bobka, který padl v květnu 1920 v Dombrově.⁴⁹

Představitelé četnictva byli opomenuti též při sběru podkladů pro publikaci o těšínském konfliktu. Do té se spolek snažil shromáždit vzpomínky veřejných činitelů z období územního sporu. Osloven byl mezi jinými ostravský notář a někdejší pracovník plebiscitní komise Ferdinand Pelc, zemský prezident Josef Šrámek, historik Adamus, žurnalista Alois Martínek, s nímž spolek často spolupracoval na mediální propagaci svých akcí, či generál Šnejdárek. Svědectví četnického generála Vyčítala si inicia-

⁴² SOKA Karviná, Spolek, kart. 2, inv. č. 66.

⁴³ SOKA Karviná, Spolek, kart. 2, inv. č. 69.

⁴⁴ SOKA Karviná, Spolek, kart. 2, inv. č. 70.

⁴⁵ SOKA Karviná, Spolek, kart. 2, inv. č. 74.

⁴⁶ SOKA Karviná, Spolek, kart. 2, inv. č. 75. K definitivnímu dorovnání dluhu došlo až roku 1935.

⁴⁷ *Na památku padlých za Těšínsko*, Lidové noviny, 1. 10. 1928, s. 2. Odhalení pomníku se konalo ještě před jeho oficiální kolaudací. Ta se uskutečnila až v květnu následujícího roku. (SOKA Karviná, Spolek, kart. 2, inv. č. 80.)

⁴⁸ Zatím nejpodrobněji k osobě Karla Vyčítala viz Ivana BARTEČKOVÁ, *Karel Vyčítal v čele zemského četnického velitelství pro Slezsko*, In: Almanach příspěvků VI. konference policejních historiků, ed. R. Galaš, Praha 2013 (v tisku).

⁴⁹ SOKA Karviná, Spolek, kart. 2, inv. č. 92. K okolnostem Bobkovy smrti viz Ivana BARTEČKOVÁ, *Činnost Zemského četnického velitelství ve Slezsku 1918–1928*, Magisterská diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 2012, s. 101.

toři uvedeného počinu naneštěstí nevyžádali.⁵⁰ Poněkud opomenutou roli četnictva v době plebiscitních nepokojů však v konceptu svého příspěvku vyzdvihl jiný přispěvatel, přednosta Okresní správy politické ve Fryštátě Jaroslav Haering.⁵¹

Sběr podkladů probíhal během jara a léta 1928 tak, aby výsledná kniha mohla být prezentována současně s odhalením pomníku. V srpnu pak spolek uzavřel smlouvu s opavskou tiskárnou *Slezská grafia* na dodání 100 výtisků na křídlovém papíře a 1 000 „na levnějším papíře“. S platbou tiskárně se spolek, obdobně jako při hrazení nákladů na stavbu pomníku, poněkud opozdil. V listopadu 1928 *Slezská grafia* urgovala vyrovnání obnosu 356, 14 korun.⁵² Publikace byla vydána pod názvem „*Památník vydáný ku slavnosti odhalení pomníku, postaveného na hřbitově v Orlové padlým při obsazování Těšínska a za plebiscitu*“.⁵³

Kniha sestávala z mapky orlovského pietního areálu, krátkého medailonku Jana Čapka a vzpomínek vybraných přispěvatelů. Ty však byly zveřejněny ve výrazně zkrácené podobě oproti původním konceptům. Závěrečnou část pak tvořila zpráva o hospodaření vydavatelského spolku, vypovídající o neutěšené finanční situaci. Pro zájemce o dějiny regionu je cenná také reklamní část knihy, přinášející informace o řadě podnikatelů a živnostníků působících v Orlové a okolí.

V následujícím roce 1929 se vedení spolku pustilo do dalšího poměrně ambiciózního projektu, kterým se měl stát film o těšínském konfliktu. Tuto iniciativu patrně inspirovalo zfilmování krajského sokolského sletu v Orlové v červenci 1929, na němž se zřejmě podíleli i členové spolku. Ostatně předseda sdružení Jan Marek v té době zastával funkci místostarosty sokolské župy. Jelikož snímek s názvem „*Hold sokolstva Těšínsku v kraji Jana Čapka, Františka Sokola-Tůmy a Petra Bezruče*“ představoval jeden z prvních filmů natočený na Těšínsku (autoři jej nepřesně označovali za vůbec první), těšil se tento počín značnému zájmu místních obyvatel. Toho se iniciátoři projektu pokusili využít tím, že výtěžek z projekcí filmu investovali do splácení dluhu autorům pomníku.⁵⁴

Spolek navázal spolupráci s orlovským filmovým studiem Rapid bratří Pardubických a spolu s ním inicioval pořízení filmového záznamu z odhalení památníku na Ostré Hůrce na Opavsku roku 1929.⁵⁵ Náklady na natočení filmu činily 8 918 korun. Snímek byl poté zapůjčován různým biografům za 80–100 korun.⁵⁶

Již během roku 1929 také začalo natáčení filmu s pracovním názvem „*Těšínsko*“, jehož tématem se měly stát události let 1918–1920. Ministerstva vnitra a zahraničních

⁵⁰ Vyčítalovy vzpomínky na působení ve Slezsku se přesto zachovaly. Počátkem 20. let generál sepsal třináctistránkový popis své činnosti ve funkci zemského velitele v Opavě. Originál je dnes uložen v NA, Generální velitel četnictva, kart. 8. Blíže viz I. BARTEČKOVÁ, *Karel Vyčítal*.

⁵¹ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3, inv. č. 102.

⁵² SOKA Karviná, Spolek, kart. 3, inv. č. 99.

⁵³ *Památník vydáný ku slavnosti odhalení pomníku, postaveného na hřbitově v Orlové padlým při obsazování Těšínska a za plebiscitu*, ed. Jan MAREK, Orlová 1928.

⁵⁴ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3, inv. č. 106.

⁵⁵ Ostrá Hůrka byla dějištěm významných táborů lidu v letech 1869, 1898 a 1918. Pomník odhalený roku 1929 byl zničen za nacistické okupace. (Jiří FIEDLER, *Hájem cestami času. Háje ve Slezsku: příroda, historie, ekonomika, kultura, společnost*, Háje ve Slezsku 2012.)

⁵⁶ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3, inv. č. 107. Dle sdělení Národního filmového archivu je snímek považován za nedochovaný.

věci v květnu 1929 doporučila od tohoto záměru upustit, jelikož existovala obava, že „by tento film mohl rušivě působiti na utváření se našich styků s Polskou republikou“.⁵⁷ To však autory projektu neodradilo. V září následujícího roku spolek jednal s ministerstvem školství o subvenci na uvedený počín a na již natočený film o Ostré Hůrce. Subvence byla přislíbena, k jejímu vyplacení však mělo dojít až po dokončení natáčení a poté, co cenzura vyhodnotí film jako kulturně-výchovný.⁵⁸

Odbornými konzultanty při natáčení se stali Ferdinand Pelc, Josef Šnejdárk a šéf pražského Památníku odboje Rudolf Medek.⁵⁹ Zamýšlený film měl obsahovat úvodní hranou část, jejíž ústřední postavou se měl stát český student, vracející se z Paříže na rodné Těšinsko.⁶⁰ Dále se počítalo s hranou rekonstrukcí zlomových událostí československo-polského územního sporu. Tvůrci usilovali o maximální autenticitu, na natáčení se proto podíleli i přímí účastníci bojů sedmidenní války s dobovou výstrojí a výzbrojí.⁶¹ V lednu 1929 prokazatelně vzniklo několik bojových scén, rekonstruuji-cích události sedmidenní války. Autoři hodlali do natáčení bojových scén zapojit i fryštátskou vojenskou posádku, k čemuž pro nesouhlas Ministerstva národní obrany nedošlo.⁶²

Zfilmováno mělo být také přepadení četnické stanice v Šumbarku. Za tímto účelem se spolek v červnu 1929 obrátil na Zemské četnické velitelství v Brně⁶³ s žádostí o povolení natáčet v prostorách šumberské stanice. Dále měl být přidělen jeden z četníků, kteří v době plebiscitu sloužili v Šumbarku, jako poradce. Zemský velitel generál Vladimír Putna žadatele odkázal na Ministerstvo vnitra, které zároveň o záležitosti informoval.⁶⁴ Přímo na ministerstvo se však již spolek zřejmě neobrátil.

Celý projekt filmu totiž začal nejpozději od podzimu 1929 stagnovat, jak dokládá dopis předsednictva spolku studiu Rapid z 2. října. V obdobném duchu vyznívají i další dochované písemnosti z let 1929–1931.⁶⁵ Počínající hospodářská krize zhatila představu autorů o sponzoringu ze strany lokálních průmyslových podniků. V srpnu 1931 pak byl spolek nucen natáčení zastavit. Již dokončené části hodlali tvůrci odprodat.⁶⁶ Iniciativa, která měla napomoci ke splacení výdajů za pomník, tak nakonec vedla pouze k dalším finančním komplikacím.

⁵⁷ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3, inv. č. 109.

⁵⁸ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3, inv. č. 107. Pozornost zasluhuje fakt, že film „Památník odboje na Ostré Hůrce“ byl ministerstvu nabídnut za 9768 korun, tedy za částku převyšující náklady za vznik snímku. Tuto nabídku ministerstvo z důvodu nedostatku financí odmítlo.

⁵⁹ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3.

⁶⁰ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3, inv. č. 109. Od této úvodní scény bylo zřejmě nakonec z finančních důvodů upuštěno.

⁶¹ Část vybavení musela být zapůjčena od opavské Musejní společnosti.

⁶² SOKA Karviná, Spolek, kart. 3. Další natáčení proběhlo též v listopadu 1929 v Hřavě.

⁶³ Po reformě zemské správy a administrativním vzniku Země moravskoslezské četnictvo ve Slezsku od roku 1928 podléhalo zemskému velitelství v Brně.

⁶⁴ NA, MV, kart. 1391. Ke zmíněnému Putnovu hlášení jsou přiloženy další spisy týkající se šumberského incidentu, které si pověřený úředník ministerstva zřejmě vyžádal k předpokládanému řízení v této věci. Mezi zmíněnými dokumenty jsou i originály původních hlášení lokálních četnických činitelů psaná bezprostředně po šumberských událostech, které byly podle výsledků dosavadního bádání považovány za nedochované. (Srov. I. BARTEČKOVÁ, *Přepadení*)

⁶⁵ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3.

⁶⁶ SOKA Karviná, Spolek, kart. 3, inv. č. 131.

Ačkoliv jako datum zániku spolku je uváděn rok 1935,⁶⁷ o činnosti této organizace po roce 1930 je dochováno jen minimum zpráv. Sdružení v té době patrně vyvíjelo daleko méně aktivit než v předchozí dekádě. Důvod lze zřejmě hledat v neutěšené finanční situaci, která znemožnila dokončení připravovaného filmu, ale faktorů bylo nejspíše více. Hlavní cíl spolku, tedy zřízení důstojného pietního místa, byl již naplněn a navíc zájem veřejnosti o události let 1918–1920 s rostoucím časovým odstupem pochopitelně klesal. Jak již bylo zmíněno, teprve v dubnu 1935 se podařilo dorovnat dluh za výstavbu pomníku. Nabízí se hypotéza, že vedení již delší dobu počítalo s rozpuštěním spolku po dořešení finančních otázek. Činnost zkoumaného sdružení se tak uzavřela právě v době, kdy se národnostní poměry v regionu začaly opět vyhrcovat.⁶⁸

Důsledky tohoto vyhrčení se staly osudným i Žaludovu sousoší na orlovském památníku, které bylo po obsazení Těšínska polským vojskem na podzim 1938 odstraněno. O rok později, při německém útoku na Polsko, tentýž osud paradoxně potkal také památník polských legií v Těšíně, zasvěcený rovněž polským obětem sedmidenní války a zbudovaný v roce 1934 podle návrhu Jana Raszky.⁶⁹ Zmíněné umělecké dílo bylo v letech 2003–2008 úspěšně rekonstruováno, obdobně se v současnosti zvažuje možnost obnovy orlovského sousoší.

Shrneme-li získané poznatky, lze konstatovat, že se zkoumaná organizace těšila nemalé podpoře jak většinové české společnosti v regionu svého působení, tak řady institucí a korporací ve Slezsku a na severní Moravě. I centrální úřady v Praze nezřídka vycházely spolku vstříc a pomáhaly naplnit jeho záměry. Postupný úpadek institucionální a zejména materiální podpory na přelomu 20. a 30. let lze přičítat zejména tehdejšímu vývoji hospodářské situace a také pozvolnému poklesu zájmu o předmět činnosti sdružení.

Charakteristickým rysem je primární zaměření na připomínání zásluh armády a zejména pak legií, přičemž role dalších bezpečnostních složek v boji o Těšínsko byla v historické interpretaci prosazované spolkem poněkud opomenuta. Stejně tak se v průběhu 20. let z kolektivní paměti regionu začaly vytrácet civilní oběti. Například dětmarovický učitel Majvald, jehož smrt se na přelomu 10. a 20. let stala jedním ze symbolů zápasu o Těšínsko, není v pozdějších článcích a projevech členů spolku výrazněji připomínán. Základem „oficiálního“ příběhu o těšínském konfliktu se tak staly především boje sedmidenní války, ačkoliv ani pozdější období násilností a nepokojů nebylo zcela upozaděno, jak dokládá snaha o zfilmování šumberských událostí.

Dá se říci, že zmíněný trend pokračuje do dnešní doby. Zatímco vojenské operace z ledna 1919 jsou připomínány na pietních aktech pořádaných českými institucemi i občanskými sdruženími,⁷⁰ Majvaldův případ či šumberský incident v současnosti

⁶⁷ Veronika MATROSOVÁ, *Spolek pro poctu padlých za Těšínsko, Orlová 1919–1935.*, Inventář archivního fondu SOKA Karviná, Karviná 2012.

⁶⁸ Srov. např. D. GAWRECKI, *Studie*, s. 245–368.

⁶⁹ Rodák z Ropice Jan Raszka (1871–1945) se sám zúčastnil bojů první světové války v řadách polských legií. V mládí se podílel na restaurování uměleckých památek krakovského Wawelu, byl autorem řady soch v Těšíně a Krakově.

⁷⁰ V letech 2013 a 2014 proběhly vždy v lednu v souvislosti s výročí sedmidenní války připomínkové akce na orlovském hřbitově u pomníku, zbudovaného Spolkem pro poctu padlých za Těšínsko, a na vrchu Poled-

představují prakticky neznámé kapitoly dějin Těšínska. Jednotliví „mučedníci“, gloriifikovaní dobovým tiskem, vymizeli z kolektivního povědomí českých obyvatel Těšínska a byli nahrazeni „bezejmennými“ legionáři.⁷¹ Jediným známějším personifikovaným symbolem těšínského konfliktu dosud zůstává osobnost generála Šnejdárka.

Hodnotit činnost zkoumaného sdružení není snadné. Spolek lze označit za ekonomicky neúspěšný, na druhou stranu se jeho členům podařilo naplnit svůj základní záměr, tedy zajistit uchování vzpomínky na české oběti sporu o Těšínsko zbudováním důstojného pietního místa a vydáním reprezentativní publikace. Cílem předkládaného článku bylo krátce nastínit aktivity a význam dané organizace na základě rozboru příslušného archivního fondu. Bližší poznatky by mohlo přinést studium písemností z provenience institucí a spolků, s nimiž sdružení spolupracovalo, stejně jako detailní rozbor dobového tisku a případně egodokumentů⁷² osob zainteresovaných na činnosti spolku. Nezbývá než doufat, že tato stať v budoucnu poslouží jako základ pro další výzkum tématu.

ni na Jablunkovsku, kde je umístěn pomník Josefa Šnejdárka. Orlovského pietního aktu se v letošním roce zúčastnili také zástupci polských organizací. Přesto uvedené iniciativy vyvolaly jistě kontroverze na české i polské straně.

⁷¹ K reflexi problematiky Těšínska v historiografii a publicistice po roce 1989 viz např. Mečislav BORÁK, *Očima Poláků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992*, Opava 2010. Jedním z dokladů „angažovaného“ výkladu z české strany z poslední doby je Petr MAJER, *Generál Josef Šnejdárek opět na Těšínsku*, Praha 2013. Zmíněné publikaci jsou věnovány i webové stránky <http://snejdarek.ic.cz>, kde se autoři příznavně odvolávají pouze na českou literaturu.

⁷² Bližší prozkoumání by v tomto ohledu zasluhovala např. pozůstalost Aloise Adamuse uložená v Archivu města Ostravy.

Association for the Honour of the Fallen for Teschen Region

(Summary)

The Association for the honour of the fallen for *Teschen* region developed from a formerly independent association of the Czech patriotic intelligence representatives in Orlová and its neighbourhood carrying out charity and agitational activities. From the beginning of the 1920's, the association worked towards erecting a monument to the Czech victims of the Teschen conflict in Orlová; their goal was accomplished in 1928. They also published a memorial publication. The association also attempted to make a film documentary, but they most probably did not succeed. Furthermore, the association collected information about the victims of the Teschen region conflict and supported the bereaved. The activities of the association started significantly decreasing at the end of the 20's and eventually the organisation ceased to exist in the half of the 30's. The main reasons were insufficient funds and decline in social interest in the history of the Teschen conflict.

JARO A LÉTO 1939 JAKO ZDROJ TRADICE A POSLÁNÍ PRO SLOVENSKÉ OZBROJENÉ SÍLY*

Lubomír Hlavienka

Lubomír Hlavienka: Spring and Summer 1939 as a Source of Tradition and Mission for the Slovak Armed Forces

The aim of this work is to show factors which during the spring and summer 1939 influenced the Slovak army and thus contributed towards the development of its military tradition. The research is performed on the basis of private nature sources, memories and sources of official nature. The author attempts to show concrete impact of the individual phases of the army development during 1939 on the establishment of its tradition.

Key Words: Slovak Republic, The Second World War, Slovak army, the year 1939

Bylo před polednem 14. března 1939, když Jozef Tiso zakončil svůj projev před poslanci slovenského sněmu a zeptal se shromáždění, zdali si přeje vyhlášení samostatného Slovenského státu, jehož další existence měla být zaštitěna mocí a autoritou nezpochybnitelného hegemonu středoevropského prostoru – Německem. Tímto aktem byl završen rozpad společného státu Čechů a Slováků, který započal již koncem září předchozího roku a jehož epilogem se stalo jednomyslné vyjádření slovenského sněmu. Pro Slovensko tímto skončila jedna epocha jeho dějin a zároveň začínala nová. Nastávající éra samostatnosti se měla stát završením vývoje slovenského národa, který tímto okamžikem měl dospět ke svému nevyššímu bodu vytvořením nezávislého státu, avšak se zároveň tato epizoda slovenských dějin měla stát, nejenom kvůli silnému provázání s nacistickým Německem, její nejkontroverznější částí.

V průběhu následujících týdnů a měsíců se musela Slovenská republika i její formující se ozbrojené síly vypořádat a vyjasnit si své vztahy jak s Maďarským královstvím, orientovaným na revizi Trianonského míru, tak s garantem své existence, Německem, stejně jako se silnou českou menšinou ve své armádě. Během tohoto období legitimizovala¹ slovenská armáda své nároky na existenci právě svým krátkým střetnutím s Maďarskem, dále pak určením jistého způsobu soužití s německými ozbrojenými silami, aby nakonec byl tento proces uzavřen v září 1939 participací na agresí vůči Polsku a obsazením části Spiše. Tímto bylo dosaženo uznání armády jakožto záštity slovenské státnosti a ochránce i rozšiřovatele samotného slovenského území. Tuto roli, kterou takto armáda na jaře a v létě 1939 získala, pak zastávala až do 29. srpna 1944.

* Projekt OP VK 2.3 „Historizace střední Evropy“ jako téma pro rozvoj lidského potenciálu v oblasti výzkumu, inovací, vzdělání a zapojení současných a budoucích vědecko-výzkumných pracovníků do mezinárodních VaV aktivit, číslo projektu CZ.1.07/2.3.00/20.0031.

¹ Pojmu legitimizace je zde užito ve vztahu nikoliv vnějším, vůči okolním zemím, ale směrem dovnitř, k vlastnímu obyvatelstvu. Její vnější legitimita je spojená s legitimitou státu, jehož ozbrojenou složkou je. V tomto případě se ovšem jedná o proces, kdy armáda vzniklá rozpadem branné moci státu, jehož je částečným nástupcem, obhajuje, že je garantem územní celistvosti a nezávislosti státního celku a získává tak důvěryhodnost v očích vlastního obyvatelstva, které z velké části stálo za ideou slovenské státnosti.

Armáda a Maďarsko

Již ve svém projevu Jozef Tiso během zasedání Slovenského sněmu 14. března 1939 promluvil o bezprostředním nebezpečí spojeném s maďarskými ambicemi na obsazení zbytku slovenského území a tudíž i s vizí možné brzké konfrontace mezi nově vznikající Slovenskou republikou a jejím jižním sousedem.² Tato případná konfrontace a nutnost obrany již tak v důsledku Vídeňské arbitráže okleštěného slovenského území kladla na sotva narozené ozbrojené síly mladého státu velké nároky, jelikož v důsledku rozpadu Česko-Slovenska došlo k odsunu českého personálu, který musel být nahrazen národnostně již slovenskými, avšak často nekvalifikovanými vojáky, jejichž počty byly navíc ve výrazném nepoměru vůči původním stavům jednotek.³ V mnohých jednotkách klesl stav mužstva pod naprosto kritické hodnoty, když početní stavy v pěších jednotkách dosahovaly čísel od 70 do 400 vojáků⁴ a ještě mnohem kritičtější se pak ukázala situace u oddílů dělostřelectva, kde byl poměr českých vojáků vůči slovenským ještě markantnější.⁵ U jednotek VI. sboru ve Spišské Nové Vsi, které měly v nadcházejícím konfliktu s Maďarskem nést hlavní tíhu bojů, byl problém odchodu českého personálu natolik kritický, že velitel sboru pplk. Augustin Malár disponoval v pěších plucích pouze 70 až 150 muži,⁶ čímž se jejich hodnota zredukovala na úroveň rot. Stejně problémy byly s důstojnickým sborem, kde z 13 000 důstojníků čs. armády bylo pouhých 420 slovenské národnosti, ze 134 generálů⁷ byl jenom jediný Slovák, Rudolf Viest, a dalšími nejvýše postavenými důstojníky z předválečné armády se stali podplukovníci Augustin Malár a Ferdinand Čatloš.⁸ U již zmíněného VI. sboru zůstalo z původních 130 důstojníků pouze šest, jež bylo slovenské národnosti.⁹ S problémy se nově tvořící slovenská armáda setkala i u výzbroje, kde jednak postrádala patřičné množství specialistů a odborníků na obsluhu těžkých zbraní a také z důvodu, že odcházející čeští vojáci měli některé tanky a obrněné automobily před svým odjezdem do Protektorátu znepojízdnit.¹⁰

² Jozef Tiso. *Prejavy a články (1938–1944)*, edd. Miroslav FABRICIUS – Katarína HRADSKÁ, Bratislava 2007 (dále *Tiso-Prejavy*), s. 99.

³ O tomto problému se zmiňují četné vojenské kroniky v období těsně po 14. březnu, jako třeba v *Kronice vojenské nemocnice 1*, kde se píše: „... *Funkce, které vykonávalo 20–25 zapracovaných osob, muselo převzít 5 nezapracovaných mužů...*“ Viz Martin LACKO, *Obraz vzniku Slovenského štátu vo vojenských kronikách*, In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami, edd. M. Pekár, R. Pavlovič, Prešov 2007, s. 237.

⁴ Pavel MIČIANIK: *Pokračovanie slovensko-maďarského vojnového konfliktu po oficiálnom skončení maďarskej agresie (marec–apríl 1939)*, In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami, edd. M. Pekár, R. Pavlovič, Prešov 2007, s. 253.

⁵ Charles K. KLIMENT – Břetislav NAKLÁDAL, *Slovenská armáda 1939–1945*, Praha 2006, s. 77.

⁶ Tamtéž, s. 77.

⁷ Alex MASKALÍK, *Elita armády. Československá vojenská generalita 1918–1992*, Banská Bystrica – Košice 2012, s. 844.

⁸ Miroslav BROFT a kol., *Vojenské dějiny Československa IV. Od roku 1939 do roku 1945*, Praha 1988, s. 51.

⁹ Tamtéž, s. 53.

¹⁰ P. MIČIANIK, *Pokračovanie slovensko-maďarského vojnového konfliktu*, s. 253. Takto měla být na počátku konfliktu ponechána Prešovská skupina skládající se ze zbytků 11. pěší a 17. horské divize, bez svých obměnčů. Viz Tamtéž.

O tom, že zhroutil slovenské vojenské způsobilosti k vedení efektivního boje bude chtít Maďarsko využít k připojení dalších území, se v Bratislavě tušilo již několik dní před samotným vojenským konfliktem. K překračování nových hranic mezi Maďarskem a Slovenskou republikou na východě ale docházelo již dříve a podle informací maďarského vyslance v Bratislavě Döme Sztójajho překročily některé maďarské vojenské oddíly hranici již před 17. březnem, kdy apeloval na vedoucího Politického oddělení Zahraničního úřadu Ernsta Woermanna, aby ujistil bratislavskou vládu, že se nejedná o ustavení konečné podoby hranice.¹¹ Navzdory německo-slovenské ochranné smlouvě zpravodajské oddělení hlavního štábu ministerstvu zahraničních věcí 21. března podalo zprávu, v níž interpretovalo pohyb maďarských sil, který začal už 14. března vyčleněním jednotek z VIII. armádního sboru, jako přípravu na okupaci Slovenska maďarskou armádou.¹² Jednotky vyčleněné k této operaci maďarskou armádou byly tvořeny třemi pěšími, dvěma jezdeckými a čtyřmi dělostřeleckými pluky, jedním motorizovaným a jedním protiletadlovým dělostřeleckým oddílem, jedním stíhacím leteckým plukem, třemi hraničářskými prapory a třemi cyklistickými prapory podpořenými mnoha dalšími menšími jednotkami a byly sloučeny pod velení tzv. Karpatské skupiny.¹³ Navíc vzhledem k odchodu jednotek bývalé č.-s. armády z území nové republiky a již zmíněnému propadu bojeschopnosti zbylých, národnostně již převážně slovenských, jednotek, byl po německém souhlasu zvolen 23. březen 1939 jako den, kdy se shromážděná maďarská vojska vydají na pochod proti Slovensku.¹⁴

Pro další vývoj slovenských ozbrojených sil se pak toto střetnutí s Maďarskem stalo jedním z úhelných kamenů, na nichž armáda vybuodovala své postavení v novém státě. Zastavení maďarského postupu a udržení pozic na východě Slovenska a tím současně zamezení tzv. velkému řešení neboli okupaci zbytku celého Slovenska, byly povýšeny na prvotní zdroj tradice slovenské armády. Jak ovšem ukazují události z prvních jarních dnů roku 1939, tak na bojišti nedosáhly slabé slovenské jednotky vítězství a pouze německá intervence a maďarská neochota (a taktéž i vzhledem k nesouhlasu Berlína i nemožnost) postoupit v prvních hodinách konfliktu hlouběji do vnitrozemí, zamezila větším územním ztrátám. Ovšem navzdory těmto faktům se březnové události staly pro armádu zdrojem mýtu a emancipace, kolem něž se měly ozbrojené síly dále vyvíjet.¹⁵

Samotná maďarská agrese se pak bez tohoto zakladatelského mýtu sice automaticky nemění v lokální jednostrannou hraniční korekturu, jak bývá občas taktéž prezentována, když postup maďarských jednotek nebyl zastaven činností slovenských sil, ale příkazy z Budapešti, které, alespoň v prvních kritických hodinách a dnech, nedovolo-

¹¹ *Slovensko-nemecké vzťahy 1938–1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR*, edd. Eduard NIŽNANSKÝ a kol., Prešov 2009 (dále *Slovensko-nemecké vzťahy I*), s. 283–284.

¹² Ľubomír LIPTÁK, *2217 dní. Slovensko v čase druhej svetovej vojny*, Bratislava 2011, s. 225.

¹³ P. MIČIANIK, *Pokračovanie slovensko-maďarského vojnového konfliktu*, s. 251.

¹⁴ Ladislav DEÁK, *Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939*, In: Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939, red. L. Deák, Bratislava 1993, s. 16–17.

¹⁵ Toto smýšlení a tradice boje proti Maďarsku na jaře 1939 jakožto legitimizační bod dějin slovenských ozbrojených sil za války pak můžeme vidět i v době porevoluční, viz Pavel ŠIMUNIČ, *Slovenská armáda v rokoch 1939–1941. Od vzniku po Lipowiec*, In: Armáda v dejinách Slovenska. Zborník štúdií. 1. časť, Bratislava 1993, s. 103, když zde autor implicitně tvrdí, že tento konflikt „...Vytvořil tak první, významnou bojovou tradici, kterou pak režim v následujících letech náležitě využíval.“

valy hlubší postup.¹⁶ Stejně tak se ale nejedná o vítězství na bojišti získané slovenskými zbraněmi a odrazení maďarské invaze, jak toto střetnutí během celé existence chápala a předkládala slovenská propaganda. Pokud by totiž měla maďarská vojska v úmyslu postupovat hlouběji do slovenského vnitrozemí, nebylo by síly, jež by je v prvních hodinách konfliktu mohla zadržet, avšak jejich postup se bez navázání významnějšího dotyku se slovenskými silami v 18:00 23. března zastavil, když bylo zajato přes 400 slovenských vojáků, policistů a členů Finanční stráže.

V této době se slovenské síly na východě území teprve vzpamatovávaly z rozpadu česko-slovenské armády, ze ztráty podstatné části personálu, odborníků i velitelských kádrů, takže i navzdory rychlé reakci velitele „východní skupiny“ pplk. Augustina Malára a vytvoření tří bojových skupin určených k zastavení maďarského vpádu nebyly tyto síly s to za současných okolností dostat svému úkolu. Již v průběhu 23. března tak sice velitelství vydalo příkazy zamezit maďarskému postupu od Košic na sever a ochránit přístupy na Prešov, když za hlavní obranné pásmo v tomto prostoru vyhlásilo linii jižní okraj lesa západně od Ličartovců – jižní okraj Ličartovců – Drienov – kóta 221 – kóta 314 – Brazová hora – Kecer Lipovce¹⁷ a poslední obranná linie, jež měla být obsazena mužstvem Tel. Praporu 4 děl. pluku 11 a doplněna o zbývající vojáky Prešovské posádky, měla probíhat na čáře Sterbová hora – Močarmany – Sobraná,¹⁸ sotva pár kilometrů od jižního okraje Prešova. Podobné rozkazy a nástup do obranných postavení proběhl i u „Stačinské“ a „Zemplínské skupiny“, jejichž úkolem bylo zastavit maďarský postup na linii Malé Berezné – Stakčín a Užhorod – Michalovce, když jednotky vyčleněné ke splnění tohoto úkolu se ovšem sestávaly maximálně z pěších rot, místy podpořených nekompletními dělostřeleckými oddíly.¹⁹

Slabost a nezpůsobilost jednotek dislokovaných na počátku konfliktu na východě území k účinnějšímu a delšímu zastavení maďarského náporu pak můžeme vidět i v mobilizaci všech dostupných zdrojů a jejich spěšném odesílání do oblasti bojů. Byly spěšně vydávány k dozbrojení jednotek a jejich spěšnému odeslání, jako byl i příkaz velitelství V. sboru v Trenčíně, aby co nejdříve byly do Spišské Nové Vsi poslány všichni dostupní vojáci pod vedením nejschopnějších důstojníků a s válečným přídelem munice.²⁰ Reagovaly i další posádky po území republiky, které stejně jako v Trenčíně nařídily vyslat na východ co nejvíce bojeschopných mužů. Na podporu armády nařídilo hlavní velitelství Hlinkových gard (dále HG) mobilizaci svých zdrojů, jež přivedla na podporu armády skoro 50 000 mužů,²¹ když pak dalším rozkazem

¹⁶ František CSÉFALVAY, *Začiatok maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939 (o mýtoch a nepresnostiach)*, In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami, edd. M. Pekár, R. Pavlovič, Prešov 2007, s. 244.

¹⁷ Vojenský historický archiv v Praze (dále VHA), Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 27, inv. č. 24/4.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ P. MIČIANIK, *Pokračovanie slovensko-maďarského vojnového konfliktu*, s. 253. Zemplínska skupina bývá nazývána i jako jižní skupina „Michalovce“. Viz Ch. K. KLIMENT – B. NAKLÁDAL, *Slovenská armáda*, s. 78.

²⁰ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 33, inv. č. 26/25.

²¹ M. BROFT a kol., *Vojenské dějiny Československa IV*, s. 53. Konkrétně takto HV HG získalo pro potřeby obrany východních území 27 682 vojáků a 21 703 nevojáků-civilistů. Martin LACKO, *Maďarský vpád na Slovensko v marci 1939 a jeho ohlas*, In: Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938–1945, red. J. Mitáč, Bratislava 2011, s. 205.

hlavního velitelství byli tito gardisté převedeni k nejbližším kmenovým vojenským útvarům a pod vedením gardistů s vojenskou zkušeností měl být okamžitě zahájen jejich výcvik.²²

Ve dnech ohrožení slovenské státnosti maďarskou agresí a ve stínu prvních defenzivních bojů slovenské armády na východě tak došlo k masivnímu vzepětí národního povědomí a taktéž hluboce zakofeněná nedůvěra vůči Maďarsku přivedla k obraně země množství nových rekrutů. Zatímco první vojenské posily odcházely z vnitrozemí již v průběhu 23. a ráno 24. března,²³ tak tyto byly téměř ihned nahrazeny poměrně různorodou směsicí záložníků, mezi něž můžeme počítat např. i 600 nevojáků-akademiků z Bratislavy nebo 450 dobrovolníků z Trnavy.²⁴ Toto národní vzepětí pak může náležitě demonstrovat podporu, jaké se mezi širokými vrstvami obyvatelstva dostávalo mladé republice.

Avšak ani po chvatném doplňování stavu mužstva a příchodu prvních posil se situace na bojišti pro slovenskou stranu nezlepšila. Protiútok Zemplínské skupiny ve směru Sobrance vedený silami pěšího pluku 16 a podporovaný zbytkem dělostřelectva z dělostřeleckého pluku 12 a 112 i letectvem²⁵ byl pak sice zahájen brzy ráno 24. března, avšak nedosáhl požadovaných cílů a naopak narazil na připravené maďarské síly odhodlané k obraně. Tento protiútok kladoucí si za cíl porážení a vytlačení všech maďarských sil v prostoru tak skončil naprostým neúspěchem jak na zemi, tak i ve vzduchu, kde bylo jen v tento den sestřeleno až sedm slovenských letadel.²⁶

Neúspěšný protiútok tedy nevedl k rychlému vítězství, ale naopak k prohloubení demoralizace a skepse mezi vojáky Zemplínské skupiny, což v důsledku vedlo k opouštění postavení a téměř k rozkladu celé slovenské obrany.²⁷ A pouze budeme-li akceptovat tezi, že z maďarské strany nešlo v tuto dobu o snahu o obsazení mnohem většího slovenského území,²⁸ pak dává smysl, že pozemní maďarské síly neobnovily 24. března svůj další postup a nerozvrátily již tak narušenou slovenskou obranu. Namísto postupu se totiž po celý 24. březen věnovaly obranně obsazených pozic a jejich zajišťování před dalším očekávaným slovenským protiúderem. O neochotě Budapešti způsobené nesouhlasem Německa s dalším postupem jeho sil, nikoliv z důvodu vlastní neochoty dokončit obsazování Slovenska, na pokračování záboru slovenského území svědčí i skutečnost, že v době protiútoků na Sobranec a vyostření bojů čekalo kolem Košic nečinně na 10 000 maďarských vojáků, mezi nimiž a Prešovem ležely jenom slabé obranné linie, řídce obsazené cca 700 vojáky a podpořené 4 bateriemi Prešovské skupiny.²⁹ Nejbojovněji se tak tohoto dne zachovalo maďarské letectvo, jež oproti pěším svazkům dále napadalo slovenské jednotky a jako odvetu za bombardování Užhorodu z předchozího dne zaútočilo samo na Spišskou Novou Ves, když si tento

²² VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 33, inv. č. 26/25.

²³ Tamtéž, krab. č. 22, inv. č. 22/18/3.

²⁴ M. LACKO, *Maďarský vpád na Slovensko*, s. 205.

²⁵ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 27, inv. č. 24/5.

²⁶ Martin LACKO, *Slovenská republika 1939–1945*, Bratislava 2008, s. 41–42.

²⁷ P. MIČIANIK, *Pokračovanie slovensko-maďarského vojnového konfliktu*, s. 255–256.

²⁸ Dle Maďarského ministerstva zahraničních věcí se jednalo jen o lokální incident způsobený faktem, že východní hranice Slovenska nebyly pevně vytyčeny Viz I. LIPTÁK, *2217 dní*, s. 225.

²⁹ P. MIČIANIK, *Pokračovanie slovensko-maďarského vojnového konfliktu*, s. 254–255.

nálet vyžádal pět mrtvých vojáků a sedm zabitých civilistů³⁰ a počtem obětí se tak stal nejtragičtější událostí v průběhu celého konfliktu.

V této chvíli byl ovšem již konflikt pomalu minulostí, jelikož už 24. března se bratislavská vláda obrátila na Berlín a argumentující Ochrannou smlouvou se dožadovala zprostředkování ukončení bojů, k čemuž došlo ještě téhož dne, když bylo v Bratislavě dojednáno příměří.³¹ I přes tento vývoj ovšem přicházely do oblasti konfliktu posily vyslané na východ v průběhu předcházejících dní.³² Takto posílené slovenské jednotky se tak ještě v průběhu 25. března zapojily do bojů, jimiž se snažily ještě před podepsáním konečného příměří získat zpět co nejvíce území. V úseku Stakčinské skupiny se tak slovenské dělostřelectvo zaměřilo na vrcholy v okolí obce Kolonica, odkud ještě toho dne vyrazila do protiútoků i maďarská pěchota, jejíž nástup byl ale zastaven, což mělo nakonec za důsledek další posilování maďarské obrany v tomto prostoru.

Když bylo následujícího dne v Budapešti dohodnuto definitivní příměří, znamenalo to pro Slovensko další územní ztráty v rozsahu cca 1 897 km² a osídleném asi 70 000 obyvateli slovenské a rusínské národnosti.³³ Avšak pro armádu měla tato konfrontace ještě mnohem hlubší důsledky, jelikož poprvé v praxi se mohla prokázat připravenost a způsobilost slovenských ozbrojených sil k obraně mladého státu i ochraně jeho územní celistvosti. Maďarská agrese proti Slovensku se stala pro armádu zdrojem legitimacy a zabránění dalšímu postupu maďarských sil do slovenského vnitrozemí, bylo prezentováno jako zdroj tradice pro ozbrojené síly. Stejně tak se touto válkou armáda prezentovala jakožto bezpečnostní záruka právě proti tomuto nepříteli. V očích slovenského národa jí obrana východních území a prolitá krev proslavila a v novinách i rozhlasovém vysílání se nešetřilo slovy o odvaze a hrdinství.³⁴

Navzdory příměří na východě země ovšem nadále propukaly ozbrojené střety. Proto když se v průběhu dubna kolem jednotlivých velitelství vytvářely na ruinách československé armády nové oddíly (např. rozkaz z 20. dubna nařizoval postavení pohotovostního oddílu o 274 vojákích kolem velitelství V. sboru)³⁵ a určovaly se také nové zásady pro vedení obrany státního území i na západě,³⁶ bylo to právě území na východě a jihu země, kde měla slovenská vojska nalézat jádro k opodstatnění své existence a v době před vypuknutím války i hlavní těžiště svých operací. Ozbrojené střety a boje na východní slovenské hranici totiž trvaly ještě několik dalších týdnů, když už 26. března byla Maďary přepadena hlídka Finanční stráže v obci Lastovce, které ze slovenského území vytlačil až příchod armádních posil.³⁷ Takto se za oboustranných ztrát oba soupeři pokoušeli přetlačit druhého a za cenu několika padlých získat výhodnější postavení. Slovenské velení, vědomo si nejenom pokračující maďarské aktivity, ale i ověčené nimbem zachránce před Budapeští, o který nechtělo přijít, chápalo, že ne-

³⁰ M. LACKO, *Slovenská republika*, s. 42.

³¹ Ľ. LIPTÁK, *2217 dní*, s. 225.

³² VHA, *Slovenská armáda 1939–1945*, krab. č. 22, inv. č. 22/18/3.

³³ P. ŠIMUNIČ, *Slovenská armáda v rokoč 1939–1941*, s. 102.

³⁴ Pavol PARENÍČKA, *Slovensko-maďarský konflikt na jar roku 1939 v slovenskej publicistike a literatúre*, In: *Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939*, red. L. Deák, Bratislava 1993, s. 69–78.

³⁵ VHA, *Slovenská armáda 1939–1945*, krab. č. 33, inv. č. 26/25.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ J. BENEŠ: *Finanční stráž Slovenské republiky 1939–1945*. Mladá Boleslav 2013, s. 41.

může ponechat v maďarských rukou už ani kus území, což pak jasně definoval i pplk. Malár, když 1. dubna vydal rozkaz, kde mimo jiné nabádal: „*Nesmíme dále ztratit už ani píď země*“.³⁸ Střety pak propukaly se železnou pravidelností po další týdnů a již v noci z 2. na 3. dubna vtrhla dvacetiletá maďarská hlídka do obce Hrašovík, kde se střetla se dvěma příslušníky Finanční stráže, kteří byli brzy přemoženi a až pomoc řádné armády vedla k vytlačení maďarských sil z obce. Incident si vyžádal jednu oběť.³⁹ Pokračující střety vedly nakonec k posílení zdejších pozic nejenom vojskem, ale i příslušníky FS a četnictva, na jejichž bedrech pokračující střety s maďarskými silami taktéž ležely.⁴⁰ Po skončení krátkého pohraničního konfliktu, se proto do těchto prostor přesunulo množství nových jednotek,⁴¹ které měly vyztužit obranu. Právě skončený konflikt totiž i přes negativní výsledek slovenských sil v poli, vedl k obrovskému národnímu vzepětí, znamenal pro armádu ověnění za záchranu samostatného Slovenska a taktó navzdory tomu, že de facto žádná ze stran nebyla absolutním vítězem, došlo k symbolickému sjednocení národa s armádou.⁴² Výsledkem bylo obhájení existence slovenských ozbrojených sil.

Trochu stranou pozornosti ovšem zůstal fakt, že spolupráce dvou hlavních ozbrojených složek, tedy Slovenské armády a Hlinkových gard, se během maďarské kampaně neobešla bez třenic a komplikací ohledně pravomocí. Ještě v průběhu samotného konfliktu se zkřížily zájmy armády a HG, kde jednotlivé strany sebe navzájem obvinily i z cenzurování a major Širica, velitel 17. pěší divize dislokované v Prešově, dokonce nařkl místní představitele HG, že se chovají jako bolševičtí komisaři objíždějící frontovou linii.⁴³ Masivní nábor příslušníků HG do stavu armády taktéž odhalil špatný stav zásob, výstroje a výzbroje, se kterým se armáda musela potýkat.⁴⁴

Armáda, Češi a reorganizace

Za pokračujících střetů se musela nově budovaná armáda potýkat s dalším z úhelných kamenů, na nichž měla napříště stavět zdroj tradic své existence. Tímto byla její reorganizace a s tím spojená očista armády od českých vojáků, poddůstojníků a důstojníků

³⁸ P. MIČIANIK, *Pokračovanie slovensko-maďarského vojnového konfliktu*, s. 258.

³⁹ Tamtéž, s. 262.

⁴⁰ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 15, inv. č. 19/1.

⁴¹ Rozkaz Velitelství 1. vyšší jednotky z 27. dubna taktó nařizoval, aby se do prostoru východních hranic Slovenské republiky přesunuly bojové skupiny vytvořené z 1. vyšší jednotky v následující sestavě: Velitelství skupiny, 2 pěší roty ve válečném stavu, 1 cyklistická rota ve válečném stavu z cyklistického praporu v Topolčanech, 1 kulometná rota ve válečném stavu, 1 četa KPUV, 1 minometná četa, 1 spojovací četa, 2 baterie o dvou dělech, 1 zákopnické družstvo a 1 tanková četa, když měla být tato bojová skupina začleněna pod velení 3. vyšší jednotky. Tamtéž.

⁴² M. LACKO, *Slovenská republika*, s. 43.

⁴³ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 1, inv. č. 1/30.

⁴⁴ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 1, inv. č. 1/30. Jenom v době do 30. března se taktó k Velitelství 1. vyšší jednotky přihlásilo dobrovolně 22 důstojníků a 928 vojáků z řad HG o jejichž vyzbrojení a vstrojení se musela armáda postarat, jakkoliv byla sužovaná neustále odvozem a zabavováním materiálu Němci. Viz Tamtéž. O tom, že materiální situace nebyla všude nejhorší, svědčí, že po vyzbrojení a vstrojení jednotek HG velitelstvím V. sboru v Trenčíně, zbylo na posádce 443 pušek, 2 433 bodáků, 86 lehkých kulometů bez náhradních součástek, 11 kompletních minometů, 2 pistole na světlice a 2 500 přileb. Tamtéž, krab. č. 22, inv. č. 22/18/3.

ků, které rozpad česko-slovenské armády zastihl v posádkách na Slovensku. Jednalo se tudíž de facto o nacionalizaci vojska na skutečně národnostně slovenské ozbrojené síly. V rozhlasovém projevu již 14. března přednesl prezident Tiso svou vizi, jak nadále zacházet s příslušníky českého etnika na slovenském území, když řekl: „*Co je třeba ještě z garnitury minulosti odstranit, odstraníme, ale ne nenávislně, náruživě, hrubě a surově, ale křesťansky. Vztahuje se to stejně tak na všechny. Zbytečné Čechy bude vláda tak jako tak dávat k dispozici Praze ... Vláda je a bude stát na straně svého poslání a vyřeší tuto pro všechny Slováky tak významnou otázku tak, aby netrpěl ani náš veřejný zájem, ale též ani právo a spravedlnost*“.⁴⁵ V případě budování nové armády byla odluka od všeho českého, respektive česko-slovenského ještě naléhavější, jelikož zde rozpadající se armáda dislokovala V., VI. a VII. sbor zahrnující množství pěších, horských a jednu rychlou divizi, jež sice nebyly na svých plných počtech, avšak ve slovenských posádkách měly tyto divize uskladněny veškeré zásoby, výstroj a výzbroj, jejíž hodnota se v době rozpadu republiky počítala na cca 7,56 miliardy Kč.⁴⁶

Stejně tak velení nad těmito vojenskými jednotkami připadlo nově slovenským důstojníkům, kteří byli rozkazem nového ministra národní obrany (dále NO) Ferdinanda Čatloše jmenováni do svých funkcí, jakkoliv hodnostně byli o několik tříd pod úrovní, jaké bylo pro zastávání takových postů třeba. Rozkazem MNO z 15. března se tak stal velitelem V. sboru major Jurech a i další důstojníci měli po svých českých předchůdcích převzít náležité posty. Do velení VI. sboru se takto dostal již výše zmíněný pplk. Malár a velitelem VII. sboru byl ustanoven mjr. Imro.⁴⁷ Nově se velení přesunulo na slovenské důstojníky i na úrovni posádkových velitelství, když se 15. března stal velitelem PV Bratislava št.kpt. Majerčík. Záhy se však projevil nedostatek vstoleného slovenského personálu, jež by dokázal náležitě zajistit fungování svých jednotek i po odchodu českého personálu. Nařízením MNO se proto ustanovovalo, aby byli z transportů českých vojáků a civilních zaměstnanců do Protektorátu vyňati ti, kteří byli nezbytní pro zajištění dalšího fungování jednotek. U PV Bratislava tak např. zůstal jeho bývalý velitel div.gen. Miloš Žák jako technický poradce, bývalý velitel 9. pěší divize brig.gen. Jan Beneš zůstal také při velitelství této jednotky a plukovník Karol Kloboučník, jenž dříve zastával funkci velitele divizního dělostřelectva, setrval pro další dny a týdny u jednotky jako technický poradce ve věcech dělostřelectva.⁴⁸

Pro většinu mužstva, poddůstojníků a důstojníků české národnosti ovšem rozpad republiky znamenal, že již během 14. března začaly být sestavovány jejich seznamy u jednotlivých sborových velitelství, pod které byli vojáci zařazeni. Bylo okamžitě rozhodnuto, že s transporty se musí začít co nejdříve a takto zahájena očista armády a její transformace na ryze národně slovenský celek měla být podpořena i zpětnou relokací slovenských vojáků z Protektorátu na Slovensko. Do té doby měli čeští vojáci být ponecháni ve svých posádkách. Jak bylo zdůrazněno, mělo tím být zamezeno českým vojákům sloužit se zbraněmi a takto je používat proti Slovákům,⁴⁹ což ještě pod-

⁴⁵ *Tiso-Prejavy*, s. 101.

⁴⁶ Ch. K. KLIMENT – B. NAKLÁDAL, *Slovenská armáda*, s. 21. Wehrmacht v době po rozpadu Československa a vzniku samostatné Slovenské republiky zkonfiskoval materiál v hodnotě cca 4 miliard korun.

⁴⁷ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 15, inv. č. 19/4.

⁴⁸ Tamtéž, inv. č. 19/1.

⁴⁹ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 1, inv. č. 1/1.

trhl rozkaz ministra NO Čatloše, který 16. března nařídil naprosté odzbrojení českého mužstva, jeho sloučení do měst, kde byla německá velitelství, jako např. do Žiliny či Nového Mesta nad Váhom, a jejich odsun, jenž měl být dle této první vize dokončen do 22. března.⁵⁰ Během této doby začal také postupný odsun slovenského mužstva a důstojníků z území Protektorátu.

Od 17. března 1939 do konce měsíce tak proběhla velká očista slovenských ozbrojených sil, když v celkem 95 transportech z území Slovenské republiky bylo odsunuto do českých zemí 15 188 mužstva, 528 rotmistrů a 1 972 důstojníků a gázistů.⁵¹ Avšak ne všichni vojáci české národnosti chtěli být po vzniku Slovenské republiky odsunuti do nově vytvořeného Protektorátu, někteří měli zájem i nadále sloužit ve slovenských ozbrojených silách. Ze 35 čs. důstojníků, kteří takto měli být odsunuti z PV Nové Mesto nad Váhom, jich celkem tři, por. Břetislav Kika, št. kpt. Vratislav Misař a npor. Oldřich Satzke, podali přihlášku do nově vznikajících slovenských ozbrojených sil. Stejně se ze 32 rotmistrů zachovali tři a jeden, št. rtm. Adolf Jurásek, se přihlásil dokonce do armády německé.⁵²

Případný zájem českých důstojníků o vstup do nového slovenského vojska byl často ovlivněn faktem, do jaké míry byli tito vojáci osobně provázáni se Slovenskem, jaké zde měli majetkové poměry a rodinné zázemí. Ze sedmi již výše zmíněných příslušníků PV Nové Mesto nad Váhom byl jenom por. Kika svobodný, ostatní ze žadatelů byli ženatí. Majetkové poměry byly stejně tak významným faktorem, jelikož pokud tito vojáci nezažádali do 25. března o vstup do nově budované armády, tak nejenom že museli dále nosit pouze civilní oblek a odevzdat veškeré své zbraně, včetně loveckých, ale po 29. březnu se na ně mělo dále pohlížet pouze jako na soukromé osoby a na návrat jejich majetku do Protektorátu se měl dále vztahovat již běžný občanský zákoník, když jejich pobyt na Slovensku byl omezen na dobu nezbytně nutnou.⁵³ I v tomto majetkovém vyrovnání na úrovni jednotlivých osob lze spatřovat enormní tlak, který slovenské úřady vyvíjely vůči bývalým čs. vojákům české národnosti, jenž je měl co nejdříve odvést z území Slovenské republiky, zatímco slovenští vojáci přicházející do republiky z posádek na území Protektorátu měli dle výnosu MNO č. 100.133 pořídit soupis svého zanechaného majetku a až do 30. července 1939 měli možnost na vlastní náklady, avšak bez pasových, celních a dalších obtíží spojených s přechodem hranic, možnost tento svůj majetek dopravit na Slovensko.⁵⁴

Jakkoliv měla být očista slovenského území od příslušníků bývalé čs. armády dokončena do posledního březnového dne, tak v důsledku mnoha různých faktorů ještě po počátku dubna zůstávalo na Slovensku jisté množství důstojníků a poddůstojníků bývalé armády. Kromě výše zmíněných žádostí o přeřazení do stavu slovenské armády

⁵⁰ Tamtéž, krab. č. 13, inv. č. 17/9.

⁵¹ Tamtéž, krab. č. 15, inv. č. 19/4. V tomto počtu je zahrnutých i celkem 1 420 příslušníků armády rusínské národnosti, kteří byli 21. března odsunuti z Krompach do Kostolan na Hané.

⁵² Tamtéž.

⁵³ Tamtéž, krab. č. 13, inv. č. 17/2.

⁵⁴ Tamtéž, krab. č. 15, inv. č. 19/4. O výši majetku zanechaného v Protektorátu a zapsaného na seznam k převozu na Slovensko, může svědčit případ kpt. Jozefa Marka, který v Chotusicích u Čáslavi zanechal vybavení bytu pro celou rodinu a na čtyřech vkladních knížkách celkem 56 800 korun, případ rtm. Pavla Dudzika, jenž v Čechách zanechal taktéž plně zařízený byt a vkladní knížku na 50 000 korun. Tamtéž.

a setrvávání za účelem převozu osobního majetku do Protektorátu se jednalo hlavně o důstojníky, jejichž přítomnost na Slovensku si dále vyžádalo samo velení armády, aby mělo k dispozici vhodné a schopné odborníky. Rozkaz Vyššího velitelství 3 z počátku května přímo stanovuje, jací čeští vojáci a civilní zaměstnanci mají být nadále ponecháni v poměru k slovenským ozbrojeným silám, které za ně ještě neměly, či nevyškolily náhradu, když se jednalo zejména o odborníky na práci se střelivem, výbušninami, ve výrobních odděleních, odborníky na zpravodajskou činnost či na práci ve zbrojních skladech. Jejich znalostí a zkušeností se mělo využívat tak dlouho, dokud za ně nebude adekvátní slovenská náhrada.⁵⁵ Na ponechání jistých českých vojáků na Slovensku měli zájem mimo MNO i jiné skupiny, jak ukazuje třeba dopis představeného jezuitského kláštera v Ružomberoku Jozefa Weiss-Najelyho, který žádal ministerstvo o výjimku a ponechání kpt. MUDr. Otto Mádlu na Slovensku s argumentem, že se jedná „o dobrého lékaře s porozuměním pro slovenské záležitosti ... jehož odchod by byl pro Ružomberok ranou“, a který byl také navíc katolíkem uznávaným místní komunitou,⁵⁶ což mělo být dalším důvodem pro jeho setrvání.

Dalším faktorem zpomalujícím odsun českých vojáků a jejich rodin zpět do vlasti byl koncem března i prostý nedostatek vagónů, který byl způsoben neutuchajícími boji na východní slovenské hranici. Za těchto okolností nemohla očista území probíhat v nastaveném tempu a samotné velení muselo k 28. březnu tyto transporty pozastavit a mužstvo i s jejich rodinnými příslušníky ponechat u stávajících PV, dokud nebylo k dispozici dostatečné množství transportních kapacit.⁵⁷ V kombinaci se všemi různými faktory tak mnozí čeští vojáci zůstali na území Slovenska až do léta 1939, když lhůta určená pro jejich odsun se neustále posouvala hlouběji a hlouběji do budoucnosti. V důsledku to svědčilo především o skutečnosti, že nově vytvořené slovenské ozbrojené síly neměly dlouho žádnou alternativu, jak zacetit ztrátu důležitého a technicky kvalifikovaného českého personálu, což vedlo k tomu, že koncem června 1939 požádalo MNO (stejně jako Ministerstvo dopravy a veřejných prací), aby byla lhůta prodloužena až do roku 1942,⁵⁸ když tito mohli být nakonec propuštěni ze služeb slovenského státu vždy k 30. červnu každého roku.⁵⁹

Samotný odsun českých jednotek ovšem také neprobíhal naprosto bezproblémově, jak se snažil prezident Tiso předejmut ve svém projevu ze 14. března. Již v průběhu mimořádných událostí na východním Slovensku se nasazení jednotek HG zvrhlo nejenom v protizidovské, ale i v protičeské výstupy,⁶⁰ které odsun českého personálu provázely. Podobné násilnosti a excasy se odehrávali třeba i v žilinské posádce, kde příslušníci HG napadali odtud odcházející české piloty a vojáky.⁶¹ Stejně tak odsun nebyl zcela bez problémů ani v případě komunikace s německým velením Schutzzone, přes

⁵⁵ Tamtéž, krab. č. 38, inv. č. 28/1.

⁵⁶ Tamtéž, krab. č. 13, inv. č. 17/9.

⁵⁷ Tamtéž.

⁵⁸ Tamtéž, krab. č. 38, inv. č. 28/1.

⁵⁹ Igor BAKA, *Vznik a výstavba slovenskej armády (marec 1939–október 1940)*, In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniami, edd. M. Pekár, R. Pavlovič, Prešov 2007, s. 216.

⁶⁰ Tamtéž, s. 209.

⁶¹ Boris SÚDNÝ, *Úlet osemčlennej skupiny slovenských vojenských letcov z Piešťan do Poľska dňa 7. júna 1939*, In: Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov I, Trnava 2002, s. 127.

něž procházely transporty českých vojáků do Protektorátu. Již 17. března takto německý velitel Schutzzone genmjr. Erwin Engelbrecht musel vyjmout zpod slovenského velení posádku Plaveckého Podhradie, převést ji k PV Malacky a podřídit přímo svým příkazům, jež byly ve výsledku takřka vždy v rozporu s příkazy, jež docházely z velení VII. sboru i od 9. pěší divize,⁶² než mohli být čeští vojáci dále transportováni do Brna.

Za podmínek, kdy armáda procházela křtem ohněm v bojích s maďarskou intervencí na východě, se zároveň musela vypořádávat i s nároky na ryze národní ozbrojené síly, což bylo spojeno nejenom s odsunem českého a ruského mužstva ze země, ale i s kompletní reorganizací a změnou vzhledu celých ozbrojených sil, které tak dále měly více odpovídat požadavkům a nárokům, jaké na ně kladla existence nové Slovenské republiky. Úkoly nově vzniklé a reorganizované armády totiž měly být spojovány zejména s hranicí s Maďarskem, kde navzdory německému zprostředkování příměří a utlumení intenzity bojů ještě v průběhu dubna neustále propukávaly přestřelky a odehrávaly se vzájemné výpady obou stran. Z toho jasně plynulo, že to bude maďarské nebezpečí, které bude hlavním těžištěm úkolů nové armády. Avšak nestabilní hranice s Polskem, které si během rozpadu Československa též ulouplo části slovenského území, musela být též strážena. Mladá republika se tak ocitla v ohrožení ze severu i z jihu svými mocnějšími sousedy.

V tomto postavení se armáda měla stát zárukou bezpečnosti a udržení Slovenské republiky, pochopitelně v úzké spolupráci s Německem, což 12. května zdůraznil ve svém projevu k vojákům, příslušníkům HG a FS i prezident Tiso, když prohlásil: „*Jako znovuzrozený stát slovenský je ztělesněním dějinných tužeb národa slovenského, tak armáda slovenská je podle běžných mezinárodních zvyků zdůrazněním vůle slovenského národa k samostatnému a svobodnému státnímu životu, za který je tento národ ochotný přinést nejenom oběť finanční, s udržováním armády spojenou, ale i oběti svých nejlepších synů*“.⁶³ Pro lepší plnění těchto povinností a s přihlédnutím ke krajinnému profilu slovenského státu i k hmotným rezervám, jež na Slovensku zanechala bývalá čs. armáda, německé vrchní velitelství v Berlíně 27. dubna rozhodlo, že nová armáda má dispoziční právo na jistou část bývalého materiálu čs. vojska. Wehrmachtu měl být ovšem vydán materiál uskladněný v Novém Městě nad Váhom, Trenčíně a Žilině a předat se měly také trhaviny a střelný prach ze skladu v Dubnici. Zároveň však směla Bratislava postavit tři divize, když dvě měly být horské a jedna obyčejná, pěší.⁶⁴ Hned o den později vzešel z MNO návrh na novou organizaci praporu útočné vozby, který již přihlížel k množství materiálu a obrněných vozidel, které byly na Slovensku zanechány a které byly tudíž při tvoření této jednotky, jejíž sídlo mělo nadále zůstat v Turčianském Sv. Martinu, k dispozici.⁶⁵

Nová tvář slovenské armády byla nakonec určena 2. května 1939, když vláda schválila návrh MNO, který rozděloval z vojenského hlediska území republiky na tři vyšší vojenské oblasti, kolem kterých pak byly soustředěny další armádní útvary. Tato

⁶² VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 15, inv. č. 19/4.

⁶³ *Tiso-Prejavy*, s. 121.

⁶⁴ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 15, inv. č. 19/5.

⁶⁵ Tamtéž, krab. č. 1, inv. č. 1/2.

Vyšší velitelství pak měla svá velitelství v Trenčíně (VV-1 plk. Anton Pulanich), v Banské Bystrici (VV-2 plk. Alexander Čunderlík) a v Prešově (VV-3 pplk. Augustin Malár).⁶⁶ Armáda byla tímto nařízením reorganizována z původních patnácti pěších a čtyř horských pluků na pět pěších pluků a šest samostatných pěších praporů, prapor útočné vozby, prapor kanónů protiútočné vozby, cyklistický prapor, oddíl pozemní ochrany proti letadlům, sedm dělostřeleckých pluků,⁶⁷ ženijní pluk, tři jízdní korouhve a tři vozatajské eskadrony, letecký pluk, automobilový pluk a tři telegrafní prapory.⁶⁸ Celkem měla reorganizovaná mírová armáda čítat 25 000 a na válečné stavy rozšířena až 52 000 vojáků.⁶⁹

Mezi dalšími kroky vedoucí k odpoutání se od československých tradic a přizpůsobení slovenských ozbrojených sil změněným podmínkám i novému charakteru území náležela snaha o větší militarizaci Finanční stráže a její převedení pod pravomoc MNO. Z těchto snah lze jasně vyčíst obavy bratislavského velení, že maďarská invaze by se mohla kdykoliv opakovat a tudíž jistá nutnost zabezpečit hranici pro případ, že by tentokrát Německo do konfliktu nezasáhlo. Předkladatelé návrhu na sloučení totiž argumentovali právě možností seznámení se s terémem ještě v době míru, zintenzivněním zpravodajské služby na hranicích a zároveň tím, že by vytvořením samostatné takticko-vojenské a hospodářské jednotky přispělo k efektivnějšímu vedení odporu, popřípadě i možností ještě v mírovém stavu vybudovat na hranicích obranné pásmo a opevnění.⁷⁰ Již z těchto návrhů lze jasně číst, že to byly právě defenzivní úkoly a obrana území, když se s dalším střetem počítalo poměrně silně, a nikoliv snaha o znovuzískání jižního Slovenska, co v těchto týdnech bylo zásadním směrem, jakým se ubíraly úvahy představitelů vojenského velení.

V průběhu června návrhy na militarizaci FS a její přetvoření na pohraniční službu pokračovaly, když i podle návrhů dalších vojenských představitelů, by tato nová jednotka měla zastávat jasně defenzivní úlohy a přejala by i povinnosti bývalé čs. SOS. Podle těchto návrhů by se tak ozbrojené síly rozšířily o samostatné prapory pohraniční stráže, které by se dále včlenily pod pravomoc výše zmíněných Vyšších velitelství.⁷¹ Během prvního červnového týdne tak v rámci další reorganizace byly jednotky FS posíleny o příslušníky pěšího vojska, kteří byli odveleni od řádných armádních útvarů. Posilovány přitom byly pohraniční posádky jak na obvodu hranice s Polskem, tak také s Maďarskem,⁷² což bylo reakcí na rozhodnutí vlády ze 4. června. Podřízením jedno-

⁶⁶ Všichni tito důstojníci pak byli k 17. květnu 1939 povýšeni o jeden hodnostní stupeň, tedy Anton Pulanich a Alexander Čunderlík na generály II. třídy a Augustin Malár na plukovníka.

⁶⁷ Jednalo se o dělostřelecký pluk 1, 2, 3, 4, 51 (motorizovaný), 52 a 153 (protiletadlový). I. BAKA, *Vznik a výstavba slovenské armády*, s. 212.

⁶⁸ Tamtéž, s. 211–212.

⁶⁹ P. ŠIMUNIČ, *Slovenská armáda v rokoh 1939–1941*, s. 104.

⁷⁰ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 33, inv. č. 36/25.

⁷¹ Tamtéž, krab. č. 22, inv. č. 22/18/3.

⁷² Tamtéž, krab. č. 22, inv. č. 22/18/3. Takto jsou ještě 2. června posíleny muži pěšího pluku 4 posádky FS na polských hranicích v Čadci 4 vojáky, v Čierné 4 vojáky, v Skalitém 6 vojáky, v Osčadnici 4 vojáky, v Staré Bystrici 4 vojáky, ve Vychylovce 4 vojáky ana linii maďarských hranic v Schildermu 6 vojáky, v Kolonii Alžběta 3 vojáky, Moste na Ostrove 3 vojáky, v Čeklisi 3 vojáky, v Schvajnsbachu 3 vojáky, v Šarfii 4 vojáky, Nemeckem Grobě 4 vojáky v Pustém Fedmýši 4 vojáky, v Abrahámu 5 vojáky, v Ganu 5 vojáky, v Dolné Středě 5 vojáky a v Šoporné 5 vojáky. Takto své muže poskatly většina pěších útvarů armády.

tek FS MNO tak bylo dosaženo nejenom dalšího sloučení slovenských ozbrojených sil, ale de facto se deklarovalo, že Slovenská republika je ve stavu blízkém nepřátelství se dvěma ze tří svých sousedů.

Těmito kroky byla dotvořena podoba a vzhled Slovenské armády,⁷³ která vzešla z chaosu prvních dní nezávislosti. Armáda ušla během oné krátké doby poměrně dlouhou cestu, kdy se od roztroušených a dezorganizovaných skupin vojáků skrze bojovou zkušenost a neustálou nutnost střežit hranice mladého státu dostala až do situace, kdy se sama očistila od velké části národnostně se vymykajícího elementu.⁷⁴ Nově přetvořena, posílena heroickým zakladatelským mýtem se mohla – obrazně řečeno – vydat vstříc zakončení své „letní pouti“, když se po boku německých spojenců pustila do dobovačného tažení s cíle získat pro Slovensko nové území.⁷⁵

Armáda a Polsko

Po skončení nevyhlášeného nepřátelství mezi Slovenskem a Maďarskem koncem dubna a následně reorganizaci, transformaci a rozsáhlé nacionální očistě slovenských ozbrojených sil se mladá republika koncem léta 1939 opět ocitla v situaci, kdy její armáda musela v poli prokazovat své odhodlání a schopnosti zabezpečit stát a zaručit mu prostor pro nezávislou existenci. V případě tažení proti Polsku se ovšem oproti konfliktu s Maďarskem jednalo o veskrze německý podnik, na němž slovenské síly participovaly ani ne tak v zájmu nějakého podstatného rozšíření státního území, jako spíše z důvodu geografické polohy Slovenské republiky a její dlouhé společné hranice s Polskem, které chtělo německé nejvyšší velení využít jako další z nástupišť německých vojsk.⁷⁶ Lze se tudíž do jisté míry ztotožnit s tvrzením, že polská kampaň znamenala pro slovenskou armádu spíše službu mocnému a silnému ochránci, než vykalkulovaný podíl na agresi s cílem zisku dalšího území, jelikož jak prezident Tiso, tak i ministr Čatloš odmítli po skončení války připojení jiných obcí, než těch, které kdysi bývaly slovenskými.⁷⁷ Nicméně i přesto se do tohoto tažení zapojila téměř celá sloven-

⁷³ Do participace na polském tažení došlo ještě v rámci organizace a vyzbrojenosti jednotek armády k různým změnám, jako byla např. na konci května úvahy reorganizaci a přetvoření Samostatného praporu V na motorizovanou jednotku, což mělo být realizováno opět za účelem lepší obranyschopnosti a mobility jednotky pro obranu území na východě při hranicích s Maďarskem, když ovšem celkové náklady na tento podnik byly MNO odhadnuty minimálně na 1,75 milionu slovenských korun. VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 1, inv. č. 1/3.

⁷⁴ K 15. červenci 1939 sloužilo ve Slovenské armádě celkem v důstojnické hodnosti 536 Slováků, 117 Čechů, 27 Němců a 24 Rusů a Rusinů a jako rotmistři 408 Slováků, 138 Čechů, 23 Němců a 4 Rusové a Rusini. Viz I. BAKA, *Vznik a výstavba slovenskej armády*, s. 215.

⁷⁵ Zde je ovšem obtížné vymezit co se týkalo návratu slovenského území obsazeného Polskem a co lze již nazvat anexí části Polska. V důsledku rozpadu Česko-Slovenska došlo z polské strany o zábor území, jejichž znovudobytí v září 1939 lze chápat jako nápravu křivdy, avšak obsazení nových území, jež se nacházela i před 30. září 1938 za československou státní hranicí lze považovat za akt agrese a jejich připojení, navzdory faktu, že zde žilo mnoho slovensky hovořících obyvatel, za anexi.

⁷⁶ Území Slovenska bylo nakonec využito jako prostoru, odkud na Polsko útočila 14. armáda generálplukovníka Wilhelma Lista skládající se z VIII. (8., 28. a 239. Pěší divize, 5. Tanková divize, pluk SS „Germania“), XVII. (7., 44. a 45. Pěší divize) a XVIII. armádního sboru (3. Divize horských myslivců, 4. Lehká divize a 2. Tanková divize) a pod jehož podřízenost byly přiřčeny i slovenské jednotky. Srov. <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Armeen/14Armee.htm> [cit. 27. 5. 2013].

⁷⁷ M. LACKO, *Slovenská republika*, s. 90.

ská vojenská síla a nasazení tří divízií armády na hranicích s Polskem začalo být realizováno již krátce po oznámení německé strany Bratislavě, že hodlá v nejbližší době podniknout tažení proti Polsku, což se uskutečnilo 24. srpna 1939.⁷⁸

Ovšem již před vypuknutím války a masivním nasazení slovenských sil byly v severním slovenském pohraničí patrné přípravy na konflikt. Na konci července informovalo OKW záměr projednat se slovenskou vládou skutečnost, že počátkem srpna zahájí německá strana v ochranném pásmu výstavbu opevnění všude tam, kde to sama uzná za vhodné.⁷⁹ Wehrmacht zaslal 19. července na Slovensko seznam požadavků, které si kladl. Byly mezi nimi nejenom opevňovací práce, ale i výstavba a vylepšení komunikací, letišť, zostření zpravodajské služby a další.⁸⁰ A jelikož zde figurovalo i posílení ostrahy slovensko-polské hranice, směřovalo do tohoto prostoru stále více příslušníků slovenské armády. Různé konflikty s polskou stranou, která si byla vědomá přesunů jednotek, na sebe nedaly dlouho čekat. Již v průběhu července tak docházelo k pohraničním incidentům a překračování hranic v oblasti kóty 1028 Uhorská, když tyto přechody státní hranice neustaly ani po vyslání slovenských posil do této oblasti. Hlavním problémem se v tomto případě stalo jednostranné polské zabránění území na jaře 1939, když právě i v tomto případě to mělo za následek nejasné vedení hraniční linie. Ještě 11. srpna, sotva dva týdny před zahájením příprav na invazi do Polska, se MNO snažilo narýsovat a v terénu i vytyčit jasnou a nezpochybnitelnou linii v tomto prostoru. Zároveň se ale i aktivně snažilo zabraňovat pronikání přes státní hranici a legalizovalo tak pro zdejší strážní oddíly užití zbraní pro obranu v případě napadení i za účelem vytlačení polských hlídek zpět za hranici. Avšak s důležitou podmínkou, že střelba nesmí být vedena na Polskem nově připojená území,⁸¹ jak byly slovenským velením nazývané ztracené obce.

Pohraniční problémy nicméně nikdy nepřerostly míru, která by vedla k podobnému konfliktu, jaký muselo Slovensko absolvovat s Maďarskem, a naopak samotné bylo tou silou, která se nakonec stala agresorem⁸² v budoucím střetnutí. Po německé žádosti z 24. srpna totiž MNO začalo přesouvat na sever většinu svých sil, které mělo v daný moment k dispozici, když pro posílení polních jednotek stáhlo i pěší posily, kterými v průběhu jara a léta vyztužilo jižní a východní hranici státu. Již 24. srpna takto MNO ponechalo celou slovensko-maďarskou hranici obnaženou a až na výjimky, když mohlo být k asistenci ponecháno maximálně 30 mužů na celý úsek praporu jako posila FS,⁸³ plně soustředilo svoje síly na pomoc Německu v jeho kampani. Na místa uvolněná odcházejícími voják měli opět nastoupit příslušníci HG. Tímto krokem de facto bratislavské vedení i navenek akceptovalo fakt, že naprostým hegemonom v prostoru

⁷⁸ Tamtéž.

⁷⁹ Igor BAKA, *Slovenská republika a nacistická agresia proti Poľsku*, Bratislava 2006, s. 29.

⁸⁰ *Slovensko-nemecké vzťahy I*, s. 516–517.

⁸¹ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 22, inv. č. 22/18/3. Rozkaz 24.127 o strážení kóty Uhorská doslova stanovil: „*Veliteľ čety zařídí vše potřebné, aby za žádných okolností nedošlo ke střelbě na území Polskem připojené. V případě odstraňování překážek jsoucích na polské straně Poláky nekladte odpor použitím zbraně! To ale neznamená nenaznačit* (podtrženo přímo autorem rozkazu) *jim, že takto mohou učinit.*“

⁸² I když zde se jedná taktéž o komplikovanější záležitost, jelikož Polsko se samo již dříve dopustilo agrese, když zabralo v roce 1938 několik osad, na něž si činilo nárok.

⁸³ Tamtéž, krab. č. 22, inv. č. 22/18/3.

střední Evropy je nacistické Německo, jelikož sotva po čtyřech měsících od ukončení bojů s maďarskou armádou se rozhodlo k zásadnímu oslabení ostraha slovensko-maďarské hranice, aby bylo nápomocno Německu v útoku na svého severního souseda. Stejně tak to ovšem znamenalo, že pozice Slovenska v tehdejší Evropě je obhájena a dá se tedy říci, že armáda svou účastí na nové válce po boku Německa zabezpečila pro Slovensko ochranu a bezpečí před maďarským nebezpečím, které ovšem i nadále bylo jednou z hlavních os slovenské zahraniční politiky i vojenského zájmu. O této neúplné důvěře vůči Maďarsku svědčí např. skutečnost, že odcházející slovenští vojáci z jihu byli sice nahrazeni členy HG, Tito ovšem byli oblečeni a vystrojeni jako příslušníci armády,⁸⁴ aby maďarská strana nezpозorovala oslabení, jehož by následně mohla využít.

V důsledku kroků směřujících neodvratně k válce se země postupně militarizovala. Už 26. srpna byly mobilizovány tři odvodní ročníky, 30. srpna ještě dalších pět a nakonec celkem patnáct, čímž slovenská polní armáda dosáhla v průběhu polského tažení počtu 51 306 mužů. Na jeho počátku, 1. září 1939, zmobilizovala do řad polní armády 13 351 mužů a jejich počet se každodenně zvyšoval.⁸⁵ Militarizace se dotkla i železniční přepravy, když rozkazem z 30. srpna vzniklo v Bratislavě společné slovensko-německé dopravní velitelství, byla vytvořena jednotlivá nádražní velitelství organizující železniční transporty během těchto týdnů. Realita válečného konfliktu hned na hranicích země a obavy ze sabotáží se stejně pak promítly ve vytvoření železničních strážných oddílů (ŽSO), jež zabezpečovaly objekty přímo ve stanicích a byly složeny z náhradních oddílů jednotlivých armádních útvarů.⁸⁶

Samotné jednotky nasazené na severní hranici proti Polsku byly rozděleny do třech divizí sjednocených pod velením armádní skupiny Bernolák, v jejímž čele stál sám ministr obrany generál Čatloš. Jednalo se o 1. pěší divizi „Jánošík“ (gen. Pulanich) v prostoru Spišská Nová Ves – Prešov, 2. pěší divizi „Škultéty“ (gen. Čunderlík) v prostoru Brezno nad Hronom – Poprad a o 3. pěší divizi „Rázus“ (plk. Malár) nasazené v těsné blízkosti hranic v oblasti Vysokých Tater.⁸⁷ Tajným rozkazem velitelství Bernolák č. 40.229 z 5. září byla tato soustava ještě rozšířena o rychlou skupinu, jež se pod velením pplk. Imra měla skládat z oddílů jezdeckého, cyklistického a motorizovaného a jejímž úkolem bylo strážit před proniknutím polských sil směr Stačín – Snina a hlídat pohraničí od kóty 857 Skura po kótu 1007 Sninský kámen a dále až po Svininu a Bidovec.⁸⁸

Samotné bojové operace proti Polsku⁸⁹ zahájily jednotky armádní skupiny „Bernolák“ již brzy ráno 1. září, když obsadily Polskem zabranou obec Javorina. Ve stejnou

⁸⁴ *Proti Polsku. Odras taženia roku 1939 v dennikov a kronikách slovenskej armády*, ed. Martin LACKO, Bratislava 2007 (dále *Deníky*), s. 16.

⁸⁵ Ch. K. KLIMENT – B. NAKLÁDAL, *Slovenská armáda*, s. 80 a I. BAKA, *Slovenská republika a nacistická agresia proti Polsku*, s. 80.

⁸⁶ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 1, inv. č. 1/10.

⁸⁷ Ch. K. KLIMENT – B. NAKLÁDAL, *Slovenská armáda*, s. 80–82.

⁸⁸ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 27, inv. č. 24/9.

⁸⁹ Čistě diplomaticky ovšem Slovensko válku Polsku nevyhlásilo a i při povolávání branců na konci srpna, se, navzdory již dávno tušenému bližícímu se střetnutí na severu, hovořilo o mimořádném cvičení ve zbrani. Peter JAŠEK, *Slovenská armáda po tažení proti Polsku*, In: Slovensko medzi 14. marcom 1939 a salzburuskými rokovaniami, edd. M. Pekár, R. Pavlovič, Prešov 2007, s. 269.

dobu příslušníci 2. praporu pěšího pluku 2 taktéž zahájili bojovou činnost výpadem do prostoru Konečná a Dubná.⁹⁰ Tato agrese a obsazení území ve sporných horských oblastech byla vnímána jako druh satisfakce a napravení křivd, které byly na Slovensku spáchány nejenom v březnu 1939, ale i konferencí velvyslanců v Paříži a ve Spa, které v roce 1920 na základě dohody mocností přičly sporné oblasti Oravy a Spiše. Jedalo se o argument, s jehož pomocí slovenské politické vedení legitimizovalo před veřejností i vojskem podíl na německé útočné válce. Např. kronika 3. pěší divize události komentovala následovně: „*Tato radostná zpráva (o obsazení Oravy a Spiše, pozn. autora) byla přijata s velkým nadšením a radostí nejenom u civilního obyvatelstva, ale i u vojska, že konečně slovenská armáda s pomocí německé armády znovu navrátila ztracené obce k mateřské zemi slovenské*“.⁹¹

Ovšem přičlenění kdysi ztraceného území zpět k Slovensku neznamenovalo v žádném případě konec bojů. V průběhu prvních několika válečných dnů padlo nejvíce slovenských vojáků za celou dobu tažení a to nejčastěji v drobných střetech a šarvátkách, které byly sváděny po celé délce polsko-slovenské fronty. V průběhu 2. září takto 3. divize ztratila tři muže při odražení polského přepadu Čertižné či při boji u Vyšný Komárník a 1. divize musela též pohřbívat své padlé po střetech u obce Tylicz.⁹²

Jakkoliv nenabýly boje na polsko-slovenské hranici takové intenzity a ničivosti, jako tomu bylo na místech, kde byly nasazeny jednotky Wehrmachtu, tak i přesto se polská fronta během několika dní zhroutila a slovenští vojáci začali pronikat hlouběji na území nepřítele, což byla jak pro muže, tak i pro celou armádu zcela nová zkušenost. Jakkoliv by se tedy přímá bojová aktivita slovenských jednotek dala vymezit daty 1. až 11. září, tedy na dobu podstatně kratší, než jaká byla v případě de facto měsíčního konfliktu na východním Slovensku v březnu a dubnu, pro armádu znamenaly události ve své podstatě stejně významnou zkušenost.

Mimo klasického střetnutí a prvních významnějších zkušeností s vedením moderní války se vojsko také začalo seznamovat s tím, co jej mělo provázet téměř na každém kroku o dva roky později v průběhu tažení proti Sovětskému svazu. Jednalo se o odpor civilního obyvatelstva, které se se zbraní v ruce stavělo na odpor postupujícím slovenským silám. Jak vyplývá z dochovaných hlášení, bylo u německých i slovenských jednotek pozorováno, že civilisté pomáhali polské armádě, prováděli ji terémem, či přímo vedli palbu na postupující útočníky.⁹³ S realitou války na cizím území, kde nemají podporu místního obyvatelstva, se snažilo MNO i velitelství Bernolák vypořádat vydáním několika směrnic a instrukcí, které definovaly chování slovenských vojáků na obsazeném území. Příslušníci armády byli zejména nabádáni, aby se na obsazeném území chovali korektně a citlivě vůči domácímu obyvatelstvu, avšak i zde se výslovně upozorňovalo na případy civilistů bojujících proti postupujícím vojskům. Podle těchto instrukcí s nimi nemělo být zacházeno jako s řádnými vojáky, nebyli tudíž v chápání slovenského velení pod ochranou mezinárodních smluv,⁹⁴ což jinými slovy legalizovalo popravy takto zadržených osob.

⁹⁰ *Deníky*, s. 119 a 144.

⁹¹ Tamtéž, s. 119.

⁹² Tamtéž, s. 120 a 145.

⁹³ VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 28, inv. č. 24/23.

⁹⁴ Tamtéž, krab. č. 27, inv. č. 24/13.

Navzdory bojům, které v prostoru probíhaly a vybíraly si mezi vojáky obou stran neustálé oběti na životech, bylo o osudu tažení brzy rozhodnuto. Polská vojska ustoupila na sever. Slovenské síly, jejichž prvotním určením snad měla být – vedle podpory německého útoku – především ostraha hranic a obsazení sporných oblastí, se důsledkem válečných operací staly na přechodnou dobu okupační silou širšího pásu území. Na tuto změnu role armády reagoval její velení ve zmíněném rozkazu instrukcí, že vůči nebojujícímu civilnímu obyvatelstvu i vůči zajatým polským vojákům se mají muži slovenských sil chovat „*bez pomstychtivosti, zbytečně tvrdosti k lidu, který byl zavlčený do války, aby bránil proti nám, co nám patřilo!*“⁹⁵ Opět se tak setkáváme s využitím pocitu dávné nespravedlnosti k odůvodnění a obhájení agrese.

Nicméně zhroucení polského odporu na západě i severu a průnik silných německých formací do hloubky polského území vedl na jižní frontě v prostoru nasazení slovenských sil k rychlému uklidnění situace. Ke dni 11. září tím de facto došlo k ukončení vojenské operace a po 14. září mohl být zahájen i postupný odsun armádních jednotek zpět na území republiky.⁹⁶

Jednotky, které zůstaly v poli, získaly zcela jiné úkoly. Patřilo mezi ně nejenom zajištění obsazeného území, ale také jeho vyčištění od polských vojáků i menších jednotek, popřípadě od všeho, co by mohlo nějak narušovat novou správu. Takto byla 16. září pověřena 3. divize zajištěním bezpečnosti na trase ve směru Liszna – Jablonki – Baligród – Lisko – Banok a další ve směru Dukelský průsmyk – Dukla – Krosno, když po celé linii svého postupu měla zanechat v každé obci jednotku o velikosti družstva.⁹⁷ Pro účast slovenských sil na tomto tažení pak bylo symbolickým zakončením přesun jednotek pověřených ostrahou severní hranice do prostoru, který byl na počátku 20. let 20. století nucenně odstoupen Polsku, což se uskutečnilo na základě rozkazu velitelství „Bernolák“ z 19. září.⁹⁸

V této době sice ještě nadále zuřily těžké boje na severu, v oblasti Varšavy, avšak po prolomení linie polské obrany na řece Visle a také pak po vstupu Sovětského svazu do konfliktu, byla válka rozhodnuta. Za této situace přistoupilo MNO k postupné demobilizaci vojska a přechodu na mírové stavy i mírový režim v zemi. Pro zvýšení morálky mezi mužstvem byla vyhlášena mimořádná zemědělská dovolená, což v období končících žní bylo přijato velmi pozitivně. Ovšem strach z neustálé maďarské hrozby byl stále patrný. Odcházející vojáci se měli nechat slyšet, že „*okamžitě a dobrovolně nastoupí, když se půjde na Maďary!*“⁹⁹ Jakkoliv byl však nadále vztah vůči Maďarsku komplikovaný, k žádným mimořádným událostem již nedošlo. Demobilizace mohla nadále probíhat podle instrukcí vypracovaných MNO, když i ono nabádalo, aby mezi první vlnou demobilizovaných vojáků mohli být ti, kteří jsou rolníci, řemeslníci, obchodníci, živitelé velkých rodin a příslušníci starších mobilizačních ročníků.¹⁰⁰ Všeobecnou demobilizaci nařídilo MNO (a formálně tím oficiálně ohlásilo i konec polského tažení) sice až 5. října, avšak v té době bylo již Polsko minulostí

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ P. JAŠEK, *Slovenská armáda po tažení*, s. 269.

⁹⁷ VHA, *Slovenská armáda 1939–1945*, krab. č. 27, inv. č. 24/10.

⁹⁸ Tamtéž, krab. č. 22, inv. č. 22/18/3.

⁹⁹ Tamtéž, krab. č. 27, inv. č. 24/21.

¹⁰⁰ Tamtéž.

a slovenská armáda díky podílu na likvidaci jeho samostatnosti vstoupila do nové etapy své existence.

Nyní, když Polsko padlo a jeho území bylo rozděleno mezi Německo a Sovětský svaz nastal i pro slovenské vedení čas udělat tečku za proběhlou kampaní a ve své podstatě také i za první fázi existence Slovenského státu a jeho ozbrojených sil. Slovenská participace na válce byla vojákům i obyvatelstvu zdůvodněna nejenom napravením historických křivd a znovupřipojením ztracených území, o čemž také jednal slovenský vyslanec Černák v Berlíně, kde návrat těchto území odůvodnil etnickými, jazykovými i vojenskými argumenty.¹⁰¹ Spoluúčast na válce byla ospravedlňována rovněž opakováním německých propagandistických argumentů, totiž že to bylo vlastně Polsko, kdo připravoval úder na Německo.¹⁰² Dle této logiky výkladu německo-slovenské spojení v této válce nebylo útočným, ale obranným paktem proti zamýšlené polské agresi.

Do role obránce slovenského území a nikoliv do role agresora pasoval armádu i prezident Tiso, který ve svém projevu z 20. září pronesl: „*Už před měsíci se shromažďovalo kolem severních hranic polské vojsko. Jelikož se takoveto věci nedělají pro parádu, museli jsme si položit otázku, co chtějí Poláci s takovýmto vojskem na našich hranicích? Když my je napadnout nechceme. A musel si to zodpovědět každý, že polské vojsko chce od východu udeřit německé armádě do zad, aby tak ulehčili postup polských vojsk na západní frontě. Čehož následkem by bylo bývalo to, že hned po vypuknutí nepřátelství s Němci a Poláky, Poláci by byli vtrhli na Slovensko ... Ochrana našich hranic byla a je smyslem naší vojenské pohotovosti. A tedy, tak naši vojáci museli i přebročit hranice, aby nepříteli co možná nejdále od naší hranice zahnali a tím lépe je zabezpečili*“.¹⁰³ Válka tak dále podpořila a prohloubila mýtus o Slovensku odolávajícímu okolnímu nepřátelskému světu, když jedinou zárukou jeho svobodné a nezávislé existence byla jednak armáda, jednak spolupráce s německým spojencem. Anexe bývalého polského území tak byla vnímána jen jako pokračování obrany, jako získání starých slovenských osad, lesů a hor.

Závěr

V průběhu jara a léta 1939 musela mladá Slovenská republika i její ozbrojené síly projít několika zkouškami. Jednalo se o maďarský vpád na východní slovenská území a s ním spojené boje, které si vysloužily název Malá válka, dále pak hluboká nacionalizace země, její očista od Čechů i Rusínů a transformace, která se promítla i do ozbrojených sil, a na závěr pak participace na německém tažení proti Polsku. Tyto tři události ve velké míře rezonovaly ve slovenské společnosti. Právě na příkladu armády, jako jednom z pilířů nového režimu, můžeme pozorovat změny, jakými Slovensko během těchto bouřlivých měsíců prošlo.

V prvé řadě se maďarská intervence postarala o nebyvalý vzestup vlastenectví a nacionalismu. Pokud se dalo pochybovat o vůli Slováků po samostatném státě, pak

¹⁰¹ *Slovensko-německé vztahy I*, s. 675–676.

¹⁰² VHA, Slovenská armáda 1939–1945, krab. č. 28, inv. č. 24/23.

¹⁰³ *Tiso-Prejavy*, s. 162.

masový příliv dobrovolníků hlásících se do boje proti interventům tyto pochybnosti rozmetla. Vůle Slovenské armády a jejich vojáků byly pro režim znamením, že ozbrojené síly a lidé v nich sloužící se identifikovali s ideou Slovenského státu. Stejně tak fakt, že útočníkem byli nenávidění Maďaři a záruka bezpečnosti v podobě silné ČSR pominula, přivedla k obraně republiky a podpoře režimu mnoho mužů, kteří by možná jinak s tímto krokem váhali. Obrana hranic taktéž dala pádnou odpověď ohledně životaschopnosti tohoto subjektu, jakkoliv bylo mnohými Slovensko i po skončení Malé války bráno jako jisté provizorium a tyto fámy se šířily jak Slovenskem, tak i v Londýně, co by jedním z center čs. exilu.¹⁰⁴

Vzedmutý nacionalismus a obecně protičeské nálady ve slovenské společnosti, které se v průběhu jara 1939 projeví odsunem mnoha českých státních zaměstnanců, se nevyhnuly ani armádě. V uniformě sloužilo před 14. březnem na Slovensku mnoho Čechů, kteří nyní museli opustit Slovensko. Tento exodus měl nejenom posílit slovenské pozice v armádě a vyjít tak vstříc slovenskému nacionalismu, ale znamenal též i nebývalý kariérní vzestup pro mnoho slovenských poddůstojníků a nižších důstojníků, kterým odchod Čechů uvolnil dříve obsazené pozice. Avšak stejně jako v jiných oblastech veřejného života, tak i v armádě se ukázalo, že plné vyhnání Čechů není možné, jelikož v technických odvětvích chyběli patřičně vyškolení slovenští odborníci, takže musely být často udělovány výjimky, které setrvání Čechů, navzdory tlaku např. Vojtecha Tukey, umožnily. Nacionalizace slovenské armády tak narážela na meze proveditelnosti tohoto cíle a na vzdělávací kapacity slovenských vojenských škol, které jen pomalu zaplňovaly mezeru, jež vznikla odchodem českého personálu na jaře 1939. Mezeru, která až do konce války nebyla plně zahlazena.

Posledním bodem pak bylo tažení proti Polsku. Zde se Slovensko dostalo do vleku silného Německa a vzhledem ke své geografické poloze bylo nástupištem pro invazi. Slovenská armáda se do tažení přímo zapojila. Znamenala-li válka s Maďarskem jisté upevnění postavení Slovenska, pak podíl na likvidaci Polska a připojení části jeho území ke Slovensku, znamenal definitivní ukotvení státu. Tato agrese a oběť, kterou armáda při ní přinesla, byla opět glorifikována státní propagandou a začlenění nových obcí do svazku slovenského státu předvedeno jako heroický okamžik vojska i režimu, který navrátil Slovensku země, jež jim byly „uloupeny“.

Tato tři stádia se stala zásadními pro utvoření charakteru Slovenské armády pro další měsíce i roky. Mýtus o obraně východního Slovenska byl propagandisticky náležitě využit a navzdory de facto patu vstoupila armáda do povědomí obyvatelstva jako zachránce před zvůlí Maďarů. Očista pak vtiskla vojsku mnohem více slovenskou tvář, která se ale postupem času měla stále více přibližovat obrazu armády německé. Invaze do Polska pak ukázala armádu již nejenom jako obránce země, ale též i jako dobyvatele nových území a ochránce Slováků, které přivedla zpět do lůna národa a státu. Tyto ideje a mýty zůstaly přítomné v armádě až do srpna 1944, kdy je spolu s erupcí slovenského národního povstání vystřídal jiné legitimizační vyprávění. Nicméně ani tak

¹⁰⁴ Pavol PETRUF, *Zahraničná politika Slovenskej republiky (1939–1945)*, In: Historické štúdie 38, 1997, s. 19. O těchto fámách společně jednali 23. srpna 1939 i slovenský velvyslanec v Německu Matúš Černák s Kurtem Heimbürgem, referentem Politického oddělení IV na Zahraničním úřadě. Viz *Slovensko-německé vzťahy I*, s. 585.

by neměly být zapomenuty, neboť na jejich odkaz navazovali vojáci, kteří v létě 1941 odešli bojovat do zcela jiné války a již nikdy se z ní nevrátili.

Spring and Summer 1939 as a Source of Tradition and Mission for the Slovak Armed Forces
(Summary)

Within a relatively short period from March to September 1939, the newly established Slovak Republic had to try to defend its existence in the atmosphere of the disturbed Middle Europe. During this difficult period, the armed forces became one of the pillars on which the Republic built its tradition and which gave support in crises of its existence. This period brought three factors which contributed towards the formation of the Slovak army identity. They were the Small War with Hungary, nationalisation of the army and its purgation from the Czech minority and last but not least the support of German military campaign against Poland. Each of these episodes helped to strengthen the new regime in the country and gave the army its traditions on which it drew in the following years.

NEJSTARŠÍ KOPIÁŘ MĚSTA ŠVÍDNICE*

Tomáš Velička

Tomáš Velička: The Oldest Cartulary of Świdnica

The aim of the presented study is the analysis of the oldest cartulary of Świdnica from the 14th century. It is a written source, which the existing summaries have not considered sufficiently, even though it represents a significant evidence of the town office authority and activities in the Late Middle Ages. Furthermore, it also includes transcriptions of many documents that have not been studied yet. Within the study I proceed from palaeographic analysis to the content analysis and arrangement of the individual documents, the relation of the cartulary to the documents stored in the town archive and also the attention it was paid in the Late Middle Ages.

Key Words: cartulary, town office, Middle Ages diplomacy, town books, Świdnica

Kopiáře, jakožto soubory opisů písemností, které se nacházely v archivu příjemce, budily již od dávná pozornost historiků, editorů a diplomatiků.¹ Byl to však zájem obrácený takřka výhradně k jejich obsahovému výtěžení. Jinými slovy šlo těmto autorům jen o obsah písemností, jež do nich byly opsány. Nosič informací – v tomto případě kopiář – byl pro ně okrajovou záležitostí. Situace se začala měnit až začátkem 20. století, kdy se rozšířil záběr diplomatiky na prameny nelistinného charakteru a úřední knihy, k nimž kopiáře náleží. Ať už v celoevropském rámci,² nebo ve slezském pro-

* Studie vznikla v rámci řešení projektu GAČR (13-00091S), *Jan Zhořelecký a jeho věvodství v lucemburské koncepci České koruny*.

¹ Městským kopiářem rozumím městskou úřední knihu, do níž byly zapisovány písemnosti nacházející se v městském archivu. To se nemuselo krýt s dokumenty, jichž bylo město příjemcem, neboť radní archivy mohly pro uložení svých písemností využívat i jiné subjekty, ať už to byli jednotliví měšťané nebo jiné právnické či fyzické osoby. Do kopiářů mohly být opisovány jak písemnosti, jichž bylo město skutečným příjemcem, tak i jiné, které se nacházely v jeho držení. Podle potřeby do něj mohly být zařazeny i dokumenty, které vydalo samo město, pokud se bezprostředně týkaly jeho nároků.

² Základní charakteristiku kopiářů najdeme v knize Harry BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre I*, Leipzig 1912, s. 94–101; z německých prací byla věnována značná pozornost fuldským kopiářům Eduard HEYDENREICH, *Das älteste Fuldaer Cartular im Staatsarchive zu Marburg, das umfangreichste Denkmal in angelsächsischer Schrift auf deutschem Boden. Ein Beitrag zur Paläographie und Diplomatik, sowie zur Geschichte des Hochstiftes Fulda*, Leipzig 1899; Edmund STENGEL, *Fuldensia. Band 3. Fragmente der verschollenen Cartulare des Hrabanus Maurus*, Archiv für Diplomatik 2, 1956, s. 116–124; dále např. Heinrich MEYER zu ERMGASSEN, *Der andere Oculus Memorie. Ein Eberbacher Kopialbuch und Archivrepertorium aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts*, Archiv für Diplomatik 37, 1991, s. 119–154; Johannes MÖTSCH, *Die Balduineen. Aufbau, Entstehung und Inhalt der Urkundensammlung des Erzbischofs Balduin von Trier*, Koblenz 1980; *Das Kopiar der Grafen von Kleve*, ed. Wolf-Rüdiger SCHLEIDGER, Kleve 1986; *Das Kopiar des Schweriner Domkapitels von 1515. Renten in und um Schwerin 1338–1539*, ed. Annette HENNINGS und Monica SINDERHAUF, Rostock 2003; Walter SCHERZER, *Die Anfänge der Archive der Bischöfe und des Domkapitels zu Würzburg*, Archivalische Zeitschrift 73, 1977, s. 21–40; významné jsou badatelské počiny francouzské a anglické historiografie Henri STEIN, *Bibliographie générale des cartulaires français ou relatifs à l'histoire de France*, Paris 1907; *Les cartulaires. Actes de la table ronde organisée par l'Ecole nationale des chartes 1991*, ed. Olivier GUYOTJEANNIN, Laurent MORELLE, Michel PARISSÉ, Paris 1993; *Medieval cartularies of Great Britain and Ireland*, ed. Godfrey Rupert Carless DAVIS, London 2010; David WALKER, *The Organisation of Material in Medieval Cartularies*, in: *The Study of Medieval Records. Essays in Honour of Kathleen Major*, Oxford 1971, s. 132–150; česká

středí začaly vznikat četné studie věnující se této problematice. Poznání kopiářů není samoúčelné. Umožňuje rekonstruovat jejich vznik, určit okolnosti jejich založení a blíže tak nahlédnout do autorských dílen osob, které je měly na svědomí, a potažmo i do dějin každé jednotlivé písemnosti a příslušné kanceláře. V neposlední řadě kopiáře umožňují uvědomit si, jakou pozitivní roli v dochování hrálo jejich založení.

Na poli bádání nad slezskými kopiáři již bylo mnohé vykonáno, veskrze šlo ale o práce, které se nevěnovaly městskému prostředí.³ Ze souboru středověkých slezských městských kopiářů se bližší pozornosti dočkaly jen vratislavské rukopisy (v tom především nejstarší kopiář),⁴ jiné na své zpracování teprve čekají. Následující studie a katalog by měly být skromným příspěvkem k poznání této pramenné kategorie ve slezských městech.

Svidnickému kopiáři byla doposud věnována jen minimální pozornost. Využili její sice editoři celoslezských edic *Schlesisches Urkundenbuch* a *Regesten zur schlesischen Geschichte*, nikoliv však již podnik *Regesty śląskie*. Nejpodrobněji, byť s určitými nepřesnostmi, jej popsal ve své netištěné disertační práci ke svídnické městské kanceláři Jarosław Maliniak.⁵ Jen letmo se ho dotkla v přehledu svídnických archiválií Janina Pasławska.⁶ Naprostá většina písemností, které obsahuje, je již vydána. Přesto se v něm nachází několik doposud nezpřístupných listin.

Popis kopiáře

Rukopis je dnes uložen ve Státním archivu ve Vratislavi (*Archiwum Państwowe we Wrocławiu*)⁷ ve fondu *Akta miasta Świdnicy*⁸ pod signaturou 413. Knižní blok je sevřen v měkkou pergamenovou vazbu z neopracovaného hnědého pergamenu, na hřbetu je sšitá tzv. řetízovým stehem (*Kettenstich*). Na přední desce je napsáno „*Re-gistrum privilegiorum*“ a k tomu pozdější rukou (snad 16. století) doplněn letopočet 1482.

bádání sumarizována v Ivan HLAVÁČEK, *Kopiáře v Čechách v době předhusitské*, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, edd. Martin Nodl, Petr Sommer, Praha 2004, s. 231–249.

³ Leo SANTIFALLER, *Liebenthal's Kopialbücher des Premonstratenser Stiftes zum Hl. Vinzenz in Breslau*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband XV, Innsbruck 1947; Bronisław TURON, *Liber Niger – kopiarz biskupstwa wrocławskiego*, Acta Universitatis Wratislaviensis (dále AUWr) No 126, Historia XIX, Wrocław 1970, s. 39–50; Andrzej WALKÓWSKI, *Najstarszy kopiarz lubiąski*, AUWr No 800, Historia L, Wrocław 1985, s. 163–221; Artur BRUDER, *Najstarszy kopiarz klasztoru Cystersów w Henrykowie*, AUWr No 1267, Historia LXXXVIII, Wrocław 1992; Roman STELMACH, *Die Sammlung von Kopialbüchern im Staatsarchiv Breslau*, in: Stand, Aufgaben und Perspektiven territorialer Urkundenbücher im östlichen Mitteleuropa, hrsg. von W. Irgang und N. Kersken, Marburg 1998, s. 177–182; Rościślaw ŻERELIK, *Najstarszy kopiarz ksiąząt oleśnickich i kozielsko-bytomskich*, AUWr No 3402, Historia CLXXXV, Wrocław 2012.

⁴ Georg BOBERTAG, *Die Rechtshandschriften der Stadt Breslau*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 14, 1878, s. 156–208; Hermann MARKGRAF, *Geschichte des städtischen Urkundenarchivs zu Breslau*, Archivalische Zeitschrift 3, 1878, s. 110–136 (zde s. 114–116); Bronisław TURON, *Najstarszy kopiarz miasta Wrocławia*, Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 15, 1960/2, s. 183–191.

⁵ Jarosław MALINIAK, *Kancelaria miasta Świdnicy w średniowieczu*, nepubl. disertační práce, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2001, s. 97–98.

⁶ Janina PASŁAWSKA, *Dokumenty i akta miasta jako źródło do badań nad dziejami miasta i ziemi świdnickiej*, Rocznik Świdnicki 1980, s. 174–181.

⁷ Dále jako AP Wrocław.

⁸ Dále jako AM Świdnicy.

Není zřejmé, co toto datum označuje. Určitě ne rok vzniku, neboť kopiář je o více než sto let starší. Přesto svedl některé badatele na scesti při časovém určení této památky.⁹ Stejný název se nachází v příčné poloze na zadní desce, i když je částečně vyškrabán. Rukopis je paginován nejspíše rukou 19. století, soudobá foliace (či paginace) nepřichází. Rozsah činí 179 stran, přičemž poslední písemnost je volně přiložena a označena jako strana 180. Na první straně se nachází soupis radních z roku 1356, před ním je jakýsi nadpis (*Nota iste est liber, in quo littere perpetue sunt registrate*), což vzbuzuje dojem založení knihy právě v tomto roce – po analýze obsahu a písma uvidíme, že je to složitější. Soupis radních odpovídá kadenci let 1355/56, kdy je jen vynecháno jméno posledního radního Mikuláše Kurrera.¹⁰ Na následující straně pak přichází druhý nadpis (*Incipiunt privilegia super iura civitatis, consulum et civium in Swidnicz*), který se s prvním dobře doplňuje. Soudě podle obou nadpisů by se mělo jednat o opisy listin zakládající práva trvalého charakteru, jež mohly mít různé vydavatele. Tak tomu opravdu je a v kopiáři našlo své místo 74 opisů. Odečteme-li duplikáty, pak obsahuje celkem 67 písemností.

Důležitou otázkou je doba jeho vzniku. Terminus post quem je rok 1356, ze kdy pochází úvodní opis radní listiny, potažmo rok 1355, kdy byla vydána poslední do hlavního textu kopiáře zařazená písemnost.¹¹ Terminus ante quem pak představuje rok 1361, kdy de facto skončila platnost privilegia Bolka II. (z roku 1355), kterým nově reglementoval způsob volby městské rady. V onom roce (1361) vydal tentýž vládce v této věci novou listinu.¹² Původní Bolkova písemnost z roku 1355 je v kopiáři na posledním místě a je kancelována.¹³ Nicméně na celém rukopise se podílelo více písařských rukou, ačkoliv jeho konečná podoba vznikla mezi lety 1355–1361.

Písařské ruce

Vzniku kopiáře se účastnily celkem čtyři písařské ruce. Rozlišují jednak samotný text opisů, jednak ruku záhlavních registů nad každou písemností. Jejich podíl vyjadřuje následující tabulka:

strany	hlavní text	text záhlaví opisů	část kopiáře
1 ¹⁴	4. ruka	4. ruka	
2–62 ¹⁵	1. ruka	1. ruka	I.
69–165 ¹⁶ (bez 73–75)	2. ruka	4. ruka	II.
73–75 ¹⁷	3. ruka	----	(III.)
166–178 ¹⁸	4. ruka	4. ruka	IV.

⁹ J. PASŁAWSKA, *Dokumenty*, s. 179; J. MALINIAK, *Kancelaria miasta Świdnicy*, s. 97, 98.

¹⁰ Mateusz GOLIŃSKI – Jarosław MALINIAK, *Urzędnicy miast Świdnicy do 1740 r.*, Toruń 2007, s. 45.

¹¹ Č. 73 (jednoduché řadové číslovky odkazují na obsah kopiáře editovaný v příloze).

¹² M. GOLIŃSKI – J. MALINIAK, *Urzędnicy*, s. 13.

¹³ Č. 73. Jistě by totiž tato písemnost nebyla opisována po roce 1361, kdy již de facto neměla platnost. Po tomto datu byla nepochybně kancelována.

¹⁴ Opis č. 0.

¹⁵ Opisy č. 1–33.

¹⁶ Opisy č. 34, 35, 38–63.

¹⁷ Opisy č. 36, 37.

¹⁸ Opisy č. 64–73.

Jako s. 180 je vložen volný pergamenový list nadepsaný jako „*edificium hospitalis prope Bolkenhein*“ – je to opis listiny vratislavského biskupa Jana z 27. května 1298,¹⁹ který ale se samotným kopiářem nesouvisí. Na s. 179 je zapsána císařská intitulace Karla IV. i s promulgací (*notum facimus*). Jak již zmíněno, nad opisy jsou nadepisovány červené registry (s několika vynechávkami prováděny až na s. 173). Zpočátku nejsou strany linovány, dochází k tomu až od s. 80. Pozdější marginální poznámky se objevují jen málo. Celým kopiářem prostupuje jednotná grafická podoba opisů a registů. Z jednotného vzhledu se vymykají jen s. 73–75.²⁰ To bylo způsobeno defektem psací látky, který má v levém dolním rohu značně nepravidelný tvar. Tato část byla popsána až s určitým časovým odstupem od sestavení kopiáře. Její písmo je výrazně zběžnější. Předchozí opis končí na s. 72 a je zde poznamenáno „*verte duo folia*“. Z toho vyplývá, že druhá písařská ruka (která měla na svědomí tuto část rukopisu) záměrně vynechala následující tři strany. Písařské ruce neodpovídají jednotlivým složkám, a tak nelze soudit, že by byl rukopis psán samostatně a paralelně několika vedle sebe působícími písaři na samostatné složky a až dodatečně svázan.

Na základě písařských rukou tak můžeme rozlišit prakticky tři hlavní vrstvy (části) kopiáře, jak je označeno v tabulce.

Vrstvy kopiáře

Jednotlivé části se liší nejen písařskou rukou, ale i zaměřením.

1. část: obsahuje opisy let 1276–1331,²¹ písemnosti vydané do 1300: 8 kusů, 1301–20: 10 kusů, 1321–31: 15 kusů.

2. část: obsahuje opisy let 1274–1351,²² ale těžiště leží ve 40. letech, do starší doby zasahuje málo; písemnosti vydané do 1300: 3 kusy, 1301–20: 0 kusů, 1321–31: 1 kus, 1332–51: 24 kusů.

(3. část: obsahuje opisy let 1349).²³

4. část: obsahuje opisy let 1315–1355,²⁴ ale těžiště leží ve 40. a 50. letech; písemnosti vydané do 1300: 0 kusů, 1301–20: 1 kus, 1321–40: 2 kusy, 1340–55: 7 kusů.

Z těchto čtyř (ale prakticky tří)²⁵ vrstev kopiáře vyplývá, že každý z jejich autorů se soustředil na jiné období. Zatímco první z nich provedl výběr písemností (z těch, které tehdy ležely v radním archivu) vydaných do roku 1331 a činil při tom jen malé množství vynechávek, druhý z autorů se koncentroval na dokumenty vydané ve 30–40. letech. Z předchozího období do něj zahrnul jen čtyři listiny, z nichž ovšem dvě byly duplikáty a nacházely se již v první části. Autor čtvrté části potom opsál nejméně písemností (nepočítáme-li sporadicky se vyskytující 3. ruku) a soustředil se na období let

¹⁹ *Schlesisches Urkundenbuch VI* (dále jako *SUB*), edd. Heinrich APPELT, Josef-Joachim MENZEL, Winfried IRGANG, Köln – Weimar – Wien 1998, č. 351.

²⁰ Č. 36, 37. Vedle toho také úplný závěr kopiáře (s. 173–178), kde již absentují původní registry a písmo je čím dál zběžnější.

²¹ Č. 1–33.

²² Č. 34, 35, 38–63.

²³ Č. 36, 37.

²⁴ Č. 64–73.

²⁵ Tedy I, II. a IV. část.

1340–55. Ačkoliv čtvrtý písař zapsal jen deset písemností, z nichž dokonce tři byly duplikáty, přesto to byl on, kdo dal kopiáři výslednou podobu – právě tato ruka doplnila rubrem registry i do druhé části kopiáře a touto rukou je psán i zápis na s. 1, který je datován na rok 1356. Do tohoto roku, jak již výše zmíněno, tak můžeme položit počátek vzniku konečné podoby kopiáře. Zdá se ovšem, že předchozí části vznikaly o něco dříve. Dle srovnáváního paleografického materiálu se zdá,²⁶ že první část byla sepsána ve 40. letech 14. století (a dokonce možná již ve 30. letech).

Pokud jde o způsob řazení opsaných písemností, je třeba pojednat každou část zvlášť. Opisy v první části nejsou členěny chronologicky, byť určité náběhy se dají pozorovat. To samé platí i pro hledisko vydavatelské, které se v určitých náznacích také objevuje. Věcné řazení tu vůbec nepřichází – písemnosti v podobných záležitostech, nebo týkající se jedné kauzy jsou rozesety různě po celé části kopiáře. Zřetelnější systém lze odhalit ve druhé části, kde jsou opisy v zásadě řazeny podle vydavatelů – nejprve přicházejí knížecí písemnosti, na to listiny jiných vydavatelů. Někdy jsou i dokumenty ve stejné záležitosti psány za sebou, ale není to pravidlem. Ve čtvrté části je opisů jen nemnoho, takže může být odhalování případného pořádacího systému zrádné. Písemnosti jsou ale opisovány tak, že následují více méně chronologicky za sebou. Podle vydavatelů tvoří dvě sevřené skupiny: první čtyři měli na svědomí neknížecí vydavatelé, zbylých šest potom Bolek II.

Obsah kopiáře

Písemnosti zanesené do rukopisu v zásadě odpovídají charakteristice, jak je podána ve dvou nadpisech na prvních dvou stranách. Máme tu tedy co do činění s dokumenty trvalé platnosti (být určité výjimky přicházejí)²⁷ různých vydavatelů (kníže, církevní instituce, šlechta, městská rada, duchovní osoby), které se v oné době nacházely v držení městské rady.²⁸ Porovnejme soubor opisů v kopiáři s písemnostmi, které sem mohly najít cestu, ale nakonec do něj opsány nebyly (ačkoliv se v městském archivu dochovaly) s přihlédnutím k tomu, na jaké období se jednotliví autoři kopiáře ponejvíce soustředili.

1. část: obsahuje opisy dokumentů vydaných do roku 1331. Zde je vynechávek nejméně. Pokud jde o knížecí písemnosti, autor asi záměrně přehlížel dokumenty spojené s cechy a se spory odehrávajícími se mezi radou a řemeslníky.²⁹ Dále chybí Bolkovo privilegium na zřízení kupeckého domu a jeho ustanovení proti zlofádům ve

²⁶ Především nejstarší svídnická městská kniha: AP Wrocław, AM Świdnicy, sign. 180.

²⁷ Mám na mysli mandáty zpřístupněné v registáři pod č. 7, 24 a 41, nebo čtyřleté osvobození od daní (č. 5).

²⁸ Buď v originále nebo alespoň v opisu. Z 67 písemností, které byly vepsány do kopiáře, se jich 27 zachovalo dodnes v originále ve fondu Dokumenty miasta Świdnicy (dále DM Świdnicy). Další tři (č. 22, 57, 58) se nacházejí ve fondu kláštera křižovníků s červenou hvězdou ve Vratislavi (AP Wrocław, Rep. 66). Všechny tři kusy se týkaly svídnického špitálu, který původně náležel právě tomuto řádu. Z toho je zřejmé, že ve svídnické městské kanceláři musely existovat opisy některých písemností, které ve třech zmíněných případech našly cestu i do kopiáře.

²⁹ *Sub V.*, č. 6; *Codex diplomaticus Silesiae XVI. Regesten zur schlesischen Geschichte 1301–1315; XVIII. 1316–1326; XXII. 1327–1333; XXIX. 1334–1337; XXX. 1338–1342*, edd. Colmar GRÜNHAGEN – Konrad WUTKE, Breslau 1892–1930 (dále SR), č. 4541, 4543, 4560, 4657.

městě.³⁰ Jinak tu nepostrádáme takřka nic. Autor první části kopiáře tak zřetelně usiloval o opsání prakticky všech knížecích písemností s výjimkou těch, které se pojily s cechy. Z listin, které bychom tu očekávali, sem (kromě výše uvedených) nebylo opsáno jedině privilegium Jindřicha IV. Vratislavského z roku 1281, které měšťanům zajišťovalo právo stavění šlechtických dlužníků ve městě.³¹ Bylo určeno také pro fojta, a tak je možné, že k němu městská rada v té době neměla přístup. Z písemností ostatních vydavatelů sem jen málo nacházely cestu radní listiny.³² Jsou tu jen dvě: první se týkala sporu o zvon s dominikány a druhá koupě platu ve vsi Pszenno.³³ Písemnosti ostatních vydavatelů byly opsány prakticky všechny, o nichž je dnes povědomost: setkáváme se tu s místními šlechtici, církevními institucemi, vratislavským biskupem a vratislavskou městskou radou. Autor při opisování písemností nepostupoval příliš pečlivě, neboť dvě do kopiáře zanesl dvakrát s poměrně nevelkým odstupem.³⁴

2. část: druhý autor se soustředil na léta 1332(36)–1351. Zdá se, že do určité míry navazoval na svého předchůdce, kdy z předchozího období byl již do kopiáře proveden instruktivní a hlavně žádoucí výběr písemností, který skrze tohoto druhého písaře doznal jen malých doplnění (jen čtyři písemnosti vydané před rokem 1332). Ve druhé části je již vynechávek mnoho. Autor systematictěji opisoval písemnosti vydané až po roce 1336, nepočítáme-li čtyři doplnění pro starší období. Podle obsahové stránky opsaných kusů nelze jednoznačně říci, jaké kritérium řídilo jeho výběr. Nejsou sem zahrnuta ani všechna knížecí privilegia, řada jich chybí. Selektce písemností se snad řídila snahou podchytit městské příjmy, leč i z tohoto pohledu obsahuje mezery. Nejsou opisovány observační ani konfirmační listiny, opět chybí písemnosti spojené s cechy. Není vyloučeno, že je uchovávaly samy. Autor se naopak snažil evidovat listiny spojené se správou špitálu. I on opsál dva kusy, které do kopiáře zanesl již jeho předchůdce.³⁵ Radní listina se objevuje tentokrát jen jednou.³⁶

4. část: poslední autor zapsal dokonce tři duplikáty, a tak kopiář obohatil vlastní jen opisy sedmi písemností. Jak výše řečeno, koncentrují se hlavně do let 1344–55, poslední listina z roku 1355 však stojí již poněkud osamoceně, a tak můžeme hlavní záběr posledního písaře zúžit na léta 1344–1351.³⁷ Částečně se tedy překrývá s obdobím, kterému se věnoval již druhý z písařů. Vzhledem k malému množství opisů tu nelze stanovit intenci autora.

3. část: nejspíš až po dokončení kopiáře dopsala na tři chybějící strany písařská ruka č. 3 dva dlužní úpisy vydané městskou radou Svídnice v roce 1349.

³⁰ SR 4975, 5013.

³¹ *SUb IV.*, č. 415.

³² Což je ale v zásadě pochopitelné, neboť šlo v první řadě o evidenci přijatých písemností.

³³ Č. 13, 22.

³⁴ Č. 6, 10 znovu na pozicích 20 a 21.

³⁵ Č. 51, 61.

³⁶ Č. 57.

³⁷ Svědčí o tom rovněž skutečnost, že sem nebyla zanesena žádná z listin vydaných Karlem IV., ačkoliv pro město (a jiné příjemce svídnicko-javorského knížectví) zlistiňoval roku 1353 a 1355 viz *Regesty śląskie II. 1349–1354* (dále jako *RŚI*), edd. Kazimierz BOBOWSKI et alii, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1983, č. 969; *RŚI III. 1355–1357*, ed. Janina GILEWSKA-DUBIS, Wrocław 1990, č. 132.

Naprostá většina z opsaných písemností je známa a také vydána.³⁸ Přesto se mezi nimi objevuje deset kusů, které se v žádné edici nenacházejí.³⁹ Jedná se o písemnosti vzniklé až na jednu výjimku⁴⁰ v letech 1344–1349. Téměř všechny se týkají finančních transakcí městské rady. Radní listina z 15. srpna 1349⁴¹ rozšiřuje naše vědomosti o zadlužení svídnických měšťanů v vratislavských a středeckých židů, jakkoli šlo nepochybně o dluhy vynucené zvýšeným Bolkovým daňovým tlakem – ostatně byl také svědkem celé transakce. Navíc se dozvídáme o složení svídnické městské rady pro kadenci let 1348/49, která byla doposud neznámá.⁴² Přípisky dokazují, že těmtýž židům byly dány ještě další dlužní úpisy.

Kromě židovských věřitelů splacelo město Bolkovy dluhy také některým duchovním.⁴³ Několik inedit se týká různých církevních institucí: svídnických dominikánů,⁴⁴ křížovníků s červenou hvězdou⁴⁵ a křešovských cisterciáků.⁴⁶ Díky poslední písemnosti vydané křešovským opatem se dozvídáme o majetcích tohoto kláštera ve městě samém a o závazcích cisterciáků ohledně eventuálního vojenského ohrožení Svídnice. Zajímavá je v neposlední řadě listina oltářníka svídnického farního kostela Matyáše, v níž se vůči držitelí patronátních práv (městské radě) zavazuje nejen sloužit předepsané mše, ale také pro něj konat poselské služby.⁴⁷

Indorsáty

Musíme se také zastavit u vztahu registových indorsátních přijemeckých poznámek na originálech písemností vřazených do kopiáře a registry nadepisovanými nad opisy těchto kusů. Ačkoliv některé z indorsátů registového charakteru je možné zařadit již do 14. století, neprokazují žádnou inspiraci ve znění registových záhlaví v kopiáři. Vznikaly tak nepochybně zcela nezávisle na něm.

Vedle indorsátů, pokoušejících se více či méně úspěšně shrnout obsah příslušné písemnosti, přicházejí na svídnických listinách ještě poznámky jiného druhu. Jde o registrační poznámky. Jsou sledovatelné již na písemnostech 13. století a je tudíž vyloučeno, aby šlo o poznámku vydavatelského charakteru, která by svědčila o vedení register v knížecí kanceláři. To je předpokládáno až od roku 1346, kdy došlo k opětovnému spojení javorského a svídnického knížectví pod vládou Bolka II.⁴⁸ Při bližším prozkoumání jsem zjistil, že zmíněná poznámka má úzkou souvislost se zkoumaným kopiářem. Nachází se na většině dokumentů, které do něj byly zařazeny. Na druhé straně se nevyskytuje na žádném, který by do něj nebyl opsán. Má stabilní podobu: „registra-

³⁸ Viz příloha.

³⁹ Č. 0, 36, 37, 43, 52, 54, 55, 63, 66, 67.

⁴⁰ Č. 0.

⁴¹ Č. 36.

⁴² M. GOLIŃSKI, J. MALINIAK, *Urządnicy*, s. 44. Pro toto období složení rady chybí.

⁴³ Č. 37, 52, 55.

⁴⁴ Č. 54.

⁴⁵ Č. 63.

⁴⁶ Č. 67.

⁴⁷ Č. 66.

⁴⁸ *Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego. Tom II. 1385–1395*, ed. Tomasz JUREK, Poznań 2000, s. XV.

ta est“ (popřípadě různě zkrácená), je psána zhruba doprostřed dorsální strany. Vyznačila ji jedna písařská ruka, což již samo o sobě vylučuje její vydavatelský původ, když se nachází na listinách vydaných od konce 13. do poloviny 14. století. Bezpochyby tedy označovala přepsání dané písemnosti do nejstaršího svídnického kopiáře.

Přesto se ve svídnickém listinném fondu vyskytují písemnosti, v nichž figuruje registrační poznámka, aniž by byly opsány do kopiáře.⁴⁹ Ve všech případech jde o listiny Bolka II. Její podoba je ale mírně odlišná. Jedná se totiž o označení, které je vydavatelského původu a které zní „*registrum est ad temporale registrum*“. Tuto poznámku je tak nutné odlišovat od předchozí, neboť znamenala zanesení do knížecích register. Tyto poznámky na některých listinách určených pro Svídnici dokládají existenci jakýchsi konceptů register, z nichž potom byly písemnosti přepisovány do registerčistopisů. S jejich existencí počítá Tomasz Jurek,⁵⁰ nejstarší výskyt poznámky ve svídnickém materiálu však posunuje doklad jejich vedení k roku 1346.⁵¹

Vraťme se k poznámce prvního druhu, která byla přijemeckého charakteru a která označovala zanesení příslušného kusu do kopiáře. Jak výše naznačeno, existují dokumenty, které se v něm nacházejí, přesto na jejich dorsecch zmíněná poznámka nefiguruje.⁵² Snad příliš nepochybíme, svedeme-li tuto okolnost na autora poznámek, který se mohl přehlédnout – jak jsem výše ukázal, pokud šlo o opakované opisování již zanesených písemností, svídníční písaři v tomto neprojevíli příliš obezřetnosti. Druhým vysvětlením může být skutečnost, že jsem indorsáty svídnického listinného fondu zkoumal na mikrofilmech, kde byla řada listinných dors velmi špatně čitelná především vlivem jejich značného zatemnění.

Každopádně se dá říci, že na naprosté většině originálů bylo zaznamenáno, že daná listina byla opsána do kopiáře. Písařská ruka nanášející tuto poznámku je shodná s rukou, kterou jsem v kopiáři určil jako č. 4 – tedy ta, jež psala závěrečnou pasáž a zároveň doplnila registry nad opisy i v části předchozí, kde do té doby chyběly. Tento písař, pracující až na závěr, tak zpětně doplňoval uvedené poznámky na originály listin. Byly-li by tam dříve, jistě by to jeho předchůdce uchránilo před duplikací některých opisů, stejně jako i jeho samého, neboť jak jsme výše slyšeli, zapsal do poslední části kopiáře také tři písemnosti, které se v něm již nacházely. K žádnému dalšímu propojení opisů v kopiáři s originály listin nedošlo. Opisy nebyly v kopiáři ani číslovány, takže nelze předpokládat, že by byla tato městská kniha zároveň archivní pomůckou.

Původním záměrem této studie bylo propojení výkladu o kopiáři s archivně-inventárními pracemi ve středověkém svídnickém archivu, tak jak se zrcadlí v existenci přijemeckých indorsátů. Inspirován pracemi, které na základě tohoto postupu odhalily způsob a dobu prvních archivních pořadacích prací,⁵³ jsem přistoupil ke svídnickému

⁴⁹ AP Wrocław, DM Świdnicy, sign. U 76 (rok vydání 1346), U 87 (1347), U 95 (1348), 109 (1351), U 111 (1351).

⁵⁰ *Landbuch*, s. XV, nejstarší kus s touto poznámkou pochází podle něj z roku 1347.

⁵¹ AP Wrocław, DM Świdnicy, sign. U 76.

⁵² Č. 2, 52, 71

⁵³ Ernst PITZ, *Schrift- und Aktenwesen der städtischen Verwaltung im Spätmittelalter. Köln – Nürnberg – Lübeck. Beitrag zur vergleichenden Städteforschung und zur spätmittelalterlichen Aktenkunde*, Köln 1959; Elke GOEZ, *Pragmatische Schriftlichkeit und Archivpflege der Zisterzienser. Ordenszentralismus und regionale Vielfalt, namentlich in Franken und Altbayern (1098–1525)*, Münster – Hamburg – London 2003; Harald SCHIECKEL, *Pertinenz und Provenienz in den alten Ordnungssystemen mitteldeutscher Stifts- und*

materiálu. Dostalo se mi však značného zklamání. Na dorsech písemností ve svídnickém městském archivu skutečně nechybí přijemecké poznámky vesměs registového charakteru, ale jsou, pokud jde o jednotlivé písařské ruce, extrémně roztržité. Procházel jsem listinný fond zhruba do konce 15. století⁵⁴ a zjistil jsem přes 50 písařských rukou, z nichž velké množství napsalo poznámku jen na jednu nebo dvě písemnosti. Maximum pro jednu ruku bylo deset indorsátů. Většina těchto rukou se dala zařadit do 15. století. Navíc přijemecké indorsáty neobsahovaly ani všechny listiny. Kvůli tomu je situace značně nepřehledná a prakticky neumožňuje rozlišit jednotlivé fáze péče o svídnický radní archiv. Jedno však z tohoto zjištění přeci jen vyplývá. Ve svídnické městské kanceláři se během 15. století evidentně nepřikročilo k nějakému velkému archivnímu pořádání, tak jako se to dělo jinde, a zájem o uložené svídnické archiválie se dál průběžně již od poloviny 14. století, jak dokládají nejstarší indorsáty.

Autorství a důvody vzniku kopiáře

Konečnou redakci kopiáře můžeme s opatrností spojit s notářem Walterem, který je jako radní písař doložen k roku 1356⁵⁵ a výše byl identifikován jako písařská ruka č. 4. Předchozí části kopiáře je potom možné připsat některým v městské kanceláři činným notářům ve 40. letech – tedy buď Jindřichu Polákovi (1333–1342),⁵⁶ nebo Petrovi ze Střehomi (1346–1348).⁵⁷ Spolehlivější atribuci by mohl přinést jen podrobný paleografický rozbor produktů svídnické městské kanceláře.

Pokud jde podnět vedoucí k založení kopiáře, ani zde není k dispozici žádná pevnější opora vzhledem k tomu, že nelze přesněji zařadit vznik prvních dvou částí kopiáře. 40. a především 50. léta 14. století byla obdobím, kdy svídnický kníže Bolek II. mocenskopoliticky významně expandoval – finančně jeho ambiciózní politiku kryla především knížecí města, která si ale finanční služby nechávala zaplatit v podobě různých knížecích privilegií a postupování knížecích příjmů. Některé části kopiáře (především druhá) se v určitých náznacích koncentrují právě na tento druh písemností, takže lze s opatrností přijmout tento podnět jako jednu z motivací k zavedení zkoumaného rukopisu. Do jaké míry zde hrály roli podněty kancelářského charakteru a do jaké míry podněty vnější, nelze s určitostí říci.

Srovnání s jinými kopiáři

Nejstarší svídnický kopiář však nebyl nejstarším městským kopiářem vedeným ve Slezsku. Pokud bychom seřadili tyto městské knihy slezské proveniencí podle stáří, pak právě probíraný svídnický rukopis zaujímá mezi nimi druhé místo. Nejstarším dochovaným městským slezským kopiářem je rukopis vzniklý ve Vratislavi okolo roku 1310. Po stránce vnější výpravy mu byla v tehdejší městské kanceláři věnována

Klosterarchive, in: *Archivar und Historiker – Studien zur Archiv- und Geschichtswissenschaft*. Zum 65. Geburtstag von Heinrich Otto Meisner, Berlin 1986, s. 89–106.

⁵⁴ AP Wrocław, DM Świdnicy, č. U 1–U 1250.

⁵⁵ M. GOLIŃSKI, J. MALINIAK, *Urzędnicy*, s. 262–264.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ Tamtéž.

velká pozornost – kaligrafické písmo, dvousloupcový text, červeně nadepisované registry, barevně provedené iniciály. Stejně jako pojednáváný svídnický kus neobsahuje klasickou předmluvu, ale jen jakýsi nadpis. Není tak známo, kdo byl jeho autorem. Naopak vcelku spolehlivě lze určit dobu jeho vzniku a nejspíš i motivy, které vedly k jeho založení (byla to nejistá situace v knížectví, kde v této době došlo k několika podílům mezi tři syny Jindřicha V. Tlustého).⁵⁸

Na pomyslné časové ose by na druhé místo patřil nejstarší svídnický kopiář. V době, kdy dostával svou konečnou podobu, vznikl ve Vratislavi druhý kopiář⁵⁹ a navíc byla vyhotovena i jeho užitková verze.⁶⁰ Druhý vratislavský kopiář se co do svého vzhledu evidentně inspiroval u svého předchůdce, neboť prokazuje podobné znaky. Je již ale výrazně rozsáhlejší a byl navíc používán i v dalších desetiletích, kdy byly přidávány další opisy.

Jako další v pořadí přichází druhý dochovaný svídnický kopiář, tedy spíše kopiářový konvolut, který vznikl dodatečným svázáním několika složek psaných různými písaři.⁶¹ Jako celek zahrnuje 25 písemností vydaných v letech 1348–1378 a rozpadá se do pěti autonomních částí, z nichž každá musí být posuzována samostatně.

V polovině 15. století vznikl kopiář v Lehnici. Zde tentokrát známe autora – byl to soudobý městský notář a významný politik Ambrož Bitschen.⁶² Sebe prezentace autora tu šla až tak daleko, že nechal na první aperturu rukopisu vymalovat svůj erb. Nepochybně se v tom odrážejí jeho ambice, které několik let po založení kopiáře zaplatil životem během městského vzbouření. I tento kopiář má velmi slavnostní úpravu a je téměř celý dílem zmíněného lehnického písaře.⁶³

I když se přímo mezi kopiáře neřadí, je třeba zmínit vratislavský archivní inventář vzniklý roku 1484.⁶⁴

Jako poslední uvedme město Nisa, kde byl kopiář založen roku 1522 (toto datum je vytlačeno na renesanční kožené vazbě), jako jediný ze zkoumaných kopiářů byl psán na papíře.⁶⁵

V tomto přehledu byly uvedeny jen dochované městské kopiáře. Slezské archivní fondy, jak známo, prodělaly obrovské ztráty v závěru druhé světové války a patří k nim bohužel i některé kopiáře, které dnes známe veskrze jen ze zmínek ve starší literatuře. V Lehnici měl existovat kopiář založený v polovině 14. století⁶⁶ a stejný osud stihl i hlohovský kopiář vedený od roku 1468 a nazývaný *Liber cum cruce* podle krucifixu, který byl vymalován na přední desce.⁶⁷

⁵⁸ B. TUROŃ, *Najstarszy kopiarz*; AP Wrocław AM Wrocławia, Księgi miejskie, sign. D1.

⁵⁹ AP Wrocław AM Wrocławia, Księgi miejskie, sign. D2.

⁶⁰ AP Wrocław AM Wrocławia, Księgi miejskie, sign. D3.

⁶¹ AP Wrocław, AM Świdnicy, sign. 411.

⁶² Przemysław WISZEWSKI, *Świat według Ambrożego Bitschena, czyli jak xv-wieczny mieszkaniec Legnicy mógł postrzegać swoje miejsce w wszechświecie*, Szkie legnickie 25, 2004, s. 37.

⁶³ AP Wrocław, Oddział Legnica, AM Legnica, Księgi miejskie, sign. II/1201.

⁶⁴ AP Wrocław AM Wrocławia, Księgi miejskie, sign. D20 (*Liber bucalatus*).

⁶⁵ AP Opole, AM Nysy, sign. 586.

⁶⁶ *Urkundenbuch der Stadt Liegnitz*, ed. Franz Schirmacher, předmluva s. XII.

⁶⁷ *Codex diplomaticus Silesiae. XXVIII. Band. Die Inventare der nichtstaatlichen Archive Schlesiens. II. Kreis und Stadt Glogau*, ed. Konrad WUTKE, Breslau 1915, s. 226.

Všeho všudy je dnes k dispozici sedm slezských městských knih z období středověku, které se dají označit jako kopiáře. Je to hodně nebo málo? Srovnáme-li tuto situaci se stavem dochování v Čechách a na Moravě, pak má slezské prostředí v tomto směru výhodnější pramennou základnu. Zatímco na Moravě není dochován žádný v pravém slova smyslu středověký městský kopiář (jsou to jen určité kopiářové části jiných městských knih, kam byly opisovány písemnosti nacházející se v městském archivu), v Čechách může badatel pracovat se čtyřmi rukopisy (žatecký, kadaňský, lounský a litoměřický).⁶⁸ Vedle toho přicházejí stejně jako jinde četné kopiářové části jiných městských knih – s těmi se setkáváme i ve Slezsku: takový charakter měla např. pamětní kniha Lemberku ležícího v javorském knížectví, kam městský písař opsal mj. knížecí privilegia určená pro město.⁶⁹ Lze se s nimi setkat ale porůznu i jinde.

V čem byl pojednaný svídnický kopiář specifický, v čem naopak prokazoval společné rysy s ostatními zmíněnými slezskými městskými kopiáři? Pokud jde o vnější znaky, pak se od ostatních příliš neliší. I jinde převládal pergamen jako psací látka, úhledné kaligrafické písmo, které však postupem doby přechází v polokurzivu až kurzivu, liniování, nadepisování registry červeným atramentem, pozdější marginální poznámky svědčící o jeho užívání (byť ty zde nejsou přeci jen tak časté jako jinde). Od ostatních se liší dobou, kdy do něj byly činěny zápisy: kromě uvedených písařů, kteří do kopiáře opisovali zhruba v rozmezí 10–20 let, již v pozdější době žádný další nepřibyl, což je v kontextu ostatních zmíněných kopiářů spíše výjimkou. Na rozdíl od jiných zde nebyly jednotlivé opisy číslovány, ani nebyl předaslán před začátkem soupisu opsaných kusů.

Závěr

Nejstarší svídnický kopiář nebyl dílem jednoho autora, ale hned čtyř, kteří do kopiáře vepsali 67 písemností (74 i s duplikáty), jež byly vydány v letech 1274–1355. Nejstarší ruka je datovatelná nejspíš na 30–40. léta 14. století. Poslední do druhé poloviny 50. let 14. století – tato poslední ruka, hypoteticky městský notář Walter, mu propůjčila konečnou podobu, kdy nejen dopsala několik závěrečných opisů, ale zároveň doplnila registry nad písemnosti ve druhé části a popsala první stranu celého rukopisu. Provedla také evidenci opsaných písemností na jejich originály v podobě registrační poznámky. Jednotliví autoři kopiáře nejspíš sledovali různé cíle při výběru písemností, které jsou však vesměs poměrně nezřetelné. Svým stářím tento rukopis náleží mezi první kopiáře, které ve slezských městech ve středověku vznikly. V dalších desetiletích byl kopiář stále užíván, ale nebyly do něj již vpisovány žádné další texty. Marginální poznámky, s nimiž se tu setkáváme, však svědčí o užívání rukopisu ještě v pokročilém 15. století.

Skutečnost, že se v Svídnici přikročilo k zavedení této městské knihy již před polovinou 14. století, svědčí o vyspělosti městské kanceláře, jakkoliv se musela v předcho-

⁶⁸ Tomáš VELIČKA, *Lounský městský kopiář v kontextu vývoje pozdně středověkých městských kopiářů*, *Studia Mediaevalia Bohemica* 5, 2013, s. 75–100; TÝŽ, *Nejstarší kadaňský kopiář – příspěvek k pozdně středověké městské diplomatice*, in: Poohří 3. Ohře – spojnice lidí a osudů. Sborník z konference konané v Kadani 4–5. října 2012, ed. J. Šilová, Kadaň 2013, s. 96–115.

⁶⁹ Winfried IRGANG, *Das spätmittelalterliche Stadtbuch von Löwenberg in Schlesien*, *Zeitschrift für Ostforschung* 45, 1996, s. 317–357.

zích desetiletích vyvíjet značně dynamicky, když založení nejstarší městské knihy povoloval roku 1321 svídnický vévoda Bernard. Jak ukazuje zmiňovaný kopiářový konvolut,⁷⁰ opisy písemností ležících v městském archivu tu vznikaly i v dalších desetiletích. Další kompletně dochovaný městský kopiář pochází pak až z počátku raného novověku. Jeho autorem byl významný městský notář Franz Faber. Ten sepsal kopiář v letech 1535–1542 a písemnosti do něj zařazené se týkaly především vztahu měst svídnicko-javorského knížectví a okolní šlechty, s níž se v té době často dostávala do sporu.⁷¹

Katalog písemností v kopiáři

V následujícím katalogu jsou podány registry písemností nacházející se v nejstarším svídnickém kopiáři.⁷² U písemností, jež jsou zpřístupněny v některé z edic, jsem volil formu spíše záhlavního registru. U kusů, které doposud nebyly vydány,⁷³ je podán náhradní registru.⁷⁴ V rámci záznamů je uváděno datum a místo vydání, následuje obsahové shrnutí a doplňující informace zahrnující jazyk dokumentu, odkaz na kopiář; pokud existuje, je uvedena i signatura originální písemnosti⁷⁵ a je-li písemnost vydána, pak odkaz na ediční zpřístupnění.⁷⁶

Nota iste est liber, in quo littere perpetue sunt registrate.

1356, -

Uvedeni členové městské rady⁷⁷: Thomas de Crosswitz, Thilo Cremser, Petrus de Munstirberg, Hanko de Kalndorf, Nycolaus Hyldebrandi a [Nicolaus Korrer]⁷⁸

⁷⁰ AP Wrocław, AM Świdnicy, sign. 411.

⁷¹ J. MALINIĄK, *Kancelaria miasta Świdnicy*, s. 98; AP Wrocław, AM Świdnicy, sign. 57.

⁷² AP Wrocław, AM Świdnicy, sign. 413.

⁷³ Jsou to č. 0, 36, 37, 43, 52, 54, 55, 63, 66, 67.

⁷⁴ V intencích Walter HEINEMEYER, *Richtlinien für die Regestierung von Urkunden*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 101, 1965, s. 1–7.

⁷⁵ U písemností z fondu DM Świdnicy je v závorce uváděna i stará signatura, neboť jednotlivé archiválie jsou fyzicky označeny právě touto signaturou.

⁷⁶ V katalogu jsou používány následující zkratky edic: SR = *Regesten zur schlesischen Geschichte*, RŚI = *Regesty Śląskie, I–III 1343–1357*, ed. Kazimierz Bobowski, Janina Gilewska-Dubis, Wrocław 1975–1990; *Rechtsdenkmäler = Rechtsdenkmäler der Stadt Schweidnitz*, ed. Theodor Goerlitz, Paul Gantzer, Stuttgart – Berlin 1939; BU = *Breslauer Urkundenbuch, Bd. 1*, ed. Georg Korn, Breslau 1870; KDPAPDS = *Katalog dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych Dolnego Śląska, IV. (1351–1365)*, ed. Roman Stelmach, Wrocław 1991; *Sub = Schlesisches Urkundenbuch. IV.–VI.*, ed. Winfried Irgang, Köln [etc.] 1988–1998; Tzschoppe, Stenzel = *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober-Lausitz*, G. A. Tzschoppe, G.A. Stenzel, Hamburg 1832; *Wykaz regestów = Wykaz regestów Archiwum archidiecezjalnego we Wrocławiu. Regesty dokumentów parafii w Świdnicy (1)*, ed. Wincenty Urban, Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego 6, 1978, s. 323–351; CDS 8 = *Codex diplomaticus Silesiae VIII. Schlesische Urkunden zur Geschichte des Gewerberechts insbesondere des Innungswesens. Aus der Zeit vor 1400*, ed. Georg Korn, Breslau 1867; CDS 27 = *Codex diplomaticus Silesiae XXVII. Die Landständische Verfassung von Schweidnitz-Jauer zur Geschichte des Ständewesens in Schlesien*, ed. Gustav Croon, Breslau 1912; *Sommersberg III. = Silesiacarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti ... (Tomus 3)*, confect Friedrich Wilhelm von Sommersberg, Leipzig 1732.

⁷⁷ Odpovídá funkčnímu období 1355/56 viz M. GOLIŃSKI, J. MALINIĄK, *Urzędnicy*, s. 45.

⁷⁸ V zápisu chybí, doplněn dle M. GOLIŃSKI, J. MALINIĄK, *Urzędnicy*, s. 45.

lat., kopiář, s. 1.

0.⁷⁹

21. 9. 1356, -

Městská rada⁸⁰ vyznává, že z rozkazu vévody Bolka II. a se souhlasem řemeslníků a obce povoluje Lorenzu Bogenerovi, zaměstnanci města, aby zachoval přístavek ke svému domu, který sahá do ulice a aby jej ani on ani nikdo jiný nezužoval.

něm., kopiář, s. 1.

Incipiunt privilegia super iura civitatis, consulum et civium in Swydnicz

1.

15. 11. 1276, Vratislav

Jindřich IV. Vratislavský potvrzuje Svidnickým privilegia nadaná jim jeho otcem (Jindřichem III. Bílým) a strýcem (Vladislavem) týkající se držby lesa a části Witoszowa (*Bougindorf*)⁸¹.

lat., kopiář, s. 2–3 (*nadepsáno: „De rubeto et silva nostra“*); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 3 (U 3); edice: SUB IV., č. 300.

2.

5. 12. 1278, Vratislav

Jindřich IV. Vratislavský propůjčuje městu šrotěrství piva a vína.

lat., kopiář, s. 3–4 (*nadepsáno: „De ductu cervisie“*); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 4 (U 4); edice: SUB IV., č. 347.

3.

1282, Vratislav

Jindřich IV. Vratislavský připojuje ves Slotwina (*Soneburn*)⁸² ke Svidnici.

lat., kopiář, s. 4 (*nadepsáno: „De Schoneburn“*); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 6 (U 6); edice: SUB V., č. 35.

4.

1290, -

Šlechtic (*comes*) Kristián Bílý prodává městu Svidnice uvedené majetky.

lat., kopiář, s. 5–6 (*nadepsáno: „De pascuīs“*); edice: SUB V., č. 494.

duplicitní s č. 51

5.

4. 7. 1313, Střehom

Bernard Fürstenberský osvobozuje Svidnici kvůli požáru od daní na čtyři roky. Dále městu daruje výnosy z Nového Města⁸³ na opravu bran.

lat., kopiář, s. 6–7 (*nadepsáno: „De libertate civitatis post exustionem“*); regist: SR 3360.

6.

15. 12. 1310, Javor

Knížata Bernard, Bolek II. a Jindřich Fürstenberští potvrzují privilegia svídnických měšťanů spolu s jejich právy k majetkům ve Świebodzicích (*Vriburch*).

lat., kopiář, s. 7–9 (*nadepsáno: „De districtu Friburgensi“*); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 10 (U 18); regist: SR 3172.

⁷⁹ Pro tento záznam, který je de facto předřazen počátku samotného kopiáře, bylo z tohoto důvodu zvoleno nulové pořadové číslo.

⁸⁰ Ve stejném složení jako výše.

⁸¹ Witoszów Dolny, jz. od Svidnice, pow. świdnicki.

⁸² Záp. od Svidnice, pow. świdnicki.

⁸³ Svidnické předměstí východně od městských hradeb, které ale mělo zpočátku charakter samostatné obce; v roce 1336 administrativně sloučeno se Svidnicí (viz č. 38).

duplicitní k č. 20

7.

16. 10. 1290, Svidnice

Bolek I. Svidnický prikazuje svídnickým měšťanům, aby respektovali nařízení svých radních.
lat., kopiář, s. 9–10 (nadepsáno: „Mandatam ducis”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 6719 (U 12); edice: SUB V., č. 481.

8.

22. 12. 1309, Střehom

Kníže Bernard Fürstenberský vyznává, že se na jeho příkaz Svidničtí zavázali odvést z městského šosu 450 hřiven grošů jeho švagrům bavorským vévodům a jeho sestře Kateřině.
lat., kopiář, s. 11–12 (nadepsáno: „De assignatione peccunie exactionis ex parte ducis”); regist: SR 3091.

9.

31. 10. 1310, Svidnice

Knížata Bernard, Bolek II. a Jindřich Fürstenberští prodávají městům Vratislavi a Svidnici clo vybírané od pěších ve Svidnici, Reichenbachu (*Rychenbach*), Frankenštejnu (*Frankynsteyn*), Vartě (*Wartha*), okolo Kladska (*Glacz*), ve Střelíně (*Strelin*), Wiązowie (*Wansow*) a Kątach (*Kant*).
lat., kopiář, s. 12–14 (nadepsáno: „De theloneo exempto racione testamenti”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 9 (U 17); edice: BU, č. 92.

10.

1299, -

Jindřich, pán z Baruth (*comes de Baruth*), prodává svídnickému měšťanovi Heymanovi Amoris plat ve výši čtyř hřiven ze dvou mlýnů ve vsi Pszenno (*Weizenrode*)⁸⁴.
lat., kopiář, s. 14–15 (nadepsáno: „Instrumentum de molendinis” a jinou rukou připsáno „domini Henrici comitis de Baruth”); edice: SUB VI., č. 421.
duplicitní k č. 21; zde (č. 10) neúplný opis

11.

25. 7. 1331, Svidnice

Bolek II. Svidnický ustanovuje tresty těm, kteří se proviní proti městské radě nebo proti zaměstnancům města.
něm., kopiář, s. 15–19 (nadepsáno: „Instrumentum theutonicale super iure civitatis Swidnicz”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 25 (U 49); regist: SR 5034.

12.

19. 5. 1317, Reichenbach

Bernard Fürstenberský zbavuje Svidnické všech nároků třetích osob ohledně zakoupeného zvonu dominikánů.
lat., kopiář, s. 19 (nadepsáno: „Littera ducis super campanam”); regist: SR 3683.

13.

23. 5. 1317, Svidnice (in estuario Jacobi de Gogelow, civis Świdnicensis)

Svidničtí radní vyznávají, že knížecími úředníky byl neprávem zabaven zvon, který v zápětí město vykoupilo zpět.
lat., kopiář, s. 20–21 (nadepsáno: „Instrumentum publicum super campanam”); regist: SR 3685.

14.

23. 7. 1325, Vratislav

Vratislavští přísežní vyznávají, že rozsoudili spor mezi Svidnickými a Goblo Cichnerem a Johannem Buchem tak, že posledně jmenovaní nemají brojit proti radě.

⁸⁴ Sv. od Svidnice, pow. świdnicki.

lat., kopiář, s. 22–23 (nadepsáno: „*Johannem Buch in banito de obligatione et concordia inter cives et Gablonem*”); regest: SR 4455.

15.

24. 7. 1328, Svidnice

Bolek II. potvrzuje Svidnickým jejich privilegia a statuta, kterými je nadali jeho předchůdci.

lat., kopiář, s. 23–25 (nadepsáno: „*De iure civitatis Swidnicz per principem civibus concessio*”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 20 (U 39); edice: Tzschoppe, Stenzel, č. 134, s. 517–518; regest: SR 4751.

16.

4. 3. 1330, Svidnice

Bolek II. povoluje Svidnickým vybudovat krámy nebo budovy pro chudé řemeslníky, stejně jako pekařské a ševské krámy.

lat., kopiář, s. 25–28 (nadepsáno: „*De fundacione seu edificacione maccellorum panum et sutorum civitatis*”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 21 (U 41a); regest: SR 4922.

17.

20. 9. 1316, Svidnice

Bernard Fürstenberský potvrzuje Svidnickým šrotěrství a držbu valchy v blízkosti města.

lat., kopiář, s. 28–29 (nadepsáno: „*De impetitione cuiusdam officii quod burschrotammecht dicitur*”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 13 (U 24); regest: SR 3614.

18.

29. 12. 1327, Svidnice

Bolek Svidnický vyznává, že urovnal spor mezi hofrychtěrem Rupertem Unvogilem a Svidnickými.

lat., kopiář, s. 30–31 (nadepsáno: „*Super discidio materia disensionis ex parte civium et Ripartum Unvogil sopita*”); regest: SR 4699.

19.

28. 6. 1285, Vratislav

Jindřich IV. Vratislavský uděluje Svidnickým práva a svobody týkající se mílového práva, soudní příslušnosti měšťanů, povinností židů vůči městu a stavování dlužníků.

lat., kopiář, s. 32–33 (nadepsáno: „*De textoribus et panicidiis et aliis iuribus civitatis Swidnicz*”); edice: S**U**b V., č. 224.

na zápatí s. 32 poznámka rukou počátku 16. století : „, *das original haben die kammerherrn*”

20.

15. 12. 1310, Javor

Knížata Bernard, Bolek II. a Jindřich Fürstenberští potvrzují privilegia svídnických měšťanů spolu s jejich právy k majetkům ve Świebodzicích (*Vriburch*).

lat., kopiář, s. 33–35 (nadepsáno: „*De reddicione civitatis Vriburgensis*”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 10 (U 18); regest : SR 3172.

duplicitní k č. 6

21.

1299, -

Jindřich, pán z Baruth (*comes de Baruth*), prodává svídnickému měšťanovi Heymanovi Amoris plat ve výši čtyř hřiven ze dvou mlýnů ve vsi Pszenno (*Weizenrode*)⁸⁵.

lat., kopiář, s. 35–37 (nadepsáno: „*De censu quatuor marcarum vendito ex parte domini Henrici de Baruth*”); regest: SR 2534.

duplicitní k č. 10

⁸⁵ Sv. od Svidnice, pow. świdnicki.

22.

8. 9. 1331, -

Svidničtí radní vyznávají, že Jindřich Polák koupil od Brunona ze Pszena (*Wessinrode*) plat ve výši 11 a čtvrt hřivny a půl kopy kuřat. Jindřich vedle toho po své smrti odkazuje špitálu ve Svidnici sedm a půl hřivny, dva skojece a půl kopy kuřat ročního platu a přidává ustanovení k jejich využití.

lat., kopiář, s. 37–38 („De comparatione reddituum undecim marcarum ex parte civium apud dominum Brunonem“); orig. AP Wroclaw, Rep. 66, č. 95 (102); regest: SR 5043.

23.

29. 11. 1328, *Svidnice*

Bolek II. slibuje Svidnickým, že ve svém knížectví nebude instalovat místodržícího (*tutorem seu gubernatorem*) bez souhlasu svých poddaných.

lat., kopiář, s. 38–39 (nadepsáno: „De receptione nullius tutoris terre“); regest: SR 4775.

duplicitní k č. 69

24.

[20. 1. 1312, *Reichenbach*]⁸⁶

Bernard Fürstenberský přikazuje svídnickému plebánovi Janovi a radním města Svidnice, aby přivěsili svoje pečeti na jakýsi testamentární odkaz učiněný pekaři.

lat., kopiář, s. 39 (nadepsáno: „Littera ducis super donacione testamentaria per pistores“), bez datace; regest: SR 3250.

25.

12. 8. 1315, *Otmuchov*

Vratislavský biskup Jindřich nařizuje Svidnickým, poté co bylo město očištěno od hereze, aby se jí napříště vystříhali.

lat., kopiář, s. 40–41 (nadepsáno: „Littera episcopalis de hereticis“); regest: SR 3523.

duplicitní k č. 64

26.

1. 7. 1321, v *klášteře klarisek ve Střelíně*

Abatyše Markéta a konvent střelínských klarisek dávají souhlas k testamentárnímu darování, které své dceři, jedné ze sester uvedeného konventu, učinil svídnický měšťan Hermann Schutewurfil.

lat., kopiář, s. 42–43 (nadepsáno: „De assignatione testamenti reddituum duarum marcarum per Hermannum Schetewurfil filie eiusdem in Strelin“); regest: SR 4131.

duplicitní k č. 65

27.

24. 4. 1328, -

Převor svídnických dominikánů Jan daruje městu zvon ve farním kostele, který byl kdysi odňat dominikánům.

lat., kopiář, s. 43–44 (nadepsáno: „De campana fratrum predicatorum qua dederunt de consensu conventus sui consulibus et civibus in Swidnicz“); regest: SR 4737.

28.

23. 1. 1331, *svídnická radnice, (notářský instrument)*

Veřejný notář Jakub z Buchvaldu vyznává,⁸⁷ že kněz Ondřej z Brunšviku žádá o propuštění ze svídnického vězení poté, co byl v noci před městskými branami zadržen s podezřelými ženami.

lat., kopiář, s. 44–46 (nadepsáno: „De quoddam sacerdote qui nocturno tempore raptus fuit cum quibusdam mulieribus suspectis publicum instrumentum“); orig. AP Wroclaw, DM Šwidnicy, č. 24 (U 48); regest: SR 4923.

⁸⁶ Datováno podle SR, v kopiáři datační formule chybí.

⁸⁷ Josef NUHLÍČEK, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v městech pražských až do husitské revoluce*, k vydání připravili a doplnili Ivan Hlaváček a Markéta Marková, Praha 2011, č. 351.

29.

4. 3. 1330, Svidnice

Bolek II. vyznává, že se dvorský soud bude konat vždy ve Svidnici a k svídnickému soudu mají vznášet odvolání i jiná města knížectví (Střehom, Bolkenhein, Landeshut) ať už stávající, nebo na územích připojených ke knížectví.

lat., kopiář: s. 46–48 (nadepsáno: „*Quod iudicium civitatis Swidnicz non debet alias deferri*“); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 24 (U 43); regest: SR 4923.

30.

24. 2. 1321, Reichenbach

Bernard Fürstenberský povoluje městu založit městskou knihu.

lat., kopiář: s. 48–53 (nadepsáno: „*De quaterno civitatis Swidnicz in quem conscribende sunt cause*“); edice: Tzschoppe, Stenzel, č. 124, s. 502–504; regest: SR 4098.

31.

15. 4. 1330, Vratislav

Anna, abatyše kláštera vratislavských klarisek, potvrzuje úmluvu ohledně sloužení mši v kostele sv. Petra a Pavla⁸⁸ ve Svidnici (viz následující č. 32) a zároveň žádá o takové potvrzení vratislavského biskupa Nankera.

lat., kopiář: s. 53–61 (nadepsáno: „*Instrumentum abatisse monasterii sancte Clare apud Wratislaviam super capella beatorum Petri et Pauli apostolorum*“); regest: SR 4936.

32.

12. 3. 1330, Svidnice

Ota z Donína, vratislavský kanovník a svídnický farář, zlistiňuje dohodu se svídnickou radou a přísedními ohledně sloužení mši podle testamentu jakéhosi Jindřicha.

lat., kopiář: s. 61–64 (nadepsáno: „*Instrumentum domini Ottonis de Donyng plebani in Swidnicz super capella beatorum Petri et Pauli apostolorum*“); regest: SR 4928.

33.

22. 4. 1330, Vratislav

Biskup Nanker potvrzuje listinu Svidnických z 12. března t.r. (č. 32) týkající se dohody s Otou z Donína.⁸⁹

lat., kopiář: s. 64–69 (nadepsáno: „*Instrumentum confirmationis episcopi super quoddam testamento ad capellam beatorum apostolorum Petri et Pauli prope muros ante Swidnicz*“); regest: SR 4937.
duplicitní k č. 61

34.

12. 4. 1345, Svidnice

Bolek II. postupuje Svidnickým všechna cla ve městě za 220 hřiven pražských grošů, v tom zvláště solní clo. Během splácení této sumy mají měšťané platit 12 hřiven grošů ročně cisterciákům v Křešově

něm., kopiář: 69–70 (nadepsáno: „*Litera super theloneo quod perpetue exemptum est preter theloneum salis*“); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 45 (U 70); regest: RŚI I., č. 293.

35.

1341, Ciernie

Bolek II. upravuje Svidnickým ustanovení dědického práva.⁹⁰

něm., kopiář: s. 71–72, 76–77 (nadepsáno: „*Littera novi iuris inter maritum et uxorem*“); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 38 (U 61); edice: Rechtsdenkmäler, s. 62–64 č. 111; regest: SR 6530.

⁸⁸ V listině samotné se hovoří o kostele, v regestu, který mu předcházela, o kapli. Šlo o svatostánek ležící před jednou z městských bran (*Keppintor*) viz Mateusz GOLINSKI, *Wokół socjotopografii średniowiecznej Świdnicy. Część I*, Wrocław 2000, s. 101.

⁸⁹ Od následujícího opisu se mění písařská ruka.

⁹⁰ Následující dva kusy psány jinou písařskou rukou.

36.

15. 8. 1349, -

Jmenovaní radní města Svídnice (Thilo von Kalndorf, Thilo von Kremsir, Wikman von Rodstok, Apecz Kesten a Petir Bogener) vyznávají, že dluží židům Abramovi ze Středy a Smogilovi s Mušinem z Vratislavi 500 hřiven. Dluh má být splacen do nejbližšího dne sv. Michala (29. září).⁹¹ Pokud by k tomu nedošlo, má být úročena každá hřivna šesti feniky a navíc radní slibují po tuto dobu držet v některé z vratislavských hospod ležení (institut tzv. ležáka). Svědky jsou Bolek II. Svídnický, vratislavští měšťané a židé z Nisy.⁹² Pečeť přivěsila vratislavská městská rada.

něm., kopiář, s. 73.

37.

9. 2. 1349, -

Jmenovaní radní města Svídnice (Thilo von Kalndorf, Thilo von Kremsir, Wikman von Rodstok, Apecz Kesten a Petir Bogener) vyznávají se souhlasem přísežných, cechmistrů pekařů, řezníků, tkalců a ševců stejně jako celé obce, že vévoda Bolek prodal kanovníkovi vratislavské katedrální kapituly Janu Rothemu plat dlící na město za 170 hřiven pražských grošů ve výši 20 hřiven grošů ročně. Svídníci se zavazují jej odvádět vždy po deseti hřivnách na den sv. Walpury (1. května) a sv. Michala (29. září). Pokud by tak z důvodů válek mezi knížaty či městy neučinili, slibují do doby splátky držet ležení. Příjemce platu jej může dle svého uvážení zcizit.

Ohlášeno přivěšením svídnické městské pečeti.

lat., kopiář, s. 74–75.

38.

12. 5. 1336, Svídnice

Bolek II. dává souhlas k připojení tzv. Nového Města ke Svídnici a vyhlašuje ustanovení ohledně řemesel.

něm., kopiář, s. 77–79 (nadepsáno: „Littera qua dux prohibet foris civitatis habere fora et mansionem operariorum”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 31 (U 55); edice: Tzschoppe, Stenzel, s. 541–542, č. 146; regest: SR 5637.

39.

24. 6. 1336, Svídnice

Bolek II. vydává na žádost svídnické městské rady ustanovení ohledně dědického práva týkající se dědění dcer (a jejich dětí) po rodičích a prarodičích.

něm., kopiář, s. 79–82 (nadepsáno: „Littera qua princeps privat omnes virgines que infra tredecim annos violenter abducuntur preter voluntatem parentum eorum hereditaria porcione”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 32 (U 56); regest: SR 5560.

40.

24. 6. 1350, Javor

Bolek II. osvobozuje kramáře, kteří mají krámy u radnice ve Svídnici, od platů ve prospěch knížete.

něm., kopiář: 84–86 (nadepsáno: „Littera super libertate institarum sub pretorio”), orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 72 (U 105), regest: RŚI II., č. 327.

41.

9. 11. 1347, Svídnice

Bolek II. zakazuje na základě stížnosti Svídnických provozování řemesel mimo město do vzdálenosti jedné míle od hradeb a obchodu v celé svídnické vikpildě.

něm., kopiář: s. 84–86 (nadepsáno: „Littera quod dux prohibet operarios esse in districtu”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 54 (U 81); regest: RŚI II., č. 654.

⁹¹ To byl také den každoročních obnov rady.

⁹² Následuje poznamenání: *Item secunda litera data est eisdem iudeis super CC marcas capital[iter] precone et xl marcas usure super medium[?] xlme*; další: *Item tercia litera data est eis super C marcas super Valpurgis sub consilii promisso huius.*

42.

9. 2. 1349, Vratislav

Bolek II. vyznává, že pokud kdokoliv zneváží slovem nebo činem radního, přísězného nebo městského zaměstnance ve Svidnici, bude souzen podle práva.

něm., kopiář, s. 86–89 (nadepsáno: „Littera super inoventorie cuiusdam iuris oponentes se civitati”); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 69 (U 102); regest: RŚI II., č. 25.

43.

9. 11. 1347, Svidnice

Bolek II. potvrzuje nadání platu 10 hřiven grošů pro nově zřizované oltářnické místo ve svídnickém farním kostele učiněné skrze Jana plebána v Mikołajowicích (*Nycoldsdorf*)⁹³ a schválené svídnickými radními (Jacobus Zacharie, Petrus Kynsberg, Johann Melter, Petrus de Richenbach a Petrus de Munstrerberg). Patronátní právo nad oltářem má mít městská rada.

Svědčkově: Kelzill in de Cirnen, Peczo de Uchtericz miles, Siffridus de Rusindorf, Rudger de Wiltberg maršálek, Tammo de Schlelindorf, Petrus de Czedlicz, Cunczlin protonotář lat., kopiář, s. 89–90 (nadepsáno: „Littera qua dux perhibet emptionem decem marcarum super civitate pro altari”).

44.

30. 1. 1345, Svidnice

Bolek II. reguluje ve Svidnici šenk vína a prodej dřeva.

něm., kopiář, s. 90–93 (nadepsáno: „Littera de solutione debitorum pro vino, penesticis et lignis edificialibus prohibitis die fori”); edice: CDS 8, s. 22–23, č. 15.

45.

19. 6. 1345, Svidnice

Bolek II. povoluje svídnickým radním (Hannus Schuworch, Pecze Kinsberg, Pecze Munstirberk, Pecze de Reichenbach a Merkil Beyer) koupí a prodej mince ve městě. Důchody pocházející z této činnosti mají být užity na opravu městských zařízení zničených při nájezdu českého krále.

něm., kopiář, s. 93–95 (nadepsáno: „Littera qua dux favet vendicionem census super civitatem”); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 46 (U 71); regest: RŚI I., č. 319.

46.

24. 6. 1351, Svidnice

Bolek II. vyznává, že Mikuláš Sachinkirche prodal se souhlasem své ženy svídnickým radním, správěm špitálu na Novém Městě ve Svidnici, 10 hřiven ročního platu ve vsi Psenno (*Weysinrode*) osvobozených od všech knížecích povinností.

něm., kopiář, s. 95–96 (nadepsáno: Littera super emptione x marcarum census emptis in Weysinrode per hospitale suum[?]”); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 79 (U 112); regest: RŚI II., č. 477.

47.

24. 6. 1351, Svidnice

Bolek II. vyznává, že dědici zemřelého Jana Sachinkirche prodali radním města Svidnice *silvam auream*⁹⁴ jako léno.

lat., kopiář, s. 97–98 (nadepsáno: „Littera super emptione silve auree”); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 75 (U 112); regest: KDPAPDS IV, č. 22.

48.

29. 5. 1344, Svidnice

Bolek II. ustanovuje ve Svidnici solný trh.

něm., kopiář, s. 99–101 (nadepsáno: „Littera super foro salis civitati appropriato”); regest: RŚI I., č. 183.

⁹³ Jv. od Lehnice, pow.legnicki.

⁹⁴ Pravděpodobně lesnatý prostor Zloty las záp. od Mikołajowic.

49.

4. 4. 1283, -

Jindřich IV. Vratislavský vyznává, že maršálek Ondřej z Wierzbnej (*Wirbna*) prodal roční plat ze 4 lánů pusté země okolo Svidnice tamním měšťanům Jindřichovi de Amore a Rudigerovi.

lat., kopiář, s. 101–104 (nadepsáno: „Littera super vendicione partis paschue ab antiquo”); edice: SUB V., č. 52.

50.

1274, Svidnice

Jindřich IV. Vratislavský zlistiňuje, že fojt Jindřich ze Svidnice a Vit ze Střehomi prodali Dětrichovi z Žitavy louky u Svidnice za 28 hřiven.

lat., kopiář, s. 104–105 (nadepsáno: „Item littera super alia emptione ad paschua”); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 2 (U 2); edice: SUB V., č. 257.

51.

1290, -

Šlechtic (*comes*) Kristián Bílý prodává městu Svidnice vyjmenované majetky.

lat., kopiář, s. 105–107 (nadepsáno: „Item littera super alia emptione ad paschua”); edice: SUB V., č. 494. duplicitní k č. 4

52.

16. 12. 1346, Vratislav – v domě veřejného notáře, (notářský instrument)

inserovaná listina: 24. 5. 1346, Vratislav

Veřejný notář Jindřich, syn Petra z Bergova,⁹⁵ klerik merseburské diecéze vyznává v notářském instrumentu, že vidímoval na žádost svídnických radních (Cunzil Agnetin, Pecze Bernardi, Konrad de Croschewicz, Herman Fridil a Pecze Poppe) listinu vratislavského oficiála Ondřeje z Roslawicz, která byla zpečetěna svídnickou velkou pečeti a pečeti oficiála.⁹⁶ Ondřej z Roslawicz v ní vidímuje dohodu uzavřenou mezi svídnickou městskou radou, v zastoupení městského notáře Petra ze Střehomi, a Janem Saxo, plebánem kostela v Mikołajowicích (*Nyclasdorf*).⁹⁷ Radní prodávají Janovi věčný plat ve výši 10 hřiven grošů za 100 hřiven grošů, které již byly kupující stranou zaplacený. S transakcí vyjádřil souhlas vlastní listinou také Bolek II. Svídnický jako pán města. Petr jako prokurátor Svídnických uznává nad tímto platem církevní jurisdikci. Svídníční radní (v zastoupení zmíněného městského notáře) se zavazují odvádět roční plat 10 hřiven grošů ve dvou splátkách: na svátek sv. Martina (11. listopadu) a na Letnice (7. neděle po Velikonocích). Plebán Jan Svídnický dovoluje kdykoliv plat vykoupit zpět za částku 100 hřiven grošů ve zlatých nebo stříbrných mincích anebo jej zaměnit za jiný ve stejné hodnotě. Oficiál vratislavského biskupa Ondřej z Roslawicz tuto smlouvu potvrzuje a přikazuje Svídnickým dodržovat její ustanovení.

Svědkové prodeje plátu: *Mathias de platea Gallicorum in suburbio civitatis Wratislaviensis a Nycolaus de Lemberg* kněží, *Petrus de Frankenstein*⁹⁸ a *Martin de Cuiavia*⁹⁹ veřejní notáři

Svědkové v rámci notářského instrumentu, jenž celou záležitost vidímuje: svídnický kaplan *Ulricus*, kněz *Nycolaus de Kalindorf* a svídnický měšťan *Wiglon de Rodestok*.

lat., kopiář, s. 107–117 (nadepsáno: „Instrumentum super redicione x marcarum super civitatem per dominum Johanem quoddam plebanum in Niclasdorf”).

pod textem překresleno notářské znamení

⁹⁵ J. NUHLÍČEK, *Veřejní notáři*, č. 287.

⁹⁶ Pečeť popsána následujícím způsobem: „*Idem autem privilegium erat sigilatam sigillo orbitulari sub longitudinem appendente per scatum rubeum et viridum, rubea cera inpressa communi et in medio vero sigillo est una l linea transversum ducta, super qua est sculpta una dimidia ymago infulam in capite gerens et curvaturam tenens in manu sinistra sublinea aut alia ymago extitit singulata sedens in cathedra duas parvas ymagines ante se habens*”.

⁹⁷ Jv. od Lehnice, pow.legnicki.

⁹⁸ J. NUHLÍČEK, *Veřejní notáři*, č. 1138.

⁹⁹ J. NUHLÍČEK, *Veřejní notáři*, č. 769.

53.

25. 7. 1334, Svidnice

Převor Jindřich a konvent kláštera dominikánů ve Svidnici předávají svídnické městské radě plat pět a půl hřivny osvobozený od daní.

něm., kopiář, s. 117–121 (nadepsáno: „Littera super donacione v marc. super advocatia hereditaria in Svidnic per fratres predicatores”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 25 (U 51); regist: SR 5361.

54.

20. 9. 1348, -

Převor svídnického kláštera dominikánů Jan spolu se svým konventem prodává svídnické městské radě plat jedné hřivny grošů dlící na městišti Martina de Swenkmuel. Zavazuje se, že jej on nebo jeho následník bude odvádět vždy na svátek sv. Michala (29. září).

lat., kopiář, s. 121–122 (nadepsáno: „Littera obligationis super unius marc. censu, quod fratres predicatorum tenentur”).

55.

13. 4. 1347, Svidnice

Jan Saxo, plebán v Mikolajowicích (*Nicolsdorf*),¹⁰⁰ vyznává, že prodal plat 10 hřiven grošů zpět městu Svidnici za 100 hřiven grošů.¹⁰¹

lat., kopiář, s. 122–123 (nadepsáno: „Littera qua dominus Iohanes quoddam plebanus in Niclasdorf favet reemotionaliter censum x marc.”).

56.

26. 1. 1348, Svidnice, (notářský instrument)

Veřejný notář Jan, syn Jana ze Zaliny (*Magnasalina*),¹⁰² klerik magdeburské diecéze, vyznává, že v jeho přítomnosti získal Jan, plebán v Mikolajowicích (*Nicolai villa*), od svídnických radních (Jacobus Zacharie, Johannes Braseator, Petrus Kynsberg, Petrus de Munstirberg a Petrus de Reichinbach) roční plat ve výši 10 hřiven ve zlatě.

lat., kopiář, s. 123–127 (nadepsáno: „Instrumentum x marc. redituum pro altari fundato et donato per dominum Johannem plebanem quodam in Niclasdorf”); regist: RŠI I., č. 746; Wykaz regestów, č. 18.

57.

16. 11. 1347, Svidnice

Radní města Svidnice (Jacobus Zacharie, Petrus Kynsberg, Johannes Braseator, Petrus de Reichinbach a Petrus de Munstirberg) potvrzují, že jim Jindřich Colwicz, mistr špitálu křížovníků s červenou hvězdou sv. Matěje ve Vratislavi, a konventy křížovníků ve Vratislavi a Svidnici svěřili péči nad nemocnými ve svídnickém špitálu spolu s jeho nadáním.

lat., kopiář, s. 128–138 (nadepsáno: „Littera super tractatibus quibus cruciferi fuerunt divisi ab infirmis”); orig. AP Wroclaw, Rep. 66, č. 144 (150); regist: RŠI I., č. 659.

58.

20. 11. 1347, Vratislav

Přeclav z Pohofeli, vratislavský biskup, potvrzuje listiny města Svidnice, v níž křížovníci předali správu svídnického špitálu městu (č. 57), a Bolka II. Svídnického, kterým potvrdil nadání k nově zřízenému oltářnickému místu (č. 43).

lat., kopiář, s. 138–143 (nadepsáno: „Littera domini episcopi super confirmatione eiusdem separationis cruciferorum ab infirmis”); orig. AP Wroclaw, Rep. 66, č. 146 (151); regist: RŠI I., č. 662.

¹⁰⁰ Jv. od Lehnice, pow. legnicki.

¹⁰¹ Souvisí s č. 51, kde je naopak městem plat prodáván – za dva roky je tedy vykoupěn zpět.

¹⁰² J. NUHLÍČEK, *Veřejní notáři*, č. 592.

59.

8. 9. 1347, Svidnice, (notářský instrument)

Veřejný notář Mikuláš, syna Jindřicha de Schobuz,¹⁰³ klerik míšeňské diecéze vyznává, že v jeho přítomnosti dala Gudrada, žena svídnického měšťana Jana z Krakova, svídnickému špitálu jednu čtvrtinu mlýna v Pszenie (Weysenrode).¹⁰⁴

lat., kopiář, s. 143–145 (nadepsáno: „Instrumentum super quartali molendini in parte qua itur versus Weinsinrode donati in futuris”); regest: RŠI I., č. 623.

60.

12. 10. 1347, Vratislav

Jindřich mistr křížovníků s červenou hvězdou u sv. Matěje ve Vratislavi spolu s konventem opravňuje Jindřicha Františka Richvina, probošta v Tułowicich (Tillonis villa)¹⁰⁵ k potvrzení uzavření dohody konfirmované biskupem učiněné mezi svídnickým konventem a radou města Svidnice.

lat., kopiář, s. 145–148 (nadepsáno: „Littera fratrum hospitalensium super disensione apropiacione facta cum infirmis”); orig. AP Wrocław, DM Świdnicy, č. 53 (U 79); regest: RŠI I., č. 637.

61.

12. 3. 1330, Svidnice

Ota z Donína, vratislavský kanovník a svídnický farář, zlistňuje dohodu se svídnickou radou a přísedními ohledně sloužení mši podle testamentu jakéhosi Jindřicha.

lat., kopiář: 148–152 (nadepsáno: „Littera episcopi super confirmatione capelle sancti Petri”); regest: SR 4928.

duplicitní k č. 32

62.

2. 1. 1348, Vratislav

Jindřich Calwitz, mistr křížovníků s červenou hvězdou ve Vratislavi, a Jan Gebeleri, převor křížovníků tamtéž, uzavírají dohodu se svídnickými radními ohledně péče nad nemocnými ve svídnickém špitálu.

lat., kopiář, s. 153–162 (nadepsáno: „Littera magistri hospitalensium fratrum apropiacione divisionis ab infirmis”); regest: RŠI I., č. 691.

63.

30. 9. 1348, Svidnice (v klášteře křížovníků s červenou hvězdou), (notářský instrument)

Veřejný notář Jan, syn kdysi Jana z Zaliny,¹⁰⁶ klerik magdeburské diecéze vyznává v notářském instrumentu, že se obě strany ve sporu – křížovníci s červenou hvězdou (zde reprezentovaní převorem vratislavského konventu Janem Geblerem, Janem Baranem plebánem u kostela sv. Alžběty ve Vratislavi a Janem Schtewirfilem rovněž členem vratislavského konventu vybavení mandátem od provinciála řádu Jindřicha) a svídnická městská rada (ve složení: Jakobus Zacharie, Petrus de Kinsberg, Petrus de Munsterberg a Petrus de Reichenbach)¹⁰⁷ – zavázaly dodržovat smíření ustanovení o svídnickém špitálu, kam počítáno listiny vratislavského biskupa Přeclava z Pohořeli a svídnického vévody Bolka II.

Svědkové: Sydelman, kanovník u kapituly sv. Kříže ve Vratislavi a v Lubuši, Heřman z Nisy a Matouš de Sicz oltářníci farního kostela ve Svidnici a Jan školní mistr tamtéž.¹⁰⁸

lat., kopiář, s. 162–165 (nadepsáno „Instrumentum super divisione hospitalensium ab infirmis”).

64.

12. 8. 1315, Otmuchov

Vratislavský biskup Jindřich nařizuje Svidnickým, poté co bylo město očištěno od hereze, aby se jí napříště vystříhali.

¹⁰³ J. NUHLÍČEK, *Veřejní notáři*, č. 1022.

¹⁰⁴ Sv. od Svidnice, pow. świdnicki.

¹⁰⁵ Pow. bolesławiecki.

¹⁰⁶ J. NUHLÍČEK, *Veřejní notáři*, č. 592.

¹⁰⁷ Chybí Hanko Braseator viz M. GOLINSKI, J. MALINIAK, *Urządnicy*, s. 44.

¹⁰⁸ Od následujícího opisu se mění písařská ruka.

kopiář, s. 166–167 (nadepsáno: „*Littera episcopi super infamia tollenda a civitate propter hereticos crematos*”); regest: SR 3523.
duplicitní k č. 25

65.

1. 7. 1321, v klášteře klarisek ve Střelíně

Abatyše Markéta a konvent střelínských klarisek dávají souhlas k testamentárnímu darování, které své dceři, jedné ze sester uvedeného konventu, učinil svídnický měšťan Hermann Schutewurfil.

kopiář, s. 167–168 (nadepsáno: „*Littera abatisse Strelinensis*”); regest: SR 4131.

duplicitní k č. 26

66.

10. 9. 1344, na svídnické radnici? (in consistorio civitatis)

Matyáš, oltářník farního kostela ve Svídnicích, vyznává se souhlasem zakladatele oltáře Jana z Břehu, že je povinen sloužit čtyři mše týdně: první v neděli ke cti Sv. Trojice, druhou v pondělí ke spáse všech duší, třetí v pátek na památku Umučení Páně, čtvrtou v sobotu ke cti Panny Marie. V ostatní tři dny má povinnost sloužit mše jen v případě, že by na ně připadl nějaký svátek a měl by k tomu příkaz od městské rady. Dále patří k povinnosti oltářníka, že musí na výzvu městské rady konat poselské služby.

lat., kopiář, s. 168–169 (nadepsáno: „*Littera quod dominus Mathias se obligavit ad tenendum missas in parochia*”).

67.

17. 9. 1344, Svídnice

Mikuláš, opat klášteřa v Křešově, spolu se svým konventem slibuje radě města Svídnic, že bude v domě, který klášteři připadl odkazem Petra Poláka, vydržovat dva muže pro obranu města. Zároveň se zavazuje, že nebude ve městě přijímat žádné další domy k dědičné držbě.

lat., kopiář, s. 169 („*Littera domini abbatis de Grissov quod obligavit se tenere duos viros in curia ipsorum*”).

68.

9. 11. 1347, Svídnice

Bolek II. ustanovuje, aby každý příchozí do Svídnic pocházející z venkova nabyl měšťanské právo.

něm., kopiář, s. 169–171 („*Litera super donacione quorundam rataiorum*” a pozdější rukou připsáno „*In der stat rechtis zupflegen*”); regest: RŠ I., č. 651.

69.

29. 11. 1328, Svídnice

Bolek II. slibuje Svídnickým, že ve svém knížectví nebude instalovat místodržícího (*tutorem seu gubernatorem*) bez souhlasu svých poddaných.

kopiář, s. 171 (nadepsáno: „*Littera principis de tutore non eligendo*”); regest: SR 4775.

duplicitní k č. 23

70.

9. 11. 1347, Svídnice

Bolek II. dovoluje městu Svídnic a jiným městům ležícím v jeho knížectví výběr daně zvané „berně” a zároveň povoluje šlechticům držícím majetek v městských vikpildách, aby tuto daň městům platili.

něm., kopiář, s. 172–173 („*Littera super colligendo denatorio pro incendiariis*”); edice: CDS 27, s. 170, č. 5; regest: RŠ I., č. 652

71.

17. 12. 1351, Svídnice

Bolek II. zakazuje svídnickým cechům konat shromáždění bez souhlasu rady. Pokud se takové uskuteční, má na něm být přítomen jeden radní.

něm., kopiář, s. 173–175 (nadepsáno: „*Daz dy hantweg keyne sammenunge sollen habyn undir di ratlute*”); regest: RŠ II., č. 567 (zde ovšem chybná datace na 10. 12. 1351 převzatá ze Sommersberga III., s. 95n).

72.

19. 12. 1351, Svidnice

Bolek II. prodává městu Svidnici solný trh za 200 hřiven grošů.

něm., kopiář, s. 175–176 (nadepsáno: „Von dem salczmarkt”); orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 83 (U 116); regest: RŚI II., č. 569.

73.

30. 11. 1355, Svidnice

Bolek II. ustanovuje, aby radu tvořilo šest osob volených každoročně. Tehdy je nutné zvolit pět radních, kteří vyberou poslední osobu z odstupující rady. Té bude náležet správa financí. Den před sv. Martinem (11. listopadu) a nejpозději na tento svátek mají radní povinnost předložit zprávu ze svého působení, než bude zvolena nová rada.

něm., kopiář, s. 177–178; orig. AP Wroclaw, DM Świdnicy, č. 100 (U 133); regest: RŚI III., č. 172. kancelováno

The Oldest Cartulary of Świdnica

(Summary)

The presented study is divided into two parts. The first includes source-scientific analysis of the oldest Świdnica cartulary and the second includes descriptive collection of documents transcribed in the cartulary. In the first analytical part, I concluded that this town book was not the work of a single author, but of no fewer than four. They entered 67 documents (74 including duplicates), which were issued in the years 1274 – 1355, into the cartulary. The oldest hand dates probably from the 30's – 40's of the 14th century and the last from the half of the 50's of the 14th century – the last hand, supposedly the town notary Walter, gave it the final form, not only finishing several final transcriptions, but also filling in regesta over the documents in the second part and writing all over the first page of the whole manuscript. The last hand also inscrolled the transcribed pieces and their originals in the form of a registration mark. The individual authors of the cartulary most probably pursued different goals in selection of the documents, but these are rather unclear. The manuscript is one of the first cartularies created in Silesian towns in the Middle Ages. The cartulary was used in the following decades as well, but no further texts were added. However, marginal notes show that the manuscript was used even in the late 15th century.

In the second part, which includes descriptive collection of documents from the researched book, there are also several documents which have not yet been published or used for research. They are primarily concerned with financial transactions of Świdnica town council, and also of some church institutions (Dominicans of Świdnica, Cistercians of Krzeszów, etc.) which interacted with the town.

DISKUSE

Několik poznámek k recenzi knihy Jan Zajíc

Ve Slezského sborníku 111, 2013, č. 1 (s. 134) byla otištěna recenze Aleše Binara na mou knihu věnovanou Janu Zajícovi. I když je mi to nepříjemné, nemohu uvedenou recenzi ponechat bez komentáře, neboť z mého pohledu nešlo o nezaújaté posouzení předkládané práce, jako spíše o výraz úporné snahy nalézt za každou cenu jakékoli nedostatky. V recenzi se totiž vedle faktických připomínek objevují výhrady, jež postrádají reálné opodstatnění. Těžiště recenzentových připomínek spatřuji v tom, že jsem svůj text nepojal jako hlubší psychologickou sondu, že jsem upřednostnil přímou řeč pramenů před jejich interpretací a nevyvodil z některých skutečností širší závěry, v neposlední řadě pak to, že jsem se dostatečně nevymezil vůči studii Patrika Eichlera na obdobné téma.

Ač jsem již v úvodu knihy jednoznačně vysvětlil, z jakého důvodu jsem se přidržel dikce pramenů, zjevně jsem svůj přístup měl zdůvodnit ještě obsáhleji, aby byl více zjevný. Okolnosti Zajícova sebeupálení s sebou nesou velké množství otázek, na které bohužel neexistuje jednoznačná odpověď, takže zdůrazňování či další rozebírání toho či onoho aspektu by po mém soudu mohlo být značně zavádějící. Za daleko více korektní jsem proto považoval představit veškerá relevantní fakta, která mají nějakou výpovědní hodnotu, a vyvarovat se jakýchkoli dalekosáhlých závěrů stejně jako i přílišného patosu. Jsem přesvědčen o tom, že tímto přístupem je možné daleko lépe postihnout všechny rozměry Zajícova zoufalého činu. Stejně tak jsem považoval za nutné k tématu přistupovat s maximální citlivostí, neboť je stále nesmírně bolestné pro Janovy blízké a pořád zůstává neuralgickým bodem nejen v samotném Vítkově, ale koneckonců i v celé společnosti. Cílem knihy bylo představit obraz Jana Zajíce, jak se uchoval v archivních pramenech, dostupné literatuře a vzpomínkách pamětníků i příbuzných, nikoli prezentace mého subjektivního pohledu na věc. Připouštím, že tento způsob byl zvolen současně i jako určité řešení toho, že jsem se při koncipování knihy vnitřně potýkal s řadou otázek a rozporů, z nichž některé pocitůuji dodnes. Ale ani kdybych měl k tématu přistoupit znovu a s odstupem, nepovažoval bych za vhodné, uchopit jej jinak.

Když recenzent uvádí, že v kapitole nazvané „Rozhodnutí“ není pro „rozhodnutí“ místo, působí to sice efektně, nicméně to ani zdaleka neodpovídá skutečnosti. Daná kapitola zevrubně popisuje Zajícovu účast na hladovce, při které se k následování Palacha odhodlal, rozebírá, jakou změnou v následném mezidobí procházel z pohledu rodičů i spolužáků, Zajícovo vnitřní rozpoložení je mimo jiné doloženo citací z jeho dopisu, který napsal 2. února 1962, stejně jako jeho básněmi, které tehdy složil, popsány jsou rozhovory, při nichž na toto téma diskutoval se svými spolužáky, přáteli i jedním z vyučujících. Zachycena je vypjatá a dramatická atmosféra oněch dnů, stejně jako postoje, které Janovo okolí k jeho neskrývaným úvahám zaujímal. Podle vyjádření recenzenta je „až zarážející, s jakou samozřejmostí autor přijímá toto odhodlání“ – přitom nic není tak daleko od pravdy.

Rozčlenění textu na kapitoly „Bezprostřední ohlas“ a „Pohřeb a jeho odezva“, které se recenzentovi nepochopitelně jeví jako „redundantní“ (obdobně jako i následující dvojice kapitol), zcela jednoznačně má svůj význam a je vzhledem k vlastnímu obsahu i rozsahu natolik opodstatněné, že i tato výtká postrádá jakýkoli smysl. Podle recenzenta navíc v knize není dodržována tematická ucelenost, přičemž jako „nejviditelnější“ příklad uvádí, že pasáž o opatřeních, která bezpečnost prováděla na hřbitově ve Vítkově, je „neorganicky“ včleněna do kapitoly věnované osudům blízkých. Osobně je však neumím představit vhodnější kontext, v němž by měla být daná informace zařazena: Vždyť právě na maloměstě, kde Janova rodina bydlela, navíc v těsném sousedství hřbitova, se jich tato opatření dotýkala přeci naprosto bezprostředně!

Tim, že jsem svým textem eliminoval některé nepřesnosti, které opakovala dosavadní literatura, považoval jsem již za zbytečné poukazovat konkrétně na to, který z autorů a v čem se mýlí, případně jaký názor na to či ono má ten který badatel. S tím souvisí výtká směřující na nedostatečnou reflexi zmíněné Eichlerovy studie. Studii i celou knihu, v níž je Eichlerova studie otištěna, jsem samozřejmě použil a navíc z ní také na několika místech řádně citoval. Mimoto jsem také hned v úvodu zdůraznil, že se jedná o velmi kvalitní a vlastně první podrobnou historickou stať na dané téma. Na druhou stranu připouštím, že jsem na rozdíl od recenzenta upustil o přímé konfrontace mého textu s Eichlerovým. Hlavním důvodem přitom bylo, že jsme z velké části oba vycházeli ze stejných pramenů a předkládali různým způsobem prakticky tatáž fakta. Vymezovat se vůči druhému autorovi jen proto, že téma pojal poněkud odlišně a výsledky svého výzkumu prezentoval v jiném kontextu, z mého pohledu postrádá smysl, zvláště s ohledem na výše zmíněnou snahu vynout se vlastnímu subjektivnímu hodnocení. Právě Eichlerova teze o nevydařeně mladické improvizaci, která se mi jeví v širších souvislostech Zajícova činu přeci jen jako poněkud nešťastná, je pro mě dokladem toho, že vyvozovat v souvislosti se Zajícem jakékoli čistě pragmatické závěry, může být dosti ošidné.

Několik faktografických detailů, na které recenzent upozornil a v nichž se s Eichlerem rozcházejí, jsou dány především rozdílnou šíří pramenné základny. Co se týče například často zmiňované křesťanské výchovy Jana Zajíce, upřednostnil jsem přímé svědectví jeho sourozenců, které má v tomto případě nepochybně větší váhu než informace, kterou opakovala dosavadní literatura a kterou převzal i Eichler. V tomto ohledu si však dodatečně sebekriticky uvědomuji, že veškeré takovéto doplňující informace, které jsem získal při osobních rozhovorech s Janovými sourozenci, měly být přesně citovány a nikoli pouze obecně zmíněny v úvodu knihy. Pokud však recenzent označil použitý poznámkový aparát za „rozmarňový“, je to nesolidní už jen proto, jak důsledně jsem se držel autorské etiky a s jakou pečlivostí jsem dbal na to, aby i formální úprava citací odpovídala platné normě. K tomu jen dodávám, že pravidla citace neukládají povinnost uvádět v poznámce pod čarou zdroj každého zveřejněného faktu v každé větě, zvláště pokud nejde o přímou citaci a pokud je navíc zdroj z kontextu zcela zřejmý. Kniha nadto samozřejmě obsahuje podrobný seznam všech použitých pramenů a literatury, stejně jako jsou v ní řádně uvedeny i všechny zdroje obrazových dokumentů. Co se týče archivních pramenů z jiných institucí než jen Archivu bezpečnostních složek, byly skutečně použity víceméně okrajově, dlužno však říci, že i když jejich výpovědní hodnota není nijak velká, byly výtěženy maximálně.

Pokud recenzent zmiňuje řadu míst, jejichž potenciál zůstal nevyužit a navrhuje jinou koncepci, založenou na přímé komparaci Zajíce s Palachem, nic mu nebrání, aby ji realizoval. Danému tématu by to prospělo, přestože je nasnadě otázka, zda by takováto práce přinesla něco zásadního a objevného, zvláště ve srovnání s relativně nedávno vydanou a výše zmíněnou monografií věnovanou Janu Palachovi o více jak šesti stech stranách.

Jan Zajíc se na rozdíl od Palacha a Pločka se svým záměrem nijak netajil. Recenzentovi vadí, že je upozornění na tento aspekt z důvodu snahy o zachování plynulosti textu uvedeno pouze v poznámce pod čarou, ale zcela přitom opomíjí mnohem významnější fakt, který je v textu dostatečně zdůrazněn, a který naopak bývá opomíjen, totiž že na rozdíl od Palacha Zajíc k činu přistupoval s plným vědomím, že zemře, a zvláště že zemře tak hrozným způsobem.

Otázka Zajícova údajného úsilí o vlastní odbojovou činnost s vytvořením paramilitárních jednotek nemá v dostupných pramenech nikde oporu, což je také důvodem, proč na tuto otázku nedostane čtenář odpověď. Zato je však dostatečně zdůrazněn fakt, že Zajícovo provolání, v němž se skutečně o boji hovoří, bylo v dané společensko-politické situaci již příliš radikální, což bylo paradoxně jedním z hlavních důvodů, proč k němu zůstali rezervovaní mimo jiné i představitelé studentstva. Recenzentova výtka k nedostatečnému vysvětlení slabého ohlasu činu s odvoláním na to, že Zajícův spoluzák nesplnil svůj úkol, je naprosto bezdůvodná a čistě účelová. Současně je možná i nejnázornějším dokladem toho, jak pochybným argumentům byl recenzent ochoten se uchýlit.

Binarova výhrada z pozice „historikova řemesla“ vůči dvoustraně 152 a 153, v níž vidí redukci Zajícovy památky na přehledku celebrit politické scény, je mírně řečeno trapná. Za prvé v žádném případě nejde o nějaký zbytečný výčet. Daná informace, o tom, že se vrcholní představitelé státu účastní pravidelné pietní vzpomínky ve Vítkově, je zařazena v kontextu celé řady dalších veřejných projevů úcty. Jmenovitě jsou zmíněni ostatně pouze prezident, předsedové senátu a sněmovny, dva ministři a místopředseda Evropského parlamentu. Za druhé právě z hlediska „historikova řemesla“ naopak vidím jako zcela zásadní zmínit skutečnost, že po dlouhých letech režimních snah o vymazání Zajícova jména z kolektivní paměti se k jeho odkazu hlásí nejvyšší ústavní činitel našeho státu. Prohlásit uvedený „výčet“ zvláště pak v kontextu celé knihy za „redukci památky Jana Zajíce“ proto považuji za doslova nehorázné.

Tvrzení, že kvality knihy snižuje výsledná ediční úprava, snad ani nepotřebuje komentář. Náзор si jistě sám udělá každý, kdo knihu vezme do rukou. V té souvislosti stojí za připomenutí snad jen to, že vizuálně zajímavých obrazových dokumentů k Zajícově osobě existuje skutečně jen velmi málo a i z toho mála se renomovanému grafikovi Martinu Feikusovi podařilo vytvořit atraktivní a přitom vkusný výsledek. Zdůrazňovat fakt, že převážná část snímků je v knize zveřejněna vůbec poprvé, je asi zbytečné. Na rozdíl od recenzenta nadto nevidím důvod, proč by obrazový doprovod nemohl současně plnit stejně tak dobře funkci estetickou, jako i výpovědní, a jsem přesvědčen, že je to naopak výslednému vzhledu publikace jen ku prospěchu.

Pro každého autora je každá konfrontace s věcnými připomínkami k jeho práci bezesporu přínosná, byť by se jednalo i o marginálie. V tomto směru si některých kritických poznámek vůči mé knize vážím, oceňuji je a jsem za ně rád. Na druhou stranu však musím konstatovat, že je dost smutné, když se autor namísto seriózní recenze svého díla setkává s textem, který je spíše odrazem starého rčení o tom, kdo chce psa bít. Mamě přemýšlím o důvodech, které k tomu recenzenta vedly, a zda za jeho místy až přehnaně břitkým stylem není spíše jen snaha o vlastní sebezprezentaci, případně zda není jeho text výsledkem prosté skutečnosti, že negativní recenze s ostrými výpady se píše většinou snadněji.

Branislav Dorko

RECENZE

Tomasz KAMUSELLA, *Szlonzocy (Ślązacy) i ich język. Pomędzy Niemcami, Polską a szlonskim (śląskim) nacjonalizmem. Szlōnzoki (Ślōzoki) jejich godka. Pojstrzōd Niemcōma, Polskōm a szlonskim (ślōnskim) nacjonalizmusym.* [Tlumaczenie z języka angielskiego na polski. Translated from the English original by Ōndfryj Pierzschchoua. Tupikowōł z anglickij na polsko godka], Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska [Ślōnsko Nacyjowo Ōficyno] 2009–2013, 66 s. ISBN 978-83-60540-93-0

Tomasz KAMUSELLA, *Schlonszko. Horní Slezsko. Oberschlesien. Górný Śląsq. Esej o regionie i mieszkācach. Schlonszko – Upper Silesia. Horní Slezsko. Oberschlesien. Górný Śląsq. An Essay on the Region and Its Inhabitans.* [Wydanie II poprawione. Wydanie drugi roz i zōznaczenie do porzōdku], Zabrze: Narodowa Oficyna Śląska [Ślōnsko Nacyjowo Ōficyno] 2009–2013, 148 s. ISBN 978-83-60540-51-0

Poněkud delší bibliografické záznamy mají, jak věřím, své oprávnění, protože polský název (zpeštěný slezskými inovacemi) je uváděn i v méně známé slezštině. První publikaci autor – rodák z Kozlí – napsal anglicky a do polštiny ji nechal přeložit. Práce vyšla nejprve ve Florencii v r. 2003 (European University Institute), poté byla upravena a doplněna. Nyní vychází publikace polsky a anglicky. Zajímavá je už dedikace, v níž autor děkuje více než stovce lidí, kteří ho měli inspirovat nebo podporovat. Nakolik sdílejí autorovy názory, se bohužel nedovíme. Autor je stoupcem myšlenky existence slezského národa, obdivuje práci Dariusze Jerczyńského *Historia Narodu Śląskiego* (zatím dvě vydání: 2003, 2006) jako „první zpracování slezských dějin ze slezského úhlu pohledu“. Ta je přijímána většinou polských historiků kriticky, nepřátelsky nebo se značnými rozpaky, mírně řečeno. Autor nesouhlasí s tím, že se ignorovala přání obyvatel Slezska, kteří se nechťeli stát Čechy, Němci nebo Poláky, a zdůrazňovali svou vlastní etnickou identitu, za což byli označováni za separatisty, renegáty nebo lidi „labilně národní“. Lituje toho, že nebyla zatím napsána „monografie o největší politické síle v době plebiscitu na Horním Slezsku“. Za ni považuje Bund der Oberschlesier/Związek Górnosślązakow, jenž postuloval vytvoření hornoslezského národního státu s německým a polským úředním jazykem. Onen stát měl být nezávislý nebo spojený s Německem; nejdůležitější však bylo, že se měla garantovat nedělitelnost regionu.“ (Szlonzocy, s. 7)

Sám autor touží svým esejem a řadou knih a článků, které zatím napsal a otiskl v cizině (dnes působí na univerzitě St. Andrews ve Skotsku) „učinit jeden z prvních kroků k demytologizaci analýz a psaní o dějinách novověkého Slezska ... aby budoucí badatelé dokázali sundat své národní nebo etnické brýle, nezkoumali témata s předem přijatými (nejčastěji národními) předpoklady a pomýjeli mlčením skutečnosti a událostí, které s nimi nejsou v souladu.“ (Szlonzocy, s. 8) Kritizuje, že takové „novátorské výsledky“ znamenají pro jejich autory v Polsku existenční ohrožení; jsou proto publikovány většinou anglicky a hlavně v cizině. S obzvláštní vehemencí napadá Opolskou univerzitu a opolský Instytut Śląski, jenž měl „v letech PLR za úkol polonizovat Opolské vojvodství ... a nejčastěji zaměstnával lidi, kteří znali jen polsky“. (Szlonzocy, s. 10) Znam ten ústav více než 40 let a setkal jsem se v něm s lidmi velmi dobře jazykově vybavenými.

Nemělo by valný smysl podrobněji reprodukovat obsah publikace, povšimněme si raději některých zvláštností nebo neobvyklostí. Kamusella i pro střední Evropu užívá takových termínů jako „język pidzynowy“, z kterého se může za určitých okolností stát „język kreolski“ (Szlonzocy, s. 15 aj.). Soudí, že v české panovnícké kanceláři v 15. století se objevil „kancelaryjny bohemski“, na Moravě o něco později „język morawski“ a na základě těchto dvou jazyků pak měl vzniknout teprve ve druhé polovině 19. století z bohémského jazyka s různými elementy přijatými z moravštiny „standardní jazyk český“. (Szlonzocy, s. 16–17, 48–49). Místo Čechy píše vesměs Bohemia, což by se snad dalo pochopit, protože Polák pod názvem „Czechy“ obvykle rozumí celou Českou republiku, pochybují však, že by v této a dalších svých inovativních snahách našel hodně pokračovatelů. Pojmenování různých lokalit a územních útvarů v Kamusellových pracích je vůbec velice zvláštní a lze vážně pochybovat, že by bylo obecně přijato, i kdybychom se snažili odhodit „nacionální brýle“. Slezané (Ślązacy) jsou dělení na Ślżanzaky (na Těšínsku) a Szlonzoky (na někdejší němčeckém, dnes polském Horním Slezsku). Rakouské Slezsko dělí téměř důsledně na Východní a Západní, s čímž se skutečně setkáme v některých německých textech. Avšak i v německé literatuře je zcela běžné a srozumitelné pojmenování Těšínské Slezsko a Opavské Slezsko. Moravce na Hlučínsku nazývá „Morawiaki“ (nebo dokonce „Hultschinierzy“). „Morawiacy“ jsou také slovansky mluvící obyvatelé Moravy, „Morawianie“ jsou pro něj obyvatelé Moravy bez rozdílu jazyka, obdobně „Bohemowie“ jsou pro

autora všichni obyvatelé Čech. Tyto a jiné termíny jsou zdůvodňovány v závěrečné kapitole publikace Schlonzsko (s. 113–118).

Mnohé další odborné termíny užívané autorem nejsou běžné v polské a české literatuře, např. „ennacjonalizacja“, již se chápe „přeměna nějaké skupiny lidí v národ, případně začlenění jedince nebo skupiny lidí do národa“. (Szlonzocy, s. 46) Překvapivé je mj. také to, že ve výčtu jazyků užívaných v okolí Bratislavy je na prvním místě uváděna chorvatština a že tam měli žít nejvíce negramotní rolníci. (Szlonzocy, s. 47) O Koždoňovi si Kamusella myslí, že byl členem vídeňského „Reichsratu“ (Schlonzsko ..., s. 102), místo Bogedain píše Bogedein (Schlonzsko, s. 28), domnívá se, že český název pro největší slezskou řeku je Odera. Ve výčtu by se dalo pokračovat. Zřejmě nebudou čtenáři přijímat s pochopením, že různé místní názvy užívané v textu pojednávajícím do roku 1945 (v brožůře Szlonzocy i po r. 1945) se uvádějí nejdříve německy a potom až v závorce polsky nebo česky, jde i o Olmütz, Brünn, Breslau, dokonce i Heydebreck (Kędzierzyn, Kandrin přejmenovaný po nacistovi aktivním ve slezských povstáních a později zavražděném v noci dlouhých nožů; to by potom i o Katovicích mohl psát pro období 1953–1956 jako o městě Stalinogród) atd. Ještě že aspoň Prahu a Varšavu ponechal v češtině a polštině. Když už chce být důsledný, měl by místo Florencja psát Firenze. Často se setkáváme s podivnými kalky jako Rejenjca Oppeln, i když bychom v duchu autora koncipování očekávali nejspíše Regierungsbezirk Oppeln.

Pokud jde o snahu vytvářet slezský národ, s autorem nemohu souhlasit. Pro německé Horní Slezsko se zformovala skupina lidí, která usilovala o slezskou samostatnost či autonomii až po porážce Německa v první světové válce. Motivovala tyto snahy hrozbou připojení k polské druhé republice. Šlonzácké nebo lépe šlonzakovské hnutí se uplatnilo v Těšínském Slezsku v různých podobách jako výraz nesouhlasu části polsky mluvícího obyvatelstva s polskými národními snahami směřujícími k obnově polské státnosti. Jeho vůdce Josef Koždoň netoužil po vytvoření nějakého zvláštního národa, jeho politická strana byla k habsburské monarchii nejloajálnější. Po konci světové války a v letech československo-polských územních sporů mu šlo v podstatě o to, aby Těšínsko nebylo rozděleno a aby, pokud možno, se nestalo součástí Polska.

Tomasz Kamusella je nesmírně plodný autor. Bez ohledu na různé nepřesnosti a podivnosti poskytuje i mnohé podněty. Jeho práce budou sloužit pro budoucího historika jako pramen, pro poznání názorů doby, ve které žijeme. Za nejcennější v recenzovaných publikacích považuji jeho upřímné životní vyznání a vyličení osudů vlastní rodiny v kapitolkách „Familijo“ a „Familijo, rolz jeszcze“ psané polsky s různými „hornoslezskými“ termíny a frázemi (Schlonzsko, s. 9–13, 105–112). V jiných svých pracích vyjadřuje názor, který by se mohl vzít v úvahu, když tvrdí, že sčítání lidu podle jazyka mnohde spoluvytvářelo národ (*The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*, New York 2009), i když zřejmě ani kontext, v němž uvažuje, nebude obecně přijatelný (kritizuje, že lidem nebylo umožněno přihlásit se k dialektu). Mělo by se více přihlídnout k regionální rozmanitosti společenských jevů, včetně utváření jazykových a národních identit. V regionech vzdálených od center národních hnutí neměly by se spatřovat jen jakési symptomy opožděného národního vývoje nebo i renegátství a separatismu.

Dan Gawrecki

František KOLÁŘ a kol., *Opavské hradby, Opava – Ostrava: Opavská kulturní organizace a Národní památkový ústav (územní odborné pracoviště v Ostravě) 2013, 295 s.*
ISBN 978-80-85034-70-7

Na první pohled by mohlo překvapit, že obsáhla a poměrně výpravná publikace, stejně jako samotná výstava, je věnována památce, z níž se nad dnešní úroveň terénu takřka nic nedochovalo. Základním podnětem vzniku kolektivního díla však byla především zjištění řady záchranných archeologických výzkumů, které v minulých letech realizovalo v zóně někdejších městských hradeb ostravské odborné pracoviště NPÚ. Výsledky výzkumů byly natolik zajímavé, že přirozeně vedly k nápadu zařadit je do všech potřebných souvislostí, propojit je s dalšími prameny, a vytvořit tak pro odbornou i laickou veřejnost ucelený, byť pochopitelně mnohde nezřetelný obraz dominantní části staré „zmlizelé“ Opavy.

Opava byla ve středověku významným, relativně velkým městem české části Slezska, jehož složitý vývoj dokládají, vedle mnoha dalších pramenů, katastrální mapy z 19. století. Městské panorama určovaly jako obvykle vedle věží kostelů zejména brány, hradební věže a bašty opevnění, které nepochybně představovalo nejrozsáhlejší stavební dílo předků dnešních Opavanů. Jako tomu bylo u naprosté většiny měst, jež zasáhl velký sídelní, demografický a průmyslový rozvoj 2. poloviny 19. a 1. poloviny 20. století, zmizely opavské hradby takřka dokonale a bez odpovídající dokumentace. Pustit se do práce, kterou podstoupil autorský kolektiv pod vedením Františka Koláře, vyžaduje značné odhodlání, pracovní píli a profesní zdatnost. Výsled-

kem je věrohodný, až překvapivě obsažný celek, který zásadním způsobem posouvá vpřed vědomosti o městském opevnění, a to nejen opavským.

Zvolená koncepce knihy musí reagovat na dosavadní absenci syntetické práce o středověkých městských opevněních v českých zemích. Jistě také proto se hned první kapitola, nazvaná Funkce městských hradeb, věnuje otázkám obecného charakteru – složité problematice pojmu středověkého města, různým funkcím (tedy nejen fortifikačním) hradeb, obecné charakteristice stavebního vývoje středověkých opevnění atp. Širšímu tematickému záběru kapitoly jen poněkud neodpovídá zúžený název a ku prospěchu by byla také trochu promyšlenější struktura a větší přehlednost. Přesto tato kapitola dobře plní zamýšlený účel.

Druhá kapitola pojednává o metodách výzkumu městských opevnění. Takové shrnutí je velmi užitečné, zvláště když stavební rozbor takřka nepřipadá v úvahu. Dosud byly v bádání o opavských hradbách využívány jen některé postupy, zejména velmi „riskantní“ studium obrazových a plánových materiálů, a to ještě jejich ne zcela vhodného výběru. Autoři postupně představují vypovídací hodnotu stavebních fragmentů a pramenů archeologických, písemných, obrazových a plánových (název ikonografie však není příliš vhodný). Velmi přínosný je nakonec modelový příklad zcela nově (archeologicky) nalezené hradební věže u kostela sv. Janů, z nějž si zejména laický čtenář udělá dobrou představu o tom, jak výsledné poznání vzniká kombinací a kritickým hodnocením různých badatelských metod.

Kapitola věnovaná archeologickým výzkumům opavských hradeb přináší stručný, chronologicky řazený přehled jednotlivých výkopů. Jejich obsah a hodnocení našly své využití ve stěžejní části publikace, která se věnuje stavební podobě a proměnám opevnění od 13. do 18. století. Na začátku této části najdeme přehlednou charakteristiku hradebního systému, za níž následují rozbor a rekonstrukce jeho jednotlivých vývojových etap (13.–14. století; přelom 14. a 15. až konec 15. století; 16. století; 17.–18. století), v nichž autor (F. Kolář) využívá všechny relevantní prameny. I přes toto rozdělení jde v podstatě o jedinou podrobnou seriózní studii, obsahující všechnu potřebnou a dostupnou (velmi pracně pořízenou) dokumentaci, jak historickou, tak také z archeologického a stavebně-historického zkoumání. Způsob podání a zvolená struktura opět také tuto část knihy zpřístupňují nejen odborníkům, ale také laickým zájemcům.

Nedílnou součástí dějin opavských hradeb je také kapitola o jejich boření v 19. století. Jak už to obvykle v prostředí opevněných měst bývá, právě z této doby se paradoxně dochovalo nejvíce dokumentace stavební podoby hradeb. Díky této kapitole si čtenář může udělat představu zejména o tom, jaké části hradebního systému stály na místě současné zástavby, ať již obytné, nebo veřejných budov.

Každě odborně pojaté publikaci, která chce být zároveň srozumitelná a poutavá pro ostatní publikum, velmi prospěje „osvětění“ v podobě zajímavých exkurzů. Knihu o opavských hradbách takto doplňuje záhada výjimečného pečetního prstenu z přelomu 13. a 14. století, který archeologové našli v blízkosti jedné ze zaniklých městských bran, a přehled dokladů o obléhání města ve středověku a novověku.

Problematiku stavební podoby a funkčnosti žádných městských hradeb nelze uspokojivě posuzovat bez ohledu na další stavby, které s opevněním podstatnou měrou souvisely. Proto také autoři do své knihy zahrnuli kapitoly, které se týkají opavského hradu, sakrálních staveb ležících při hradbách a mlýnského náhonu s tzv. Fortenským mlýnem. Hrad v Opavě na rozdíl od mnoha jiných měst netvořil součást městské zástavby, ale byl dodatečně vybudován před hradbami, na východní straně města. Fundovaný výklad o jeho dějinách a souvislostech navazuje na předchozí bádání. K indiciím významu středověké Opavy patří existence dvou klášterů a stejného počtu rytířských komend, ležících jako obvykle blízko hradeb. Autor strážlivě a kriticky posoudil jejich často předpokládaný podíl na funkčnosti opevnění. Mlýnský náhon před severním segmentem hradeb lze považovat za zajímavý „doplňek“, jehož archeologický výzkum však představuje jeden z nemnoha příkladů svého druhu. K tématu hradeb byla autory připojena také pasáž o výzkumu zaniklého hřbitova z 16. století na krnovském předměstí. Zakládání hřbitovů před branami právě v tomto období představuje jeden z běžných jevů vývoje měst v raném novověku.

Závěr první části knihy je tvořen velmi užitečnou kapitolou, která čtenářům přináší souhrnnou informaci o sporých zbytcích opavských hradeb, které se dochovaly nad dnešní úrovní terénu. Snad jen namísto leteckého snímku na str. 177 by byl přínosnější přesný plán se zakresleným půdorysem stavebních fragmentů. Zvláště u rozsáhlé publikace se speciálním obsahem bylo užitečné připojit slovníček odborné terminologie s výběrem ilustrací. Je-li za ostatními kapitolami připojena literatura, mohlo tomu tak být i v tomto případě (ve slovníčku je několik chyb či nedostatků, s nimiž by se tak hlubší zájemce mohl snáze vyrovnat).

Druhá část publikace představuje samotný katalog výstavy, jejíž exponáty zapůjčilo ze svých sbírek Slezské zemské muzeum a Národní památkový ústav. Jeho první část je věnována militariím – různým exemplářům ochranného odění, dřevcovým zbraním, chladným pobočím zbraním, úderním zbraním, střelným zbraním a zbraním palným, následuje téma dobývacích strojů. Druhá část představuje výstroj koně

a jezdce, třetí mince z náleзовých situací souvisejících s opevněním a nakonec se čtenář může seznámit s keramikou ze stejného prostředí.

Není v možnostech recenze zabývat se podrobněji jednotlivými kapitolami publikace. Závěrem je třeba autorskému kolektivu i všem, kteří se zasloužili o vydání knihy, hlavně poděkovat. Drobné nedostatky, které lze nalézt v každé práci, nic nemění na tom, že jde o publikaci po všech stránkách velmi zdařilou. Vyzdvihnout přitom nestačí jen velké posun v poznání opavských hradeb a shrnutí všech pramenů, které jsou pevnou základnou dalšího poznání. Téma městských opevnění obecně – a nejen v České republice – trpí nedostatkem souhrnných materiálových publikací, které by zhodnocovaly a prezentovaly mnohdy rozsáhlé archeologické výzkumy v prostředí dnešních měst, postižených rozsáhlou stavební činností. Příklad Opavy ukazuje nezměrný potenciál archeologických výzkumů a stavebněhistorických průzkumů, jsou-li takřikajíc „dotaženy do konce“. Z tohoto pohledu představuje recenzovaná práce jednu z vzácných výjimek, hodnou následování v dlouhé řadě dalších měst, které mají podobný potenciál. Stejně hodnocení platí také pro způsob, jakým byla publikace zpřístupněna zainteresované laické veřejnosti, o jejíž zájem je třeba cíleně a všemi možnými způsoby pečovat.

Vladislav Razim

Městské právo ve střední Evropě. Sborník příspěvků z mezinárodní právnické konference Práva městská Království českého z 19.–21. září 2011, red. Karel MALÝ a Jiří ŠOUŠA, Praha: Karolinum 2013, 398 s. ISBN 978-80-246-2113-5

19. září 2011 byli v Malé aule Karolina v Praze přivítáni účastníci třídenní mezinárodní konference nazvané podle kodifikace městského práva Pavla Kristiána z Koldína „Práva městská Království českého“. Setkání odborníků z řad domácích a zahraničních historiků a historiků práva bylo plánováno jako jeden z výstupů stejnojmenného tříletého grantového projektu Centra právněhistorických studií Historického ústavu AV ČR a Ústavu právních dějin PF UK. Cílem projektu bylo předložit odborné veřejnosti moderní kritickou edici Koldínova zákoníku, která by nahradila Jirečkovo vydání z 19. století, a jako pandán k ní soubor statí s koldínovskou tematikou. Oproti původnímu očekávání byly postkonferenční sborník i zmiňovaná edice s komentářem vydány teprve po dvou letech od konání konference, takže např. příspěvek ve sborníku od Jany Vojtíškové, týkající se jazykové stránky edičních prací v Koldínových Právech městských, byl novou edicí fakticky antikvován.

Název recenzovaného sborníku „Městské právo ve střední Evropě“ prozrazuje návaznost na starší sborník z roku 1979 (opět pod redakcí Karla Malého), kdy se u příležitosti 400. výročí vydání Koldínových Práv městských Království českého konala v Praze mezinárodní konference týkající se městského práva v 16.–18. století v Evropě. Není pochyb o tom, že se stala zásadním impulsem pro další bádání na poli městského práva v českých zemích. Současný sborník předložený nově čtenářům si klade obdobné ambice. Ne ve všech ohledech se však editorům podařilo vyrovnat se staršímu sborníku, který zůstává pro badatele, byť s odstupem tří desetiletí, stále inspirativní. Nejde ani tolik o počet účastníků konference, resp. odpovědných referátů, který byl před třemi lety výrazně nižší než v roce 1979. Přihlásili-li se organizátoři konference otevřeně k dílu Pavla Kristiána z Koldína, bylo by oprávněné předpokládat, že se většina příspěvků dotkne této bezesporu významné právní památky. Nakladatelství Karolinum navíc úmyslně zvolilo stejnou grafickou úpravu obou publikací – sborníku i edice. Podle slov Karla Malého totiž oba svazky sledují podobnou tematiku, měly by být proto studovány současně. Obsah recenzovaného sborníku však uvedenému předpokladu plně neodpovídá, snad z tohoto důvodu se název Koldínova kodexu dostal pouze do jeho podtitulu. Z celkových patnácti příspěvků, nepočítáme-li úvodní slovo a závěrečnou bibliografii, se Koldínovi věnuje sedm referátů. Konference v roce 1979, ačkoliv byla z české strany vnímána jako oslava kulatého výročí Práv městských, naopak akcentovala vývoj městského práva v Evropě představující obecný ideový rámec všech příspěvků, v němž měla své místo také zvláštní sekce věnovaná M. Koldínovi.

Posuneme-li se od koncepčního záměru konference k věcnému zaměření sborníku, můžeme vysledovat snahu editorů zařadit do sborníku příspěvky týkající se životních osudů Pavla Kristiána z Koldína a jeho zákoníku městského práva. K nim můžeme počítat podnětný příspěvek od Jaroslava Pánka, který řeší otázku, co bylo důvodem přijetí Koldínova zákoníku v roce 1579, tedy po uplynutí dlouhých 34 let od chvíle, kdy máme datovány první pokusy o kodifikaci městského práva. Rozhodující moment autor spatřuje nikoliv v kvalitě samotné kodifikace, nýbrž v ohotě dosáhnout politického a sněmovního konsensu tří stavů, který mohl být nalezen pouze za přispění vůdčích vládnoucích elit typu Viléma z Rožmberka ve změněné mezinárodní a domácí situaci 70. let 16. století. Jiří Pešek se pro účely sborníku rozhodl zaměřit na dosud málo

známá a probádaná fakta v Koldínově biografii. Ve svém článku osvětluje Koldínův vstup do sboru mistrů kolegiátů pražské utrakvistické univerzity, jeho pozdější přechod do novoměstské a následně staroměstské kanceláře i jeho působení v radě a na postu kancléře Starého Města pražského. Svůj výklad autor odvíjí od líčení Koldínova životopisu, přičemž na řadě míst upřesňuje či vyvrací některé názory starší generace badatelů, ať už jde o Koldínovy osobní charakteristiky, jeho působení na městských školách či účast na České konfesi a Právech městských Království českého. Unifikaci městského práva v Čechách a na Moravě je ve sborníku věnován příspěvek Pavly Slavičkové. Ta na příkladu měst Litoměřic a Olomouce jako vrchních stolic sasko-magdeburského práva sleduje dlouholetý proces, v jehož průběhu ztratily v souvislosti s přijetím nové legislativy obě odvolací instance své výsadní postavení. Autorka svá zjištění opírá o poznatky dosavadní sekundární literatury, které konfrontuje s vlastním archivním výzkumem. Jako zlomový okamžik vývoje městského práva v Čechách označuje zřízení apelačního soudu v Praze a instrukci Ferdinanda I. z roku 1548, stejně jako zasedání českého zemského sněmu v letech 1609–1610, na němž bylo stavy rozhodnuto, že se Litoměřice budou nadále řídit Právy městskými Království českého. Na konci vývoje na Moravě ústícího v rozšíření platnosti Koldínovy kodifikace ve všech moravských městech včetně Olomouce stojí řada rezolucí Leopolda I., z nichž poslední z roku 1705 uzavírá proces unifikace městského práva v českých zemích. Komparaci vybraných otázek Koldínovy kodifikace s obdobnou úpravou v litoměřickém právu předkládá Jiří Šouša jr. Na konkrétních příkladech, zejména z veřejného práva, se autor snaží vyvrátit tezi o zastaralém charakteru litoměřického práva. Otázkou však zůstává, nakolik je metodicky nosné srovnání litoměřických právních knih z konce 15. století s kodifikací z roku 1579, zvláště když sám autor přiznává, že rekonstrukce litoměřického práva účinného v 16. století je velmi obtížná. Příspěvek Jana Kuklíka předkládá k úvaze dvě otázky související s dalšími osudy Koldínova zákoníku městského práva. Obě otázky, tj. do kdy Koldínův kodex, resp. jeho jednotlivé části platily, a zda zákoník nějakým způsobem ovlivnil velké kodifikace 18. a 19. století, příp. co do nich bylo převzato z Práv městských, řešila již starší literatura. V tomto směru se Kuklík snaží konkretizovat změny, které se dotkly Koldínovy kodifikace na poli městské správy, soudnictví, procesního a trestního práva v období po vydání Obnověného zřízení zemského. Druhá polovina příspěvků, koncentrující pozornost na úlohu Koldínových Práv městských ve vztahu ke kodifikačnímu úsilí osvícenských panovníků, jež bylo korunováno přijetím Všeobecného občanského zákoníku v roce 1811, má převážně kompilační charakter, takže starší bádání obohacuje pouze velmi omezeně. Následující příspěvek tandemu pražských romanistů Michala Skřejpka a Davida Falady posuzuje znění vybraných ustanovení Práv městských Království českého z pohledu zastoupení římskoprávních prvků v této kodifikaci. Michal Skřejpek analyzuje oblast veřejného, procesního a trestního práva, David Falada oblast soukromého práva, již si pracovní rozdělení podle pandektního systému na právo osob, včetně rodinného práva, věcná práva, závazkové právo a dědické právo. Svou část již Michal Skřejpek publikoval v roce 2010 ve dvou článcích, jeden v časopisu Všeřad a druhý ve sborníku příspěvků Římské právo a kodifikace. Skřejpkův text tak do jisté míry představuje přepracovanou verzi starších příspěvků. Ačkoliv oba autoři připojují k vybraným pasážím Koldínovy kodifikace vlastní komentáře s odkazy na římskoprávní prameny, ani jeden z nich neuvádí, že většina římskoprávního obsahu v Právech městských Království českého byla zprostředkována sbírkou Cursus civilium sententiarum, na což svého času upozornil římský Boháček i Jaromír Štěpán. Skřejpek ani Falada se také neodvážili prohloubit starší úvahy o tom, z jakých zdrojů mohl Koldín římskoprávní poučky čerpat, resp. jaké příručky římského práva mohl mít k dispozici. Nepřesnosti, jichž se oba autoři dopustili v úvodních partiích vyplývající z neznalosti právněhistorické literatury, stejně jako nevhodné používání pojmu recepce, bohužel výrazně snižují kvalitu společně předloženého textu. Ani výběrová bibliografie k Právům městským Království českého, zařazená na konec sborníku, nevytváří dojem promyšleného soupisu. Na první pohled totiž není zřejmé, podle jakého klíče autorský tým jednotlivé tituly do bibliografie zařazoval, neboť se striktně nedrží Práv městských. Zájemci o koldínovskou tematiku si tak musí z předloženého seznamu prací, týkajících se přímo nebo jen okrajově městského práva obecně, sami vybrat, v které z nich zmínka o Koldínovi a jeho kodifikaci případně do úvahy.

Kromě pozornosti, kterou editoři věnovali Právům městským Království českého, se značného prostoru ve sborníku dostalo také zahraničním badatelům. Zájem německých odborníků se převážně koncentruje na vlivy magdeburského a norimberského práva v českých zemích a v Uhrách. K této skupině příspěvků můžeme připočítat také příspěvek Viléma Knolla, který prezentuje vývoj chebského právního okruhu s přihlédnutím k dochovaným pramenům i judikatuře chebského soudu, jenž se o naučení legálně obracel do Norimberku. Jeho závěry lze doplnit o poznámky Hanse-Jürgena Beckera o omezeném vlivu jihoněmeckého a rakouského práva v českých zemích. Heiner Lück a Inge Bily představují aktuálně řešený projekt na Saské akademii věd v Lipsku týkající se fenoménu sasko-magdeburského práva ve střední Evropě. Ulrike Müssig se zamýšlí nad významem zásady „městský vzduch osvobozuje“ a nad faktory ovlivňujícími poskytování

městské svobody v evropském vývoji. O výjimečnosti německy psané právní knihy z Mühlhausen z roku 1225 a jejich vlivech v dalších právních památkách informuje příspěvek Gerharda Lingelbacha. Vývoj městského práva v Uhrách a paralely se současným právem nastiňuje dvojice autorů Andrea Kluknavská a Tomáš Gábriš, kteří v sedmi bodech identifikují dynamické prvky uherského městského práva. Příspěvek od Adriany Švecové je subtilním rozбором formálně-právní stránky uherského testamentu v novověku, zvláště pak zákonného čl. XXVII z roku 1715. Vedle zákonných norem diferencovaných podle jednotlivých stavů se však v Uhrách do roku 1848 uplatnily rovněž předpisy kanonického a římského práva a staré právní obyčeje.

Recenzovaný sborník jako celek odráží v pozitivním i negativním smyslu úroveň právněhistorického bádání v České republice. Ukazuje nejen na nutnost, ale zejména užitečnost konfrontace poznatků i metodických přístupů k látce tak atraktivní, jakou je městské právo, napříč vědními obory i zeměmi středoevropského prostoru. Ačkoliv úroveň jednotlivých příspěvků kolísá, jako ostatně u většiny domácích sborníků, editoři tím, že ideově po více než 30 letech úspěšně navázali na předchozí sborník k městskému právu, učinili významný krok pro další bádání na poli městského práva. Což bylo ostatně přáním pořadatelů.

Nad'a Štachová

Marzena BOGUS, *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe, Czeski Cieszyn – Częstochowa: Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie 2013, 518 s.*
ISBN 978-83-7455-260-8

Autorkou monografie o učitelích národních škol Těšínského Slezska v 19. a na počátku 20. století je polská historička, pedagožka a umělkyně Marzena Bogus (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie). České čtenářské obci je již poměrně dlouho známa především jako autorka zabývající se dějinami osvěty a vzdělávání, zaměřenými zejména na oblast elementárního školství v regionu Těšínského Slezska. Vedle řady studií k uvedeným tématům lze vyzdvihnout např. práci Bogus o osvětových aktivitách rodu Kotulů v 19. a 20. století,¹ nebo jí redigovanou kolektivní monografii o jazyku, škole a prostoru jakožto determinantům kulturního vývoje Těšínského Slezska.² V recenzované knize autorka zúročila dlouholeté zkušenosti na tomto poli bádání a předložila je v podobě komplexně pojaté publikace, která zahrnuje území těšínské části Rakouského Slezska v období zhruba od počátku 19. století až do první světové války. Věnuje se učitelům na území, které je nyní rozděleno mezi Českou a Polskou republiku. Tímto, spolu s pokusem o porovnání situace s dalšími polskojazyčnými oblastmi nacházejícími se ve sledovaném období sice buď za hranicemi Rakouského Slezska, ale stále v rámci habsburské monarchie (Halič), nebo v německém a ruském záboru (Poznaňsko, Království polské), získává dílo M. Bogus rozměr překračující význam pro jedinou národní historiografii.

V úvodu rozsáhlého díla dává autorka nahlédnout do motivace, která ji k vypracování monografie vedla. Jako aktivně činný didaktik hledající inspiraci v minulosti postrádala v dosud publikovaných osvětových úvahách o Těšínském Slezsku komplexně pojaté práce o místních učitelích národních škol jakožto zvláštní společenské skupině. K oprávněnému názoru Bogus lze dodat snad jen to, že se nedostatky v tomto směru se netýkají pouze Těšínska a učitelů působících v elementárním školství, nýbrž i jiných regionů, českých zemí jako celku a učitelstva jiných úrovní poskytovaného vzdělání. Částečně se naznačené *vacat* pokusila autorka vyplnit v recenzovaném díle, přičemž čtenář je však zároveň předem upozorněn, že se některým problémům (např. mimoškolní aktivity učitelů) hodlá věnovat až v další připravované publikaci.

V recenzované práci se Bogus zaměřila na otázky přímo spojené s výkonem učitelského povolání: právní rámec vzdělávací činnosti a oblasti školství vůbec, vybavení sledovaného regionu školskými institucemi, podmínky vzdělávání adeptů učitelského povolání a pedagogicko-vzdělávací ideje a koncepce. Sama svůj přístup charakterizovala jako sociologicko-pedagogicko-historický s využitím metod introspekce, autobiografie, empatie, interpretace s pokusem o pochopení záměrů, cílů a snah. Uvedené podle mého názoru skutečně postupuje celým dílem a dává mu do jisté míry určitý osobitý ráz. Nadto je důležité zdůraznit autorčino pojetí učitelů národních škol jako zvláštní sociální skupiny a významné části regionální inteligence. Na rozdíl od řady svých předchůdců na poli bádání o učitelstvu Těšínska nepíše Bogus pouze o učitelích určité národnosti. Nepíše práci zaměřenou výhradně na zdejší polské, německé nebo české učitele, resp. polské,

¹ Marzena BOGUS, *Kotulowie i ich dzialania oświatowe na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, Ostrava 2006.

² *Język – szkoła – przestrzeń jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego. Język – szkoła – prostor jako determinanty kulturního vývoje Těšínského Slezska*, red. M. Bogus, Czeski Cieszyn 2012.

německé a české školy. Etnická, národní, popř. náboženská příslušnost a identita zde byly podřízeny prostrovému (regionálnímu) aspektu, což ale nezabránilo, aby autorka nepřístupila na několika místech k určité diferenciaci. Takový přístup kvituji, byť se domnívám, že větší prostor pro komparativní prvek by v některých místech recenzovanému dílu jedině prospěl (např. při studiu materiálního vybavení škol).

Text monografie je rozdělen do čtyř hlavních částí, dále členěných do jednotlivých kapitol. První část pojednává o právním a institucionálním rámci oblasti primárního vzdělávání v Těšínském Slezsku. Přináší nejprve velmi užitečný (pro takto koncipovanou práci zároveň nezbytný) rozbor hlavních právních norem, které regulovaly fungování nejnižšího stupně škol a činnost zdejších učitelů v průběhu celého 19. a na počátku 20. století: od politického zřízení školského z roku 1805, přes školský zákon z roku 1869 a veškeré jeho novelizované zákony přijaté slezským zemským sněmem až po zákon o slezském učitelstvu z roku 1914. Další kapitoly pak přehledně a se zaměřením na sledovanou oblast představují v základních rysech proměnu skladby a rozvoj národních škol v průběhu 19. století, způsob školské správy a dozoru (včetně kompetencí pověřených úřadů a institucí – školních dozorců a později školním radám různých úrovní) a povinnosti a práva učitelů (zde mj. i o disciplinárních záležitostech, nošení uniformy, vojenské službě učitelů). Oceňuji, že autorka překročila v některých místech zvolený časový rámec a předložila retrospektivu stavu jdoucí až do druhé poloviny 18. století, což s ohledem na zásadní proměny ve školské oblasti v důsledku reformem tereziánských a josefínských považuji za logické a více než žádoucí. Neopomenula přitom ani oblast terminologickou, označení různých typů elementárních škol. Zde by možná řada čtenářů přivítala asi o něco přehlednější způsob vysvětlení, zejména pokud jde o vyrovnání se s různojazyčnými alternativami názvů jednotlivých škol.

Ve druhé části (s. 91–192) se pokusila Marzena Bogus představit učitele Těšínského Slezska jako společensko-profesní kategorii. S oporou v dostupných rakouských statistikách národního škol, školských schématicích a výročních zprávách slezské zemské školní rady i některých konkrétních škol pak skutečně načrtla obraz formování učitelského stavu až do první světové války. Vedle obecně kvantitativního vývoje počtu učitelských sil pronikla do struktur učitelstva z hlediska místa jejich zaměstnání, pracovního zařazení a vykonávaných funkcí, kvalifikace, věku, délky služby, pohlaví, teritoriálnímu původu, národnosti a náboženského vyznání. Pro knihu velmi důležitý oddíl si zaslouží ocenění jak z hlediska výběru a práce s prameny doposud spíše opomíjenými, tak i pro vynaložené úsilí o sestavení co možná nejkomplexnějšího obrazu učitelstva na Těšínsku. Množství poznatků, které zde Bogus čtenářům o učitelích předložila, je vskutku enormní. Není mi známa práce, která by poskytovala celistvější a podrobnější vzhled do struktur učitelstva. Kvituji, že byl zvláštní prostor vyhrazen učitelům škol soukromých (židovských, evangelických aj.) a učitelkám jakožto ne nevýznamné a v mnohém i nedocenené části učitelstva. Stejně tak oceňuji snahu autorky o zařazení učitelů do širšího kontextu sociální skupiny inteligence na Těšínsku, byť jen v otázce početnosti, nikoliv skladby. Na informace bohatá kapitola postrádá snad jen jedině: rozbor sociálního původu učitelů. Přitom k němu se Bogus vyjádřila, i když jen velmi stručně a souhrnně, na jiném místě práce při porovnání s jinými polskými oblastmi (s. 417–418). Právě tento dílek v jinak impozantně skládané mozaice obrazu učitelstva národních škol schází, podle mého názoru celkem citelně. Alespoň sondou se mohla autorka pokusit proniknout do sociálního původu učitelů, ať už na základě rozboru osazenstva vzdělávacích institucí, které učitele pro jejich profesní dráhu připravovaly (preparandy, učitelské ústavy), nebo studiem matričních záznamů. O náročnosti provedení tohoto úkolu není pochyb, stejně jako o jeho potřebě.

V pořadí třetí část knihy (s. 195–289) přibližuje v první řadě problematiku vzdělávání a profesní přípravy učitelů, kvalifikační zkoušky a služební postup. V jednotlivých kapitolách vhodně implementuje dopady legislativních školských opatření týkajících se daných témat a představuje jejich realizaci na příkladě Těšínska. Poměrně důkladně si přitom všímá institucí pro vzdělávání učitelů v Těšíně a Bílsku, jejich fungování, osazenstva, náplně výuky a výstupních zkoušek. Zvlášť se věnuje také problematice dalšího vzdělávání učitelů, tématu učitelských kurzů a konferencí. Samostatnou, dále členěnou kapitolou (s. 260–284) vyhradila autorka pracovním podmínkám učitelů, jejich odměňování a zabezpečení po ukončení kariéry (penze) a „profesním nemocem“. Neopomenutí uvedených témat lze jen ocenit. Otázkou je, jestli by si nezasloužila spíše samostatný prostor, neboť jejich včlenění do dané části knihy působí poněkud neorganicky.

Poslední a rozsahem největší oddíl knihy (s. 293–413) dává náhlednou do dobových pedagogických idejí, koncepcí, metod a učebních plánů ovlivňujících chod a povahu národního školství. Představuje tedy teoretický rámec práce učitelů. Důležité přitom je, že si Bogus všímá rovněž otázky dopadů nových pedagogicko-didaktických poznatků na regionální názory a vůbec výměny názorů na poli vzdělávání. Díky aktivitě učitelů došlo na Těšínsku k vytvoření kulturního mostu, jenž umožňoval překračovat hranice nejen regionální, ale i ty zemské. Opírajíc se o učitelské příručky, školní pomůcky a knihovny představuje vzdělávací metody a programy; sleduje autorka rozvoj školních a učitelských knihoven. V této části knihy zachytila

rovněž pozvolný ústup od aplikace názorů a pedagogických metod vypracovaných Johannem Friedrichem Herbartem (tzv. herbartismus) ve prospěch nových směrů (empirická psychologie, pedocentrismus). Doložila zde proměnu stereotypu pasivního učitele přebírajícího navyklá schémata v aktivně hledajícího didaktika. Závěrečná část monografie představuje i další funkce a profesní povinnosti učitelů. Na základě školských předpisů v ní autorka odhalila navíc fungování systému a formy pedagogického dozoru, nejprve církevního a posléze státního, přičemž oprávněně vyzdvihla roli školních rad a inspektorů po roce 1869. Stranou jejího zájmu nezůstaly ani otázky hodnocení učitelů, disciplinárních trestů a případných ocenění učitelských aktivit. Bogus neopomenula také problematiku společenského vnímání učitelů, prestiže učitelského povolání a nemalá očekávání, která do nich vkládala společnost. Rozhodně souhlasím s autorkou, že zprvu nevelká prestiž učitelů a jejich profese rostla, přičemž stejně jako ona spatřuji změnu v průběhu druhé poloviny 19. století. Bogus učitelům národních škol v této době přisuzuje vysokou prestiž, která však nebyla, jak správně podotýká, srovnatelná např. se středoškolními pedagogy. Poněkud diskutabilní ale je, nakolik byla ona prestiž v závěru sledovaného období opravdu vysoká, resp. zda na ni můžeme vůbec takto obecně nahlížet. Postavení učitelů ve společnosti se odvíjelo totiž také podle místa jejich působitě. Zatímco v menších lokalitách patřili nejen v závěru sledovaného období ke skutečným autoritám a osobnostem ovlivňujících nezřídka významně život zdejší komunity, v místech s početným zastoupením inteligence, resp. „v konkurenci“ vzdělanců disponujících vyšším sociálním statutem (právníci, lékaři, středo- a vysokoškolská pedagogové, úřednictvo střední a vysoké úrovně) byly jejich význam a potažmo i prestiž prokazatelně menší.

Výkladovou část práce Marzeny Bogus uzavírá místo závěru oddíl s názvem *Postscriptum* (s. 414–432). Pro objemnost předkládané problematiky autorka rezignovala podle svých slov na vypracování „klasického“ závěru, což je podle mého názoru škoda. Místo něj předložila na základě dostupné odborné literatury k tématu porovnání situace učitelstva na Těšínsku s jejich protějšky z vybraných polských území (Halič, Poznaňsko, Polské království). Výběr oblastí, s nimiž se rozhodla provést komparaci, souvisel do značné míry s potenciálními polskými čtenáři, pro něž je kniha podle vlastních slov autorky určena především. Bogus zvolila celku logicky zaměřenou pro srovnání oblastí s odlišnými profesními, společenskými a osvětovými podmínkami, než jaké by poskytl např. komparace s opavskou částí Slezska (s. 25). Konkrétně věnovala v jednotlivých podkapitolách pozornost materiálnímu vybavení národních škol, sociálnímu původu učitelů, učitelskému vzdělávání, jejich kompetencím, formám zaměstnání, hodnocení a dohledu státních orgánů, vnímání učitelů v soudobé společnosti a otázce finančního ohodnocení. Ze srovnání vyšli učitelé na Těšínsku obecně lépe než jejich kolegové z Polského království a Haliče. Přes řadu odlišností ukázala Bogus i některé podobné aspekty formování učitelského stavu v 19. a na počátku 20. století, např. existenční problémy, nedostatečnou úroveň přípravy na povolání a nízkou prestiž, s nimiž se museli učitelé národních škol vyrovnávat před reformami nejnižšího stupně školské soustavy. Na příkladu Poznaňska a Těšínska zase dokumentovala společné pojitko, které spojovalo učitele bez ohledu na jejich národnost a region: snahu o zlepšení svých materiálních podmínek. Přestože zařazení komparativně pojatého a zdařile zpracovaného oddílu do knihy lze přivítat, „slušelo“ by mu to – alespoň podle mého názoru – přece jen více v jiné její části, ne na místě závěru.

Text Marzeny Bogus doplňují dále seznamy použitých zkratk, pramenů a literatury, jmenný rejstřík, tabulková příloha se základními daty k národnímu školství Těšínska, vhodně zvolená a rozmanitá obrazová příloha a anglicko-německo-české shrnutí. Pramenná základna, z níž čerpala, zasluhuje slova uznání, ať už z hlediska šíře, nebo pro její rozmanitost. Svým způsobem bylo využití množství různých druhů pramenů pro autorku nutností už z hledem k širokému tematickému záběru a dosavadnímu zpracování problematiky v historiografii. Důležitou roli při koncipování díla o učitelstvu národních škol na Těšínsku sehrály archivní materiály (zejm. fondy školních úřadů i jednotlivých škol) uložené v českých i polských archívech. Pro předložení legislativního rámce bylo Bogus zase nezbytné seznámit se detailně se školskými předpisy prostřednictvím tiskem vydaných soupisů norem. Stejně tak náleželo zásadní místo statistice národních škol, školským schematismům a kalendářům pro studium skladby učitelstva. Z dalších využitých tištěných pramenů jmenujme ještě biografické slovníky, pamětní knihy a ve Slezsku vydávaný tisk. Zvolenou pramennou základnu hodnotím jako dostatečnou, čímž nepopírám, že by autorce nepomohly při její práci také některé další prameny k dějinám školství uložené v některých nevyužitých institucích (např. Muzeu Komenského v Přerově). Více „vytěžit“ mohla Bogus patrně ze svazků oficiální statistiky národních škol, minimálně při studiu jejich materiálního vybavení. Podobně mohla využít zřejmě i více služeb školských schematismů. Ale toto jsou jen drobnosti, které nijak nesnižují množství a kvalitu práce s prameny, kterou autorka nepochybně vynaložila. Celkově lze konstatovat, že autorka při výběru a práci s prameny obstála. Podobně je možné hodnotit vypořádání se Marzeny Bogus s literaturou k tématu. V seznamu použité literatury dominují logicky práce o polské inteligenci, učitelích, školství a pedagogice ve Slezsku. Zastoupeny jsou ale také práce

české, rakouské a německé. Podobně jako je tomu téměř vždy, rovněž u recenzovaného díla by bylo možné najít práce, které by při jeho koncipování pomohly a ve výsledku snad i prospěly,¹ ale podle mého názoru je množství a skladba zvolené literatury solidní, vzhledem k tématu opodstatněná a její využití náležité.

Závěrem je možné konstatovat, že práce Marzeny Bogus představuje nepochybně významný příspěvek k dějinám školství a vzdělávání, a to nejen pro oblast Těšínského Slezska, o němž pojednává. Autorka měla jasnou vizi a cíl, jehož hodlala dosáhnout, stejně jako směr, kterým se rozhodla vydat. Podle mého názoru se obojí podařilo naplnit. Její přístup k problematice je systematický, precizní a velmi pečlivý, což ale na některých místech vyúsťuje až v určitou popisnost. Recenzovaná monografie představuje dílo kompaktní, přehledně strukturované, fundované a zároveň čtivě napsané. Pro českou historiografii je jen škoda, že Bogus nerozšířila svůj výzkum také na opavskou část Rakouského Slezska. Zajímavé by bylo bezesporu zpracování problematiky vzájemného obrazu učitelů v očích jejich žáků a naopak žáků očima svých učitelů. Čtenářům této podnětné práce může scházet pojednání o materiálních poměrech učitelů, zvláště když prostor věnovala jejich platovému ohodnocení. To by ale vyžadovalo výzkum založený na jiných než využitých pramenech, především materiálech ze sčítání lidu, jaký provedla v uplynulém desetiletí pro inteligenci vybraných moravských a slezských měst např. Andrea Pokludová.² Otázkou však zůstává, jestli uvedené téma nebude součástí avizovaného díla Bogus zaměřeného na mimoškolní aktivity a život učitelů. Autorka odvedla podle mého názoru kvalitní práci, jejíž význam bude zájemci o problematiku učitelstva národních škol v budoucnu jistě doceněn. Snad se podobně koncipované práce dočkáme také pro učitele středních a odborných škol, a to nejen na území Těšínského Slezska.

Petr Kadlec

***Umweltgeschichte(n). Ostmitteleuropa von der Industrialisierung bis zum Postsozialismus*, Hrsg. von Horst FÖRSTER – Julia HERZBERG – Martin ZÜCKERT, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2013, 345 s.**

ISBN 978-3-525-37303-3

V současné historiografické produkci můžeme sledovat výrazný nárůst zájmu o témata související s historickou inventarizací vztahů mezi člověkem a přírodou, odrážející se v proměně životního prostředí. Vzájemné interakce člověka a přírody v minulosti se stávají stále nosnějším výzkumným polem nejen přírodních věd, ale v posledních dvaceti letech také řady věd společenských, v neposlední řadě i samotné historie. Není to náhodou. Právě historická reflexe podmíněná znalostí historických pramenů může zásadním způsobem ovlivnit naši představu o formách a intenzitě působení člověka na životní prostředí v minulosti i o snaze o nápravu nežádoucích dopadů lidské činnosti.

Zvláště intenzivně jsou v otázkě působení člověka na životní prostředí vnímána poslední dvě staletí. Od konce 18. století totiž dochází ke klíčovým transformačním procesům, které se podílely na přeměně tradiční agrární společnosti v moderní industriální společnost. Množství změn, generovaných těmito procesy, je velmi početné a jejich dopad měl z hlediska vývoje společnosti zcela zásadní význam. V souvislosti s průběhem procesu industrializace dochází ke klíčovému technologickým, ekonomickým, sociálním i kulturním proměně společnosti. Proces industrializace zároveň přinesl významnou proměnu interakce mezi člověkem a přírodou, projevující se závažnými změnami v krajině a v proměně využívání krajiny člověkem.

Právě interakcím mezi člověkem a přírodou v posledních dvou staletích je věnována také nová publikace, vydaná péčí Collegia Carolina ve spolupráci s mnichovským Rachel Carson Center for Environment and Society. Lze říci, že nový publikační počín je v mnoha směrech reprezentativní. Především ukazuje na současnou podobu výzkumu dějin životního prostředí, které jsou průsečíkem různých vědních disciplín. Z toho také vyplývá pestrost pohledů a metodologických přístupů, navzájem se doplňujících a vytvářející pestrou mozaiku poznání jednoho ze základních a přitom mimořádně komplikovaných vztahů.

¹ Na myslí mám např. práce Otakar KÁDNER, *Dějiny pedagogiky*, Díl 3, Praha 1923–1924; *Professionen im modernen Osteuropa. Professions in Modern Eastern Europe*, red. Charles McCLELLAND – Stephan MERL – Hannes SIEGRIST, Berlin 1995; Jan TROJAN, *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století. Jejich sociální postavení, společenské funkce a význam národní hudební kultury*, Brno 2000; Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1780–1914*, Opava 2002; Andrea POKLUDOVÁ, *Formování pedagogických profesí v Moravské Ostravě na přelomu 19. a 20. století*, In: Ostrava 21. Sborník příspěvků k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska, Šenov 2003, s. 84–97.

² Andrea POKLUDOVÁ, *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857–1910*, Opava 2008.

Vlastní publikace je tvořena sedmnácti příspěvky dvacítky autorů všech věkových kategorií i různého vědeckého zaměření. Editorům se přitom podařilo shromáždit příspěvky širokého chronologického, teritoriálního i věcného zaměření. Vzhledem k charakteru instituce, která byla hlavním vydavatelem, je převážná část příspěvků orientována na dějiny životního prostředí v českých zemích, méně pak na území Polska, Maďarska a bývalé NDR. V publikaci nalezneme jak příspěvky přehledového a obecného charakteru, tak nejrůznější případové studie.

Charakter konceptuální přehledové studie má především úvodní text Julie Herzberg. V něm se autorka nejprve pokusila o stručný nástin vzniku, vývoje a dalších perspektiv dějin životního prostředí (Umweltgeschichte, Environmental History) jako vědecké disciplíny. Při této příležitosti zdůraznila především mnohovrstevnatost, chronologickou šíři a značnou tematickou pestrost tohoto segmentu historické vědy. Z teritoriálního hlediska Herzberg upozorňuje, že ačkoliv oblast střední Evropy patřila v předcházejícím desetiletí v tomto směru k méně probádaným oblastem, v posledních letech se i zde výzkum pod hlavičkou environmentálních dějin slibně rozvíjí. Přesto autorka upozorňuje na základní rozdíly pojetím dějin životního prostředí ve vyspělých státech západní Evropy a USA a zeměmi střední a východní Evropy. Zatímco badatelé v prvně jmenovaných zemích se postupně odvrací od „ekologické krize“ jako hlavního námětu a motivu svých prací, v myšlení středoevropských historiků zůstává středobodem 20. století, ve kterém se jak člověk, tak příroda stávají obětmi represivních režimů. Alespoň podle české historiografie soudě si ale myslím, že i přes určité pozitivní náznaky je tento směr v historickém bádání stále ve srovnání s ostatními segmenty historické vědy ve značné defenzivě a skýtá značný badatelský prostor. Sice existují výzkumy na mezinárodně srovnatelné úrovni (např. výzkum historického land use), avšak z nemalé části se naše poznání stále pohybuje na tenkém ledě. Souhlasím s autorkou, že ačkoliv se dějiny životního prostředí zrodily z vědomí globální ekologické krize v 70. letech 20. století, mají řadu úrovní: jak globální či evropskou, tak národní i lokální. Autorka je přesvědčena, že téma dějin životního prostředí může být jednotlivými tématem středoevropských dějin především druhé poloviny 20. století, tj. v éře státního socialismu, kdy socialistické země střední Evropy zažívaly v tomto období obudnou politiku i problémy. To konec konců naznačuje i řada studií uveřejněných v recenzované publikaci.

Vlastní jádro kolektivní monografie je rozděleno do pěti základních oddílů. První část, nazvaná Infrastruktura a životní prostředí, je z pohledu českého historika tematicky poněkud neobvyklá. Výzkumy zaměřující se na dopad budování moderní infrastruktury na krajinu a každodenní život člověka totiž patří v kontextu střední Evropy k málo frekventovaným. V publikaci jsou tomuto tématu věnovány dvě studie. Martin Zückert se v širokém kontextu zamyslel nad otázkou, jaké postavení mohou v dějinách životního prostředí zaujímat výzkumy orientované na budování moderní infrastruktury. Ačkoliv byly ve středoevropském prostředí výzkumy tohoto typu doposud zaměřeny spíše na environmentální dopady budování infrastruktury období dlouhého 19. století, Zückert se ve svém příspěvku zabývá primárně situací v zemích střední Evropy po roce 1945. Za pozoruhodný podnět je možné označit myšlenku, že by se měla pozornost historiků soustředit vedle environmentálních dopadů „velkých staveb socialismu“ také na zachycení poválečného budování infrastruktury socialistických států v kontextu každodenního života obyvatelstva. Za svého druhu případovou studii je možné označit navazující text Arnošta Štanzela, který je věnován obrazu budování velkých vodních děl ve slovenských Karpatech v období 50. a 60. let.

Druhá část kolektivní monografie je vyhrazena tématu Proměna krajiny, které patří v současnosti alespoň z hlediska české historiografie k relativně frekventovaným badatelským okruhům. Čeští historikové resp. historičky zde prezentují výsledky svých dlouhodobých výzkumů: Ivan Bičík s Lucií Kupkovou představili výsledky dlouhodobého a publikačně bohatého výzkumu proměn využití krajiny (Land Use) v období od poloviny 19. století do konce 20. století, Eva Chotějovská pak téma vztahující se k výzkumu historické geografie městského prostoru, rozvíjené v současnosti především na Historickém ústavu AV ČR. Téma bouřlivě se proměňující krajiny průmyslových oblastí prezentoval Horst Förster, který analyzoval dopad hospodářských aktivit člověka v oblasti severočeského hnědouhelného revíru.

Po faktograficky „nabitě“ druhé části čtenář nalezne jistě odlehčení v třetím oddíle nazvaném Vnímání krajiny. Tématika percepce krajiny je v současnosti taktéž poměrně bohatá a vyznačuje se výraznými přesahy především směrem k historické a kulturní antropologii a kulturním dějinám. Charakter úvodní komparativní studie má příspěvek Dóry Drexler, která se pokusila analyzovat různý typ vnímání krajiny (v anglickém, francouzském německém a uherském prostředí), a to z kulturně-historického pohledu. Eva-Maria Stolberg představila téma vnímání výrazných krajinných prvků prizmatem moderního národnostního hnutí. Na příkladu Odry a Visly ukázala, jak byly tyto přírodní prvky využívány v národnostním soupeření a jak se z nich v průběhu národní emancipace staly symboly národních hranic a vzájemného vymezení se. Téma

vnímání krajiny pak uzavřel komparativní příspěvek Erzsébet Magyar věnovaný veřejným parkům Vídně, Budapešti a Prahy v 19. století.

Čtvrtý oddíl kolektivní monografie je věnován tématice kolektivizace a zemědělské modernizace v socialistických státech střední Evropy. Ačkoliv se jedná o téma nanejvýš zajímavé a potřebné (vždyť právě v tomto období došlo ke zcela zásadní proměně zemědělství s výraznými krajinnými dopady), je jeho výzkum teprve v počátcích. Za velmi zajímavý pokládám v této souvislosti příspěvek Nicholase Orsilla týkající se dopadu intenzifikace zemědělství na životní prostředí v komunistickém Československu. Orsillo do centra své studie postavil problém dopadu masivního zavádění meliorací zemědělských pozemků na životní prostředí. Pozoruhodné je, že své poznatky opřel nejen o dobové materiály, ale také o rozhovory s pamětníky, což přidává studii na plastičnosti. Michael Heinz pak ve svém příspěvku objasnil důsledky koncentrace a specializace zemědělství v NDR na krajinu a životní prostředí.

Poslední pátý oddíl je orientován na téma ochrany přírody a na ekologické hnutí. Tématika, která je v české historiografii spíše okrajová, je zde reprezentována nejvyšším počtem příspěvků. Úvodní úvahu týkající se specifík ekologického hnutí ve střední Evropě prezentoval badatel nad jiné povolaný – Frank Uekötter – autor řady podnětných monografií i studií z oboru dějin životního prostředí. Následující tři studie jsou věnovány tématice z oblasti českých, resp. československých dějin. Martin Pelc a Jana Piňosová zaměřili svou pozornost na dějiny ochrany životního prostředí v českých zemích resp. v Československu před rokem 1938, a to ve dvou specifických segmentech. Martin Pelc se této tematiky dotkl v souvislosti se svým dlouhodobým zájmovým polem, kterým jsou dějiny turistiky a sportovního hnutí v českých zemích před rokem 1945. Jana Piňosová se pak pokusila ukázat organizaci ochrany životního prostředí v meziválečném Československu na příkladu okrašlovacích a odborných spolků a jejich čelných představitelů. Velmi zajímavé téma prezentovala Bianca Hoenig, která svůj příspěvek věnovala ochraně přírody v socialistickém Československu. Na příkladu plánů a konceptů Tatranského národního parku ukázala napětí mezi zájmem na ochraně přírody před nežádoucími zásahy člověka a snahami o její turistické využití. Blok věnovaný ochraně přírody zakončil Hermann Behrens přehledovým textem věnovaným vývoji ekologického hnutí v NDR.

Celkově je možné označit recenzovanou publikaci za pozoruhodnou. Nejen, že alespoň zčásti zaplnila tematické vacat, které je minimálně v prostředí české historiografie stále citelné. Ukázala také mnohovrstevnatost vztahu člověka a přírody v historické perspektivě i různost přístupů k řešení tohoto zásadního problému. Prezentovaná práce může být vhodnou inspirací pro další výzkumy tohoto typu.

Petr Popelka

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16). Tomus VI. Fontes archivii publici Litomericensis, ed. Božena KOPIČKOVÁ, Praha – Dolní Břežany: Státní oblastní archiv v Litoměřicích, Scriptorium 2013, 120 s.

ISBN 978-80-904381-1-8 (SOA Litoměřice)

ISBN 978-80-87271-69-8 (Scriptorium)

Uběhlo již více než 40 let od doby, kdy se odborné veřejnosti dostal do rukou první sešit prvního dílu regestové ediční řady *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16)* – dále RBMV. Její editoři dosud zpracovali sedm víceméně kompletních dílů, které regestovou formou s patřičným diplomaticko-doprovodným aparátem evidují bohemikální písemnosti listinné povahy z období vlády římského a českého krále Václava IV. Již od počátečních úvah nad vznikem této ediční řady, chronologicky navazující na tradiční regestovou řadu *Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae* (RBM), byly jednotlivé díly koncipovány jako vnitřně samostatné chronologické jednotky, které zpravidla respektují archívne provenienční princip a reflektují na změny v archívni organizaci. Vydané díly obsahově dodržují základní cíle edičního záměru, nejedná se však o metodicky konzervativní skupinu regestářů. Povaha jednotlivých archívni fondů, zkušenosti editorů, stejně jako potřeby uživatelů a názory kritiků vedly postupně k úpravám edičních zásad, které sice tvoří základní normu zpracování jednotlivých dílů, ale zároveň ponechávají editorům prostor reagovat na specifika archívni fondů a sbírek, které se svou povahou a proveniencí často značně liší. Až do vydání sedmého dílu se editoři přidržovali směrnice publikované v roce 1964 Věrou Jenšovskou.¹ Sedmý díl (2010), jehož editor, Pavel Krafl, zpracoval fondy a sbírky Zemského archivu v Brně, se již řídil revidovanou směrnicí, kterou publikovala v roce 2006 editorka šestého dílu Božena Kopiczková.²

Šestý díl Regestového katalogu, jak je ediční řada RBMV oficiálně označována, obsáhl listinnou materii z fondů a sbírek Státního oblastního archivu v Litoměřicích. Jádro šestého dílu tvoří 196 regestů, jejichž listinné předlohy lze nalézt v devíti archívni fondech a sbírkách (Kapitula Litoměřice, Valdštejnská sbírka, Schlenzova sbírka, Cisterciáci Osek, Dominikáni Litoměřice, Rodinný archiv Kinských a Preysingů, Rodinný archiv Clary-Aldringenů, Rodinný archiv Ledebur-Milešev, Velkostatek Liběšice). V souladu s koncepčním rozložením celé ediční řady editorka nezahmula do „litoměřického“ dílu fondy příslušných okresních archívů, které se při změně archívni správy na počátku nového milénia staly organizačními jednotkami oblastních archívů, a stejně tak respektovala vzhledem k heuristice, započaté již v druhé polovině 80. let minulého století, pozdější změny v struktuře archívni fondů a sbírek. Důležitou inovací, kterou přinesla nová směrnice z roku 2006, byla jazyková diverzifikace regestů. Vytváření náhradních regestů má nadále respektovat jazyk písemnosti dle současného úzu a zároveň má být každý nelatinský kus doprovázen orientačním latinským regestem. Šestý díl se touto nově zavedenou praxí neřídí a v tomto i v mnoha dalších ohledech dodržuje starší směrnicí z roku 1964, která předpokládá koncipování regestů podle pravidel klasické latiny bez ohledu na jazyk písemnosti. Obsahově významné a zároveň rozsáhlé části původních textů písemností jsou tradičně uváděny v poznámkovém aparátu.

Přestože editorka formálně dodržuje linii původních edičních zásad, vynutila si povaha dochování listinné materie litoměřických fondů a sbírek, aby do svého svazku zpracovala metodickou inovací formulovanou v nové směrnicí. Valná většina listin šestého dílu se dochovala v mladších, neověřených a zpravidla latinských opisech, které doplňuje pouze jedenáct originálních listin. Více než sedmdesát procent listin dochovaných ve formě těchto opisů (138) bylo však již zpřístupněno náhradním regestem v některých dříve vydaných svazcích RBMV. Tento problém je v šestém dílu řešen tak, že duplicitní položky jsou opatřeny pouze orientačními latinskými regesty a označeny hvězdičkou. V doprovodném aparátu pak editorka vedle provenienční poznámky odkazuje na náhradní regest v příslušném svazku RBMV s upřesňujícím údajem o stavu dochování. Pro větší přehled je v závěrečném aparátu šestého dílu konkordance orientačních regestů s již publikovanými náhradními regesty.

¹ Věra JENŠOVSKÁ, *Regestová edice z doby Václava IV. (1378 pros.–419 srp.)*, Archivní časopis (dále AČ) 14, 1964, s. 179–182.

² Božena KOPIČKOVÁ, *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16). Novelizovaná směrnice k vydávání ediční řady*, AČ 56, 2006, s. 286–291.

Náhradní registry jsou formulovány tak, aby shrnovaly nejen základní dispoziční údaje, ale také důležité informace z jiných listinných formulí, zejména z narace. Povahu obširných náhradních registů v mnohém ovlivňuje nutnost uvádět všechna místní a osobní jména, vyskytující se v listině. Vedle toho je vždy uváděna úplná pertinenční formule a svědečná řada. Podle nové směrnice z roku 2006 mají editoři RBMV uvádět na konci náhradních registů incipity areng, ovšem tato zásada v „litoměřickém“ díle ještě uplatňována není. V rámci doprovodného aparátu registů jsou uváděny základní údaje o pečetě, resp. o osobách pečetitelů a v případě originálů jsou následně uváděny středověké kancelářské i přijemecké poznámky. Za údajem o způsobu dochování následuje provenienční poznámka s uvedením názvu fondu a signatury či inventárního čísla. Poslední položkou registového záznamu jsou odkazy na starší ediční nebo registové vydání. Pod čarou většiny registů najdeme doplňující, hodnotící nebo vysvětlující poznámky.

Nedílnou součástí šestého dílu je stručný latinský i český úvod, který je věnován vedle základních metodických vysvětlivek také popisu adekvátních fondů a sbírek. Úvodní ediční aparát doplňují přehledy použitých archivních rukopisů, literatury, zkratk, značek archivů a značek archivních fondů. Registový katalog tradičně uzavírá jmenový a místní rejstřík, za nímž jako poslední část najdeme již zmíněnou konkordanci orientačních registů.

Šestý díl RBMV je standardní a dobře odvedenou prací, která představuje důležitý krok k naplnění základního edičního cíle vydat specifickou registovou formou celou bohemikální listinnou materii z doby Václava IV, kterou uchovávají archivy v České republice.

Pavel Hruboň

Piotr WĘCOWSKI, *Początki Polski w pamięci historycznej późnego średniowiecza*, Monografie Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana tom 2, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana 2014, 456 s.

ISBN 978-83-61033-75-2

W 2014 roku nakładem krakowskiego wydawnictwa Societas Vistulana ukazała się książka Piotra Węcowskiego pt. *Początki Polski w pamięci historycznej późnego średniowiecza*. Praca ta ukazała się w serii Monografii Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana.

Badania nad pamięcią społeczną nie są czymś nowym, od lat tym zagadnieniem zajmuje się szereg nauk humanistycznych i społecznych. Powstało na ten temat wiele publikacji zarówno w Polsce, jak i za granicą, szczególnie we Francji (wspomnieć należy tu przede wszystkim prace P. Nory i inn.). Nieco inaczej wygląda to zagadnienie, jeśli myślimy o pamięci historycznej. Sam autor przedstawia problemy ze zdefiniowaniem teje proponując zresztą swoją definicję acz zaznaczając od razu, iż nie jest to formuła ostateczna. To zresztą nie jedyny problem, z którym musiał zmierzyć się Piotr Węcowski, innym to kwestia doboru źródeł i zawartych tam przekazów. Inaczej bowiem przeprowadza się badania na grupie osób jeszcze żyjących, bądź ich bezpośrednich potomkach, pytając o nie tak dawno minione wydarzenia, a czym innym jest odnalezienie i interpretacja przekazów osób nieżyjących od stuleci. Co więcej, próbować na podstawie ich relacji odtworzyć początki Polski, a zatem czasy już dla „badanej” grupy osób odległe o stulecia. Tradycyjny w tym wypadku dobór źródeł, a zatem roczniki, kroniki, żywoty i im podobne przekazy wzmacniają kluczowe źródło do tego typu badań, jakim są zeznania świadków w procesie polsko-krzyżackim, gdzie – wśród szeregu pytań stawianych przez przesłuchujących kilka dotyczyło początków państwa polskiego.

Praca podzielona jest na dwie części, pierwsza z nich omawia źródła i transmisję późnośredniowiecznej pamięci historycznej na temat początków Polski. W tej części autor zajął się tym, kto, kiedy, jak, gdzie i komu przekazywał wiadomości o początkach państwa polskiego. Aby spróbować znaleźć odpowiedź na postawione pytania Piotr Węcowski sięgał do wszystkich typów źródeł: pisanych, ikonograficznych, materialnych i niematerialnych. Analizował nie tylko źródła powstałe w późnośredniowiecznej Polsce, ale także ich kopie, zwracając uwagę na zmiany, jakie zachodziły pomiędzy nimi a oryginałem. W ten sposób badał także późnośredniowieczne kopie najstarszych kronik polskich Galla Anonima i Mistra Wincentego Kadłubka oraz żywoty świętych Wojciecha i Stanisława. Tym samym autor przyjął rzadki punkt widzenia w dotychczasowych badaniach, że jedynie oryginalne źródło późnośredniowieczne może być wiarygodnym zbiorem informacji dla pamięci wczesnośredniowiecznej. Wykorzystując późne, XIV i XV-wieczne kopie XI–XIII-wiecznych źródeł, zwracając uwagę na wszystkie dokonane w nich w stosunku do oryginału zmiany, dodatki i przekształcenia, Piotr Węcowski uzyskał dzięki temu informacje na temat osób i środowisk, które z nich korzystały. Ogrom zachowanych kopii wczesnośredniowiecznych źródeł umożliwił wprawdzie Autorowi dotarcie do wszystkich, co w żadnym stopniu nie umniejsza wartości omawianej książki.

Druhá část své práce Piotr Węcowski poświętil treści paměti historické. Jak sám píše: „w tej części zastanawiam się co „mówiono” i co „wiedziano” o początkach Polski“. Autor stara się porównać wyobrażenia i realną wiedzę o najważniejszych wydarzeniach z początków państwa polskiego – chrztu Mieszka I, zjazdu gnieźnieńskiego i starań o koronę, pobytu św. Wojciecha na terenach państwa polskiego, początków organizacji kościelnej oraz granic państw, bowiem te wydarzenia były oceniane w późnym średniowieczu, jako najważniejsze.

Z obowiązku recenzenta należy odnotować, iż część pierwszej książki podzielona jest na cztery rozdziały a druga na sześć. Ponadto praca opatrzona jest także bibliografią, wykazem skrótów i indeksem.

Książka Piotra Węcowskiego została wydana w serii Monografie Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana. Pierwszym tomem, który ukazał się w jej ramach, była książka Wojciecha Drelicharza *Idea zjednoczenia królestwa w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim*. Tom ten ukazał się dwa lata temu. Praca Piotra Węcowskiego idealnie wpasowuje się w nurt zapoczątkowany przez książkę Drelicharza, zresztą sam autor nie ukrywa, iż niejednokrotnie czerpał z pracy swojego poprzednika. Tym niemniej otrzymujemy całkiem nowe, wręcz nowatorskie spojrzenie na początki Polski. Patrząc na nie z punktu widzenia późnego średniowiecza może warto zastanowić się nad pewnikami, którymi operujemy do chwili obecnej. Skąd takie przekonanie w XIV i XV wieku, że koronacji Bolesława Chrobrego dokonał Otto III w Gnieźnie (o czym np. wspomina także Gall Anonim w swojej kronice), jak zapamiętali przyczyny, dla których nasz kraj stał się chrześcijańskim ludzie późnego średniowiecza, jak wyglądała, według nich, organizacja kościelna na początku istnienia państwa polskiego? I dlaczego właśnie takie, a nie inne argumenty były przytaczane? Piotr Węcowski wyszukuje informacje, przeszukuje pamięć późnośredniowiecznej szlachty, mieszczaństwa, duchownych, pokazuje, jakim kapitalnym źródłem może być ludzka pamięć, daje nam potężne narzędzie, tak rzadko wykorzystywane do tej pory w badaniach średniowiecznej Polski. Dzięki świetnemu przygotowaniu warsztatowemu udaje mu się wydobyć z późnośredniowiecznych źródeł moc informacji o tym, jak ci ludzie postrzegali i zapamiętywali dawne czasy. Fakt, że ten czas był pozbawiony zwykłych nośników pamięci, które posiadamy teraz, skłaniał ich do opierania się tylko na pamięci własnej i przodków. Tym cenniejsze są informacje, które udało się z tych źródeł wydobyć, i tym ważniejsze jest to, co z nimi zrobimy.

Bożena Czwojdrak

***Ritual Images, and Daily life. The Medieval Perspective*, red. Gerhard JARITZ, *Geschichte. Forschung und Wissenschaft Band 39*, Münster: LIT Verlag 2012, 247 s.
ISBN 978-3-643-90113-2**

Rituály jsou oblíbeným tématem medievistiky už od 70. let minulého století, stejně tak, jak připomíná v úvodu vydavatel této knihy Gerard Jaritz, je staršího data také obliba analýzy vizuální kultury středověku na základě obrazových pramenů. Kombinace obou přístupů spolu s dějinami každodennosti představuje společně téma všech příspěvkatelů prezentovaného sborníku, přičemž jednotlivé články jsou přepracovanými verzemi příspěvků ze setkání v rakouské Kremži v roce 2008.

Právě v tomto městě totiž sídlí Jaritzův domovský ústav pro studium materiální kultury spojeným s dějinami každodennosti ve středověku a v raném novověku (IMAREAL). Celá publikace nese stopy přístupu k dějinám, který pracoviště, zabývající se především shromažďováním a zpracováváním vizuálních pramenů každodenní kultury, propaguje.

Snaha spojit všechny tři perspektivy, tedy rituály, obrazovou kulturu a každodennost spojuje všechny příspěvky recenzované anglicky psané knihy, nicméně ne u všech jde o stejně úspěšnou či užitečnou metodu. Vybrané studie zařazené do této knihy charakterizuje velmi široký výběr témat i metody zpracování. Celkově jedenáct příspěvků zavede čtenáře do Jeruzaléma, Transylvánie i Paříže, mezi muslimy, mnichy i aškenázské židy.

Různá je také šíře témat, které autoři ve svých příspěvcích zpracovávají. Nejzásadnějším příspěvkem je bezpochyby úvodní studie norského kunsthistorika Staaleho Sinding-Larsena (s. 7–48), který na 40 stranách předkládá možné teoretické přístupy k pojednání obrazových pramenů skrze jejich zasazení do zpracovaného systému. Jako základní materiál mu slouží Sixtinská kaple, ale postupně představuje velmi promyšlený koncept práce s vizuálními prameny, který může inspirovat mnohé historiky.

Následující dva příspěvky se zaměřují na otázku panovnické reprezentace ve spojení s ceremoniálním kontextem výkonu vlády, ovšem v dost odlišné době i místě. Světлана I. Luchitskaja (s. 49–74) konfrontuje popisy korunovačních ceremonií jeruzalémských králů ve 12. století, tak jak je možné je najít ve vyprávě-

cích a právních pramenech ze Svaté země s ikonografickými doklady o korunovacích v dochovaných rukopisech. Kromě společného důrazu na legitimizační hodnotu provedeného rituálu, konstatuje autorka také jisté rozdíly v obou typech svědectví. Iluminované rukopisy jsou totiž všechny pozdějšího data a vznikaly především jako součást křížácké paměti šlechtických rodů, přičemž nejvýznamnějším zobrazovaným momentem je usazení krále na trůn, tedy chvíle, kdy se křížácká šlechta aktivně podílela na provedení rituálu.

Joan A. Holladay (s. 75–94) pojednala ve svém příspěvku o změnách ve funkci slavnostního sálu v královském paláci na ostrově Cité v Paříži. Tento velkoryse vyzdobený prostor nechal král Filip IV. Sličný vybudovat pro všechny významné státní i dynastické události, nicméně postupně během 14. století ztrácel svou původní funkci a stále více byl užíván spíše královskými úředníky a dokonce obchodníky, což významně změnilo nejen význam tohoto původně veřejného prostoru, ale zejména vedlo ke změně funkce výzdoby sálu, který zdobily sochy všech frankých a francouzských králů počínaje legendárním Faramondem. Rozdílní skupiny pozorovatelů různě přijímaly zprávu a dávnověkosti a slávy královské moci ve Francii, nicméně podle autorky, rituální i každodenní provoz v sále připíval k šíření původně zamýšleného sdělení o významu vládnoucí francouzské dynastie skrze jejich opakované sledování vizuální reprezentace dlouhé řady králů.

Další trojice článků se spíše než rituálům věnuje především obrazům a jejich obsahu. Iñigo Bocken (s. 95–106) pojednává o významu změny vizuální komunikace v souvislosti se společenskou změnou v náboženské rovině. Za příklad si vzal na jedné straně gentský oltář, mistrovské dílo malíře Jana van Eycka a na straně druhé spis Mikuláše Kusánského *De visione Dei*, v němž autor vysvětluje benediktinům význam nové perspektivy zaměřené na pozorovatele. Poměrně povrchním způsobem tak na dvou neodvislých pramenech dokazuje, že inovace ve vlámském výtvarném umění má jistou souvislost také s tamní náboženským hnutím *devotio moderna*. Nicméně malý prsto článku neumožňuje hlubší, vyroboušenější argumentaci, která by čtenáře přesvědčila.

Maria S. Craciun (s. 107–138) představuje na řadě pozdně středověkých oltářních obrazů z oblasti Transylvánie rozsáhlou sondu do dobové a regionální proměny laické zbožnosti. Většina těchto obrazů má identifikovatelné donátory, kteří se také často nechávali na obrazy vymalovat. Jak autorka zdáříle dokazuje, největší vliv na volbu témat oltářních obrazů, ale také nejspíš na náboženskou praxi měšťanů v období pozdního středověku, měli příslušníci žebravých řádů.

Konečně Elisabeth Vavra (s. 139–162) studuje portréty manželských párů z Německa z období 15. a 16. století, na nichž shledává mnohé společné rysy, které ji vedou k stanovení základních parametrů dobové módy, která byla součástí reprezentační strategie německých měšťanů. Ve svém textu klade důraz na performativní efekt portrétů, které zobrazují idealizujícím způsobem manželské páry, přičemž oba obrazy spolu komunikují a pouze dohromady vytvářejí sdělení o dobrých a zbožných měšťanech.

Následující text ozvláštňuje knihu poněkud exotickým materiálem. Článek z pera Finbarra Barryho Flooda (s. 163–172) analyzuje druhotné použití budhistických a hinduistických okrasných předmětů v islámské společnosti. Mnohé z nich sloužily jako paměť na vítězná tažení na východ, ale jiné byly přetaveny v mince a jiné předměty tímto dle názoru autora rituálním způsobem „rematerializovány“ v duchu ikonoklastického islámu.

Následující příspěvek Zsófie Budy (s. 173–190) analyzuje obrazovou výzdobu jednoho hamburského rukopisu z 1. poloviny 15. století, který obsahuje modlitby určené k domácímu slavení židovského svátku Pesach. Na základě několika konkrétních analýz dochází autorka k závěru, že iluminátorská práce je silně ovlivněna křesťanskými modely. Podle jejího názoru je zřejmé, že iluminátor znal způsoby výzdoby křesťanských rukopisů ve střední Evropě a nechal se jimi inspirovat.

Z celku textů zabývajících se obrazy a jejich rituálním kontextem se poněkud vymykají poslední tři příspěvky představované knihy. První z nich se zabývá náboženským dramatem ve středověké Anglii. Pamela M. King (s. 191–208) v něm analyzuje jednotlivé obrazy vytvářené při divadelních scénách na pódiu a konstatuje, že hlavní interpretační břemeno spočívalo na divákovi a nikoliv na hercích. Náboženské drama přispívalo výrazným způsobem k výuce diváků ve víře, ale také pomáhalo v kultivaci jejich chápání vizuálního rozměru zbožnosti, které poté diváci konfrontovali s obrazovou výzdobou kostelů či knih.

Poslední dva příspěvky se zabývají hudební kulturou ve středověku a přes odlišná východiska oba autoři zdůrazňují význam hudby pro život středověkých lidí. Ve svých textech navíc srovnávají hudební a obrazové prameny pro moderní poznání středověké reality. Nancy van Deusen (s. 209–220) trvá na jednotě porozumění a provozování hudby ve středověkých klášterech, neboť podle ní není možné oddělit obě činnosti. Alexander Makhov (s. 221–230) nadto tvrdí, že v mnoha ohledech je možné vizuální a hudební prameny zkoumat z podobných pozic, neboť obě formy uměleckého díla představovala ve středověku ve své

podstatě jednotu mnohosti různých prvků (jejich harmonií), což dokládá několika málo ukázkami z literatury a teoretických pojednání.

Jak je zřejmé z předestřené obsahu knihy, jednotlivé příspěvky spolu komunikují jen velmi volně a tak celkové vyznění publikace je spíše rozpačité. Na úrovni zobecnění témat vztahu rituálu a obrazu ve středověku sice lze najít jistá pojítka a body, ke kterým se vyjadřují všichni autoři, nicméně společná četba celé knihy nepřesvědčí čtenáře, že by se v tomto smyslu autoři shodli na svém pojetí tohoto vztahu. Jednotlivé příspěvky mohou být přínosné v kontextu různých bádání, ale kniha rozhodně nepůsobí jako vnitřně sevěřený celek.

Václav Žůrek

Martin ČAPSKÝ, *Zrození země. Komunikující společenství pozdně středověkého Slezska, Edice historické myšlení sv. 62, Praha: Argo 2013, 219 s.*

ISBN 978-80-257-0932-0

V Opavě působící historik Martin Čapský se řadí mezi přední znalce pozdně středověkých dějin Slezska. Na svém kontě má řadu analytických i teoreticky založených studií, v nichž pravidelně reaguje na aktuální metodologické diskuse (středověkovské medievistiky). Nabyté zkušenosti zhodnotil nejen v autorském podílu na nedávno publikované kolektivní syntéze starších slezských dějin (Slezsko v dějinách českého státu I: Od pravěku do roku 1490, Praha 2012, Nakladatelství Lidové noviny). Výrazným vyústěním jeho dlouhodobých výzkumných preferencí je právě též recenzovaná monografie, v níž se pokusil analyzovat proces utváření společně sdílené (celo)slezské identity. Centrálním tématem se tak stal zrod Slezska jakožto jednotně vystupujícího politického a mentálního prostoru – země.

Čapského pojetí je v mnohém metodicky inovativní. Toto konstatování platí nejen pro oblast české, ale též polské historické vědy. Zjednodušeně řečeno, dominovaly (a dominují) při úvahách nad proměnami, jimiž v pozdním středověku procházelo slezské Poodří, přístupy právního a správního dějepisectví založené de facto především na popisu institucí a jejich (často spíše účelově hledaných než reálných) kompetencí. Pokusy historiků pohybujiících se mimo rámec právních a správních dějin pak zpravidla nepřekračovaly práh prosté deskriptice bez pokusu o skutečnou analýzu problému. M. Čapský se vydal jinou cestou. Východiskem se mu stala představa země jakožto principiálně nesamozřejmého politického a sociálního konstrukt, nikoli dějinně dané entity. Na první pohled banální předpoklad prozatím v českém (a polském) historiografickém diskurzu bohužel plně nezakotvil. Výraznou inspirací se přitom Čapskému staly teze diskutované aktuálně v prostředí německé a švýcarské medievistiky. Opřel se zejména o metodicky vyprofilovaný pojem *Städte-landschaft* a o teorie komunikačního prostoru. Do středu zájmu nepostavil věčný obsah komunikace, ale samotný akt komunikace. Byla to právě mnohovrstevnatá politická komunikace, v jejímž průběhu se utvářela (celo)slezská identita. Zahušťování regionálních vazeb v širokém časovém pásmu 14. a 15. století pak dle autora postupně vedlo k mentálnímu vymezení sdíleného geografického prostoru a tím ke vzniku Slezska – země a její všeobecně uznávané reprezentace, která vstupovala do kontaktu s královskou autoritou i s aktéry vyšší regionální a mezinárodní politiky.

Nutno podotknout, že autorovy vývoody jsou formulovány střízlivým jazykem a podloženy zevrubnou znalostí pramenné materie, často doposud nepublikované (za pozornost stojí důkladné vyšetření dochovaných účtů), a primární i sekundární literatury. M. Čapský svým počinem antikvoval dosavadní silesiackální bádání. Mimo jiné též věrohodně zpochybnil tradiční představu o dominantní roli Vratislavi a jejího vztahu k českým králům při procesu utváření Slezska a celoslezských správních institucí. Podtrhnul naopak konstitutivní roli knížecích kolokvií a sjezdů a potenciál administrativní síly vratislavského biskupství. Záslužný je rovněž programově komparativní přístup, jenž se vyznačuje četnými, metodicky podnětnými exkurzy do jednotlivých oblastí Říše i na terén jiných českých korunních zemí. I proto, především však s ohledem na svůj metodický potenciál, má práce M. Čapského silný přesah, v žádném případě nejde o monografii odpovídající kategorii regionální studie. Lze jen doufat, že se recenzovaná kniha skutečně stane výrazným inovativním impulsem pro české a polské bádání nad zemsky definovanými dějinami.

Petr Kozák

***Trhová registra města Opavy (1640–1647). Regestář – příspěvek ke studiu kulturních dějin a privátních a veřejných strategií měšťanské společnosti*, edd. Mikuláš HEINRICH – Irena KORBELÁŘOVÁ, Opava: Slezská univerzita v Opavě 2013, 102 s.**

Regestář nejstarších dochovaných opavských trhových register je publikačním výstupem autorského tandemu pedagoga a studenta. Kniha vychází z bakalářské práce Mikuláše Heinricha, doplněné o kapitoly sepsané společně s vedoucí práce – profesorkou Irenou Korbelářovou. Rozdělení tvůrčích podílů se promítlo i do struktury knihy, která se člení do dvou zásadních celků. První představuje úvodní, teoretická část, na níž spolupracovali oba autoři. Následuje registář sestavený M. Heinrichem a doplněný osobním rejstříkem, seznamem literatury a nezbytným resumé.

Z názvu i podtitulu první kapitoly je zřejmé, že se zaměřuje především na charakteristiku pozemkových knih pocházejících teritoriálně ze středoevropského kontextu a sociálně (potažmo i majetkoprávně) pak z městského prostředí. Po obecném vstupu přecházejí autoři v konkrétní popis nejstarších trhových register města Opavy, nastiňují genezi knižní agendy opavské městské kanceláře, stejně jako mechanismus vedení rukopisů. Nechybí ani fyzický popis editovaného pramene, určení počtu písarů včetně charakteristiky jejich rukopisů.

Pátéři celé knihy je vlastní registářová část obsahující celkem 149 položek. Výtahy z kupních smluv jsou opatřeny pořadovým číslem, obsahují datum uzavření smlouvy, jména prodávající a kupující strany, druh nemovitosti, případně i její umístění. Další údaje se týkají kupní ceny, způsobu jejího splacení formou závdavku a výročních splátek, poplatku za odstoupení od smlouvy, výměnu a inventáře (byly-li tyto v trhové smlouvě obsaženy). Vyjmenováni jsou i svědkové kupujícího a prodávajícího, datum ratifikace (nebo rathabice) a jméno úřadujícího purkmistra. Na závěr registu jsou zařazeny informace o reálném splacení nemovitosti, konkrétně úhradě závdavku a výročních splátek a poplatcích úřadům. K registům jsou připojeny v redukované formě i vklady dílejšího charakteru, jako byly pohledávky, ohlášky, vzdání se nároků, vyrovnání dluhů atp., které se vztahovaly ke konkrétním nemovitostem.

Publikace zpřístupňuje excerpaná, kriticky vyhodnocená data a podává je v přehledném systému. Skutečnost, že trhová registra obsahují právě jednu smlouvu k dané nemovitosti, neumožňuje analyzovat socioekonomické fenomény (a nejen ty) v kontinuálním sledu. Takto jednorázově zachycené transakce výrazně omezují vypovídací schopnosti při sledování vývoje cen nemovitostí, rodinných strategií, případného zadlužování či oddlužování, tedy ekonomické destabilizace či naopak stabilizace v neklidném 17. století. Nicméně po informační stránce bohaté registry, umožňují vhled do finančního hospodaření opavské městské společnosti na sklonku první poloviny 17. století.

Pro usnadnění orientace v textu je připojen osobní rejstřík. Vztahuje se k registům a odkazuje na jejich pořadové číslo. Osobní jména v rejstříku jsou, stejně jako v registáři, transliterována. Nabízí se otázka, zdali je transliterace v tomto případě účelná a zda by pro toto období a konečkonci i pro lepší přehlednost v registáři nebylo vhodnější přistoupit k transkripci. Ačkoliv autoři záměrně upouštějí od bližší společenské, profesní či genealogické identifikace osob v rejstříku, stojí za zvážení, jestli by neměli být označeni alespoň ti jednotlivci, jejichž socioprofesionální status je znám z registovaných smluv. Vezmeme-li v úvahu, že je v registáři uváděna i lokalizace nemovitostí, nadbytečné by nebylo ani zařazení místního rejstříku, jenž by zahrnoval ulice a pomístní části města Opavy.

Knize bohužel nevěstí grafické provedení, zvláště pak nepovedená sazba, typografické chyby a nejednotné uvádění grafemů. Nevalný estetický dojem, který čtenář z knihy získá, podlamuje úsilí autorů, našťáhl však nevede k nepřehlednosti a dezinterpretaci textu.

Marketa Kouřilová

Terra, Ducatus, Marchionatus, Regio. Die Bildung und Entwicklung der Regionen im Rahmen der Krone des Königreichs Böhmen, Hrsg. von Lenka BOBKOVÁ und Jana FANTYSOVÁ-MATĚJKOVÁ, **Die Kronländer in der Geschichte des böhmischen Staates VI, Praha: Casablanca 2013, 519 s.**
ISBN 978-80-87292-25-9

Rozsáhlý konferenční sborník je v pořadí již šestým svazkem ediční řady *Vedlejší země v dějinách českého státu*. Tematické zaměření na fenomén „regionů“ současně vychází vstříc nejen aktuálním diskusím, ale též odráží zaměření mezinárodního projektu Cuius Regio, z jehož prostředků bylo vydání knihy financováno. Ostatně shrnutí dosavadních výsledků na poli výzkumu vedlejších zemí České koruny nabízí hned úvodní zamýšlení z pera editorů svazku, v němž lze najít rovněž kratičké charakteristiky studií publikovaných v pěti předchozích sbornících.

Kniha je po stránce vnitřní výstavby rozdělena do pěti tematicky sevřenějších bloků: 1. *Region und ihre Bildung*; 2. *Verschiedene Gestalten der regionalen Identitäten*; 3. *Regionen in der politischen Argumentation*; 4. *Zeugnis der schriftlichen Quellen*; 5. *Zeugnisse der ikonographischen Werke*. Jednotlivé texty jsou vedle mediální tematiky věnovány rovněž raně novověkým problémům. Kolektivní díla o velkém počtu autorů velmi často trpí jistou vnitřní disparitostí a kvalitativní nevyrovnaností. Nejinak je tomu i v případě recenzované knihy, jejíž členění nejspíše odráží program původní konference. Již na první pohled např. není zřejmý rozdíl mezi příspěvky otištěnými v 1. a 3. bloku. Minimálně teoretické zamyšlení Martina Čapského, které autor věnoval utváření regionu-země (Slezska), téměř ideálně doplňuje metodicky zajímavou vstupní úvahu z pera Dicka E. H. Boera věnovanou vrcholně a pozdně středověkému Nizozemí (Holland, Seeland und Henegau). V obou případech autoři rozvíjeli pojetí regionu jakožto sociálního konstruktů. Snahou o teoretické uchopení problematiky se k nim přiblížila vlastně už jen Jana Fantysová-Matějková, která se ve svém příspěvku zaměřila na otázku (ne)existence společně sdílené identity celku českého korunního státu. Lenka Bobková se na příkladu Horní a Dolní Lužice a Horní Falce zaměřila na dynamický proces teritorializace, jak se odrážel v dlouhodobě nestabilní a časově proměnlivé titulatuře příslušných zeměpánů. Autoři dalších příspěvků zařazených do 1. a 3. bloku již nabídli tematicky sevřenější analýzy: na řeč středověkých Wappenbüchů se zaměřil Andreas Rütger, Zdeněk Beneš pojednal mentální krajinu raně novověkých vzdělanců, Jana Hubková představila proměnlivý obraz Lužice a Slezska v letákové propagandě z doby 30leté války a konečně v kontextu knihy ponekud osamoceny Leoš Šatava se zastavil až u bran aktuální menšinové politiky ve vztahu k lužickým Srbům. Pořadím 2. blok příspěvků byl zaměřen na různé způsoby či spíše média utváření regionálních identit od panovnických privilegií (Klaus Neitmann), přes vliv sdílené konfese (Petr Hrachovec) až po kultivaci identit za pomoci vzdělávání (Martin Holý). Velmi zajímavou studii nabídl Uwe Tresp, který zacítil na společně sdílenou identitu, jež existovala navzdory správním hranicím v krušnohorském montánním regionu spravovaném saskými Wettiny a z české strany hrabaty Šliky. Studie zařazené do 4. a 5. oddílu už reprezentují převahou faktograficky pojaté dílčí sondy založené na rozboru předem definovaných typů písemných a ikonografických pramenů, které s vymezeným tématem – tedy s problematikou (ne)konstituování regionů a regionálních identit – souvisejí spíše volněji. Většina autorů ze sekce „*Zeugnis der schriftlichen Quellen*“ se zaměřila na obraz Slezska, Lužic nebo jejich částí (v jednom případě se v centru zájmu ocitla Morava) ve vybraných narativních dílech pozdního středověku a raného novověku (Antoni Barciak, Helmut Bräuer, Lucyna Harc, Mlada Holá, Wojciech Iwańczak, Blanka Zilynská). Pouze Tino Fröde nabídl diplomatickou vsuvku v podobě užitečného katalogu opisů (ve starých tiscích i v rukopisech) v originále nedochovaných listin k dějinám Horní Lužice. Boguslaw Czechowicz, Petr Hlaváček, Uwe Kahl a Winfried Töpfer poté navázali na předchozí blok analýzou symbolů regionálních identit či patriotismů v umění a hmotné kultuře.

Sborník je vybaven místním rejstříkem a přehlednou konkordantní tabulkou s lokalitami v němčině, lužické srbštině, polštině a češtině. Kvalita některých příspěvků je nevyrovnaná a potenciál textů (od metodologicky laděných pokusů po tradičně ukotvené sondy) se navzájem liší. Rovněž smysluplnost některých bloků, do nichž je svazek členěn, může vzbuzovat pochybnosti. Jako celek však kniha představuje důstojné pokračování diskuse o dějinách tzv. vedlejších zemí českého státu.

Petr Kozák

Moravští nekatolíci a Těšínsko v předtolerančním období. Edice vybraných dokumentů, ed. Jan AL SAHEB, Studie o Těšínsku 21, Český Těšín: Muzeum Těšínska 2013, 211 s. ISBN 978-80-86696-34-8

Publikace Jana Al Saheba „*Moravští nekatolíci a Těšínsko v předtolerančním období*“ je komentovaná edice vyšetřování osob spojených s objevením a distribucí evangelických knih na hlučavském panství. V úvodu autor popisuje, co jej vedlo k zveřejnění tohoto zajímavého pramene a hrubý nástin církevní rekatolizace a tolerančních snah panovníka vůči nekatolickým konfesím.

První kapitola pojednává o náboženských poměrech na Moravě a Těšínsku do vydání tolerančního patentu. Autor zde rozebírá postupně narůstání tolerančních snah jednotlivých panovníků od nesmířlivého postoje po vydání Obnoveného zemského zřízení až k faktickému uznání nekatolické konfese. Podobně jsou rozebírány nástroje a pravomoci církve v boji proti nekatolíkům, teoretické i praktické možnosti církve v těchto snahách a význam vzdělání a Jezuitského řádu. Stejně pečlivě je rozebrána situace na Těšínsku, kde ovšem k jistému zvýhodnění nekatoliků došlo již na počátku 18. století. Tato konfesi tolerance nejen umož-

ňovala obyvatelstvu volněji žít v otázkách víry a svědomí, ale zároveň přitahovala a naplňovala nadějí nekatolíky v dalších zemích.

Jelikož jsou se v různých zemích stejné konfese schopny domluvit, je jasné, že toho byly schopny i ty oficiálně neuznávané a netolerované. Samozřejmě se o totéž pokoušeli i moravští nekatolíci, ve vztahu k nekatolíkům na Těšínsku, neboť jejich výhody nabízely těm moravským možnou budoucnost, po níž toužili. Autor prokazuje lokální vycestování moravských nekatolíků na Těšínsko za účelem konfesního souznění v prostoru, který to umožňoval. Hlad po souznění však nemohlo ukojit jen občasné setkávání, ale moravští nekatolíci samozřejmě toužili po duchovním občerstvení i ve svých bydlištích. Tolerance na Těšínsku umožňovala uspokojit ducha věřících také četbou zakázaných knih a právě knihy byly pokoutně distribuovány na Moravu. Právě tyto otázky a doklady k nim včetně odpovědí přináší návazná kapitola. Nabízí tak obecné doklady v podobě zákonů a nařízení, ale také řadu konkrétních příkladů. Jde o případy zadržovaných pocestných, u nichž byly nalezeny zakázané knihy, nekatolíky, kteří uprchli do ciziny, či doklady o zjištěných nekatolících na Moravě, kteří se rozhodli zůstat. Právě emigrace nekatolíků na Těšínsko však znamenaly vážný problém pro vrchnost, neboť odliv pracovních sil nešlo i přes rozvoj manufaktur řešit strojově jako v budoucnosti. Stejně tak se do hledáčku vrchností a církve dostaly poutě na nekatolické bohoslužby na Těšínsko, které začaly být brzy sledovány a množství nekatolíků překvapilo často i samotné vyšetřovatele. Postupně se také ukazovalo, že množství nekatolíků se zvětšuje a že se začíná teritoriálně rozrůstat z původně přílehlých oblastí do vzdálených částí Moravy.

Jeden z velkých případů odhalení nekatolicky orientovaných obyvatel se datuje do roku 1771 na hukvaldsko a pojednává o něm další kapitola. Ta je zároveň shrnutím informací vytěžených ze samotné edice. V situaci lze paradoxně vyhledat shodné rysy k tzv. proti vampyrickým procesům na libavsku na počátku 18. století. Šlo v obou případech o panství olomouckého biskupství, které jako nejvyšší představitel katolické víry našlo mezi svými poddanými projevy, které byly připisovány ďáblu. Autor zde tedy rozebírá jednotlivé informace ze samotného případu, zamýšlí se nad životem a pohnutkami jednotlivých osob a uvádí, že nejsou známy tresty, které provinilci dostali.

Následně autor předkládá vlastní edici, nejprve diplomatický rozbor písemností, ediční pravidla a seznam editovaných dokumentů v chronologické posloupnosti. Edice je přehledná, jak již bylo řečeno komentovaná, takže sama o sobě i bez kapitoly pojednávající o celém případě, poskytuje čtenáři dostatek dalších informací, které buď jako laik, nebo jako čtenář neznalý místních realit, nemůže znát. V závěru uvedený seznam použité literatury a pramenů opět nabízí čtenáři možné další srovnání s podobnými případy, které autor v práci použil. Nezanedbatelný je také jmenný a místní rejstřík, který samozřejmě pomáhá v základní orientaci v celé knize plné zajímavých informací.

Kniha není žádným poutavým románem, ani čtením s napínavým dějem a nečekaným rozuzlením. To by již dnes snad nikdo ani nečekal, byť doby Jiráskova Temna nejsou stále vymazány z paměti čtenářů. Kniha ale rozhodně nabízí velmi fundovaný pohled do období rekatolizace a života nekatolíků v 18. století na pomezí Moravy a Těšínska. Historik z ní načerpá velké množství informací ke komparacím s jinými podobně konfesně rozdělenými prostředím. Čtenář laik se dozví nejen jak v daném období a prostoru probíhaly rekatolizační snahy, ale také jaký byl život nekatolíků, jejich očekávání či vnímání své víry, ale také, co pocítovali při výsleších a jak se v takové situaci vůbec chovali.

Jan Štěpán

Pavel ŠOPÁK a kol., *Znamení vertikál. Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku*, Opava: Slezské zemské muzeum 2013, 559 s.

ISBN 978-80-87789-13-1

Při vyslovení pojmu „české Slezsko“ se stále mnohým obyvatelům České republiky, zvláště těm žijícím v její české části, imanentně vybaví určitá vzdálenost, nejen ta fyzická, ale zejména kulturní. Má to jistě zčásti své opodstatnění, neboť české Slezsko je skutečně region v rámci republiky svébytný a kulturně velice rozmanitý. To ocení především historikové, kteří si jistě vybaví centrální slezskou instituci – Slezské zemské muzeum (SZM), které bylo jako Zemské muzeum v tehdejší Rakouské Slezsku založeno v Opavě již roku 1814, čímž předstihlo obdobné instituce v Brně (1817) i v Praze (1818). Tato informace v celé historické obci hluboko zakořenila, nicméně současný stav dějepisného výzkumu prováděného touto starobylou institucí je znám již nepoměrně méně... Navzdory této skutečnosti mohou být její současní pracovníci na svou odbornou činnost pyšní, neboť zejména v posledním desetiletí se jejich práce podporovaná z mnoha evropských i tuzemských fondů (ono žít v kulturně rozmanitém příhraničním regionu má dnes díky Evrop-

ské unii své výhody) dostává i v celorepublikovém rámci do popředí. A právem. Jedním z posledních velkých počínů muzea byla výstava *Znamení vertikál*, která se konala od 25. září 2013 do 23. března 2014 v Opavě. Titul výstavy i jejího katalogu je vpravdě metaforický – ony vertikály jsou znamením určité jistoty v prostoru i čase našich životů založené na zkušenosti získávané skrze smyslové vnímání a prožívání věcí, jež nás obklopují. Exponáty, počínaje kostely a kaplemi a konče mincemi, pečetiemi nebo písemnostmi nejrůznějšího druhu, nepocházejí zdaleka pouze ze sbírek SZM nebo ostatních slezských historických pracovišť, nýbrž jsou často v soukromém držení či v majetku jednotlivých církví. Katalog, který máme před sebou, zachycuje něco kolem 300 z nich, výběr jistě reprezentativní, ovšem přes veškerou snahu po objektivitě subjektivní. Jinou cestou se ale v tomto případě vydat nedá, každá výstava v sobě subjektivní rysy nutně zahrnuje.

V této recenzi není možné být letmo vyjmenovat ani hlavní publikace a projekty řešené SZM, na druhou stranu není možno nezmínit dvě výstavy *Paměť Slezska a Město – zámek – krajina*, které zmíněnou výstavu předcházely a s kterou společně tvoří cyklus *Slezsko: lidé a země*. Obě se dočkaly důstojných katalogů z per odborníků pracujících nejméně ve Slezsku. Žádná výstava by nebyla úplná, kdyby nebyla doplněna pokud možno obsáhlým katalogem. Z praxe ale víme, že tomu tak vždy nebývá. Naštěstí v případě výstavy *Znamení vertikál*, která měla připomenout existenci památek českého Slezska, „v nichž se vyjevuje duchovní tvářnost kraje“ (Markéta Kouřilová), máme objemný a současně i objemný katalog před sebou. O objevy totiž v podobných případech není nikdy nouze: restaurátoři a historici umění vždy přijdou s něčím novým, dosud (ne)tušeným a mnohé exponáty jsou vystaveny poprvé. Ani tato výstava nebyla výjimkou, což potvrzuje několik dosud nikdy nevystavených obrazů. Dostatečně velký formát A4, křídový papír i pevná vazba umožnily bohaté barevné ilustrace, resp. fotografie, které jsou páteří každého výstavního katalogu současnosti. Trvalou hodnotu publikace však zvyšují fundované texty vždy 30 specialistů, kteří pod vedením kunsthistorika Pavla Šopáka, zodpovědného už za katalogy k předcházejícím dvěma výstavám, podali čtenářům výklad ke každému exponátu zabírající nezřídka svým rozsahem i celou stranu.

V souladu s celkovou koncepcí výstavy, byť s určitou obměnou, je katalog rozdělen na jednotlivé oddíly pojmenované latinskými názvy, kde se uplatnil konfesijní i oborový princip: Aedificae (katolické kostely a kaple), Archaeologica (archeologické nálezy), Etnographica (národopisné památky), Numismatica et Sfragistica (mince a pečeti), Monumenta artis (umělecké artefakty), Paedagogica (dokumenty vztahující se k pedagogické činnosti), Sepulcralia (památky spojené s úctou k zemřelým), Vasa sacra et paramenta (relikviáře a mešní předměty), Confessio evangelica (památky evangelické víry), Judaica (židovské památky) a Documenta et Historica (historické dokumenty). Reprezentativně vyjmenovat být jen nejpozoruhodnější exponáty výstavy není v tomto krátkém zastavení se nad jejím katalogem možné, přesto je záhodno upozornit na jeden z nich: relikviář svatého Kříže (s. 338–339) vyhotovený roku 1900 specializovanou vídeňskou firmou Franz L. Adler. Ostatek sv. Kříže chovaný v Opavě od středověku měl pohnutou historii, která vyvrcholila s nástupem nového opavského probošta P. Kazimíra Raška, který se o zhotovení vystavovaného relikviáře zasloužil.

Nemálo práce celého týmu připravujícího tento katalog prozrazuje dlouhý seznam pramenů a literatury, který uzavírá katalogovou část publikace. Naštěstí nechybí ani tolik potřebný jmenný a místní rejstřík, když oba činní z knihy plnohodnotnou studijní a badatelskou pomůcku. Katalog sice má shrnutí v německém jazyce, domnívám se však, že by publikaci více prospěly alespoň zkrácené německé (v ideálním případě i polské a anglické) překlady jednotlivých textů k reprodukováným hmotným památkám. Tím by se totiž stal katalog skutečně evropským a mohl by sloužit všem zájemcům nejen ve středověčném Evropě. I z nejlepších výstav totiž dříve nebo později zbudou návštěvníkům pouze kusé vzpomínky, které výrazně oživuje právě katalog; a to nemluvíme o zájemcích, kteří nemohli výstavu osobně navštívit (k nimž patří i pisatel těchto řádků).

Již z první strany Úvodního slova ke katalogu z pera Antonína Šimčíka, ředitele SZM, se dovídáme, že tato výstava byla pouhou třetí výstavou z šesti plánovaných. Pokud i zbylé tři katalogy budou vyhotoveny v obdobné kvalitě jako dosud, budeme moci s uspokojením zkonstatovat, že se výročí 200 let od založení Slezského zemského muzea podařilo náležitě uctít a že přidanou hodnotou tohoto výročí je i velkolepé představení duchovních a hmotných dějin českého Slezska. Prozatím můžeme s radostí tento krátký text uzavřít konstatováním, že vytvoření velmi reprezentativní kolekce artefaktů ukazující církevní a náboženský život českého Slezska do roku 1914 je počinem, který by byl významný v každé době, tím spíše v té dnešní, která mnohým z nás nepřipadá historickému bádání příliš nakloněna. Věřím, že nejpádnějším argumentem na zpochybnování smyslu muzeí a výstav vůbec, je právě jejich pořádání, které kromě doprovodných programů pro návštěvníky zahrnuje i mnohaletý výzkum historický, uměnovědný, archeologický i ryze tech-

nicko-přírodovědný, tedy co možná nejkompexnější, který jediný dokáže posunout naše vědění zase o něco dál, minimálně tolik, abychom se před svými předchůdci ani nástupci nemuseli stydět.

Jakub Zouhar

Jiří ŠÍL, Vincenc Prasek. Seznamte se! Výběrový katalog ke stejnojmenné výstavě, Opava: Opavská kulturní organizace 2013, 125 s.

ISBN: 978-80-905396-1-7

Je překvapivé, že významná osobnost českého národního hnutí druhé poloviny 19. století ve Slezsku, prvního ředitele českého gymnázia v Opavě, spoluzakladatele českých vzdělávacích institucí, zejména Matice opavské, pilného publicisty a odborného spisovatele se širokým záběrem do jazykovědné, historické i etnografické tematiky dlouho nenacházela svého biografa. Komplexní zpracování nezavrhly ani snahy ředitele Slezského zemského muzea v Opavě dr. Karla Černohorského a činnost z jeho podnětu zřízené „Praskovy komise.“ A tak jediným ucelenějším zdrojem informací nadlouho zůstávala poměrně stručná Fickova brožura s cenou, nicméně dosti torzovitou Praskovou bibliografií.

Teprve poslední desetiletí přineslo soustavnější úsilí o poznání a zhodnocení této pozoruhodné, ale zároveň kontroverzně vnímané osobnosti. Výsledkem je kromě řady studií i první úspěšný pokus Jiřího Šíla o monografické zpracování, doprovázený též rozměrným bibliografickým přehledem. Týž autor se pak ujal v souvislosti s dvojitým Praskovým jubileem – 170. výročí narození (* 9. 4. 1843 v Milostovicích) a 100. výročí úmrtí († 31. 12. 1912 v Napajedlech) – i přípravy výstavy, jejíž vernisáž proběhla 15. května 2013 v Obecním domě v Opavě.

Jiří Šil tuto výstavu doprovodil také stejnojmenným výběrovým katalogem, který je v krátkodobém tříletém odstupu od vydání jeho monografie dalším důležitým zdrojem pro poznání Praskovy osobnosti a zhodnocení jeho odkazu. Autora při přípravě rozsahem nevelké výstavy limitovaly nejen prostorové možnosti, ale jak v úvodu uvedl, též podstatný protiklad mezi nedostatkem autentických předmětů spojených s Praskovým životem a značným množstvím různých písemností, jak dokládá např. i obsáhlost Praskovy pozůstalosti v Zemském archivu v Opavě a v elektronické podobě dostupná bibliografie jeho prací. Proto byly dokumenty nápaditě instalovány do čtyř prostor, v nichž se Prasek nejčastěji pohyboval, tři byly spojeny s pracovní činností (pracovna-ředitelna, muzeum, učebna) a čtvrtá – kavárna – s odpočinkem. Tak pro výstavní účely mohl dokumenty doplnit dobovým nábytkem a předměty, často pocházejícími z původní sbírky Praskem iniciovaného matičního muzea.

Výstavu doprovázející výběrový katalog autor rozvrhl do osmi rozsahem rozdílných kapitol, zahrnujících úvodní textovou charakteristiku a následnou obrazovou dokumentaci (s uvedením místa, data, názvu a signatury dokumentu). Úvodní dvě kapitoly nastiňují Praskovu životní pouť, což autorovými slovy „*při jeho všestrannosti a roztékavosti*“ je velmi obtížné. „*Řečeno čísly*“ upoutá čtenáře shrnutím podstatných dat životopisu do třinácti čísel, doprovázených v obrazové části kromě Praskova zpodobnění především třemi jím založenými periodiky: Programem českého nižšího gymnasia v Opavě, Věstníkem Matice opavské a Selským archívem, v nichž nejčastěji publikoval své odborné příspěvky. Druhá kapitola – „*Vincenc*“ – kromě přehledného nástinu životopisu v obrazové části dokumentuje mj. vývoj Praskovy podoby, zachycuje rodinné příslušníky a osudy jeho nedokončeného pamětního spisu. Stručnou šestistránkovou třetí kapitolu „*Vizionář*“ s úvahou založenou na J. Šílem objevené vzpomínce Praskova žáka prof. Josefa Vlčka o Praskově budovatelském poslání rozvíjí autor v další části přiblížením jeho pedagogické činnosti. Pozornost soustřeďuje jednoznačně na opavský pobyt, představující nejdůležitější úsek jeho pedagogické práce. Vzhledem k tomu, že výstava připomíná rovněž 130. výročí založení českého gymnázia v Opavě, vhodně vybrané prameny dokumentují okolnosti jeho vzniku, vývoj v době Praskova ředitelského působení i tehdejší studenty a absolventy. Největší – čtyřicetistránková – pátá kapitola „*Učtenec*“ je věnována Praskově odborné práci. Nedostatek s Praskovou osobností spjatých předmětů je v první části vhodně doplněn artefakty z původní sbírky muzea a archivu Matice opavské, druhá část je zaměřena přímo k Praskovu dílu a jeho ocenění. Je však omezena pouze na díla vztahující se ke slezské tematice s podstatným podílem nedokončené Vlastivědy slezské. Velmi kusým přehledem uvedená šestá kapitola „*Novinář*“ se vyrovnává s dosud nejméně zpracovanou oblastí Praskovy publicistiky, která podle názoru autora katalogu „*zřejmě nebude moci být pro svůj obrovský objem nikdy zcela zhodnocena*“. Pro výstavní účely méně atraktivní dokumentační část připomíná Praskovy četné příspěvky v opavských českých novinách a jeho oblíbený novinový dotazník (potazník) v Selských listech. Dvě závěrečné rozsahem nevelké kapitoly (celkem 7 stran) přinášejí vzpomínky

a hodnocení nejprve Praskových přátel a kolegů, poté dalších osobností. Součástí katalogu je výběrový přehled pramenů a literatury.

Je třeba ocenit nápaditou koncepci, logické vymezení částí a přehledné zpracování výběrového katalogu. Autor úspěšně naplňuje slib, že čtenář se „*dozví něco nového nebo uvidí něco dlouho neviděného*.“ Je pochopitelné, že při důrazu na Praskovo opavské působení v letech 1883–1895 a spojení s výročím opavského českého gymnázia je výběr dokumentů s nimi úzce propojen a jen zřídka přesahuje k následně olomoucké a napajedelské etapě, byť tato skutečnost obraz Praskovy osobnosti poněkud ochuzuje. I velmi zdařilá grafická podoba publikace přispívá k tomu, že ji lze pokládat za důstojné připomenutí jubilei významného dobového činitele i důležité školské instituce. Výběrový katalog je nepochybně krokem na cestě k již více než před půlstoletím dr. Černohorským požadovanému splacení dluhu Vincenci Praskovi.

Lumír Dokoupil

Petr KADLEC, *Střední školy a jejich studenti. K formování inteligence na severní Moravě a ve Slezsku ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století*, Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2013, 430 s.

ISBN 978-80-7464-253-1

Dějiny školství a vzdělanosti patří k tradičním tématům široce pojímaných kulturních a sociálních dějin; v domácí historiografii jsou práce k dějinám školství početně zastoupeny. Výzkumy posledních let zaměřené na formování občanské společnosti a modernizační procesy podnítili nové a inovativní směry bádání v oblasti dějin vzdělanosti, které se pozvolna přiklánějí ke konceptům historické a kulturní antropologie. Každý směr bádání však musí stát na pevných základech základního výzkumu a takovou práci představuje kniha k dějinám středního školství z pera Petra Kadlece. Máme všeobecnou představu o roli a funkci středního školství v druhé polovině 19. a na počátku 20. století, Kadlecova práce ji v mnoha ohledech precizuje o nové poznatky. Při jejím čtení se pohybujeme v trajektorii od obecného poznání k dílčím problémům, které jsou prezentovány na příkladech vybraných moravských a slezských středoškolských institucí a jejich studentů.

Potencionální zájemci o výzkum dějin vzdělanosti uvítají v úvodní kapitole detailně popsanou pramenovou základnu a prezentované možnosti její exploatace. Obdobně za velmi přínosnou pokládám podkapitolu věnovanou zhodnocení literatury domácí a zahraniční provenience k dějinám vzdělanosti, ve které autor prokázal široký rozhled ve zkoumané problematice a souběžně nastiňuje možné směry komparačního bádání v domácí historiografii. Za úvodní pojednání do zkoumané problematiky lze považovat kapitolu *Vzdělání a „dlouhé“ 19. století*, ve které se autor na základě znalosti německé a anglické literatury vyslovuje ke kauzálním dopadům modernizačních procesů probíhajících v ekonomických sférách na rozvoj vzdělanosti v evropské společnosti. Podle mého mínění mohl být text rozšířen o konkrétní příklady probíhající celospolečenské diskuze z dobového regionálního tisku, např. k potřebě zřizování středních škol, k významu vzdělání pro prosazení se jedince na trhu práce, k obavám z nadprodukce absolventů středních škol apod. V závěru kapitoly je nastíněn klíčový význam tzv. národní školní instituce pro vzdělávání mládeže a i ten mohl být rozvinut na konkrétních příkladech dobových polemik vedených na stránkách moravských a slezských novin atd.

Ucelené pojednání o vývoji rakouského středního školství přináší následující kapitola. Za její stěžejní část lze pokládat ucelený výklad školské legislativy. Po obecném výkladu rozvoje středního školství se autor věnuje vývoji jednotlivých typů školských institucí; ozřejmuje čtenáři typologické odlišnosti mezi gymnázii a reálkami. Nástin dějin školství v předlitavské části monarchie tvoří prolog k následující kapitole, která přináší ucelené pojednání o vývoji středního školství na Moravě a ve Slezsku. Ve výkladu jsou detailně zpracovány lokální okolnosti zřizování nových vzdělávacích institucí. V textu akcentuje důraz na postížení role vzdělávacích institucí v tzv. boji o „mládež“ mezi aktéry německého, českého i polského nacionálního hnutí. Ilustrativním příkladem jsou např. peripetie gymnázia v Hranicích. Dílčí pozornost je v samém závěru kapitoly věnována historii středoškolských vzdělávacích zařízení pro dívky, které se v prostředí moravských a slezských měst začala podle Kadlecových zjištění zřizovat až na samém počátku 20. století. Kromě chronologického přehledu vývoje moravských a slezských středních škol je v textu kompletně zachycen uskutecněný nárůst počtu studentů podle druhu vzdělávací instituce a úhmem. Z dat je evidentní platnost teze, že modernizačními procesy se středoškolské vzdělání stávalo na samém přelomu 19. a 20. století z aspektu počtu studijních míst dostupnější než např. v polovině 19. století. Z paměti moravských a slezských advokátů a lékařů víme, že sociální původ nebyl nepřekročitelnou bariérou na cestě k maturitní zkoušce a násled-

nému akademickému titulu, ale teprve Kadlecovy výzkumy zaměřené na sociální skupinu studentů středních škol přinášejí konkrétní poznatky založené na rozsáhlé analýze dat statistické povahy. Kapitola *Teritoriální původ a sociokulturní znaky studentů středních škol* je stěžejním výústěním dlouhodobého historicko-demografického výzkumu a čtenáři poskytují ucelený obraz o dobovém studentstvu, který na jedné straně koriguje některé starší poznatky, na straně druhé vyvolává další otázky ohledně budoucích směřování výzkumů vzdělanosti. Je např. diskutabilní, do jaké míry je s rozšiřující se sítí škol důležité sledovat znak teritoriálního původu, který byl souběžně ovlivňován intenzivními pracovními migracemi. Na druhou stranu ve vztahu k sociálnímu původu studentů by bylo zajímavé jít ještě více do hloubky, jelikož v motivaci ke studiu kromě otce popř. poručníka mohli sehrávat významnou roli i další mužští příbuzní v rodině. Otázka vertikální a horizontální sociální mobility v modernizující se společnosti patří ke klíčovým tématům dějin vzdělanosti, a jak správně autor ve své práci vystihnul, jedním tématem jsou studenti středních škol a jiným absolventi. Podle Kadlecových zjištění ne každý přijatý student ukončil středoškolská studia složením maturitní zkoušky, která mu otevírala možnosti univerzitního popř. vysokoškolského studia, což bylo podmíněno absolvovaným typem střední školy. Za úvahy na tomto místě stojí otázka možnosti zpracování korelace mezi absolutoriem střední školy a sociálním původem studujících, zda se v průběhu studia ve větší míře neprojevil „handicap“ sociálního původu. Autorovi se podařilo nastínit možnosti profesních kariér absolventů moravských a slezských středních škol. Kapitoly pojednávající o demografické skladbě studentů doplňují početné tabulky na CD, které je součástí publikace. V tištěných přílohách autor rozvíjí vlastní metodologii výzkumu, která možná mohla být v úvodních pasážích publikace.

Kniha je hodnotným výstupem rozsáhlého základního výzkumu k sociodemografické skladbě studujících středních škol v druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Přináší nové a zajímavé poznatky k tématu formování sociální skupiny inteligence. Pro budoucí komparaci obsahuje rozsáhlé a nadstandardně detailní tabulkové přílohy.

Andrea Pokludová

***Company Towns of the Baťa Concern. History – Cases – Architecture*, red. Ondřej ŠEVEČEK – Martin JEMELKA, Stuttgart: Franz Steiner Verlag 2013, s. 312.**

ISBN 978-3-515-10376-3

Historie průmyslových závodů je dodnes stále ještě tak trochu na okraji zájmu českých historiků. Stále asi máme na paměti vydávání dějin jednotlivých podniků každých pět, deset či padesát let, když tendenční socialistická historiografie využívala jednotlivých výročí závodů k propagaci socialistického hospodářství a o objektivním pojetí se stěžejně dalo diskutovat.

Je to patrné i na zájmu o dějiny zlínského obuvnického závodu Baťa. Výzkum spojený se jménem Baťa se v porevolučních letech týká zejména unikátní meziválečné architektury a urbanismu Zlína, kterým se zabývali a zabývají např. nynější ředitel Filozofického ústavu Akademie věd ČR Ondřej Ševeček, Ladislava Horňáková z Krajské galerie výtvarného umění ve Zlíně, Radomíra Sedláková z Českého vysokého učení technického Praze či zlínský architekt Pavel Novák.

Dnes už je naštěstí jasně patrný posun k interdisciplinárnímu přístupu k tématu. To je patrné nejen v odborné literatuře, ale i ve výstavních projektech, které často slouží jako první vjem široké veřejnosti. Výstava *Fenomén Baťa*, kterou v roce 2009 uspořádala Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně a Národní galerie v Praze, se sice zaměřila opět na architekturu, přesto toto téma dokázaly její autorky Ladislava Horňáková a Radomíra Sedláková alespoň okrajově zasadit do rámce zlínského baťovského světa. Co bylo naznačeno na výstavě, bylo rozvedeno pak ve stejnojmenné knize, kde se samostatné kapitoly věnují např. sociálním aspektům zlínské urbanizace či fenoménu práce. Celosvětovému působení firmy Baťa se v roce 2011 věnovala mezinárodní vědecká konference *Tovární města Baťova koncernu*. Stejně téma měla i poslední výstava *Baťova města* od autorů české mutace Markéty Březovské a Rostislava Koryčánka, která se uskutečnila v roce 2013 v Domě umění města Brna a poté ve Zlíně. Zaměřila se na tři Baťovská tovární města v zahraničí – East Tilbury ve Velké Británii, Möhlin ve Švýcarsku a Batanagar v Indii. Autoři zde však zkoumají spíše možnosti fungování bývalých továrních areálů a měst v dnešním světě. Toto téma se dnes objevuje zejména v samotném Zlíně, kde dochází k proměně továrního areálu ve smyslu nalézání jeho nové funkce (např. rekonstrukce budovy 14 a 15 na sídlo Baťova institutu s krajskou galerií a muzeem). Architektka Jitka Rössová si v práci *Můj baťovský domek* (výstava 2012 a 2014, kniha 2014), všímá prostorových možností těchto domků jako plnohodnotného bydlení v souladu s dnešními požadavky. Zajímavými

byly z hlediska fenoménu rozhovory s jednotlivými majiteli domků, proč v nich chtějí žít a jakou hodnotu pro ně toto bydlení má.

Mnohé z těchto témat rezonují ve sborníku *Company Towns of the Baťa Concern*, který vydalo nakladatelství Franz Steiner Verlag ve Stuttgartu v roce 2013. Editorsky se ho ujali Ondřej Ševeček a Martin Jemelka, kteří se dlouhodobě zabývají hospodářskými a sociálními dějinami. O tom, že jde o autory nadmíru povolané, svědčí např. Ševečkova práce *Zrození Baťovy průmyslové metropole* z roku 2009 a Jemelkovy četné publikace o ostravských dělnických koloniích. Sborník nabízí poměrně široké spektrum studií. Je to dáno už samotnou účastí 17 autorů nejen z České republiky a Slovenska, ale i z Rakouska, Švýcarska, Francie či USA a Kanady a jejich různorodými tématy článků.

Kniha je rozdělena do čtyř hlavních celků. Její editor a jeden z autorů Ondřej Ševeček se na úvod věnuje dosavadnímu bádání o dějinách Baťova koncernu, přibližuje základní témata v hospodářské a sociální historiografii – tovární města, Fordismus a nadnárodní korporace a nakonec přibližuje dosavadní znalosti o metodách expanze Baťova podniku, charakteru jeho růstu a jeho struktury i pojetí ideálního města.

Druhá kapitola se věnuje několika tématům z dějin Baťova závodu. Martin Marek a Vít Strobach se již dlouhodobě zabývají sociálními dějinami Baťova závodu. V textu pracují s problémem identity, disciplíny a pořádku zaměstnanců závodu. Zachary Dolechal se na základě studie mezinárodní výstavy v New Yorku v roce 1939 zabývá vztahem USA k Československu, Janu Antonínu Baťovi a Baťovským závodům. Antonie Doležalová se zaměřila v knize na základní pochopení Baťovy sociální politiky v širším rozhledu dnešního vnímání sociální spravedlnosti a smíru a jeho proměn.

Nejobsáhlejší část knihy se týká Baťovských měst v zahraničí. Martin Jemelka se věnuje Ottmuthu v tehdejší Německu (dnes Otmęt v Polsku) a Tobias Ehrenbold švýcarskému Möhlinu. O slovenských městech Velké Bošany a Baťovany informuje Olga Kvasnicová a o Batizovcích Božena Malovcová. Holandským Bestem se zabývá Elisabeth van Meer. O zámořských městech Belcamp v USA a Batawa v Kanadě píší Eric J. Jenkins, respektive Deborah Woodman. Z hlediska teorie ideálního průmyslového města důležitěmu, byť nerealizovanému, projektu Jaroslava Fragnera v Kolíně-Zálabí se věnuje Michal Novotný.

V závěrečné kapitole přišla na řadu architektura a urbanismus. Ovšem nejde zde o katalogový výčet staveb ani o rozebírání jednotlivých urbanistických plánů města Zlína. Celé téma je poято v syntéze se sociálními a hospodářskými aspekty. Theresa Adamská se zabývá vztahem práce a bydlení, jedince a kolektivu a vůbec bydlením v baťovských cihlových domcích přímo ve Zlíně. Kimberley Elman Zarecor si pak všimá trochu okrajového tématu, kterým je podíl baťovské stavební firmy (před válkou i po poválečné transformaci) na rozvoji a vlastně vynálezu typizované panelové výstavby. Městem Baťovany a autorem jeho územního plánu Jiřím Voženílkem se ve vztahu k pojmu funkčního města zabývá ve svém krátkém příspěvku Alena Kubová. Markéta Březovská pak na závěr přidává zajímavé zamyšlení nad urbanistickými zásahy do krajiny velkých nadnárodních společností Baťa, Nike a Volkswagen. Zatímco u Bati a Volkswagenu se jedná o města Batanagar v Indii a Wolfsburg v Německu, u společnosti Nike jde jen o jednotlivá města v městské zástavbě.

Kniha, která vznikla na základě stejnojmenného projektu a podpořila ji i Česká akademie věd je výborně zpracovaným sborníkem a vítaným zdrojem nových úhlů pohledů a informací, která může povzbudit další vědecké bádání o firmě Baťa v globálním měřítku, neboť stále chybí systematická a ucelená monografie na toto téma, což sborník alespoň částečně napravuje. Tím, že se však jedná o knihu v angličtině, která je i hůře dostupná v naší knižní síti, je zřejmé, že není určena široké veřejnosti.

Ivan Bergmann

Zapomenutí hrdinové. Němečtí odpůrci nacismu v českých zemích / Vergessene Helden. Deutsche NS-Gegner in den böhmischen Ländern, red. Tomáš OKURKA, Ústí nad Labem: Muzeum města Ústí nad Labem 2008, 95 s.
ISBN 978-80-86475-18-9

V době od 13. února do 28. dubna roku 2013 byla v opavském obecním domě představena putovní výstava, kterou pod názvem *Zapomenutí hrdinové* připravilo Muzeum města Ústí nad Labem. Tato výstava je ve dvou verzích již od roku 2007 na cestách po městech v České republice, Německu a Rakousku. Už sám námět výstavy otevírá mnoho otázek, protože se obrací do nedávné historie pohraničních oblastí dnešní České republiky a zabývá se složitými detaily soužití obyvatel české a německé národnosti v době okupace a druhé světové války. Putovní výstava zaujala návštěvníky v český i německy mluvících oblastech a také v Opavě se těšila značnému zájmu veřejnosti a byla doprovázena dvěma přednáškami na téma odsunu

německého obyvatelstva v ČSR a o vývoji německé sociální demokracie v ČSR do roku 1938, kterou připravili dva její spoluautoři. Ačkoli tedy byla recenzovaná publikace vydána již v roce 2008, její kulturní „reaktualizace“ expozičním počinem v opavském regionu snad opravňuje její připomenutí.

Kniha byla od počátku zamýšlena jako doprovodný prvek této výstavy, a to v rámci širšího projektu s názvem „*Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu*“. Publikace je koncipována dvojjazyčně a oba texty, český i německý, jsou podávány paralelně vedle sebe. Případné nesrovnalosti v délkách obou jazykových mutací výborně stírají vložené fotografie, takže kniha působí velmi kompaktně.

Po úvodním slovu editora následuje zamýšlení Adriana von Arburg (Portmanna) s názvem *Kdo byl německým antifašistou?* Thomas Oellermann poté navazuje svým textem o osudech sudetoněmeckých antifašistů v Československu v době upevnění fašistického režimu v Německu. Na činnost německých antifašistů ve válečných letech se zaměřil Stanislav Kokoška. V časové následnosti pak kniha pokračuje líčením osudů německých antifašistů po roce 1945 z pera Davida Kovaříka. Ve druhé části publikace se čtenář může seznámit s několika životními příběhy pamětníků a osobností z Ústí nad Labem, přičemž jejich vzpomínky nejsou omezeny pouze na období okupace. Knihu uzavírá krátké pojednání Václava Houfka o výtvarném umění namířeném proti nacismu doplněné výběrem reprodukcí.

Kromě zajímavého grafického provedení a netypického knižního formátu je potřeba vyzdvihnout velmi kvalitní redakční práci, která nebývá právě u vícejazyčných publikací vždy pravidlem. Také to je dokladem dobře odvedené práce českých i německých autorů výstavy i publikace.

Zdeněk Kravar

Tomáš NITRA, *Ostravská letiště se zaměřením na stavební vývoj / Airfields and airports of Ostrava. Their History and Development, Ostrava: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě 2010, 111 s.*
ISBN 978-80-85034-56-1

Publikaci vydalo ostravské pracoviště Národního památkového ústavu jako výsledek výzkumného záměru, který realizoval terénní pracovník tohoto pracoviště, památkář Tomáš Nitra. Jeho další specializací je vesnická architektura a lidová architektura.

Ve své knize autor sleduje genezi letišť v širším okolí města Ostravy, jejichž počátky jsou spojeny s rozvojem letectví v době meziválečného Československa. Vstupem do tématu je první kapitola věnovaná počátkům aviatiky na Ostravsku, které jsou spojeny především s aktivitami bratrů Žurovců z Hartů na katastrof dnešního Mošnova. Tak jako jinde v ČSR, představovala základnu letecké činnosti i na amatérské bázi Masarykova letecká liga.

Další tři kapitoly jsou věnovány třem dnes již neexistujícím letištím v okolí Ostravy, a to tak, jak byla zřízena a fungovala v časové následnosti. Nejstarším bylo letiště v Bohuslavicích, respektive Dolním Benešově, založené v roce 1928. V roce 1935 krátce provozovalo dokonce osobní přepravu do Prahy. Svůj význam mělo toto letiště především z vojenského hlediska, protože se nacházelo na území strategicky důležitého Hlučínska. Využíváno bylo ještě v závěru druhé světové války v rámci Ostravské operace. Po válce nebyl provoz pro dopravní letadla obnoven. V závěru 50. let bylo letiště přeloženo na katastr nedalekého Zábřehu a sloužilo Svazarmu.

Také dočasné letiště v Přívoze bylo provozováno Masarykovou leteckou ligou. Vždy šlo pouze o provizorní letiště, což dokládala i absence budov. Důvodem bylo především poddolování zdejší půdy a také relativní blízkost letiště v Hrabůvce.

Po složitých jednáních bylo letiště v Hrabůvce založeno v březnu 1936 a v květnu téhož roku zde přistálo první letadlo. V době války se neuskutečnilo plánované rozšíření letištního areálu. Krátce před koncem války Němci vyhodili letištní budovy do povětří a rozorali přistávací dráhu. Letiště bylo v poválečných letech využíváno pro vnitrostátní leteckou dopravu do Prahy a na Slovensko, avšak od poloviny 50. let bylo již zcela nevyhovující. V současné době je bývalý prostor letiště zastavěn sídlištěm Ostrava-Jih.

Současné letiště v Mošnově je situováno 20 km od Ostravy. Poprvé bylo využíváno německým letectvem v době války jako polní letiště v době přípravy útoku proti Polsku v roce 1939. Poté, co bylo rozhodnuto o zrušení letiště v Hrabůvce, měl se stát Mošnov novým ostravským letištěm. Podle prospektu architekta Maršíka bylo vybudováno letiště pro osobní dopravu, které zahájilo provoz v říjnu 1958. Během následujících desetiletí prošlo letiště rekonstrukcemi, které si vyžádalo zvýšení objemu přepravovaných osob. První

rozšíření prostor bylo realizováno v roce 1965–67, druhá přestavba v letech 1979–1980. V roce 2004 přešlo letiště do majetku Moravskoslezského kraje a bylo přejmenováno na Letiště Leoše Janáčka, přičemž zde byla vystavena zcela nová odbavovací hala.

Na závěr knihy autor zmiňuje ještě sídlo kanceláře ČSA v Ostravě a nabízí možnost využití jediného objektu bývalého letiště v Hrabůvce jako leteckého muzea.

Autor předkládá svou práci v českém originále i anglickém překladu současně, takže na každé stránce jsou vždy dva sloupce textu. Nerovnoměrnost v délce obou mutací stírá bohatá obrazová dokumentace a také přehledné mapy se zakreslením situace letišť a hangárů. Zajímavé jsou dobové fotografie letištních areálů i letadel, jakož i stavební dokumentace.

Poznámkový aparát byl vyřešen poněkud neprakticky, protože anglické poznámky pod čarou obsahují vždy i český název odkazovaného článku či knihy a pak jeho anglický překlad. Je to celkem zbytečné, protože případný anglicky rozumějící čtenář si originál může lehce najít pod stejným číslem poznámky. Totéž se týká i odkazů na archivní prameny. Zde by bylo snad efektivnější používat pouze jeden přehled (literatury, pramenů), kde byl originální název a pak jeho anglický překlad. Tato drobnou formální výhrada ovšem nijak nesnižuje přínos knihy Tomáše Nitry, která je zajímavým příspěvkem nejen k historii letectví, ale rovněž k dějinám lokalit, na nichž se letiště nacházela.

Zdeněk Kravar

Jan AL SAHEB – Radim JEŽ – Martin KRŮL – David PINDUR – Pavla PINDUROVÁ, *Mosty u Jablunkova včera a dnes / Mosty koło Jabłonkowa wczoraj i dziś*, Český Těšín: Muzeum Těšínska 2014, 300 s.

ISBN 978-80-86696-35-5

Recenzovaná publikace o dějinách Mostů u Jablunkova vznikla v rámci projektu *Mosty u Jablunkova a Istebna – včera a dnes*, který byl financován Evropskou unií v rámci Evropského fondu pro regionální rozvoj *Překračujeme hranice*.

Na realizaci projektu se sešel autorský kolektiv z Muzea Těšínska ve složení Jan Al Saheb, Radim Jež, Martin Krůl, David Pindur a Pavla Pindurová. Autoři v předmluvě knihy konstatují, že samotná příprava publikace byla negativně ovlivněna jednak pro určitá období nedostatkem pramenů, jednak tím, že měli málo času na zpracování tématu. Již se bohužel nedozvídáme, jak dlouhou dobu byla publikace připravována. Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem se autoři rozhodli, že nebudou psát podrobnou monografii, ale spíše se pokusí o ucelený souhrn základních informací o minulosti a současnosti obce. Dále bylo jejich cílem vše podat pokud možno populární formou.

Obec Mosty u Jablunkova se nachází v Jablunkovském průsmyku na pomezí České republiky, Polska a Slovenska. V minulosti se nacházela na hranici těšínského knížectví a Uher. Mosty u Jablunkova byly založeny ve druhé polovině 16. století. Pro většinu zdejších obyvatel byla rodným jazykem polština. Např. v roce 1910 zde žilo 2 193 polsky mluvících obyvatel, 28 mluvilo německy a šest česky. V pozdější době se národností složení obyvatelstva změnilo, pro příkad si uveďme, že v roce 2001 v Mostech žilo 3 997 obyvatel a z toho bylo pouze 18 % polské národnosti.

Jedná se o první relativně podrobnější samostatné zpracování dějin Mostů u Jablunkova. I když některé dílčí záležitosti ve vazbě na obec již v minulosti zpracovány byly, jako např. pojednání o tzv. Šancích či jablunkovských tunelech. Hraniční poloha lokality výrazně ovlivnila její dějiny. Širší veřejnosti jsou Mosty známé patrně hlavně díky tzv. Šancím, tj. zbytkům vojenského opevnění a také díky tomu, že jsou Mosty jednou ze zastávek košicko-bohumínské dráhy vybudované v letech 1867–1872. Dva tunely této dráhy v Mostech jsou také často předmětem vyobrazení vztahujících se ke zdejší lokalitě. Snad můžeme ještě v tomto velice stručném představení lokality uvést, že dnes je funkcí pouze jeden z tunelů, který byl přestavěn na dvoukolejný.

Představme si recenzovanou publikaci. Její textová část je složena ze šesti hlavních kapitol: *Politicko-správní vývoj a hospodářské poměry* (autor Radim Jež), *Osídlení a demografický vývoj* (Jan Al Saheb), *Komunikační význam jablunkovského průsmyku a jeho vliv na život obce* (Martin Krůl), *Vývoj náboženských poměrů* (David Pindur), *Historie a současnost školství* (David Pindur) a *Spolkový život* (Pavla Pindurová). Jako cenné a pro sledovanou oblast i nezbytné je to, že text je dvoujazyčný, tedy nejdříve je v knize uvedena kapitola v češtině, za ní pak následuje text v polském jazyce. V rámci textu jsou v publikaci průběžně zařazovány obrazové dokumenty opět s dvoujazyčnými popískami. Kromě toho je součástí knihy rozsáhlá samostatná obrazová část čítající 84 stran. K této obrazové části je třeba doplnit, že není pouze dokumentač-

ním přílepkem ke knize, ale vzhledem k tomu, že obsahuje dlouhé a podrobné popisky, vhodně doplňuje předcházející text knihy.

Kniha přináší v přílohách seznam představitelů obce od 17. století a seznam duchovních osob v Mostech působících (na Šancích i ve farnosti). Kromě toho má kniha všechny atributy vědecké práce – seznam zkratk, poznámkový aparát, seznam pramenů a literatury a jmenný rejstřík. Práce byla vytvořena odborníky, jejich text je po odborné stránce v pořádku. Uvedené údaje vycházejí ze studia pramenů. Jak již bylo uvedeno výše, některé prameny pro Mosty scházejí, či pocházejí až z pozdější doby než v případě jiných obcí v České republice (např. obecní kronika je v Mostech dochovaná až od roku 1953). Za další plus práce považují funkční využití obrazové dokumentace, která čtenáře vhodně vede po dějinách Mostů.

V další části svého textu se chci zaměřit na dvě spornější záležitosti uvedené publikace. Velice úsporně působí poznámkový aparát, který zabírá pouhých šest stran knihy. Patrně to bylo dáno snahou po úsporně místa. Podle mého názoru by poznámkový aparát neměl sloužit pouze k stručným odkazům na zdroje informací, ale měl by mít i funkci vysvětlující či doplňující hlavní text knihy.

Za určitý problém, či minimálně záležitost nutnou k zamyšlení, je celková koncepce knihy. Jedná se o práci založenou na tematických kapitolách, jak uvádím výše. Jistě je to jedna z možností přístupu ke zkoumané látce. V tom případě ale občas z textu mizí „příběh obce“, text je rozdělen na dílčí problematiku bez toho, aby byl položen důraz na podle mne důležitá a zajímavá období dějin obce, např. obě světové války a jejich odraz v Mostech a podobně. Z textu se také ztrácí problematika 20. století jako celku, občas v něm probleskne nějaká informace k tomuto období, ale zachycení celkového vývoje chybí.

Sledovaná publikace je výrazným přínosem pro dějiny Mostů u Jablunkova. A to jak ve své textové, tak i obrazové části. Autorský kolektiv se nemusí za svou odvedenou práci stydět.

David Papajík

***Das deutsche Kulturerbe in Schlesien. Wege und Perspektiven der Forschung*, Hrsg. von Anna MAŃKO-MATYSIAK – Eef OVERGAAUW – Tobias WEGER, Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa Band 51, München: Oldenbourg Verlag 2014, 303 s.**

ISBN 978-3-486-75425-4

Sborníky Spolkového institutu pro kulturu a dějiny Němců ve východní Evropě se již několikrát teritoriálně i tematickým záběrem orientovaly na území Slezska, přičemž je míněno především dnes polské, do roku 1945 pruské Slezsko. V jednapadesátém svazku těchto „Schriften“ jsou shrnuty příspěvky, které byly předneseny na konferenci konané v předjaří roku 2012 v Berlíně. Ve dnech 29. února až 2. března 2012 se na pozvání německých a polských institucí (Staatsbibliothek Berlin – Preussischer Kulturbesitz, Uniwersytet Wrocławski a vydavatel sborníku) sešli němečtí a polští historici, knihovníci a archiváři, aby diskutovali o současném i minulém významu německého přínosu pro dějiny a kulturu Slezska, které dnes již není součástí Německa. Téma setkání bylo zvoleno dostatečně široce na to, aby bylo schopno postihnout pestrou škálu faktorů ovlivňujících historický vývoj daného regionu. Promítlo se to rovněž do struktury sborníku, který je rozdělen na čtyři tematické části.

První oddíl nese název *Rozdílné úhly pohledu na Slezsko*. V úvodní stati této části se zamýšlí T. Weger nad tím, jaký je obraz Slezska v dnešním Německu. M. Miodek analyzuje ve svém článku polský regionální tisk a jeho vztah k „znovuzískanému“ Slezsku a jeho kulturnímu dědictví v poválečném období. Význam Vratislavi jako místa evropské paměti v uplynulém desetiletí rozebírá M. Haľub. Také M. Bauer si vybral jako předmět svého zájmu místa paměti, tentokrát na příkladě společného německo-polského projektu výstavy. Závěrečný příspěvek této části tvoří text J. Zaprućké. Autorka se v něm zabývá městským muzeem Gerhard Hauptmann – Haus na předměstí Jelenie Góry a jeho významem jako místa paměti.

Druhou část sborníku tvoří dva příspěvky zahrnuté do kapitoly *Historie vydavatelství*. D. Haberland přináší informace o historii slezského knihovnictví v 19. a 20. století a L. Dzemiańko se soustředí na vratislavské vydavatelství Eduarda Trwenda.

Třetí část publikace má název *Edice a objevy*. M. Dzieweczyński rozebírá vzájemnou korespondenci Heinricha Hoffmanna von Fallersleben a jeho přítele, statkáře Rudolfa Müllera, která se váže ke Slezsku. G.H. Susen a E. Wack si za předmět svého zájmu vybrali korespondenci mezi Carlem Hauptmannem a Wilhelmem Bölschem. Zajímavé téma si zvolil B. Tempel. V příspěvku s názvem *Slezsko versus Sparta* si všimá uvědomění slezské identity v díle G. Hauptmanna v kontextu rasové ideologie. V jediném případě se studie ve sborníku také dotkly dnes české části Slezska, i když pouze okrajově. M. Hollender představuje

neznámé příspěvky spisovatele Augusta Scholtise, rodáka z Bolatic na Hlučínsku, pro německé noviny Vossische Zeitung. Ty se mu podařilo objevit pomocí fulltextového prozkoumání digitalizované verze těchto novin.

Závěrečná část sborníku nese název *Věcná kultura a svět obrazů*. E. Gross přináší pohled do dějin výroby varhan ve Slezsku, přičemž se opět nemohl vyhnout dnes českému Slezsku, konkrétně významnému centru výroby varhan v Krnově. Ch. Caemmerer se zabývá slezskými válkami a jejich mediální prezentací v 18. století. M. Kügler představuje oblíbenou malbu na sklo jako prostředek lidového umění, především s náboženskou tematikou. Slezskou keramikou jako muzejním artefaktem se ve svém příspěvku zabývá A. Bober-Tubaj. V posledním příspěvku K. Vanja zasazuje Slezsko do celoevropského kontextu na příkladu Muzea evropských kultur v Berlíně.

Publikace je vybavena barevnými i černobílými obrazovými přílohami. Přestože neobsahuje cizojazyčná resumé nebo abstrakty, poskytují čtenáři dostatečné doplňující informace poznámky pod čarou. Ačkoli se k „čísařské“ straně Slezska vztahuje přímo jen malá část příspěvků, přesto si zde český čtenář může najít zajímavá témata, ať už všeobecnějšího rázu (obraz Slezska v dnešním Německu, slezské války), nebo spíše regionálně orientované (např. stavba varhan ve Slezsku).

Zdeněk Kravar

***Region, Staat, Europa. Regionale Identitäten unter den Bedingungen von Diktatur und Demokratie in Mittel- und Osteuropa*, Hrsg. von Burkhard OLSCHOWSKY, Robert TRABA, Matthias WEBER, Andrea HUTERER, Regionen des östlichen Europas im 20. Jahrhundert Band 2, München: Oldenbourg 2014, 261 s.**

ISBN 978-3-486-78146-5

Debaty o proměnách národní i regionální identity se objevují v čase postupující globalizace a evropské integrace stále častěji. V případě zemí střední a východní Evropy tyto diskuze ovlivňuje odlišný historický vývoj, zahrnující zkušenost nacistické nadvlády i komunistické diktatury. Aktuálnost tématu dokládá série sborníků *„Regionen des östlichen Europas im 20. Jahrhundert“* vydávaná nakladatelstvím Oldenbourg od roku 2013. Druhý z proponovaných tří svazků nese název *„Region, Staat, Europa. Regionale Identitäten unter den Bedingungen von Diktatur und Demokratie in Mittel- und Osteuropa“*. Sborník obsahuje příspěvky ze stejnojmenné konference konané 18.–20. dubna 2012 na půdě Velvyslanectví Slovenské republiky v Berlíně. Mezi autory příspěvků převažovali účastníci z Německa, Slovenska a Polska, zastupující různé univerzity a další vědecká pracoviště uvedených zemí. Název konference i sborníku naznačuje, z jaké perspektivy bylo v tomto případě téma různých podob regionální identity nahlíženo. Sborník obsahuje třináct příspěvků a je rozdělen do tří částí, které se zaměřují na jednotlivé dějinné etapy 20. století. První z nich se zabývá vlivem nacistické politiky na vývoj regionů v okupovaných zemích. Navazující oddíl zkoumá měnící se pojetí regionů a regionální identity ve vybraných zemích střední a východní Evropy v socialistické éře. Závěrečný soubor příspěvků analyzuje na konkrétních příkladech nové podoby regionální příslušnosti po roce 1989.

V úvodním příspěvku, jenž předchází zmíněným tématickým blokům, Matthias Weber a Burkhard Olschowsky přibližují jednotlivé politicko-sociální aspekty regionů, regionalismu a regionální identity. Další z editorů sborníku Robert Traba poté představuje různá pojetí pojmu region, regionalismus či identita ve vědeckém bádání po roce 1989. Po základním uvedení do zkoumané problematiky následují studie mapující měnící se vnímání regionální příslušnosti na konkrétních případech v různých obdobích „krátkého“ 20. století. Vliv nacistického režimu na pozici regionů v okupovaných zemích dokumentují v rámci úvodního tématického oddílu dva příspěvky. V prvním z nich Dieter Pohl shrnuje, jak nacistická moc destrukovala multi-etnický charakter obsazených území ve střední a východní Evropě a tím zásadně oslabilu dlouhodobě rozvíjené regionální identity. Ryszard Kaczmarek ve svém příspěvku přibližuje dopady okupační politiky na situaci v Horním Slezsku. Polský historik popisuje měnící se nacistickou strategii vůči místnímu obyvatelstvu, která se od počátečních represí vyvinula k cílenému poněmčování hornoslezského obyvatelstva.

Důsledky nacistické politiky by mohly být důsledněji připomínány i v některých příspěvcích následující části, která se věnuje poválečnému vývoji regionů a zvláště jejich transformaci po nástupu komunistických režimů. Tento nejrozsáhlejší blok opět kombinuje články pokoušející se o komplexnější pohled i případové studie zabývající se konkrétními regionálními celky, případně národnostními a etnickými menšinami. Např. Klaus Ziemer se věnuje regionální politice ve vybraných zemích socialistického bloku (SSSR, NDR, Jugoslávie a Polsko). Ukazuje zde, jak komunistické režimy deformovaly a fakticky diskreditovaly systém

federativního uspořádání. Poněkud příznačně bohužel je, že tento příspěvek opomíjí případ Československa a specifika jeho státoprávního vývoje. Další články se vesměs zaměřují na vybrané regiony, které v důsledku poválečného vývoje ztrácely svůj původní multietnický ráz. Konkrétně Stephanie Zloch analyzuje, jak se měnilo regionální citění obyvatel na území Východního Pruska rozděleného po II. světové válce mezi Polsko a Sovětský svaz. Příspěvek Stanislavy Kolkové ukazuje, že nejen poválečné změny hranic poznamenaly etnickou strukturu a vědomí regionální příslušnosti. Tématem jejího příspěvku je přetváření regionální identity v severovýchodní části Slovenska v oblasti Spiše v letech 1945–1948. Na příkladě tohoto regionu připomíná, jak homogenizační politika poválečného Československa směřující k vytvoření národního státu Čechů a Slováků oslabila tradiční regionální příslušnost v původně multietnické oblasti. Podobně vyznívá i studie Soni Gabzdilové a Milana Olejníka, kteří sledují poválečné osudy maďarské menšiny na Slovensku. Opět zde poukazují na důsledky snah o národnostní homogenizaci, jež se stala typickou tendencí poválečné éry nejen v Československu. Rovněž tento článek inspiruje k dalšímu zkoumání poválečného období – ovšem i v širším kontextu, který by mohl výrazněji akcentovat vliv předchozího vývoje. Schopnost silně zakořeněné regionální identity odolávat tlakům režimu dokládá studie Rolanda Borcherse o situaci kašubské menšiny v socialistickém Polsku. Článek analyzuje nejen asimilační politiku komunistických vlád, ale také různé pojetí regionální identity rozvíjející se v návaznosti na společenské a politické změny.

V závěrečném bloku příspěvků je dán prostor novým přístupům k regionům a regionálním identitám po pádu komunistických režimů. V úvodním článku se Pawel Czajkowski inspirativně zaměřuje na míru identifikace obyvatel Wrocławu s oficiálně vytvářeným obrazem města využívajícím jeho původní národnostní a náboženskou pestrost. Autor připomíná „*Čtvrť čtyř náboženství*“ jako nově propagovaný symbol multikulturního rázu města a konfrontuje ji s výsledky dotazníkového výzkumu prováděného mezi žáky wrocławských škol. Dochází přitom k závěru, že obraz města konstruovaný jeho elitami se liší od povědomí místní mládeže, jejíž identifikace s městem je v daleko menší míře ovlivňována historickým dědictvím. Jinou perspektivu vnáší do tématu Kornelie Ehrlich, která se zabývá vztahem umění, kultury a národní identity ve Slovinsku a zvláště v jeho hlavním městě. Autorka popisuje zejména roli alternativní kultury v komunistické éře i v 90. letech a přitom odhaluje, jak se její působení ve veřejném prostoru střetávalo s oficiálním pojetím národní identity prosazovaným rodilými režimy v různých obdobích. I tento příspěvek potvrzuje časté odlišnosti mezi spontánně prožívanou identifikací s konkrétním místem a oficiálním konstruováním identity – a to i bez ohledu na povahu vládnoucího systému. Další články se zabývají některými specifickými regiony a jejich postavením i perspektivami v éře postkomunistické transformace. Spiš – tentokrát její polská část – je tématem příspěvku Justyny Pokojské, která na příkladě zmíněné oblasti dokládá důležitost jazyka při udržování a rozvíjení regionální identity. Zvláště aktuálně vyznívá následující studie Jaroslava Hrycaka, který svou analýzou debat o vnímání identity ukrajinské Haliče dokumentuje složitost národnostních a politických poměrů na Ukrajině nejen v posledních letech.

Jednotlivé příspěvky podnětně rozvíjí téma regionálních identit a etnických vztahů a jejich proměny v bouřlivém 20. století. Zároveň přináší svědectví o povaze národnostní politiky totalitních režimů a jejich vlivu v zemích střední a východní Evropy zvláště po II. světové válce a připomínají také různé podoby vyrovnávání se s často bolestnou minulostí. Inspirativně působí zvláště multiperspektivní přístup, jenž ukazuje význam komparace různých výkladů klíčových témat soudobých dějin. Proto lze v tomto případě poněkud litovat nepřítomnost české perspektivy, která by mohla přinést další pohled na proměny regionálních identit a jejich specifika v zemích střední a východní Evropy.

Lubomír Nenička

Eva DRAŠAROVÁ a kol., *Průvodce po Rakouském státním archivu ve Vídni pro českého návštěvníka*, Praha: Národní archiv, Scriptorium 2013, 912 s. ISBN 978-80-7469-026-6

Rakouský státní archiv vznikl krátce po skončení 2. světové války po zrušení archivů předchozí nacistické éry, jež se staly jeho integrálními částmi. Zahrnuje v sobě Domáci, dvorský a státní archiv, Všeobecný správní archiv, Finanční archiv a Archiv dvorské komory a jako čtvrtou složku Válečný archiv. Při studiu témat spojených s dějinami na území dnešní České republiky, tedy historických zemí Čechy, Morava a (rakouské) Slezsko v období let 1526–1918, nelze pramennou základnu, kterou Rakouský státní archiv poskytuje, vynechat konstatováním, že podstatné písemnosti vztahující se ke zmíněným třem zemím byly do tehdejšího Československa předány na základě archivní rozluky z roku 1920.

Zájem českých badatelů a historiků o vídeňské archivy sahá do druhé poloviny 18. století a neutíchl ani v poválečné době. Potřeba evidence vhodných materiálů pro českého uživatele vedla pracovníky českých archivů a vědeckých institucí k záměru sestavit přehled, jenž by badatelům ulehčil orientaci ve více než 170 běžných kilometrech Rakouského státního archivu. V letech 2008–2010 byl za podpory Grantové agentury ČR realizován projekt, jehož výstupem je právě tato rozsáhlá publikace, realizovaná pod precizním redakčním vedením Jana Kahudy. Autorský kolektiv, čítající 17 osob, se při práci soustředil nejen na komplexní představení fondových skupin a samotných fondů, či jejich dílčích oddílů. Neméně důležitým druhým cílem projektu byla evidence bohemik, jež se mezi písemnostmi Rakouského státního archivu nacházejí. V úvodu je tento pojem definován tak, že primárně bylo při výběru bohemik zohledněno území Čech před územím Moravy a Slezska.

Průvodce je rozdělen na čtyři hlavní oddíly, a to podle archivů, které tvoří Rakouský státní archiv. Dále je text členěn na kapitoly fondových skupin, které si rozdělili jednotliví zpracovatelé, většinou samostatně, v několika případech píší také ve dvojicích, či trojicích. Po všeobecném úvodu, v němž je vylíčena stručnou formou historie každého ze čtyř archivů včetně přehledu základní literatury k jeho vývoji, následuje obecný přehled jeho fondů a sbírek. Poté je každá fondová skupina představena důležitými fondy, kde již také čtenář najde odkazy na bohemika.

V první části (*Domácí, dvorský a státní archiv*) je v kapitole „Listinné řady“ uveden registář bohemikálních listin z let 1306–1400 a podobný soupis lze najít i v kapitole „Sbírka rukopisů“. Z oblasti archivnictví jsou pro českého uživatele zajímavé osobní fondy ředitele tohoto archivu a jeho nástupnického Říšského archivu ve Vídni Ludwiga Bittnera, dále například osobní fond vídeňského archiváře a ředitele Říšského archivu v Opavě v letech 1938–1945 Walthera Latzkeho.

Druhá část (*Všeobecný správní archiv*) zahrnuje svými 360 stranami takřka jednu třetinu publikace. Jsou zde zachyceny fondy všech významných složek rakouské státní správy: vnitro, spravedlnost, vyučování a kultus, zemědělství a obchod, ale také např. písemnosti rakouské Centrální komise pro ochranu památek, členěné podle území. Dále se zde nacházejí písemnosti Šlechtického archivu, jehož těžištěm jsou nobilitační spisy, dále pak osobní a rodinné archivy, jakož i sbírky map, plánů a fotografií. Svým rozsahem největší celek tohoto archivu tvoří fondová skupina „Doprava“, jejímž těžištěm je především železnice. Pro badatele se zájmem o české Slezsko zde lze doporučit fond „Severní dráha císaře Ferdinanda“, jenž je dochován v dobrém stavu a uložen v několika stovkách kartonů. Je však otázkou, zdali je pro uživatele Průvodce nezbytné, aby se např. na s. 564 až 577 podrobně seznámil s celým spisovým plánem, jenž je navíc v tomto provedení – jako prosté řazení slov a signatur za sebou – zcela nepraktický. Další významný fond tohoto druhu tvoří písemnosti Moravsko-slezské ústřední dráhy. V této tematické skupině se nacházejí také plány lokomotiv a osobní fondy stavitelů a projektantů železnic. Fondová skupina obsahující sbírky map, plánů a fotografií, zahrnuje plány církevních budov, škol, úřadů, věznic, silnic a mostů s určením lokalit, které jsou uvedeny prostým výčtem.

Písemnosti ve třetí části (*Finanční archiv a Archiv dvorské komory*) jsou představeny převážně formou popisu obsahu jednotlivých fasciкул s bohemiky. Charakteristika vnitřního členění některých fondů (za sebou jdoucí souvislá řada čísel, hesel a letopočtů) opět působí poněkud nepřehledně. Ve fondu „Bankale“, který je členěn územně, jsou vybrány materiály týkající se Čech a označeny jako „bohemika“, následují materiály z Moravy označené jako „moravika“, avšak u skupiny „Slezsko“ už podobný výběr bohužel proveden nebyl.

Také závěrečná část, věnovaná archiváliím *Vojenského archivu*, začíná stručným shrnutím geneze této významné instituce, na něž navazuje obecný popis fondů. Fondová skupina s názvem „Personalía“ je tvořena důležitými odvodními seznamy, které sahají až do poloviny 18. století a jsou uloženy podle čísel pluků a jejich zemské lokace. Zajímavý materiál poskytují nepochybně fondy vojenských vzdělávacích institucí. Sbírkový soubor „Stará polní akta“ obsahuje materiály vztahující se ke konkrétním válkám. Podobně je uspořádána i sbírka s názvem „Válečné vědecké memoáry“, a to jak podle válek, tak podle oblasti válečnictví. Ve fondové skupině „Archivy vojenských těles“ najdeme pluky sídlící na území Čech, Moravy a Slezska v roce 1914. Ve fondu „Zemské popisy“, který má více než 50 000 evidenčních jednotek, jsou uloženy i plány lokalit, mj. i slezských měst a pevností. Jejich popisy najde badatel rovněž ve fondové skupině „Rukopisy“. Zde Průvodce přesahuje stanovený časový rámeček, protože jsou tu uvedeny i rukopisy např. Emanuela Moravce a jiné písemnosti z doby 2. světové války, resp. Protektorátu Čechy a Morava. Tento přesah je ovšem, vzhledem k tematické náplni tohoto archivu, vítaným doplněním, pokud nejde jen o ná mátkou vybrané zajímavosti.

V úvodu k publikaci je nahodena otázka archaičnosti či praktičnosti tištěných „průvodců“ v současné době, kdy archivy disponují nejen informativně bohatými webovými stránkami, ale stále častěji umožňují

online rešerše ve svých fondech. Záleží potom na badateli, zdali si pomoci dobře zvolených kritérií ví rady a dokáže se v archivních fondech zorientovat. Jazyková bariéra v případě rakouských archivů nehraje roli, protože znalost německého jazyka je nezbytným předpokladem studia archiválií.

Rakouský státní archiv na svém webu (oesta.gv.at) umožňuje kombinované rešerše v archivním materiálu i v knihovně. Je otázkou, zdali při hledání pramenů ke konkrétnímu problému má uživatel sáhnout spíše po Průvodci, nebo se pustit do hledání na webu archivu. Publikace není vybavena osobními, zeměpisnými, ani věcnými rejstříky, což na první pohled snižuje její hodnotu. Jak autoři uvádějí v úvodu, bylo by takové rozšíření zcela jistě neúnosné v rámci jednoho svazku a svou roli zde hrály ekonomické a časové důvody. Příslib uveřejnění rejstříků na webových stránkách Národního archivu tento nedostatek smazává.

Je pochopitelné, že práce tak rozsáhlého kolektivu autorů vykazuje místy určitou nevyváženost, jež se promítá do obsahové náplně některých kapitol. Zejména příliš podrobně pojatá fondová skupina „Doprava“ vyčnívá svým propracováním z ostatních částí knihy už rozsahem celých 150 stran. Zde by bylo možná vhodnější fruktifikovat takto precizní zpracování v samostatné materiálové studii a pro účely Průvodce zachovat informační úroveň, jak ji nabízejí ostatní části publikace.

Podíváme-li se na Průvodce očima badatele, jehož zájmovou oblastí je území dnešního českého Slezska, musíme konstatovat, že od prací zaměřených na území celého státu nelze očekávat podrobné zohlednění jednotlivých regionů. Tak je tomu i v případě Slezska. Svou roli zde jistě hraje historický vývoj slezského území od 16. do 20. století, který nelze v práci v úplnosti reflektovat. Zcela spolehlivě však Průvodce poslouží pro orientaci v jednotlivých fondech, protože v přehledu jsou zastoupena jak velká a významná centra slezského území – Těšín, Opava, tak některé menší lokality.

Výsledek práce českých archivářů a historiků je možná jedním z posledních „velkých“ průvodců, které bývaly součástí archivní práce ve 20. století. Její přínos to však nesnižuje. Využití publikace je možné mnoha způsoby, ať už s ohledem na konkrétní historický archiv, jenž je dnes součástí Rakouského státního archivu, tak na určitý druh archiválií, archivních fondů. Některá témata dostane badatel předložena podrobně, u jiných je přínosným i určitý impuls, který zájemce navede správným směrem. Práce proto zcela jistě nebude chybět v knihovnách archivů a vědeckých institucí.

Zdeněk Kravar

KRONIKA

Rok zázraků v obcích a v regionech

V letošním roce si česká společnost připomíná 25. výročí Sametové revoluce. Při této příležitosti byla jejímu tématu věnována v rámci mezinárodního a interdisciplinárního setkání „Udržitelný rozvoj 10 let po vstupu České republiky do Evropské unie“ samostatná konference s poněkud delším názvem „Sametová revoluce v obcích, městech a regionech aneb Rok zázraků 1989 na místní a regionální úrovni v kontextu střední a východní Evropy“. Konferenci, která se konala v českobudějovickém Sále zastupitelstva Krajského úřadu Jihočeského kraje v pátek 21. března 2014, pořádala Vysoká škola evropských a regionálních studií společně s Nadací Konráda Adenauera (Konrad-Adenauer-Stiftung) a Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích. Její organizátoři a garanti, Lukáš Valeš z Vysoké školy evropských a regionálních studií a Jiří Petráš z Jihočeského muzea, byli současně řešitelé grantového projektu „Průběh tzv. Sametové revoluce ve vybraných městech Jihočeského kraje v komparativní perspektivě“. Oba řešitelé a jejich spolupracovníci tak mohli nejen prezentovat dosavadní výsledky svého bádání, ale uvedením příspěvků z jednotlivých regionů České republiky bylo možno provést žadující komparaci. Přestože pohled do programu konference naznačoval, že mezi jednotlivými referáty nebude vždy obsahová shoda, ukázala se tato skutečnost vzápětí jako výhoda, neboť odlišné perspektivy podněcovaly k diskuzi, pro kterou byl zajištěn skutečně štědrý prostor.

První část jednání měla společného jmenovatele v podobě rozboru pramenné báze. Jiří Petráš, jehož příspěvek jednání zahájil, uvedl přehled pramenů k průběhu Sametové revoluce v Českých Budějovicích. O pramenné bázi využitelné pro poznání situace v okresním městě Písku hovořil Jiří Dvořák z Jihočeské univerzity a referát Laděny Plucarové ze Státního oblastního archivu v Třeboni byl věnován obdobnému tématu, přehledu a analýze pramenů, které se nacházejí v třeboňském archivu.

Druhá část konference byla obsahově různorodá. Příspěvek Vladimíra Štípka z českobudějovické Jihočeské univerzity se týkal provedení místního referenda v Táboře o zachování tamní botanické zahrady; ač se jednalo o místní událost, jako pars pro toto poukázala na rostoucí význam, jaký po roce 1989 připadl otázkám životního prostředí. Petr Skala z Národního muzea v Praze ve svém příspěvku seznámil posluchače s osobní zkušeností z účasti na festivalu nezávislé kultury v polské Vratislavi, který se konal počátkem listopadu 1989. Z vyprávění bylo patrné, že již před vypuknutím Sametové revoluce se měnil přístup bezpečnostních složek vůči osobám, které hodlaly překročit státní hranice. Obdobně i závěry Leoše Nikrmajera z Jihočeského muzea, který analyzoval způsob, jakým psal jihočeský tisk o tzv. Palachově týdnu, pomáhají blíže pochopit situaci uvnitř decizní sféry. V otázce, jak informovat o manifestacích v Praze, totiž panovala bezradnost, která byla řešena navrátem k výrazovým prostředkům, užívaných režimem ve 40. a 50. letech. Na druhou stranu tato skutečnost, jak autor uvedl, dělala opozičním skupinám „vynikající reklamu“.

Po přestávce byl zahájen blok cele věnovaný událostem Sametové revoluce v jižních Čechách. Aleš Stejskal z Jihočeské univerzity se zamýšlel nad možnostmi orální historie pro oblast Táborska, naopak František Kotěšovec ze Státního okresního archivu Prachatice obrátil znovu pozornost k písemným pramenům prachatického okresního archivu, konkrétně analyzoval využitelnost pamětních knih, tj. obecních a školních kronik. Autorem posledního dopoledního příspěvku byl Libor Svoboda z Ústavu pro studium totalitních režimů. Jeho vystoupení se týkalo činnosti bezpečnostních sborů v jižních Čechách během roku 1989, zvláště zřetel přitom upřel na význam písemností z jejich proveniencí. Jak vyplynulo z vlastního referátu i z následující diskuze, fondy Archivu bezpečnostních složek představují pro poznání Sametové revoluce dosud nevyčerpaný a perspektivní zdroj informací.

Odpolední, závěrečný blok zůstal svým prvním příspěvkem stále ještě na půdě jižních Čech. Stanislav Slavík z Národního muzea analyzoval průběh listopadových událostí ve Vimperku (okres Prachatice), přičemž poukázal na některé vývojové tendence periferního města a na existující „bílá místa“ poznání tamních revolučních událostí; mezi nezodpovězené otázky patří, zda a jak do Vimperku a podobných měst pronikal samizdat a jaké bylo tamní povědomí o českém disentu. Následující dva referáty pak rozšířily geografický záběr konference. Jan Čopík z České zemědělské univerzity v Praze podal popis vývoje politických změn let 1989 a 1990 v Novém Městě nad Metují (okres Náchod). Z jeho výkladu vyplynulo, že počáteční iniciativa při aktivizaci občanské společnosti vycházela z nepočetné skupiny několika málo jedinců, která tím, že se zúčastnila dění v hlavním městě, revoluci v Praze fakticky „vyvezla“. Naopak Aleš Binar z Univerzity obrany upřel svůj zájem na Opavsko a pokusil se analyzovat jednak okolnosti aktivizace občanské společnosti, jednak rozdily ve vývoji mezi okresním městem a ostatními sídly okresu. V tomto směru je jenom na škodu, že nezazněl ohlášený referát na téma „Město Kopřivnice v předvečer 17. listopadu

1989“, který by umožnil porovnat počáteční podmínky revoluce mezi nepříliš vzdálenými oblastmi Ostravska. Závěrečné shrnutí Lukáše Valeše se týkalo nejen výsledků diskuzí, především zdůraznilo značné rozdíly v průběhu revoluce mezi regiony, ale obrátilo pozornost též k dosavadním badatelským výstupům historiografie, nejen české, ale zahraniční, zejména německy hovořících zemí.

Shrme-li průběh konference, lze její výsledek hodnotit jako zdařilý a podnětný, především je nutno vyzvednout kvalitu diskuze. V jejím rámci byla profilována řada otázek, mezi jinými možnosti a potenciál různých typů pramenů. Na stranu druhou zazněly i výzvy zaměřit výzkum na dosud nezpracovaná témata; velkou neznámou dodnes zůstává mj. poznání vývoje v Československé lidové armádě, respektive vztah jejich příslušníků k probíhajícímu událostem. Tato skutečnost má svou hodnotu i pro bližší pochopení vývoje Sametové revoluce na úrovni regionu a sídla tam, kde se nacházela vojenská posádka. Koneckonců o ambivalentním postavení ozbrojených sil v listopadu 1989 svědčí skutečnost, jak zaznělo v jednom z příspěvků, že organizace Občanského fóra vznikla i ve vojenské posádce v Novém Městě nad Metují.

Texty přednesených příspěvků budou pro širší publikum k dispozici v kolektivní monografii, jejíž vydání se plánuje do konce roku 2014. V publikaci se dále objeví i ty studie, které nemohly být předneseny v plénu; geograficky by měly zahrnout oblast okresu Náchod (Jáchym Škoda z Univerzity Karlovy), československého a česko-bavorského pomezí (Miroslava Pítrová z Jihočeské univerzity) a severní Moravy a Slezska (Nina Pavelčíková z Ostravské univerzity). Zájemce o téma Sametové jistě revoluce potěší, že organizátoři předpokládají zopakování konference v průběhu následujícího roku.

Aleš Binar

Svatováclavské setkání v Jeseníku po třinácté

Již 13 úspěšných ročníků má za sebou vlastivědná akce s názvem Svatováclavské setkání v Jeseníku. Hlavním významem a cílem těchto setkání je mapování regionální vlastivědy, přičemž se odborníci i nadšenci z řad veřejnosti věnují dosud nezpracovaným tématům. Oblast Jesenícka nese svá historická specifika, výsledky tohoto snažení vysílají tedy pozitivní impulzy pro poznání širokého obrazu našich dějin. Ve většině ročníků lze svatováclavská setkání označit přídomkem „mezinárodní“, jelikož se pro spolupráci doposud dařilo získávat zejména zdejší rodáky německé národnosti (po druhé světové válce odsunuté), kterých bohužel s vysokým věkem ubývá. Historie tohoto regionu je po roce 1945 svázána také s nově přichozími etniky v souvislosti s osídlováním pohraničí, od nichž pochází také řada zajímavých a cenných zpráv. Na zpracování regionálních témat se tak podíleli také historikové z Polska, případně Slovenska či Řecka.

Třemi hlavními pořadateli svatováclavských setkání jsou Vlastivědné muzeum Jesenicka (dále VMJ), Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Jeseník (dále SOKA Jeseník) a Společnost Vincence Priessnitzte. Při výběru tématu XIII. svatováclavského setkání přihlédl pořadatelé k významnému výročí existence jesenického gymnázia a pokusili se splatit dluh dosud málo frekventované oblasti badatelského zájmu – dějinám středního školství na Jesenícku. Pojem „střední školství“ nebyl uchopen z hlediska dnešní klasifikace školských zařízení, nýbrž jako „vyšší“, třeba i specializované studium, přesahující povinnou školní docházku. Proto se stala předmětem zájmu nejen zdejší gymnázia, ale zachycena byla například i historie odborných škol. Jakožto živý a proměnlivý organismus respektovala instituce školy vnější podmínky své existence, zároveň však nemohla kráčet dějinami bez reakce na společenský vývoj. Tak se na rozvoji regionálního školství podepsal vliv správních úřadů i osudy jednotlivců z řad učitelů i žáků. K výstupům svatováclavského setkání již tradičně náleží: vlastivědný seminář, vlastivědný sborník a muzejní výstava.

Vlastivědný seminář se konal v pátek 27. 9. 2013 v Zimní zahradě Priessnitzova sanatoria v Priessnitzových léčebných lázních. Při pořádání svatováclavského setkání se v gesci vždy po roce střídá VMJ se SOKA Jeseník. XIII. ročník vedlo muzeum, úvodního slova se tedy ujal ředitelka VMJ Veronika Rybová, kterou vystřídal vedoucí Oddělení kultury Odboru kultury a památkové péče Olomouckého kraje Pavel Hamza a místostarosta města Jeseníku Libor Halas. Moderování vlastní konference zajistili historička VMJ Jarmila Peňázová a archivář SOKA Jeseník Květoslav Growka. Celkem bylo prezentováno osm referátů. Pozvání z řad zahraničních hostů přijali dva členové Moravskoslezského sudetského horského spolku (Mährisch-Schlesischer Sudetengebirgsverein, MSSGV) z poboček v Mnichově a v Kirchheim unter Teck. Tlumočení zprostředkovala simultánně Hana Filipčíková.

Seminář zahájil prvním referátem směřujícím příhodně ad fontes Hermann Hauke (MSSGV). Posluchače zaujal odkazem na školní programy jako historický pramen, přičemž se konkrétně věnoval výročním zprávám gymnázia ve Vidnavě. Referující se dotknul právě období založení této instituce a na příkladu prvního sešitu vidnavských školských programů demonstroval jejich strukturu. Ročenky zastávaly důležitou

úlohu také v oblasti vzdělání. Úvod totiž tvořil vždy odborný příspěvek jednoho z členů učitelského sboru dle jeho specializace. Výroční zprávy samozřejmě obsahovaly také statistickou část provázenou slovním komentářem. Referent se dále věnoval průběhu prvních let chodu ústavu a zmínil také významného absolventa školy – Dr. Emila Haucka, který v roce 1913 inicioval založení gymnázia v Jeseníku. Výroční zprávy jako historický pramen jsou cenným a nepřilíhš probádaným zdrojem informací k odhalení historie středního školství na Jesenícku a čekají na své podrobnější využití, což referující zdůraznil.

Informaci z vidnavských ročenek využila ve svém referátu také Jarmila Peňázová (VMJ). Zabývala se osobností vidnavského profesora a historika Julia Neugebauera a čerpala zejména z jeho nekrologu uveřejněného ve výroční zprávě za školní rok 1907/1908. Představila životní dráhu této zajímavé osobnosti zdejšího kraje a zdůraznila jeho význam nejen pro vidnavské gymnázium, ale i pro samotnou obec. Julius Neugebauer se totiž zabýval dějinami Vidnavy, které sepsal a vydal v jedné z ročenek v roce 1874; dále byl například členem spolku dobrovolných hasičů, stal se jedním ze zakladatelů vidnavského muzea a několik let působil v obecním zastupitelstvu.

V následujícím referátu Michaely Neubauerové (SOKA Jeseník) upoutalo posluchače množství obrazové dokumentace provázející téma pedagogické činnosti Chudých školských sester de Notre Dame v Javorníku a Bílé Vodě. Referát přispěl k poznání pedagogické činnosti soukromých školních ústavů, které měly na vzdělání v regionu podstatný vliv. Mimo mateřské, obecní či měšťanské školy s penzionáty vedly řádové sestry také odborné dívčí školy. M. Neubauerová přiblížila posluchačům širokou pramennou základnu tématu včetně školních kronik, třídních katalogů a množství fotografií.

S referátem nadregionálního charakteru vystoupila na semináři Jarmila Klímová (Muzeum Komenského v Přerově). Představila školní obrazy sloužící jako pomůcky k výuce dějepisu a zajímavosti s nimi spojené. Kladla přitom důraz na význam výuky klasických jazyků a dějin starověku jako specifické součásti gymnazijních osnov za Rakousko-Uherska a první republiky. Oblibu dějepisu antiky definovala například i anketa k reformě středních škol (1908), kterou nechala vídeňská vláda vyhlásit v roce 1919. Autorka se věnovala také vývoji středoškolských učebnic dějepisu a představila historické dějepisné obrazy a mapy z pohledu muzejního pracovníka.

Výukou dějepisu na českých školách v období protektorátu se zabývala Magdaléna Šustová (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze), která zaujala mj. otázkou, jak přistupovat k restaurování cíleně poničených školních pomůcek nacistické propagandy. Ve svém referátu zdůraznila pozici výuky dějepisu, kterou mohla snadno a rychle podtít změna ideologie státu. Období tzv. Protektorátu Čechy a Morava provázelo masovou likvidací českých škol, zvláště středních. Autorka uvedla konkrétní příklady změn ve výuce dějepisu, v rámci nichž byly přizpůsobovány učebnice a didaktické pomůcky, omezoval se počet vyučovacích hodin a učitelé byli perzekuováni.

Po krátké přestávce zahájil na semináři druhý blok referátů Herbert Reinelt (MSSGV) se svou zpovědí studenta jeseníckého gymnázia na konci druhé světové války. Osobitý příběh se dotkl nejen přítomných studentů, ale i všech ostatních. Na příchod války, s čímž souviselo omezení výuky na jeseníckém gymnáziu, navázalo rychlé dospívání mladých školáků a nucený nástup na frontu. Sympatií posluchačů si vysloužila panem Reineltem vyjádřená naděje do budoucna a vřelá přání mladé generaci.

Ke školské otázce před 1. rokem 1945 zejména v blízkém králickém regionu přistoupila ve svém referátu Helena Nosková (Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR). Zmínila význam jeseníckého gymnázia pro Králicko a naopak králické řezbářské odborné školy pro Jesenícko. Pokračovala vývojem školství v regionu po vzniku Československa a dále během druhé světové války a po roce 1945. Ideologie jednotné školy vedla po roce 1948 k průměrnosti a politizaci výchovy. Nad zmíněnými útrapami provázejícími politické procesy se studenti v 50. letech mohli ti dnešní, na semináři přítomní, jen kroutit hlavou.

Seminář uzavřela souhrnným referátem k dějinám odborného školství na Jesenícku po druhé světové válce Michaela Kollerová (Filozofické fakulta Univerzity Palackého v Olomouci). Zaměřila se na vývoj školství v obecném duchu poválečného pohraničí (doprovázený mj. nedostatkem učitelů, různým stupněm vzdělání dětí z rodin reemigrantů, tíživým stavem školních budov atd.) i na dějiny konkrétních středních škol v okrese Jeseník. Autorka se věnovala dějinám zdejšího gymnázia a učňovských škol. Upozornila na existenci specializovaného Drůbežnického učiliště, které bylo v té době jediné v republice. Stranou zájmu nezůstaly ani změny po roce 1948 a jednotlivé případy postihů vůči studentům, kteří se vyjádřili proti stávajícímu režimu.

Vlastivědný sborník se podařilo vydat v předstihu před konáním semináře, na němž byl účastníkům distribuován zdarma. Sborník byl šířen bezplatně také na obce a školy v regionu a do jesenícké knihovny. Dohromady čítá 16 článků na 102 stranách (otištěny tudíž byly nejen referáty, ale i další tematicky příbuzné studie) a redaktoři jej obsahově rozdělili do tří částí – Školství do roku 1945, Školství po roce 1945 a Mis-

cellanea.¹ Dalším podstatným výstupem XIII. svatováclavského setkání byla muzejní výstava. Slavnostní vernisáž proběhla 10. 9. 2013 za účasti téměř sta návštěvníků. Cílem výstavy se stalo podání souhrnného obrazu dějin jesenického středního školství s náhledem na obecný vývoj výchovy a vzdělání evropské společnosti. Důraz byl kladen na dějiny gymnázií v regionu, zejména pak Gymnázia Jeseník, které letos slavilo sté výročí, a byl mu na výstavě věnován vlastní koutek. Střední školství má v jesenickém kraji dlouhou tradici, první gymnázium bylo založeno v roce 1727 v Bílé Vodě. Po jeho zániku trvalo přes 40 let, než došlo k založení vidnavského gymnázia (1871), jehož vývoj se zabrdil po založení gymnázia v Jeseníku (1913) a po vzniku československého státu. V textovém doprovodu výstavy nebylo opomenuto také odborné školství včetně škol pro ženská povolání.

Vizuálním základem výstavy se staly samozřejmě trojrozměrné předměty. Návštěvníci se mohli posadit do školních lavic a vstřebat atmosféru školní třídy z přelomu 19. a 20. století. Připraveny byly tematické testíky a kvízy; kdo chtěl, mohl si vyzkoušet lekci z obchodního krasopisu poloviny minulého století. Ve vitrínách i mimo ně byly prezentovány historické i současné školní pomůcky. K nejzajímavějším patřily pomůcky k výuce přírodovědných či technických předmětů, např. model plíc a srdce pocházející z muzea kuriozit v Paříži, modely hospodářských zvířat, historické telegrafní přístroje, modely parních strojů atd. Na stěnách a panelech si mohli návštěvníci prohlédnout historické školní obrazy, stará vysvědčení (mezi nimi nejstarší dochované gymnazijní vysvědčení ve sbírkách Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze z roku 1794). Z jesenických pokladů byl vystaven výuční list zdejší knihtiskařky Betty Titze (1898). Ke zhlédnutí byly také historické pochvalné listky, rozvrhy hodin, školní brašny a penály, psací potřeby včetně kalamářů a savých papírů atd. Mezi kuriozity náležel písemný trest gymnazijního studenta z roku 1920. Lehkou nadsázkou si autoři dovolili také v drobnostech provázejících výstavu, např. zobrazené vtipné poznámky učitelů rošťáckým žákům, cimrmanovská básnička na školní tabuli či všudypřítomné papírové vlašťovky. Mimo předmětů z VMJ, se na výstavě otevřené do 17. 11. 2013, objevily exponáty zapůjčené ze SOKA Jeseník, Gymnázia Jeseník, Muzea Komenského v Přerově, Vlastivědného muzea v Olomouci, Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze a od soukromých osob.

Třináctý ročník svatováclavského setkání přispěl svými výstupy k připomenutí a uchování povědomí o významných historických událostech a jevech regionu, současně se však stal také významnou a zábavnou kulturní akcí roku 2013. Můžeme se jen těšit, co přinese rok 2014 a XIV. svatováclavské setkání s tématem Rozkvět Jesenícka v letech 1848–1918.

Jarmila Peňázová

Proměny způsobu života a modernizační procesy v mikroregionu Hlučínsko, workshop (Dolní Benešov 22. listopadu 2013)

V letošním roce byl zahájen tříletý výzkumný projekt orientovaný na proměny životního způsobu obyvatel Hlučínska mikroregion Hlučínska, který podnikají pracovníci katedry sociologie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci pod vedením Heleny Kubátové. Tento výzkum je podpořen Grantovou agenturou ČR (reg. č. 13-23870S P404). Počátky výzkumu sahají do května 2013, kdy se v Bolaticích sociologové poprvé setkali s obyvateli Hlučínska, aby jim svůj badatelský záměr představili. Těžištěm výzkumu je práce v terénu, která již od léta tohoto roku probíhá podle stanovených kritérií. Nezbytnou součástí projektu je však také heuristika archivních pramenů a přípravné studium nejen statistických materiálů.

Listopadového setkání v kulturním domě v Dolním Benešově se zúčastnilo okolo 30 osob. Workshop měl být jakýmsi shrnutím prvního roku trvání projektu, na němž byly představeny i první výsledky práce. Návazně by v roce 2014 měla vyjít tiskem kniha, v níž by byl výzkum uceleně zpracován.

Na setkání byli pozváni zástupci Sdružení obcí Hlučínska, pracovníci příslušných archivů a historici, kteří se problematikou Hlučínska zajímají. Program byl rozdělen do několika bodů, přičemž v úvodních vstupech se přítomní mohli dozvědět o metodice výzkumu a o podniknutých přípravných pracích. V odpoledním bloku pak byly nastíněny první výsledky terénního výzkumu na Hlučínsku za uplynulý rok.

V úvodním slovu naznačila H. Kubátová z Univerzity Palackého v Olomouci, že terénní výzkum mezi obyvateli Hlučínska bude nadále pokračovat až do dubna 2014 a předpokládá oslovení ještě přibližně 80 osob podle daných kritérií. Na tuto část projektu bude navazovat dotazníkové šetření zahrnující asi 600 osob, což by umožnilo jeho výsledky zobecnit. Stejný dotazník bude realizován na území České republiky

¹ XIII. svatováclavské mezinárodní setkání v Jeseníku. *Dějiny středního školství na Jesenícku. Sborník referátů*, red. Květoslav GROWKA a Jarmila PEŇÁZOVÁ, Jeseník 2013.

u jednoho tisíce respondentů. To umožní srovnání a poté i vymezení prvků životního způsobu, kterými se Hlučínsko odlišuje od ostatního území ČR. V další fázi potom tuto charakteristiku dále prohloubí rozhovory s občany.

Petra Anýžová z Vysoké školy finanční a správní ve své prezentaci ukázala Hlučínsko ve světle dobových statistik od druhé poloviny 19. století do současnosti. Při své práci čerpala z publikovaných výsledků sčítání lidu a zaměřila se na všechny podstatné měřitelné jevy, jejichž četnost předvedla v podobě grafů a tabulek.

František Znebežánek z Univerzity Palackého v Olomouci ve svém krátkém vystoupení postihl klíčové body historického vývoje Hlučínska, neboť historický exkurz je nezbytnou součástí také sociologického výzkumu. V následné diskusi vystoupil především opavský historik Václav Štěpán, autor mnoha publikací o historii obcí na Hlučínsku, který toho vystoupení doplnil dalšími zajímavými informacemi.

František Zich z Vysoké školy finanční a správní navázal úvahou o pojmu „identita“ ve vztahu k mentalitě lidí žijících na Hlučínsku. Pro demonstraci této problematiky využil svých zkušeností z výzkumů, jež v 90. letech 20. století prováděl v severozápadních Čechách při sledování vývoje česko-německých vztahů v této oblasti. Při porovnání obou regionů se ukazuje absence některých typických jevů v nově dosídlených územích Čech právě na Hlučínsku, kde zůstala kontinuita osídlení zachována. Významnou roli zde hraje rovněž fakt, že v regionu se nenachází žádné větší město. Lze tedy konstatovat, že nositeli „hlučínské“ identity jsou převážně lidé z vesnic. F. Zich se dále zabíral problematikou tzv. generační eroze, jež spočívá v proměnách hodnotových žebříčků současné mladé generace ve srovnání s generacemi rodičů a prarodičů. V následné diskusi se přítomní vyslovili k otázce míry adaptability Hlučičanů v průběhu dějin, zhodnotili její přínosy i negativa.

Odpolední blok patřil vystoupení H. Kubátové, která seznámila účastníky s dosavadními výsledky terénního šetření mezi obyvateli Hlučínska. Při výběru byly vymezeny tři věkové skupiny: narození do roku 1955, lidé narození v letech 1956–1977 a jako poslední skupina obyvatelé Hlučínska narození v letech 1977–1995. Výzkum pak sledoval těchto šest aspektů života: práce, rodina, náboženství, pospolitý život, kolektivní identita a politika. V případě poslední bodu dosud nepanuje jasný názor na jeho věrohodnost, neboť se sem může promítat současná obecná nechuť k politice tak, jak je zřejmá v celém státě.

Také výběr osob podle jejich příslušnosti k regionu hraje roli. Osloveni byli nejen lidé na Hlučínsku narození a zde žijící, ale také ti, kteří se odstěhovali, nebo ti, kteří zde žili jen po určitou část svého života. Dosavadních 54 respondentů vykazuje určitý sporný jednotící prvek, který může ovlivnit dané výsledky – všichni jsou totiž z tzv. spořádaných rodin a je možno předpokládat spíše kladný vztah k regionu. Zde je proto ještě prostor toto spektrum v další fázi výzkumu rozšířit. V závěru svého vystoupení H. Kubátová přirovnala termín „identita“ na Hlučínsku k balonu, který nese v koši své podstatné aspekty: náboženskou víru, lokální endogamii a lokální identitu. Jak moc je tato koncepce nosná, tedy zdali jsou tyto předběžné výsledky správnou cestou k zobecnění – to je cílem, k němuž se bude výzkum dále ubírat.

Setkání se setkalo s živým ohlasem a především odpolední blok byl přítomnými hojně komentován. Je to dokladem aktuálnosti výzkumného záměru a také zájmu, který mu samotní Hlučičané přikládají. Všechny materiály prezentované na pracovním setkání jsou online k dispozici na webu Sdružení obcí Hlučínska.

Zdeněk Kravar

Seminář z dějin železniční dopravy

Dne 15. října 2013 uspořádalo Železniční muzeum Národního technického muzea v Praze (dále ŽM NTM) Seminář z dějin železniční dopravy s podtitulem „Železnice v nás“. Jak poznamenal ve své úvodní řeči ředitel ŽM NTM Michal Novotný, záměrem setkání v kinosále hlavní budovy NTM v Praze na Letné bylo mj. obnovení cyklu přednášek „Z dějin železniční dopravy“. Přednesené příspěvky plánují organizátoři vydat formou sborníku v rámci Rozprav NTM v příslušné řadě věnované železniční dopravě. Ačkoliv původní ambicí bylo uspořádání dvoudenní konference, i jednodenní událost přitáhla pozornost odborné i laické veřejnosti a kinosál tak byl téměř zaplněn. Moderování semináře se ujal Pavel Bek (NTM).

Tématem prvního příspěvku „Aféra bratří Kleinů při stavbě Olomoucko-pražské dráhy“, který přednesl Mojmir Krejčířik, byly domnělé korupce a podvody při stavbě státních drah v letech 1843–1845. Podvodné machinace a nesprávné účtování zeminy a zdíva stavebním podnikatelstvím bratří Kleinů oznámil bývalý zaměstnanec Arnošt Novák z Vyškova, který měl u firmy na starosti hospodaření s železným materiálem. V letech 1846–1848 případ vyšetřovaly čtyři komise, ale nezjistily nic. A. Novák byl označen za alkoholika,

v únoru 1849 vyšetřování skončilo a Kleiny shledalo nevinými. Podle autora lze dosvědčit motivaci inženýrů k nadsazování vyúčtovaného materiálu, velké korupční skandály však měly teprve přijít, přičemž v nich Kleinové nefigurovali.

Miroslav Kunt (Národní archiv, dále NA) původně hlášený referát „Ústřední správa železnic Předlitavska ve vazbě na jeho (nejen) dopravní politiku“ zůžil na období do roku 1861, s těžištěm v letech neobabsolutizmu 1848–1861. Tato éra se vyznačovala snahou o hospodářské povznesení říše. Do roku 1848 spadala železniční problematika do kompetence dvorských úřadů, Spojené dvorské kanceláře a Všeobecné dvorské komory. Rok 1841 znamenal uznání železnice jako podniku veřejného zájmu. Za zvláštní lze považovat fakt, že ve 40. letech správa důsledně oddělovala technickou složku a administrativu. Po nerealizovaném návrhu z roku 1848 určil definitivní podobu organizace železniční správy návrh z 13. října 1849. Sám přednášející označil vývoj za značně složitý a nepřehledný.

Následující přednáška Jiřího Kacetla (Jihomoravské muzeum ve Znojmě) „140 let Severozápadní dráhy“ v podstatě vycházela z autorovy práce na putovní výstavě pořádané k výročí zmíněné železnice. Referující postupně představil historii projektu, stavbu dráhy a architekturu nádražních budov a mostů. Po prvních záměrech z let 1862–1863 stát v roce 1868 udělil koncesi ke stavbě soukromému konsorciu, během následujících čtyř let přitom vzniklo plných 625 km trati. J. Kacetl konstatoval, že trasa dráhy představuje nejkratší tranzitní spojení Vídně a Berlína, což slibuje možné vyhlídky pro její budoucí využití. Zároveň upozornil na probíhající putovní výstavu a konferenci k výročí dráhy.

Po menší diskuzi a krátké pauze vystoupil se svým referátem „Cesta do Is-Sur-Tille“ Karel Zeithammer. Přednášející vylíčil pozoruhodnou anabázi 100 lokomotiv, 600 nákladních vagonů a dalšího materiálu. Tento vozový park získaly jako válečnou kořist po I. světové válce dohodové mocnosti, od kterých jej následně odkoupil nový československý stát. Doposud nepříliš zdokumentovanou historickou epizodu osvětlil nedávný nález pozůstalosti Vincenta Čerovského, kterého vedení Československých státních drah pověřilo organizací a vlastním provedením převozu lokomotiv. V. Čerovský cestu i pobyt více než 300členné výpravy ve Francii pečlivě zdokumentoval, a to mj. v obsáhlé osobní korespondenci s domovem.

Jak napovídá název příspěvku „Česko-německé střetávání na železnici (nehoda v Uhersku)“, věnoval se moderátor semináře Pavel Bek (NTM) problematice postupného vyhocování česko-německých vztahů na železnici. Zvýšené napětí bylo možno dle autora pozorovat především od druhé poloviny 90. let 19. století, přičemž železnice zůstávala po celou dobu trvání monarchie pod značným germanizačním tlakem. Zatímco v první části referující dokazoval tuto tezi několika příklady, ve druhé polovině zaměřil svou pozornost na vylíčení vybrané nehody v Uhersku dne 25. prosince 1909 a její prezentaci v dobovém tisku. Navzdory značnému mediálnímu rozruchu byl viník nehody úředník Alois Zeist paradoxně potrestán jen mímě, šesti měsíci žaláře s třemi půsty.

Po polední přestávce začala druhá polovina semináře, ve které zazněly mj. referáty vztahující se k dějinám a roli železnice v konkrétním regionu. Sérii tří takto pojatých příspěvků započal kurátor letecké sbírky NTM Michal Plavec přednáškou „Kníže Hugo Thurn-Taxis a železnice v Nymburce“. Autor nejdříve porovnal výchozí situaci dvou podobných měst, Nymburka a Kouřimi, načež zdůraznil přínos železnice pro rozvoj Nymburka. Hlavní impulz ke stavbě dráhy vzešel od lokálních cukrovarníků. V této souvislosti M. Plavec zdůraznil aktivitu Huga Maxmiliána Thurn-Taxise, který v roce 1857 převzal po matce správu zdejšího panství, začal podporovat průmysl a založil nymburský cukrovar. V lednu 1868 vznikl komitét pro napojení města na železniční síť v trase Kolín – Nymburk – Mladá Boleslav, k zahájení provozu došlo v roce 1870. Jan Ivanov (Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice) svůj příspěvek „Snahy o připojení Českého Krumlova k železniční síti v 2. polovině 19. století“ uvedl popisem výchozího stavu dopravy a průmyslu na Českokrumlovsku ve druhé polovině 60. let 19. století. Představil dlouhou sérii snah o železniční zpřístupnění Českého Krumlova, které vyvrcholily v roce 1882 plánem lokálky České Budějovice – Želnavu. Financování projektu zajistil převážně stát (1,2 milionů zlatých), z menší části Adolf ze Schwarzenbergu (převzetí druhotných obligací ve výši 100 000 zlatých). Poskytnutí zbývajících 100 000 zlatých ze zemských financí potvrdila česká zemská samospráva v roce 1889. Trať byla následně postavena ve dvou etapách v letech 1889–1892. Závěrem referující zmínil nerealizované plány na prodloužení dráhy do Velešína, zamítnuté v roce 1906.

Také Hynek Střiteský (NTM) v přednášce „Místní dráha Svitavy – Polička – Žďárec u Skutče v letech 1896–1918“ pečlivě vylíčil nepřehrně množství pokusů, plánů a snah o napojení vybraného regionu na železnici. I v tomto případě byla trať nakonec postavena jako místní dráha, a to v letech 1895–1897. Lokální elity si od vybudování železnice slibovaly otevření regionu světu, spojení se sousedními moravskými okresy a usnadnění vývoje polních plodin, dříví a kamene. Přednášející si ve svém příspěvku položil otázku, zda byla tato očekávání naplněna. Po důkladném rozboru (včetně prezentace provozních výsledků) přitom

konstatoval, že hodnocení nemůže být jednoznačné. Trať sice „nevyvolala“ vznik průmyslu, jak očekávali představitelé Poličky, ale znamenala důležité zlepšení infrastruktury regionu.

Po další krátké pauze vystoupil Karel Hájek (Dopravní fakulta Českého vysokého učení technického), který svou prezentaci „Fenomén nádražní architektury – od citace starších sluhů k svěbytnému sluhu“ doplnil bohatým obrazovým doprovodem. Tímto způsobem ukázal, že železnice zcela zásadním způsobem ovlivnila nejen rozvoj technických oborů, ale také urbanizmu a architektury obecně. Železnice totiž představovala zcela nový systém, pro který bylo nutno vytvořit svěbytnou architekturu. Rozvoj probíhal nejdříve v návaznosti na původní architektonické prvky (inspirace zájezdovými hostinci). Za charakteristickou lze označit spíše typizaci dispoziční a provozní, výsledné stavby se naproti tomu často značně odlišovaly po vizuální stránce i použitými materiály. Autor zdůraznil, že nádražní architektura ovlivnila i nezářní civilní stavitelství.

Pavel Dufek (NA, Vysoká škola ekonomická) zahájil poslední příspěvek s názvem „Co je to železnice? Spory prvorepublikových ministerstev o dohled nad kolejovými drahami“ filozofickou úvahou na téma „technika a lidé“. Jestliže technika využívající stejných fyzikálních zákonů funguje v různých prostředích, nastávají kompetenční spory. Následně se autor zabýval vzájemnými střety ministerstva veřejných prací, ministerstva železnic a ministerstva průmyslu, obchodu a živností. Provedl typizaci sporů na ty o schvalování železnic a ty o znění úředních předpisů, ve druhé polovině referátu pak seznámil přítomné s konkrétními příklady. Podle P. Dufka započala neuraživost ministerstva veřejných prací a ministerstva železnic již v roce 1919, kdy bavorský ministerský předseda požádal o dodávky uhlí. Československo této žádosti vyhovělo, v provádění nařízení však mezi oběma ministerstvy nastal první kompetenční spor.

Vzhledem k projevenému zájmu veřejnosti, tematické pestrosti příspěvků i bohaté doprovodné diskuzi lze závěrem vyjádřit přání, aby cyklus přednášek „Z dějin železniční dopravy“ neuzáven bez brzkého pokračování, tentokrát snad také s intenzivnější účastí moravských a slezských badatelů.

Ondřej Štarma

Historik na provincii v novověku. Seminář k 200. výročí úmrtí Leopolda Johanna Scherschnika (1747–2014) (Książnica Cieszyńska, Cieszyn, 21. 1. 2014)

Dne 21. 1. 2014 se v prostorách Książnice Cieszyńskiej v Cieszyně konal seminář k 200. výročí úmrtí Leopolda Johanna Scherschnika (1747–2014) s názvem Historik na provincii v novověku. Jednalo se o druhé setkání z cyklu konferencí Vzdělanec v provincii / Uczony na prowincji, které společně organizují Wydział Filologiczno-Historyczny Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie a Centrum pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě.

Úvodního slova za organizátory se ujal Janusz Spyra (AJD Częstochowa), který také přednesl první referát setkání, věnovaný osobě exjezuitu Leopolda J. Scherschnika a jeho příchodu z Prahy zpět do Těšína. Ve svém vystoupení se věnoval především ambivalentnímu charakteru Scherschnikova působení a pokusil se zodpovědět otázku, zda lze tohoto těšínského exjezuitu považovat za historika či nikoliv. Současně se zamyslel příkladu osudu jedince nad obecnějšími otázkami vztahu centra a periferie / provincie a intelektuála a historika.

Milan Myška (OU Ostrava) přednesl referát s názvem „Faustin Ens a další historikové Opavy a Opavska v dobách Leopolda Scherschnika“, v němž se zabýval Ensovým vztahem k Opavě jako „provinčnímu“ městu a opavské společnosti. Poukázal přitom na překážky při budování opavského muzea i na obtížné navazované vědecké kontakty.

Marek Cetwiński (AJD Częstochowa) se ve svém referátu „Provinční čekání na slávu a blahobyt“ zamyslel nad tím, jak pojmát historii na provincii a především nad tím, jak se proměňovalo chápání historie v různých historických epochách. Zdůraznil především význam tradice a mýtu v historii a jeho proměny v souvislosti s politickými událostmi. Upozornil na to, že v lokální historii je potřeba zkoumat především tzv. vynalezenou historii, tedy reflexi historických událostí s ohledem na odlišnou mentalitu společenských vrstev.

Referát Marcina Wodzińskiego (UW, Wrocław) „Maskilova samota (dilemata židovských reformátů na konci 18. a počátku 19. století)“ srovnával postavení historika a maskila v provincii. Obě skupiny si byly blízké omezeným množstvím kontaktů, slabou ekonomickou pozicí a zájmem o regionální dějiny. U maskila však Wodziński ve svém referátu zdůraznil ambivalentnost židovské víry a osvicenských tendencí, které jej vylučovaly z židovského prostředí, současně mu však výrazně ztěžovaly navazání kontaktů s většinovou společností.

Tomáš Krejčík (OU Ostrava) krátce pohovořil o Leopoldovi Johannu Scherschchnikovi a jeho genealogických zájmech a konstatoval, že ačkoliv u Scherschchnika lze tyto tendence zaregistrovat, je patrné, že heraldika a především genealogie stála u těšínského exjezuity na okraji zájmu, nevěnoval se jí tedy programově, pouze se snažil udržet si přehled potřebný pro vlastní historická bádání.

David Pindur (Muzeum Těšínska, Český Těšín) vystoupil s příspěvkem nazvaným „Kaplan historikem. Pravda víry nebo pravda historie? (na příkladu Karla Schippa)“. Při rozboru Schippého díla, které je základním pramenem k církevním dějinám Jesenicka a Těšínska poukázal referent na fakt, že se Schippovi nepodařilo vymanit ze světa barokní zbožnosti, v níž vyrůstal a že ve všech svých dílech upřednostnil víru před pravdou.

Radim Jež (Muzem Těšínska, Český Těšín) na příkladu Mathiase Kasperlika analyzoval dilemata úředníka-historika a především význam brněnské učené společnosti vedené Christianem D'Elvertem v procesu profesionalizace badatele o regionálních dějinách. V tomto kontextu referující zhodnotil snahu Kasperlikakatolika kriticky a objektivně přistupovat i k pramenům o reformaci na Těšínsku.

Aleš Zářícký a Michaela Závodná (oba OU Ostrava) ve svém příspěvku hodnotili období 70. let 18. století až 60. let 19. století jako zlatou éru historické topografie v českých zemích a na příkladu významných historických topografů Čech, Moravy a Slezska sledovali jejich sociální i prostorovou mobilitu. Blíže se zabývali Reginaldem Kneiflem a zhodnotili také význam prací Christiana D'Elverta z oblasti dopravy pro současný výzkum této tematiky.

Lumír Dokoupil (OU Ostrava) ve svém příspěvku analyzoval vztah Václava Hauer a Vincence Praska prostřednictvím dějin Věstníku Matice opavské (dnešního Slezského sborníku). Poukázal na Hauerovu pozici v národnostních zápasech na Opavsku, především na jeho aktivitu organizační, osvětovou a popularizační, díky níž lze tohoto historika považovat za nejvýznamnějšího pokračovatele Vincence Praska.

Závěrem se diskutovalo především o obsahu pojmů provincie a historik, o procesu a způsobu profesionalizace historické vědy a o jejím významu pro tehdejší společnost. Bylo ponecháno na zvážení, zda nenahradit pojem provincie pojmem periferie a nezaměřit pozornost více na vztah centra a periferie. Poslední setkání z tohoto cyklu konferencí, které se bude věnovat problematice literáta, se uskuteční v Čenstochově ještě v letošním roce.

Michaela Závodná

Kolokvium Kroniky jako historický pramen. K sedmistému výročí úmrtí Oty Durynského (17. září 2014, Zbraslavský zámek – Královský sál, Zbraslav-Praha 5)

Prostory Královského sálu Zbraslavského zámku, svého času cisterciáckého kláštera, hostily dne 17. září 2014 pod taktovkou Státního oblastního archivu v Praze, Národního muzea a Historického ústavu Akademie věd České republiky účastníky vědeckého kolokvia, jehož realizace se tak vedle připravované moderní kritické edice Zbraslavské kroniky stala vhodnou odezvou 700. výročí úmrtí prvního z autorů tohoto pro poznání českých, ale i středoevropských dějin bezpochyby zásadního narativního pramene. Na rozdíl od nedávného, v podobném duchu uspořádaného, ale spíše literárně a jazykovědně dimenzovaného symposia „Na okraj Kroniky české“, se pořadatelé rozhodli zorganizovat konferenci „Kroniky jako historický pramen. K sedmistému výročí úmrtí Oty Durynského“ na bázi tematicky, chronologicky i geograficky pestré škály referátů. Pro jednodenní omezené setkání a nebývale hojný počet přihlášených zájemců o aktivní účast se organizátorem podařilo vymést od nabitého programu plenárního zasedání pouze užší výběr referujících, kterým sekundovalo rovněž výběrové kvantum příspěvků v posterové sekci. U konferenčního pultu se přesto vystřídalo množství odborníků z řad historiků, archivářů a lingvistů z českých i slovenských vědeckých pracovišť a paměťových institucí.

Kolokvium bylo rozděleno do tří, Lenkou Bobkovou (Univerzita Karlova v Praze), Evou Doležalovou (Historický ústav Akademie věd České republiky) a Danielem Doležalem (Státní oblastní archiv v Praze), moderovaných celků. Po zahájení a krátkých úvodních slovech pořadatelů otevřela první blok jednání Marie Bláhová (UK v Praze) referátem „Cisterciáci a historická kultura ve středověku“, v němž nejprve v širším evropském kontextu a posléze s akcentem na české země, zachytila proměny v postoji členů řádu ke vzdělání od naprostého odklízení k pozvolnému uvolňování poměrů, jako předpokladu vzniku prvních hagiografií a historických spisů. Poukázala na roli legend o založení klášterů v písemné kultuře řádu v rovině obecné a na jejich přítomnost při genezi takových děl jako jsou kronika mnicha Jindřicha Rezbáře či právě Zbraslavská kronika. Dana Dvořáčková-Malá (HiÚ AV ČR) nastínila „Narativní strategie literárně-historických děl na přelomu 13. a 14. století“, přičemž upozornila na inspiraci obou autorů Zbraslavské kroniky zahra-

ničními knižecími zrcadly obsahujícími ideální popisy vládců, jejich kladné a záporné charakteristiky, pozitivní a negativní hodnocení vlád aj. Autorka deklarovala, že i přes žánrovou odlišnost kronik a historických děl obsahují tyto útvary vedle subjektivního vkladu autorů a projevu angažovanosti rovněž řadu shodných momentů v narativních strategiích. V závěru výhledově postulovala potřebu komparace latinských a staročeských děl s díly z prostředí jazykově německého ve výše nastiněných aspektech. V mnoha ohledech navázala na předchozí referát Anna Pumprová (Ostravská univerzita v Ostravě) svým výstupem „Literární zdroje Zbraslavské kroniky“, v jehož úvodu konstatovala, že předpoklad zdárné analýzy kroniky představuje studium zdrojů a inspirací tvůrců. Za pomoci názorných ukázek z textu kroniky tak před zbystřenými zraky publika rozkryla původní znění pasáží Bible představující jedno ze zásadních zřidel, které se spolu se spisy antických autorů jako druhotného zdroje, stalo doménou zejména části sepsané Petrem Žitavským. V textu kroniky autorka odhalila také nezanedbatelné množství veršů a sentencí patristických a středověkých autorů, jejichž potenciálnímu vlivu dosavadní bádání nevěnovalo pražádnou pozornost. Dopolední blok uzavřel Petr Čornej (Ústav pro jazyk český AV ČR) příspěvkem „Politické a náboženské aktualizace v českých kronikách na rozhraní středověku a novověku aneb od Vavřince z Březové k Bohuslavu Bílejevskému“, v němž publikum upozornil na podmíněnost interpretací, týkajících se náboženství a politiky v raněnovověkých kronikách, konfesijní a politickou situaci doby, ve které kronikáři tvořili. Vycházel přitom z analýzy kronik Martina Kuthena ze Šprinsberku, Václava Hájka z Libočan a Bohuslava Bílejevského sepsaných na prahu novověku, když poukázal na míru vlivu husitské historiografie a některé aktualizací momenty v těchto kronikách.

První z odpoledních bloků zahájil Robert Antonín (OU v Ostravě) vystoupením „Druhý život Zbraslavské kroniky v historiografické reflexi od 14. do 19. století“, ve kterém sledoval ideový odkaz Zbraslavské kroniky v mladší historiografické tradici. Pozornost věnoval zejména vývoji a proměně myšlenkově náplně původního textu kroniky, přičemž odhalil postupné vytrácení momentu paměti. Ve svém rozboru rozsáhlého portfolia narativních pramenů, od Kroniky Františka Pražského až po Novou kroniku českou Františka Martina Pelcla, si povšimnul značné svévole v nakládání se Zbraslavskou kronikou v dílech Eneáše Silvia Piccolominiho a Václava Hájka z Libočan či prvních Pelcových snah komparovat Dobnerovo vydání i s ostatními autory. Na „Městské kroniky a jejich využití v historické vědě“ zaměřila svůj badatelský zájem Marie Tošnerová (Masarykův ústav a Archiv AV ČR), konkrétně na využívání nejstarších městských kronik v historiografii 17. a 18. století, na jejich věcný obsah a podíl percepcie obsahu kronik na konečný obraz města. Bez patřičné pozornosti pochopitelně nemohla zůstat známá rukopisná pozůstalost Jana Floriána Hammerschmidta s množstvím topograficko-historických děl dedikovaných českým městům. Teoreticky podnětným referátem „Kronikář a jeho dílo. Problematika autora a vypravěče“ osvěžil jednání Vojtěch Bažant (UK v Praze). Po objasnění svých metodologických východisek, a sice na základě postupů naratologie rozlišit ve třech reprezentativních textech kategorie autora a vypravěče, přistoupil k samotnému rozboru Dalimilovy kroniky, České kroniky Jana Marignoly a Husitské kroniky Vavřince z Březové. Pojednal o prolínání jednotlivých složek v textech a i přes ideální typičnost této, a bezesbýtku každé teorie, varoval jak před ztotožňováním autora a vypravěče, tak jejich striktním oddělováním. Výsledkem naratologického přístupu by pak mělo být poznání osobnosti autora a jeho stylizace. Pramennou bázi příspěvku Aleny Černé (ÚJČ AV ČR) s názvem „Kronikářovy emoce“, se staly Staré letopisy české a tzv. text S₁. Po nezbytném úvodním vyjasnění kategorií kronikáře a emocí autorka přistoupila za pomoci instruktivních ukázek z pramenů k rozboru jejich emocionální složky, která se do nich promítla ve formě zdvořilých, přezdívek, kvalifikačních výrazů a jejich násobených synonymními výrazy, ironií, posměšných metafor, výhrůzek a varování či stylových a žánrových interferencí. Jednoznačně tak doložila přítomnost expresivity a emocí v nejstarších narativních pramenech. Marta Dobrotková (Trnavská univerzita v Trnavě) příspěvkem „Verum an falsum?“ představila specifickou problematiku klášterních kronik a otázku jejich autenticity. Se zřetelem ke kronikám kapucinských klášterů ve svém výkladu načrtla proměny jejich funkcí a věcný obsah v podobě lokálního i celospolečenského dění či záležitosti řehole. Plénu připomněla nápadně ukotvení kronik v kapucinské spiritualitě a alternativami jejich badatelského využití spíše jako doplňujícího pramene.

V posledním panelu kolokvia se jako první dostal ke slovu Eduard Maur (UK v Praze) s referátem „Zdroje informací pro autory lidových kronik z let 1740–1830“, v němž označil mimo osobních zážitků pisatele, zvěstí a informací od očitých svědků přejatých, za hlavní informační zdroj také noviny či prostředí kazatelny a školy. V jazykově českém prostoru odhalil čtení tisku venkovskými elitami už v 1. pol. 18. stol. a v prostředí německém už ve 2. pol. 17. stol. „Klášterní kroniky 19. století (na příkladu redemptoristů a voršilek“ prezentovala ve svém referátu Marie Macková (Univerzita Pardubice) jako záležitost dobové módy, kroniky diametrálně odlišné od středověkých. Obecenstvo seznámila se specifiky těchto pramenů a s možnostmi využití na poli výzkumu každodennosti. Na rozdíl od redemptoristů si u voršilek povšimla

výrazné sebekontrolu emocí v textu. Libor Staněk (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích) příspěvkem „Povinnost nebo potěšení? Přístup autorů farních kronik ve Volyňském vikariátu k jejich kronikářské tvorbě“ pojednal o roli kontrol z vyšších církevních instancí zosobněných vizitacemi farních vikářů a přiblížil vnitřní členění vybraných farních kronik, u nichž zaznamenal postupný odklon od počátečních tematicky strukturovaných zápisů k jejich chronologickému řazení či rozdílů v rozsahu zápisů. Jako poslední zazněla z úst Martina Šikuly přednáška „Reflexe celonárodních dějin 20. století na stránkách obecních kronik. K otázce možnosti vypovídací hodnoty kronikářských záznamů z obcí v kontextu se společenským vnímáním osudových okamžiků české moderní historie“, ve které se meritem zájmu staly obecní kroniky, pramen stojící na pomezí úředního a narativního dokumentu. V postupném sledu tak přítomným přiblížil odraz klíčových let existence státu v kronikách, přičemž se dostalo pozornosti pramenům éry první a druhé republiky, období protektorátu a osvobození, i 60. a 90. létům.

Závěrečné slovo patřilo Kateřině Charvátové (UK v Praze), která v kontextu péče věnované Zbraslavské kronice poukázala na důvody panujícího nezájmu o Otu Durynského a v krátkém životopisném medailonku shrnula osudy této významné osobnosti. Petr Čornej pak uplynulý konferenční den v závěrečném shrnutí vyhodnotil na základě proslovených příspěvků, jež byly povahy kompilační, materiállové, analytické i koncepční. Kvitoval jejich množstvím i vysokou kvalitou a shledal tak problematiku kronik za téma badatelsky atraktivní a přínosné. Upozornil na typologickou neurčitost kroniky jako pramene z důvodu absence jednotné definice. Postuloval teoretickou reflexi v přístupu ke kronikám a uchopení této problematiky metodologicky čistými instrumenty, zároveň však varoval před samoúčelností aplikace teorie na historickou látku a možným přehlazením individuální intencionality kronikářů. Sám se s vědomím existence postmoderní skepse přihlásil k hermeneutickému přístupu, ke snaze o uchopení problematiky autora a kroniky v souřadnicích jeho vlastního myšlenkového a hodnotového světa.

Organizačně bravurně zvládnutá konference, která se setkala s mimořádně velkým zájmem ze strany odborníků i zainteresované veřejnosti, ukázala, že na poli výzkumu narativních pramenů došlo k výraznému posunu. Nejen proslovené referáty, ale také podnětné diskuze, které následovaly každý zakončený blok a pokračovaly v úzkých kroužcích v kuloárech zámku, přinesly řadu nových a zajímavých myšlenek a tvůrčích impulzů. Výchozí podklad pro další výzkum přinesou zcela jistě i zvláštní monotematická čísla periodik *Mediaevalia Historica Bohemica* a *Středočeského sborníku historického*, v nichž by měly být otištěny vedle všech referátů i některé z dalších, na plenární zasedání nezařazených, příspěvků.

Jan Pezda

BIBLIOGRAFICKÁ PŘÍLOHA

Výběrová bibliografie publikací a článků 107 (Silesiaka)

Publikace označené symbolem * jsou (či záhy budou) na stránkách Slezského sborníku recenzovány, resp. anotovány.

Boguslaw CZECHOWICZ, *Böhmische Erbfolge und Breslau in den Jahren 1348–1361. Kunst und Geschichte auf Wegen und Holzwegen der Historiographie*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2013, 275 s. ISBN 978-80-7465-089-5.

První část knihy představuje vývoj historiografie od 14. století do roku 2010 k problematice počátku intergrace Vratislavi s Českou korunou. Tento přehled obsahuje práce od 14. století do roku 2010 a pokouší se objasnit příčiny, proč generace historiků nechtěly pochopit zásadní politické otázky, které s sebou tato událost nesla. Druhá část pátrá po příčinách tak silné přítomnosti české státní symboliky ve veřejném prostoru Vratislavi v polovině 14. století. Odpověď nalézá autor ve skutečnosti, že o Vratislav opíral císař Karel IV. v dobách, kdy ještě neměl syna, nástupnictví svého bratra Jana Jindřicha a jeho děti na českém trůnu. Pomíjel tak pražské centrum (Čechové měli výsadní právo krále volit) a z Vratislavi činil nositele dědických práv v Koruně české. Idea dvojího nástupnictví – v Praze volebního a ve Vratislavi dědičného – na českém trůnu, která má svůj počátek v dobách Karla IV., vysvětluje pozdější problémy České koruny v 15. století. Prvkem české politické praxe byla ostatně i v 16. a 17. století. Historiografie, ovlivněná státně-národnostním paradigma-tem, nebyla schopna toto možné vysvětlení přijmout.

Jesenicko. Vlastivědný sborník, svazek 15, red. Květoslav GROWKA a kol., Opava – Jeseník: Zemský archiv v Opavě, Vlastivědné muzeum Jesenicka 2014, 76 s. ISBN 978-80-87632-16-1 (Zemský archiv v Opavě), 978-80-87496-07-7 (Vlastivědné muzeum Jesenicka).

Sborník obsahuje příspěvky z tradičního konferenčního setkávání nad dějinami Jesenicka. Lze zde nalézt studie věnované popisu inventářů kostelů na Javorníku z roku 1804 a fary Bílá Voda. Např. O. Hladík zpracoval úteky z věznic okresního soudu v Jeseníku po 2. světové válce a články zakončuje nástin historie továrny na šamotové výrobky ve Vidnavě.

Proměny – Opava v obrazech a fotografiích, red. Da-libor HALÁTEK, Opava: Statutární město Opava, Slezské zemské muzeum, Zemský archiv v Opavě 2014, 298 s. ISBN 978-80-87632-15-4.

Knihla je obrazovou publikací. Pomocí historických vyoobrazení a fotografií zachycuje proměny vzhledu domů, ulic či parků města Opavy.

Karel HANTKE, 1933–1989 Osud jedné rodiny ze Slezska aneb Lidé Hlučínska, Hlučín: Karel Hantke (vlastním nákladem) 2014, 125 s. ISBN 978-80-260-6214-1.

Muži z Hlučínska, které patřilo do roku 1920 k Německu, museli po záboru v roce 1938 narukovat do německé armády. Po válce, kdy Hlučínsko připadlo k ČR, to

mělo na základě Benešových dekretů neblahé důsledky – odsuny, konfiskace majetku. Příběh líčí tyto skutečnosti od odvodu Georga do Wehrmachtu, přes zajetí ve Francii a převoz do zajateckého tábora v Anglii na čtyřleté nucené práce po válce, neúspěšnou žádost o repatriaci do ČSR, následný útek k rodině do Hlučína, proces naturalizace, konfiskace majetku podle Benešových dekretů a následně usilování o navrácení domu.

*** *Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska a Lužic, z let (1493) 1500–1507 / Rationes curiae Sigismundi Jagellonici, ducis Glogoviensis et Opaviensis, Silesiae et Lusatiarum summi capitanei, de annis (1493) 1500–1507, ed. Petr KOZÁK, Praha: Scriptorium, Slezské zemské muzeum 2014, 808 s. ISBN 978-80-87271-98-8 (S); 978-80-87789-15-5 (SZM).***

Kritická edice pramene, provázená úvodní studií a rejstříky v latině a češtině. Kralevic Zikmund I. Starý pobýval v letech 1498–1506 na pozvání bratra Vladislava mimo jiné též v českých zemích a stal se z jeho milosti knížetem hlohovským, opavským a nakonec, od roku 1504, mistodržícím ve Slezsku a v Lužicích. V úplnosti dochované knihy účtů jeho dvora svým geografickým záběrem pokrývají oblasti Uher, Slezska, Lužic, Moravy, Malopolska, Velkopolska i Litvy. Pramen je jediným zdrojem informací z oblasti kulturních, sociálních, hospodářských i politických dějin a jeho vydání bylo podpořeno Grantovou agenturou ČR.

Radek LIPOWSKI, *Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850)*, Ostrava: FF Ostravské univerzity 2013, 495 s. ISBN 978-80-7464-194-7.

První část práce vychází z metod historicko-demografického bádání, při nichž se sledují dlouhé časové řady počtů narození, úmrtí, sňatků a přirozeného přírůstku na podkladě studia církevních matrik měst Frýdku a Místku z let 1701–1850. Byly provedeny některé specifické výzkumy, např. o teritoriálním původu novomanželů a jejich rodičů podle sňatkových matrik v první polovině 19. století. V druhé části jsou analyzovány pozůstalostní spisy obou měst. Na příkladech zpracovaných spisů a s využitím zákonodárství 18. a první poloviny 19. století jsou podrobně popsány jednotlivé kroky, tzn. obstavení, inventarizace, licitace (dražba), vyjednání a rozdělení majetku. Zvlášť byla vysvětlena základní specifika pozůstalostních řízení šlechty a duchovenstva.

Hana MYSLIVEČKOVÁ, *Mors ultima linea rerum. Pozdně gotické a renesanční figurové náhrobní monumenty na Moravě a v českém Slezsku*, Olomouc:

Univerzita Palackého 2013, 382 s. ISBN 978-80-244-3192-5.

Publikace určená pro odbornou veřejnost, umělecké historiky, pracovníky památkové péče, historiky, restaurátory a heraldiky představuje téměř dvě stě celofígurových sepulkrálních monumentů, které patří k nejvýznamnějším ukázkám této produkce doby pozdní gotiky, renesance či manýrismu na Moravě a v českém Slezsku.

*** Petr POPELKA, Petr, *Zrod moderní dopravy. Modernizace dopravní infrastruktury v Rakouském Slezsku do vypuknutí první světové války*, Ostrava: FF Ostravské univerzity 2013, 311 s. ISBN 978-80-7464-384-2.**

Monografie pojednává o základních projevech procesu modernizace dopravní infrastruktury v 18. a 19. století na příkladu regionu Rakouského Slezska. Monografie se skládá ze dvou samostatných částí, z nichž první pojednává o vývoji moderní silniční dopravy, která měla dominantní postavení až do chvíle, než se v rámci tzv. dopravní revoluce prosadila doprava železniční. Problematika budování moderní dopravní sítě není vnímána jen úzce oborově jako záležitost ekonomické sféry, ale i jako součást širší problematiky vnitro- i mezinárodně politické a sociální.

Karel STEINMETZ – Jan MAZUREK – Hana KUBEŠOVÁ, *Kapitoly z historie německé hudební kultury v Ostravě 1860–1945. Osobnosti, instituce, reflexe*, Ostrava: PedF Ostravské univerzity 2013. 137 s. ISBN 978-80-7464-397-2.

Práce je jen dílčím příspěvkem k dalšímu poznávání problematiky, jejíž studium se stalo v poválečné době u nás z pochopitelných důvodů nežádoucí. Autoři postupně zaplňují „bílá místa“ v poznání historie hudební kultury německých obyvatel Ostravy a snaží se zachytit její odlišnosti a specifika nejen ke vztahu k většinovému obyvatelstvu, ale i k Němcům v jiných městech našich zemí.

*** Daniel WOJTUCKI, *Kat i jego warszat pracy na Śląsku, Górnych Łużycach i w hrabstwie kłodzkim od początku XVI do połowy XIX wieku*, Warszawa: DiG 2014, 559 s. ISBN 978-83-7181-812-7.**

Obsáhlá monografie zpracovaná na základě velkého množství dobových pramenů (katovských kronik ale nejen jich) zodpovídá všechny otázky týkající se kata jako instituce i sociální kategorie. Teritoriálně práce zahrnuje Slezsko, Horní Lužici a Kladsko, chronologicky období od 16. do poloviny 19. století. Jednotlivé kapitoly se zabývají všemi aspekty práce kata. Publikace obsahuje i 3 biogramy katů z přelomu 17. a 18. století a seznam osob, které vykonávaly funkci kata na sledovaném území. Tvoří ho přibližně 1200 jmen. Názvy měst a obcí jsou uspořádány abecedně a v rámci nich jsou chronologicky řazeni mistři katovského řemesla.

Sestavila Alena Volná

AUTOŘI / AUTHORS

Mgr. Veronika Čapská, Ph.D. (veronika.capska@fpf.slu.cz)

Odborná asistentka na Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě a na Katedře obecné antropologie Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze

Mgr. Lubomír Hlavienka (l.hlavienka@seznam.cz)

Doktorand na Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. (kolar@szm.cz)

Kurátor Národního památníku II. světové války (Slezské zemské muzeum)

Doc. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D. (Zdenek.Nespor@soc.cas.cz)

Vědecký pracovník sociologického ústavu Akademie věd České republiky, docent na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze

dr hab. Janusz Spyra (j.spyra@ajd.czest.pl)

Historik, Instytut Historii, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie

Mgr. Michaela Tvarůžková (michala.tvaruzkova@seznam.cz)

Doktorandka na Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Tomáš Velička (tomasvelicka@seznam.cz)

Asistent na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze

Zevrubné **pokyny pro úpravu příspěvků** lze nalézt na internetových stránkách časopisu:
<http://www.szm.cz/media/docs/6-slsb-pokyny--pro-autory-4cc0d3b1dc825.pdf>

For detailed **instructions for authors** please see:

<http://www.szm.cz/media/docs/7-instructions-for-authors-4cc0d3c9681fd.pdf>